

84 (59)6

И78

УДК: 821.512.133

Амир Темур ўлим тўшагида...

Бу вақтда шаҳзодалар орасида бўлаётган тахт учун курашлар авж олди. Уларнинг ўз манфаатлари йўлида тузаётган турли режалари ва айти жаранга Бибихонимнинг муносабати, воқеаларни тўғри баҳолай билиши, зукколик билан ёндошуви асарда жуда қизиқарли очиб берилган. Китоб тили равонлиги, воқеалар шиддати ва моҳиятнинг яққоллиги, энг муҳими, қаҳрамонлар тўғрисидаги тасаввурнинг мукамаллиги ўқувчини безътибор қолдирмайди.

Китоб кенг омма эътиборига мўлжалланган.

Барча ҳуқуқлар амалдаги қонунларга асосан ҳимояланган.
Китобдан кўчириб босиш нашриётнинг ёзма рухсати билан
амалга оширилиши лозим.

ISBN 978-9943-393-01-1

© Шаҳодат ИСАХОНОВА, 2011
© «DAVR PRESS» нашриёти, 2011

Ёз чилласи чиқишига бир ҳафта қолган, чошгоҳдан сўнг тандир каби ҳил пуркайдиган саратон, дарахтлар тагида жон сақлаётган ажриқларни ҳам саргайтириб, ўру қирни ўз оташида куйдирмоқда эди. Димоқларни қуритиб, лоҳас этувчи гармсел шамоли офтоб тигидан яйраб, чаппар уриб гуллаётган янтоқ ва юлғунларга иссиқ қум пуркаганича, бир-бирига басма-бас нағма қилаётган чирилдовуқларга бас келмоқчидай, овозига монанд титраётган нафис қанотчаларини юлқилаётган кўйи гоҳ гувиллаб, гоҳ чийилларди. Ҳосили йиғиб олинган арпа ва бугдойпоялардан озуқа йиғаётган юмронқозиқларгина ҳар-ҳар замонда бош кўтаришиб хавотир ичида атрофга аланглашар ва ўша заҳоти яна ғойиб бўлишарди. Ёзнинг бу палласи сичқон ини минг танга, қимирлаган жон борки, ўзини соя-салқин, панага урарди.

Бомдод маҳали миёнқалъанинг Гулработига қўнган карвон йўловчилари икки ҳафталик азоб-уқубатдан сўнг гира-шира ёруғда туси ҳам билинмаётган тўшакларга ўзларини таппа-таппа ташлаганларича, этини кесса ҳам сезмайдиган алпозда донг қотиб ухламоқда эди.

Карвонсарой ходимлари оёғи олти, қўли етти бўлганича, эгаларининг таъбири билан айтганда, «нозик меҳмон»ларнинг уйқудан уйғонишларига емак ҳозирламоққа киришган эди. Қимизу қимрон, айрону чалоб мешлари алақачон муздай ертўлаларга туширилган, сўйилган ҳўкиз ва қўйлар

нимталаниб, пешма-пеш ошхонага юборилмоқда, катта-катта дошқозонларда қайнаётган шўрва ва кулчатой юзига солиш учун қовурилаётган шаржўшнинг ёқимли ҳиди икки ҳафтадан бери тансиқ емак кўрмаган ва бомдодда наридан беригина тамадди қилиб олган йўловчиларнинг димоғини қитиқламоқда эди.

Ипак йўли орқали кобулик меҳмонларни бошлаб келаётган карвонбоши Муродбек сарбон чарчаганига қарамасдан, чиллада Қизилқум ва Сирдарё чўлларидан эсон-омон ва талофатсиз ўтишганидан, бунинг устига бадавлат йўловчилар шарофати билан икки-уч сафар давомида орттирадиган даромадни бирваракайига ишлаб олаётганидан хурсанд, у ёнидан-бу ёнига ағдарилганича, тушажак маблағни хомчўт қиларди. Волидасининг норозилигига қарамасдан саратонда сафарга чиққани учун хижил бўлиб юрган сарбоннинг кўнглидаги чигили тарқалган, кирса ҳам, чиқса ҳам онаси такрорлайдиган «бошинг икки бўлмагунча биринг икки бўлмайди», деган армонли гапини эслаган кўйи, жўраларидай бола-чақа орттириш ҳақида хаёл қилмоқда эди.

Асосий қисми, етти иқлим ҳукмдори, жаҳонгир Амир Темур давлатининг маркази ҳисобланмиш Мовароуннаҳр сарҳадларидан ўтувчи ва ўгиллари, набиралари бошқараётган мамлакатлар билан боғловчи ҳамда шарқу ғарбни тижорат воситасида яқинлаштирувчи Ипак йўлининг аҳамиятини қадрлаган улуг Амир унга катта эътибор қаратган ва барча йўналишлари бўйича қаттиқ назорат ўрнаттириб, карвонларнинг манзилига беҳатар ва бешикаст етишларини таъминлаган эди.

Қўналга, карвонсарой ва работлар орасидаги масофаларда жойларнинг ўзидан ёлланган аскарлар кузатиб борувчи қўрима сифатида хизмат қиларди. Шу боис, карвонлар ва йўловчилар ҳаётига, юки

ва улови хавфсизлигига фавқулодда юз берувчи тасодифий ҳодиса ёки табиий офатдан бўлак ҳеч нарса дахл этолмасди.

Амир Темурнинг бу борадаги фармони олийи қуйидагича эди:

«... ва яна турордимни, йўл устига кузатувчилар, зобитлар тайинлансунларки, йўлларни қўриқлаб, йўловчилар, савдогарлар ва мусофирларни кузатиб, мол-мулки ва бошқа нарсаларини манзилдан-манзилга етказиб қўйсинлар. Йўл устида бирортасининг нарсаси йўқолса, ўзи ўлдирилса ёки бошқа кори ҳол юз берса, булар учун жавоб бериш уларнинг (маҳаллий ҳокимларнинг) зиммасида бўлсун».

Буюк Ипак йўлининг илк йўналиши Чиндаги Хуанхэ дарёсининг ўрта оқимида жойлашган савдо ва тижорат шаҳри Сиандан бошланиб Манчжоу орқали Дунжуанга ўтилар ва шу ерда йўл иккига бўлиниб, бири — шимоли-ғарбга, иккинчиси — жануби-ғарб томон кетарди.

Шимоли-ғарб йўналиши Турфон орқали Тари воҳасига, у ердан Қашқарга, сўнг Довондан (ҳозирги Фарғона водийси) ошилиб, Самарқандга ўтиларди.

Бир ярим аср ичида, чингизий шаҳзодалар босқини ва талоши натижасида парчаланиб, тарқоқ бекликлару хонликларга айланган Турон замин ерларини бирлаштириб, қудратли давлатга айлантирган Амир Темур мамлакати пойтахтини Кешдан (ҳозирги Шаҳрисабз) Самарқандга кўчиргач, турк саркардаси Афросиёб пойтахт этган қадим шаҳар яна гуллаб яшнамоққа юз тутган эди.

Шу боис, Самарқандда савдо-сотик яхши йўлга қўйилган, карвонлар ҳам икки-уч ҳафта туриб қоларди.

Самарқанддан йўлга тушган карвон билан Бухорога, сунг Марв орқали Кобулга кетиларди. Жануби-ғарб йўли эса Хўтан, Ёркент, Помир тизма тоғлари орқали Балхга ўтиб, шу ердан иккига ажралар, бири Ҳиндистонга, иккинчиси ғарб орқали айланиб, Марв шаҳрида шимолий йўл билан туташарди. Марвдан эса Нисо, Ҳамадон, Бағдод, Дамашқ, Тира, Қуддус ва Мисрга кетиларди.

Саратон кириши олдидан Қизилқум ва Сирдарё чўлларининг тафтидан тухум пишувчи учи-қуйруғи йўқ қум барханларидан иборат ўтиш йўли вақтинча беркитилиб, чилла чиққунича, карвонлар қатнови тўхтатиларди.

Шаҳзодаларнинг сунбулада бошланажак никоҳ тўйи муносабати билан йўл саратонда очилган ва назорат икки маротаба кучайтирилган эди. Самарқандга киришдаги Гулработ карвонлар учун асосий қўналга ҳисоблангани боис, узоқ-яқиндан тўйга келаётган йўловчилар бу ерга кунора қўнар, шаҳар ичкарасидаги катта карвонсаройлар меҳмонлар билан тўлиб-тошган эди.

– Ер ёрилиб одам келаётганга ўхшайдур, – ҳайратланганича бир-бирига шипширди елиб-югуриб хизмат қилаётган югурдаклар, – қирқ кечаю қирқ кундуз тўй бўлармуш... Қирқмас, йигирма кундаёқ ҳамма ёқни шип-шийдон қилишади бул меҳмонлар! Шунча одамнинг ейиш-ичишини ўйланг!

– Тўйда неча шаҳзода ўйланишини билдингизму? – гапга қўшилди хонтахтага дастурхон солаётган хизматкор қиз уларнинг суҳбати қулоғига чалингач секингина.

Югурдак болалар бир-бирига қарашди.

– Билсангиз сўйланг, мен билмасмен, – деди болаларнинг каттароғи юмушидан тўхтаб.

– Мен ҳам! – ҳайрат билан қиз томон юрди бўз кўйлаги устидан белбоғ боғлаб олган кичиги.

Қиз айтсамми, йўқми дегандай тараддуланиб турди. Сўнг атрофга аланглаб, овозини пастлатди, – хожамиз бугун бош ошпазга сўзлаганини эшитдим. Соҳибқирон Амир Темур беш набира шаҳзодаларни уйлаётган эрмиш...

– Беш шаҳзодани? – Кичик боланинг кўзлари косасидан чиққудай бўлиб олайди. – Бирданига беш одамния?! Қанча набираси бор экан ўзи улуг Амиримизнинг?

– Унисини билмасмен, тўрт ўғлонлари ва икки қизлари борлигини эшитганмен, лек икки ўғиллари ва бир қизлари ўлган эркан.

– Эшитганим бор, – қизнинг гапини бўлди болаларнинг каттаси ўзининг ҳам унча-мунча нарсадан хабардор эканлигини билдирмоқ учун, – валиаҳд шаҳзода ҳам ўлган.

– Йўғ-ей, – кичик боланинг ҳайрати ошиб шеригига ишонқирамай қаради.

– Лекин сен тишингдан чиқазмагин яна, – катта бола хавотирланиб кичигининг бошига нуқиди. – Яна мана бул кетиб қолмасун!

– Астағфируллоҳ, гапингизни иссиқ қилинг, оға! – ёқасига туфлади кичик бола. – Кичик бўлганимиз бирлан унча-мунча нарсага бизнинг ҳам ақлимиз етадур!

– Ақлинг етишини биламен, лек бугун айгоқчилар кўп, – катта бола шундай деб қизга юзланди. Кобулдин келган бугунги меҳмонлар орасида шаҳзода Халил Султон Мирзо ҳам борлигини эшитдингизму?

Қиз бош ирғаб тасдиқ ишорасини қилди:

– Ички ҳовлидаги хоналарнинг хизматкорлари алмаштирилиб, соқчилар қўйилиши ҳам шундин.

– Қай бирлари шаҳзода Халил Султон Мирзо эркан? Ҳалиги канизак билан... – гап қўшди кичик бола. – Лашкарлар қуршовида келган йигитму?

Қиз атрофга аланглаганича бармоғини лабига теккизди.

– Жим! Деворнинг ҳам қулоғи бор!

– Улуғ Амиримиз омонлик берган эрмиш-ку!

– Вақтинчалик... Боласи туғилгач...

– Ундан сўнг...

– Қолғони менга қоронгу, билганимни сўйладим. Лек тўй муносабати бирлан улуғ Амирнинг улусга кўп хайрия ва омонликлари бор эрмиш, – деди қиз юмушни тез тугатаркан. – Бошқа нарсалар бирлан бизнинг неча пўллик ишимиз бор?

– Мана шунисидин гапиринг, – юзларига қувонч эниб, қизнинг ортидан қараб қолди кичик бола. – Элга нафи тегса, ҳар йили тўй берсун, тўғриму, ога?

– Ҳар йилини қўй, ҳар куни қилсун!

Улар қиз айтган хайрия ва омонликнинг нимадан иборат эканлигини аниқ билмасаларда, севинчлари ичига сиғмай, юмушларига уннаб кетишди.

Карвонсарой ички ва ташқи ҳовлидан иборат бўлиб, ички ҳовлининг хоналари катта ва серҳашам эди. Тўй муносабати билан тўшанчилар зудлик билан алмаштирилган, хоналарга яп-янги гиламлар ва жулқурслар тўшалиб, яқиндагина қавиқдан чиққан бахмал жилдли кўрпа, кўрпачалар солинган эди. Деворларга жилдлари қашқар шоҳисидан тикилган парқу ёстиқлар суялган, ёнбошлаш учун лўла болишлар ташланган эди. Токчаларга терилган сопол ва чинни кўзалар, косалар, пиёлалар, ликопча ва лаганлар яқинда артилганидан ялтираб турарди.

Муродбек сарбон уйқуси келмагач, юз-қўлини ювиш учун ташқарига чиқди. Тахоратхона меҳмонхонанинг этагида, тандирхонанинг ёнида эди. Узиб олинаётган ширмой ва патирларга ювиқсиз назари тушмаслиги учун юзини ўтириб ўтди. Тахоратхона эшиги олдида меҳмонларни

қўриқлаб келган қўрима йигитларидан бир нечтаси пойлоқчилик қилиб туришарди. Муродбек сарбон йигитларнинг юзидаги жиддийликни кўриб, бош ирғаб сўрашган бўлдида, ичкари томон юрди. Лекин икки йигит олдини тўсиб, қаршисида ғоз турганича бараварига:

– Кириш мумкун эмас, – дейишди.

Муродбек сарбон икки ҳафталик машаққатли йўлда мулла минган эшақдай жим келган ва оғаниндай бўлиб қолган бу йигитларнинг муносабатига тушунолмай орқасига қайтаркан, иззат-нафси оғриб, ярим йўлида тўхтади.

– Тушуна билмадим, – деди сарбон ўзини аранг босиб йигитларга яқинлашаркан. – Неғалигини билсак бўлурму?

– Билгунингча каланг кетиб қоладур, сарбон! Яхшиси билмайдургон ишингга аралашма, айтган гапни қил!

Йўловчиларнинг раъйига қараб сўзлайдиган сарбон ноҳақликдан вужуди титраб, ўзини тутолмади.

– Қилмасам-чи?

Ўнг тарафдаги йигит қаршисидаги даванг, елкадор, узун қўлларининг панжалари паншахадай, юзлари чўзинчоқ ва отжағ, саргиш чағир кўзлари ҳўкизники каби ташқарига битган кўса йигитга имо билан маъноли қараш қилди.

Йигитнинг хиёл букчайиб турган полвон гавдаси ростланиб, кўз очиб юмгунча Муродбек сарбонни даст кўтариб, ўчоқбоши томон улоқтирди. Бундай бўлишини кутмаган Муродбек сарбон ўзини ҳимоя ҳам қилолмай қолди. Калла-почаларни тозалаётган чўри қизлар ёнига бехос учиб тушди. Узун, озгин ва бесўнақай гавданинг гурсиллаган товушидан ўтакалари ёрилган қизлар қий-чув қилганларича дувва қочишди. Уят ва аламдан қаҳрланиб, шер каби талвасага тушган Муродбек сарбон қандай

қилиб темир косовни олганини ва бир лаҳза ичида уч йигитни тахлаб, тўртинчисининг қиличини уриб туширганича, бўғзига косов тираганини ўзи ҳам билмай қолди.

Шовқин-сурон овозига югуриб келган бошқа навкарлар ёппасига Муродбек сарбонга ташланишди.

Таҳоратхонадан чиқаётиб, бу манзарага кўзи тушган шаҳзода Халил Султон Мирзо олдин ҳеч нарсага тушунолмай, ҳангу манг қотиб қолди. Жангларда чиниққан, ҳар бири уч-тўрт одамнинг жойини индамай соладиган баҳодир йигитларини элаб ташлаётган Муродбек сарбонни орқасидан таний олмади, қароқчилардан билиб, қўримага «тут» деб ишора қилганича, ўзи ҳам жангга шайланди. Ўн чоғли қўримага ҳам бас келишга уриниб, силталанаётган сарбонни танигач, қиличини сопига солганича йигитлардан воқеа тафсилотини суриштирди, сўнг Муродбек сарбоннинг ёнига келди.

– Хуш кўрдук, Муродбек! – деди Халил Султон Мирзо қойил қолганини билдирувчи оҳангда. – Шул қувват, шул қудрат билан сарбонлик қилиб юрибсизму ҳали?..

Номини Мустафо, ўзини кобуллик беклардан деб таништирган бу камгап ва одамови йигитнинг шаҳзода эканлигини билмаган сарбон ноҳақликдан огринаётганини сездириб қўлларидан тутиб турган йигитларга нафрат билан қаради.

– Қарамоғимда ёлғиз онам бор, бек, йўқса мен ҳам сиздек бек бўлишни орзу этганмен, бир пайтлар...

Халил Султон Мирзо сарбоннинг узун ва ориқ гавдасига, томирлари ўйнаб турган қўлларига қараб жилмайди:

– Худди етмишга кирган одам киби гапирмоқдасиз. Ёшингиз нечада, сарбон?

– Йигирма тўртга кирдим.

– Ҳа, анча қарибсиз, – деди ҳазил билан Халил Султон Мирзо ва йигитларига «қўйиб юборинг» ишорасини қилди.

Сарбоннинг қайрилган қўллари бўшалиб, жони ором топди. Лекин зирқираётган елкаларини силашга ори келди.

– Хотин, бола-чақангиз борму?

– Йўқ, кузда уйланмоқ ниятидамен.

– Қариганда денг, – Халил Султон Мирзо яна ҳазил қилди.

– Бой балоғат ёшида, камбағал топганида уйланадур...

Шу топ Муродбекнинг орқасидаги йигитлардан бири биқинига туртганича «тилингга эҳтиёт бўл», деб шивирлади. У бир лаҳза сукут сақлаб жим қолди.

– Солишишда бизнинг йигитларга тир келдингиз, сарбон, устозингизни билсак бўлурму? – Савол беришда давом этди шаҳзода.

Муродбек сарбон бир лаҳза каловланди. Сунг айтсамми, йўқми, дегандай томоқ қириб, тарадудланди.

– Тошлоқлик Шодди полвон эрди...

Шоди полвоннинг отини эшитган йигитлар ялт этиб шаҳзодага қарашди. Халил Султон Мирзо сезмаганга олиб, гапида давом этди.

– Шоди полвон кўп баҳодир эрди, ҳозир ҳам борму?

– Бор бўлсада, йўқдек. «Оқ уйлик» қилишгач, хотини ҳам, болалари ҳам ташлаб кетишди. Ҳозир ёлғиз. Пошшонингми, шаҳзоданингми қаҳрига учраган дейишиб, ҳеч ким боласини шогирдликка бермайди. Биз бир девор қўшни бўлганимиз учун...

Халил Султон Мирзо йигитларига маъноли қараб олди.

– Пошшонинг кимлигини билурмисиз, сарбон?
– Нечун билмайин, бек, улуг Амир ҳазрати олийларини етти иқлим танир. Шаҳзодалар ҳақида ҳам эшитганим бор.

– Кобулда кўп бўлганмисиз?

– Тужжорларнинг аксарияти афгонлиги боис, ҳар сафар бўлмасида, оралатиб қўнармен.

Халил Султон Мирзо йигитларига яна қараб олди. Йигитлар ҳам сафар давомида қўйда йовош кўринган, лекин ун йигитга бемалол бас келган бу йўлбарсфеъл, дўлвор йигитнинг сўзларини завқ билан тинглашмоқда эди.

– Халил Султон Мирзога бек бўлурмисиз?

Муродбек сарбон унга «масхара қилмаяптими-кан» деган маънода хижолатлик билан қараркан, атрофидаги йигитларнинг бу сўздан кўзлари ёниб кетганини кўрди. Нима деярини билмай додирди. Эсига онасининг ёлғизлиги, қалин пули йиға олмагани учун ўзининг ҳам ёши ўтиб бораётгани тушди. Лекин омади чопаётганига ҳам унчалик ишонгиси келмади. Бугдойранг чеҳрасида ҳозиргина юз берган ва фожиали тугаши мумкин бўлган воқеанинг таҳликаси билан хаёлининг қатқатларида қолиб кетган орзусининг ушалаётганидан тугилган қувонч ифодаси аралашиб, дам мамнун, дам маҳзун тортмоқда эди.

Муродбек сарбоннинг хаёлидан ўтаётган кечинмаларни Халил Султон Мирзо ҳис этиб турарди. Шу боис ёнидаги йигитга нимадир деди. Йигит бир зумда қўлида иккита халтача билан қайтиб келди.

– Олинг, Муродбек, – деди навкарининг сарбон томон узатган қўлига ишора қилиб Халил Султон Мирзо. – Бири устозингиз Шоди полвонга, иккинчиси эса ўзингизга. Уйлангач, Кўксаройга келурсиз. Биз икки ойлар чамаси Самарқандда қолурмиз. Волидангизнинг розилигига қаранг, ҳар

қандай қарор қабул қилсангизда, бул тиллолар биздан сизга тухфа, дуо қилсангиз бас! Устозингизга эса бизнинг саломларимизни етказинг! Фурсат топиб, яна йўқлашимизни билдиринг.

Шоди полвон Мироншоҳ Мирзонинг хос бекларидан эди. Қиличбозликда, найзабозликда унга тенг келари йўқ эди. Шаҳзода шикорга чиқиб, отдан йиқилган кун Шоди полвон унинг ёнида эди. Ўлжа олинган кийик, олқор ва қушлардан пиширилган кабобларни еб, бўза ва мусалласдан кўп ичган Мироншоҳ Мирзо яна ов қилмоқни ихтиёр этганида, уни қайтармоққа уринган ва эвазига «оқ уйлик» бўлган эди. Шаҳзода кайфи ошганда отасини ҳам танимайдиганлар хилидан эди. Бундай пайт ёнидагиларга сичқоннинг ини минг танга бўларди. Мулозимлари қаерга ва қандай кетганини ҳеч ким илғамасди. Хос қўриқчиларигина ўлганининг кунидан ўтиришар ва ён-атрофида қўлига илинарлик нарса қолдиришмасди. Сўзини икки қилганларни эса ҳақ бўлса-бўлмаса шаҳзода ҳеч қачон кечирмасди. Шоди полвон олдин тушунтирмоққа уринди. Кейин «Мастсиз, шаҳзодам», дейишини билади, у ёғи эсида йўқ, гаплари бўғзида қолди. Бошига тушган мусаллас кўза зарбидан таппа чўзилди. Эртаси кун отдан йиқилган шаҳзодани кўргани борганида, Шодди полвоннинг ўрнига алақачон «хос бек» бўлган Акбарбек уни эшиқдан киритмади ва бу фожиага у сабабчи бўлганини айтди. Вазиятни тушунтирмоққа уринган Шоди полвоннинг гапиришига йўл бермади. «Ҳар қандай ҳолатда ҳам шаҳзодани асрашинг керак эди», деди ва «оқ уйлик» бўлганини айтди. Шодди полвон биратўла ҳамма нарсасидан ажради. Хотини «Сизнинг касрингиз фарзандларимизга тегмасин», деб болаларини олиб кетгач, полвон қишлоққа, уйига қайтди, ота-онасидан қолган уйда ҳозир битта ўзи сўққабошлигича кун кечирарди.

Тупалонни эшитибок етиб келган ва воқеа тафсилотини суриштириб билгач, қалтираган кўйи унинг зиён-заҳматсиз ва гавгосиз тугашини худодан тилаб ўтирган карвонсарой эгаси Носир карвон Халил Султон Мирзо нари кетиши билан қўлида тилло тангали халтачани тутганича шаҳзоданинг орқасидан анграйиб қолган Муродбек сарбоннинг ёнига учди. Семиз ва йўгон гавдаси лорсиллаб юришига ҳалал берди.

– Эсингни едингму, сарбон, – ўдагайлади туюқиб. – Худога бир-бир айтганинг бор эркан, йўқса, шаҳид кетиб, жойинг жаннатда бўлур эрди ҳозир. «Эчкининг ўлгуси келса қассоб бирлан ўйнашур», деганларидек шаҳзоданинг йигитлари бирлан тирлашасанму? Улар кимлигингни сўраб ҳам ўтиришмайди-ку! – Носир карвоннинг бўғриққан юзларига қон тепиб, думалоқ кўзлари олайди.

– Шаҳзоданинг? – ҳалиям хаёлларини жиловлаб ололмаган Муродбек сарбон баттар ҳайратланди. – Қайси шаҳзоданинг?

– Карвонинг бирлан ким келганини билмайсанму? Жонингга омонлик берган ва тилло туҳфа этган йигитни танимайсанму? – Носир карвон қуруқшаган лабларини ялаб, миқти бармоқларини чеккасига нуқиди.

– Ул йигит «кобулик Мустафо бекмен», деб эрди... – Муродбек сарбоннинг дами ичига тушиб овози титради.

– Бек юз қўрима бирлан келурму? Шаҳзодадан бўлак қайси одам сени бирдан бек қилиб оладур, галварс!

Муродбек сарбон шундагина ҳар сафар йўлдош бўладиган элик қўрима ўрнига юз қўриманинг бежиз эргашмаганини англади. Бундан чиқди, кобулик карвонсарой соҳиби шаҳзоданинг кетаётганини билган, лекин унга атай айтмаган,

«улуғ Амирнинг тўйига бораётган меҳмонлар» деб қўяқолган. Демак, шаҳзоданинг хавфсизлиги учун айтмаган. Шаҳзода ҳам кўзга ташланмаслик учун сипо кийиниб, беклар каби қурол-яроғ тақиб олган.

Демак, юзини кўрсатмай юрган ҳалиги канизак шаҳзода билан гап-сўз бўлган ўша чуҳра! – хаёлан эслади сарбон, – уни Оҳанин дарвозасига етмай, қўримаси билан қаергадир жўнатди.

Муродбек сарбонга шаҳзоданинг ўзи илтифот қилмаганида Носир карвон ҳозир унинг бошига ит кунини соларди. Халил Султон Мирзога бек бўлиб қолишини ўйлаб, дамани ичига ютди. Халтачадаги тиллоларнинг чўгини чамалаганича, ширин энтиқди. Тентакнинг ишини худо ўнглайди, деди ичиб куйиб, унинг карвонини етаклаб юрган оддий бир сарбон кўзи ўнгида бир думалаб, бадавлат бўлди, устига-устак шаҳзоданинг бекига айланди! Омад дегани мана шу! У эса, қирқ ёшга кирибдики, тинмайди. Кеч ётади, эрта туради. Худонинг берган кунни яратганга тавалло этиб, дурустроқ мартаба беришини сўрайди. Амир Темурнинг ўзи тугул, ўн томир нари уругигача ётиб хизматини қилади. Тўй тадоригини ҳам элдан бурун тугатган у! Карвонсаройни таъмирлаб, кўрпа-тўшагидан тортиб идиш-товоғигача янгилади. Буларнинг ҳаммаси у учун ортиқча харажат. Лекин бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Шаҳзодаям шунча олтинни қаердаги бир ялангоёққа сочдию ҳаммаёқни ялаб-юлқаб ярақлатганича, шунча меҳмон-измонини сийлаб ўтирган Носир карвонга «раҳмат» ҳам демади. Гуё у карвонсарой эгаси бўлиб яралган ва уларга бир умр хизмат қилиши керакдай! Лекин яхшиям жанжал тинчгина тутди. Бўлмаса манави касофатга қўшилиб, унинг ҳам боши кетарди.

Носир карвон шуларни ўйларкан, дунё топган калдай, анграйиб ўтирган Муродбек сарбоннинг қўлидаги халтачага узанди.

– Худога шукур! Тентакнинг иштини худо ўнглайди ўзи! Шунча тилло-я?! Буни юз йил ишлаб ҳам тополмасдинг, қани менга бер-чи. Биз ҳам қўлимизни табаррук қилайлик, сарбон, зора шаҳзодаи жувонбахтнинг баракалари бизга ҳам юқса! – Носир карвон халтачани қўлига олиб, олдин салмоқлаб кўрди. Кейин «юқсун, юқсун» деганича юзига, пешонасига сурди. – Умрим бино бўлиб бунча тиллони ушламаганмен...

Муродбек сарбон унинг титроқ қўллари халтачани қайтаргиси келмай силаб-сийпаётганини кўриб турарди.

– Олинг, хўжам, – деди сидқидилдан, – бу тиллоларда сизнингда ҳаққингиз бор. Чунки карвонингиз кетидан насибамни териб юрибмен.

– Баракалло, – Носир карвоннинг кўзлари ғалати чақнаб, чеҳрасига бирдан қувонч ёйилди, шоша-пиша халтача оғзини очиб, Муродбек сарбонга узатди, – мана шул феълингни ҳар вақт сақла, сарбон, кам бўлмассен! Лекин насибамни ўзинг ҳалоллаб бер!

Муродбек сарбон Носир карвоннинг кафтига бир ҳовуч танга тўқди. Унинг «кўз ҳақи» деб, бир-икки, нари борса, тўртта танга беришини кутган Носир карвон юраги ёрилгудай қувониб кетди ва тиллоларни шоша-пиша қўлрўмолчасига тутиб, чўнтагига солди. Ҳеч нарса бўлмагандай, юзи хотиржам тортиб, кетишга чоғланаркан, тили учида айланаётган гапини секин қистирди:

– Саховатда сен ҳам шаҳзодадан қолишмас экансен, сарбон, яша! Фақат ўртамизда қолсин-а, билурсен, ҳар ким ўз қаричинда ўлчар...

Муродбек сарбон «хотиржам бўлинг» дегандай бош иргаркан, ювинмагани эсига тушиб, таҳоратхона томон юрди.

Ун беш кундан бери қўли кўксида, барчанинг кўнглини олишга тиришиб, у туядан бу туя олдига югуриб юрган, йўлнинг баланд-пастини, оғир-енгилини эринмай тушунтириб, арзимаган ярим чақа учун уловларини алмаштиришга кўмаклашган сарбоннинг бир намоз ўқирлик фурсатда бекка айланиб қолганидан ҳамма ҳайратда эди. Воқеа тафсилотини эшитганлар ҳам, эшитмаганлар ҳам ҳалигина оёқлари остида ўралашиб юрган Муродбек сарбонни кўз олдларига келтиролмай, бири-бирига саволомуз қараганларича, елка қисишар, шаҳзоданинг эътиборига тушган бу омадли одамни тезроқ кўришга ошиқишарди.

Шаҳзоданинг навкарлари эса фавқулодда юз берган бу ҳодисадан ҳалиям ўзига келолмаган, айниқса, Муродбек сарбонни мушукдай улоқтириб ташлаган «енгилмас бобур» лақабли хос кўриқчининг дарду дунёси қоронги эди.

– Бу касофат ялангоёқ қаердан пайдо бўлди? – деди ёрдамчисини зугумга олиб. – Қош қўяман деб кўз чиқардинг-ку, аҳмоқ! Икки йилдан бери қилиб келаётган тоат-ибодатимни ҳавога учирдинг!

Анчадан бери Халил Султон Мирзога хос бек бўлмоқ умидида шаҳзода қўримасининг ўтидан кириб, қўлидан чиқиб юрган Пир Али Тознинг («енгилмас бобур» деган лақабни ҳам ўзи қўйиб олганди) орзуси бир зумда саробга айланди. Агар шаҳзода чиндан ҳам сарбонни хос бек қилиб олса, «енгилмас бобур» яна итнинг кейинги оёғилигича қолаверади. Чунки сарбоннинг кучини кўрди. Келбати баҳодирларга ўхшамасаям чайир экан. Ёшларидан кураш билан шугуллангани, айниқса, сарбоннинг шогирдлиги билан турибди. Янши РИТЖ АТТ... маган одам бундай олишолмайди.

Қўриманинг энг кучли йигитлари ҳам ип эшолмай қолишди. Олти йигитни бир ҳамлада қулатди. Ёрдамчиси итариб юбормаганида, «енгилмас бобур»нинг ўзи ҳам темир косов зарбидан хайрмаъзурни насия қиларди. У полвон бўлгани билан сарбондай чаққон эмас. Сарбон худонинг балоси экан... Шунинг учун уни шаҳзоданинг олдига йўлатмаслик керак. Унга онасининг ёлғизлигини айтганди. Балки ўзи келмас. Лекин беклик етти ухлаб тушига кирмаган сарбон шундай омаддан воз кеча оладими? Қийин... Шунинг учун пул кетса ҳам қаловини топиш керак! Шундай бир баҳонани ўйлаш лозимки, сарбон шаҳзоданинг олдига бошқа келолмасин! Келгудай бўлса, ишончли йигитлари орқали корини қилиш шарт... Йўқса шу билан унинг омад йўли бир умрга ёпилди...

– Найновга секин шипши... – деди «енгилмас бобур» узун, бесўнақай оёқларининг заха еб кўкарган жойларини силаркан ёрдамчисига, – орқасидан одам қўйсин, куч ишлатадими, сотиб оладими, хулмас, атрофимизда ўралашмасин!

– Бош устига, тақсир!

Жуссаси кичкиналиги учун ҳуснбузар тошган юзи ҳам бир бурдагина кўринувчи ёрдамчи йигит чаққонлик билан «енгилмас бобур»нинг оёғидаги этикни ечиб оларкан, ҳайратини яширолмади.

– Мушукнинг ўзи эканму, хожам, сакрашини қаранг!

Ёрдамчи «йўлбарс» демоқчи эдию, хожасининг «бобур» лақаби эсига тушиб «мушук» деб қўяқолди. «Енгилмас бобур»нинг ташқарига бўртиб чиққан кўзлари бақаники каби ғалати айланди.

– Баҳо бериш сенга қолдиму, найманча? Айтилган гапни қил!

Найман уруғидан бўлган аскиячи бу йигитнинг асли исми Абдимутал эди. У Пир Али Тозга яқинда ёрдамчи бўлиб ўтган, гавдаси кичиклигига

қарамасдан бақувват ва чапдаст, калта-калта миқти қўллари кўз илғамай, беш-олти йигитнинг жойини бемалол соларди. Келган куниёқ, «енгилмас бобур» унинг гавдасини ўзиникига қиёслаб, «ча» қўшимчасини қўшди-да, уруғининг номи билан чақира бошлади. Ори келган Абдимутал икки-уч маротаба оғриниб гапирса ҳам «енгилмас бобур» барибир унинг отини айтмади, «найманча»лигича қолдирди. Шу боис, бугунги воқеадан ҳаммадан бурун найманча ич-ичидан қувонмоқда эди. Чунки сарбон шаҳзодага хос бек бўлиб ўтса, у ҳам Пир Али Тоз хизматидан кетарди.

* * *

Ёнида Халил Султон Мирзо борлиги учун кўнгли тўқ келаётган Шод Мулк шаҳзодадан айрилгач, худди оч бўрилар орасида ёлғиз қолган қўзичоқдай юрагига ваҳима тушди. Қўрима йигитларнинг юзларида, қарашларида ва ҳаракатларида шубҳали ҳамда хавотирли бирор бир белги кўрмасада, кўнгли гаш тортиб, ичига чироқ ёқса ёримайдиган қоронгилик чўқди. Хаёлининг бир четида «Амир Темурнинг хуфялари ортимдан тушган бўлсая» деган ҳадик уйғониб, ўз-ўзидан юраги ҳапқириб кетаверди.

У Амир Темурнинг айгоқчилари ҳар қадамда юришини ва кузатишини эшитгани боис, шаҳзода қасам ичиб, энди жони омонда эканлигига, бундан сўнг ҳеч ким унга даҳл қилолмаслигига қатъий қилиб қанча ишонтирмасин, ўтган-қайтганнинг нигоҳида хуфяларни кўргандай бўлиб безовталанарди.

Самарқандда эса одатий ҳаёт давом этарди. Туй муносабати билан кенгайтирилган шоҳ кўчадан онда-сонда битта-яримта арава ёки суворий ўтар, ўн чоғли қўрима ўртасида кетаётган Шод Мулкка ҳеч ким эътибор бермасди. Бошига қора ридо ёпинган суворийнинг аёл ёки эркаклиги бир

қарашда билинмасди. Самарқандга келишлари олдидан Шод Мулк шаҳзодага уйларини топишни илтимос қилган ва бир ҳафта ичида Халил Султон Мирзонинг хуфялари севгилисининг ота-онасига қизларининг хабарини етказишган эди.

Уйларига яқинлашгани сари тушларига ҳар куни кириб чиқадиган ўша пастаккина, пахса деворли, буготларида қизгалдоқлар очиладиган гўшани кўриш иштиёқи шу қадар кучайдики, учрашув онлари яқинлашаётганини ҳис этгани сари юраги беихтиёр орзиқар, ҳапқирар, согинч туйғуси куйдираётган вужуди ўз-ўзидан титрарди. Шу боис, юрагидаги шубҳа, қўрқинч, таҳлика, ҳатто шаҳзода Халил Султон Мирзонинг сиймоси ҳам тош йўлда илдам кетаётган тахтиравонли аравадан анча нарида тушиб қолганга ўхшарди.

Шод Мулк хотирасида қолган одамларнинг гира-шира кўланкаси орасидан қадрдонларининг сиймосини ахтарарди. Бундан саккиз йил илгари фарзандидан бир умрга ажралаётганини англаб, ранги ўчган кўйи дам уйга, дам ҳовлига кириб чиқаётган ва ҳар сафар нимага кириб чиқаётганини эслолмай энтикканича, сассизгина кўз ёши тўкаётган онасининг, қизининг бадавлат хонадонга чўри бўлиб бораётганидан кўнгли тўлиб, чўнтаги қаппайган ва бунинг эвазига одамлардай яшаш имконияти тугилганидан боши осмонга етаётган отасининг, айрилиққа тушунмай бир дунё совға-саломлар ва ширинликлар билан, умрида кўрмаган ҳайбатли ва ҳашамдор аравада келган «амаки»га гирдикапалак бўлганича, кўчадаги жўраларига «Қариндошимиз келди» дея суюнчилаб юрган укасининг шодон чеҳрасини бирма-бир тиклашга уринарди.

Уларнинг уч пахса девор билан гир айлантирилган, буготларидаги қамишлари қорайиб кўриниб турувчи уйлари Самарқанднинг энг чеккасидаги

баланд-паст томлари зич ва бир-бирига туташ дегрезлар маҳалласида эди.

Отасининг қишда жонларига ором берадиган, ёзда эса яқинига ҳам йўлаб бўлмайдиган темир-терсақлар тўла ва кечаю кундуз харидор аримайдиган устахонаси ана шу кўримсизгина уйла яшовчи тўрт жонни боқувчи ягона манба ҳисобланарди.

Қирқлардан ошиб қолган паҳлавон келбатли, хушрўй ва кўркам отаси шогирди ҳисобланмиш ёлғизгина жияни билан тонгдан то қоронғи тунга қадар устахонадан бери келишмасди. Бир кун теша яшасса, эртаси куни пойтеша қилишарди. Темир эритилиб, қолипларга қуйиладиган устахона ўчоғидан қишин-ёзин олов аримасди. Босқон тинимсиз ишларди. Жияни келмай қолган кезларда ёки бирор юмуш билан бозорга кетган чоғларда бўйлари калтагина, лекин бақувват, қорамағиздан келган юзлари доимо кулиб турувчи, чарчаганини билмайдиган, чиройли, эрнинг кўнглини топиш учун узини ўтга ҳам, чўққа ҳам уриб куймаланаверадиган хотини босқон босарди.

Шод Мулк онасини бирор марта ҳам ёнида узоқ ўтирганини эслолмасди. Эсига келгани онаси баъзи-баъзида қўли ишдан бўшаган маҳалларда қизи ётган тўшакка ёнбошлаганича, томирлари эркақларники каби бўртиб чиққан қўлларини иягига, тирсагини эса ёстиққа тираганича, эртак айтиб бериши эди. Лекин бундай паллалар ҳам унинг ҳаётида оз кечган эди. Сабаби, рўзғорнинг барча оғирликлари ва енгилликлари бўйнига тушган онасининг тонг саҳарда супур-сидир билан бошланадиган юмуши кун ботарда сут соғиш ва пишириш билан тутарди. Шу боис ҳам онасининг эртаклари ҳеч қачон охирига етмасди, ҳали яримламай туриб, кулча юзларидаги қийиқ кўзлари юмила бошларди.

Шод Мулк ҳарчанд ҳаракат қилмасин, онасининг тобора пасайиб бораётган овози баландлашмасди. Охирги сўзларини икки-уч бора қайта-қайта шивирларди-да, кейин боши шилқ этиб ёстиққа тушарди. Шод Мулк эса эртақдаги шаҳзодани севиб қолган камбағал ўтинчи қиз ҳақида, унинг тақдири ҳақида ўйлаб анчагача ухлолмасди. Ўзини ўша қизнинг ўрнига қўйиб кўрганича хаёл сурарди. Ҳатто бир куни онасидан «Онажон, шаҳзодалар бизда ҳам борми?» деб сўраган. Қизининг хаёлидан ўтаётган фикрлардан беҳабар онаси «Албатта бор», деб жавоб қайтарган. Шод Мулк ўша шаҳзодага малика бўлишга чоғланган каби ширин энтикиб: «Шаҳзода мени ҳам севиши мумкинми?» деган ва уятдан лов-лов ёна бошлаган юзларини ёстиққа яшириб олган.

Шод Мулк кўзларига таниш уйга яқинлашганларида Маҳмуд Тархоннинг «Манзилга етдик», деган овозини эшитиб, юраги қуш каби патирлади.

Аравадан тушаркан, хаёлининг бир чеккасида сурат каби чизилиб қолган қадрдон гўшасини қанчалик интизорлик ва ғам-андуҳлар чеккан ҳолда қўмсаган бўлмасин, кўзига ташланган манзарадан юраги орқасига тортиб, соғинч ўрнини алақандай мажҳул, ҳатто сесканишга ўхшаш, совуқ бир туйғу эгаллади. Сийқаси чиқиб кетган темир зулфакларга узанган оппоқ бармоқлари беихтиёр тортинди. Сувоқсиз пахса деворлари эскириб, кесакиси увалана бошлаган дарчалари тирқишидан ярим-ёртиси кўриниб турган ҳовлилари ҳам бир алпозда эди. У тахталари торс ёрилиб қорайган дарчани саҳтиён этиги билан итарди. Пастки ошиқ-мошиғининг ярим лаппари узилиб тушган дарча озорланиб овоз чиқарди.

Кичкина бўлганлиги учунми ёки бойлик ҳақида тасаввури йўқлигиданми, деворлари сомон сувоқли

мана шу уйлари у учун шоҳона уйлардан ҳам аълороқ туюлган эди.

Амир Сайфиддиннинг каттакон боғчали ички ва ташқи ҳовлисига келган дастлабки кунларда болор ва вассалари ўймакори нақшлар билан безатилган, шифтлари ҳоввозали ўша уйлар кўзига ҳайбатли ва ҳашаматли кўринсада, мана шу кўримсизгина уйлари берган қувончли, бахтиёр онларни ҳеч қачон беролмаслигини англаган эди.

Шод Мулк ерга тегаётган пушти гули ҳарир этакларини хиёл йиғганича, отасининг устахонаси томон бўйлади.

Навбатма-навбат урилаётган болға овозидан икки киши ишлаётгани билиниб турарди.

Отасининг бўз яктаги тердан ҳўл бўлганича елкаларига ёпишиб турар, кўкраги очиқ, узун-узун бақувват қўллари боши узра ҳаволаниб, бир маромда бориб келарди.

Отаси пешонасидан қўйилаётган терини артиш учун дастаси узун болғасини ерга қўйганича белига боғланган киррати белбоғини ечаётиб, ҳовлининг ўртасида ўзи томон тикилиб турган навниҳол, хушрўй жувонга кўзи тушди.

Бундан икки ойча нари келган хуфяларнинг қизи ва Халил Султон Мирзо ҳақида айтган гапларини эслаб сергакланди. Хаёлига қизидан кўра, қизининг чўрилариданмикин, деган ўй кечди. Бу ташрифни на яхшиликка, на ёмонликка йўйишни билмай, бир дам анграйди. Отасининг оний нигоҳида йилт этган саросимани кўрган Шод Мулкнинг юраги зирқираб, воқеалардан уларнинг ҳам хабардорлигини сезди ва хижил тортди. Лекин юрагининг туб-тубида чўккан соғинч, жигаргўшалари билан кўришмоқ иштиёқи барчасидан устун келди.

– Ота, – деди нафаси бўғзига тиқилиб, – танимадингизму, ота?!

Устанинг ҳайронлик билан тикилаётган синчков кўзларида нимадир йилтиллаб, бир дам ҳамма нарсани унутди. Лекин ҳарчанд уринмасин, шоҳона либоларда товус каби товланаётган, чеҳраси ой каби навниҳол жувонни қизига менгзай олмади.

– Шод Мулк... – устанинг оғзидан ҳайрат тўла мана шу сўздан бошқа жўяли сўз чиқмади. Шошиб қолганидан ақли-ҳуши бошидан учган кўйи сўз ахтариб, ёнидаги жиянига ўтирилди. – Уни танидингму?! Ўзимизнинг Шод Мулк!

Жиянининг кўзларида ҳайрат билан бирга қувонч ўйнади. У ҳам таниёлмаган бўлсада, индамай, ҳурмати учун Шод Муллка таъзим қилди.

Уста кўришиш кераклигини энди тушунди, лекин ўзининг аҳволидан хижолат чекиб тайсалланди.

– Терлаганман... Қўлларим ҳам ифлос...

Шод Мулк қучоқ очиб, отасининг елкаларидан қучди.

Ҳовлидаги шовурни эшитиб, остонага оёқ яланг югуриб чиққан онаси бир зум жойида қотиб қолди. Қизидан бирон белги топмоқ илинжида унга термиларкан, оппоқ юзларини, қалдирғоч қанотидек ингичка, қора қошларини, лабларини, хаёлидаги Шод Мулкнинг сиймоси билан солиштирди ва бу аъзоларнинг барчасида балоғат ёшига етиб, мукаммаллашган бегона вужуддан бошқа нарсани кўролмади.

Шод Мулк онасининг иккиланибгина талпинётган титроқ елкаларини маҳкам қучоқлаб, юзларидан ўпди. Нафаси бўғзига тиқилганича, ранглари бўзариб қалт-қалт титраётган аёл эса мушк-анбар таратаётган шоҳона кўйлақлардан ҳам, юз-кўзи аралаш урилаётган капалаклар қанотидек майин ҳарир рўмоллардан ҳам, ҳатто бўйнини қучган олмос билакузукли майин ва иссиқ қўллардан ҳам негадир яқинлик туймади.

Ўзларини айбдордек ҳис этиб, кўзларига тик қарай олмаётган онасининг, отасининг сўзлари ва ҳаракатлари қовушмас, устоз олдида ўзини йўқотган муллаваччалардек гаплари пойинтар-сойинтар чиқарди.

Амир Сайфиддинга қизи ҳақида ортиқча сўров-қистов қилмаслик ваъдасини берган отаси бошда у ҳақда Халил Султоннинг хуфяларига гапиришни ҳам, гапирмасликни ҳам билмай каловланди. Гап шаҳзодага бориб тақалгач, кўнгли хотиржам тортсада, унчалик ёрилмади. Онасининг эса қувончи чексиз эди. Қизидан бир умр айрилганига куйиб, адойи тамом бўлаёзган аёл худди сувсизликдан қовжираб, сўлий бошлаган ниҳол бехос ёққан ёмғирдан тирилгани каби қоқсуяк танасига жон эниб, гам-андуҳ, бемаврид ажин солган юзлари бирдан ёшланди.

Ота-онасининг юзларидаги қувонч аралаш таҳлика, хижиллик Шод Мулка ҳам кўчди. Неча йиллардан бери интиқиб қўмсаган қадрдонлари билан ўзи ўртасида галати бир совуқ девор пайдо бўлганини пайқаб, оёқ-қўли бўшашди.

Уста эса қизининг бўйин ва қулоқларидаги, бармоқларидаги тақинчоқларнинг қимматини нигоҳи билан чамаларкан, беихтиёр хаёлидан «Устахона ҳам олиб бериши мумкин» деган ўй ўтди. Чунки Халил Султоннинг хуфялари унга шаҳарнинг энг обод ва нуфузли маҳалласидан ҳовли сотиб олишлари учун бир халтача тилла танга қолдиришган эди. Лекин ҳар куни ҳар хил миш-мишлар эшитгани учун уй сотиб олишга устанинг кўнгли чопмади. Хотини билан маслаҳатлашиб, бу юмушни қизининг келишига қадар қолдиришни маъқул кўришди.

– Янги уйга кўчмадингизму? – қадрдон остонасидан хатлай туриб онасига сўз қотди Шод Мулк.

– Қайдам... Сенинг... Сизнинг келишингизни кутдик! – ранги униқиб, тақирлашган жулқурсга уялибгина кўрпача ташлади онаси.

– Ҳзимизнинг уйимиз ҳам ёмонмас, – отасининг эсига қаршисида қизи эмас, малика турганини тушуниб, беихтиёр қўлларини қовуштирди. – Фақат... битта устахона сотиб олсак ёмон бўлмасди.

– Энди устачилик қилмайсиз, ота, – устанинг гапини бўлди Шод Мулк қатъий овоз билан, – энди подшоҳлар киби яшайсиз!

Уста ҳеч қачон етиб бўлмайдиган ҳавойи гапни эшитаётгандай хижолат чекиб дам хотинига, дам жиянига қараганича изтиробли жилмайди.

* * *

Ёз чилласида Самарқанднинг кун чиқар томонида қад кўтарган Боғи Чинорда ҳам дунёнинг турли мамлакатларидан келтирилган дарахтларнинг хилма-хил навлари мевалари кўплигидан шохларини эгганича, ҳосилини кўз-кўз қилмоқда эди.

Пайванд қилинган ва чатиштирилган мевалар нав-нави билан, эртачиси ва кечкиси алоҳида-алоҳида ажратиб экилган, оппоқ, зарғалдоқ, тўқ қирмизи рангда товланаётган меваларнинг бирваракай яхлит манзарасини бу боғлардан бошқа жойларда кўриш маҳол, шу боис, уларнинг таърифи узоқ музофотларгача ёйилган эди.

Амур Темур Самарқандда барпо эттирган бу боғларнинг сони ҳозирга қадар ўн иккитадан ортган, уларнинг ҳар бири қурилиши, меъморий услуби билан бир-биридан фарқ қиларди.

Боғи Шимол (уни эл ичида «Боғи Шамол» ҳам дейдилар) шаҳарнинг шимол тарафида, тарих китобларида Искандар Зулқарнайн асос солган деб ҳисобланувчи «Девори қиёмат» ичида эди.

«Девори қиёмат»нинг асосий қисми, яъни пахса билан урилган бўлаги Чингизхон истилоси ва ундан кейинги урушларда бузилиб кетган, шу боис, улуг Амир уни қайтадан, харсангтош тердириб тиклатган эди. Устида икки арава бемалол қатнайдиған деворнинг узунлиги то жанубий қисмида қурилган «Девори кўндаланг»гача ўн минг олти юз қадамни ташкил қиларди. (Тарихий манбалардан бири «Бобурнома»нинг олтмиш учинчи саҳифасида ушбу девор ҳақида қуйидагилар битилган: «Қўргони фасили (ёни)нинг устидан буюрдиким, қадам урдилар. Ўн мингу ўн олти юз қадам чиқди».)

Бундан тўрт йилча илгари ҳижрий 799 йилда (мелодий 1397) бу боғни соҳибқирон Мироншоҳ Мирзонинг Хонзода бегимдан туғилган қизи, суюмли набираси, Бикиси Султон бону (Бека Султон ҳам дейишарди) учун бунёд эттирган эди. Дарвозадан Боғи Шимол саройининг ҳовлисигача бир ярим минг қадам келадиган тош йўлаклар ётқизилган, йўлак ёнлари эса ранго-ранг гуллардан иборат боғчалар билан зийнатланган эди. Мармар тошлардан меъморий мураббаъ усулида ишланган сарой маҳобатли, бино ичига, фил тишидан гўзал ва нафис шакллар нақшланиб, жило берилган қора заранг ёғоч тўшалгани боис, ичкарини қишда иссиқ, ёзда салқин сақларди.

Боғи Беҳишт ҳам кун чиқар томонда, қирликда, сарой биноти Табризнинг оқ мрамаридан бунёд этилган, шаҳарнинг ҳар тарафидан кўзга ташланиб турарди. Саройга боғни айлантириб қурилган сунъий сув ҳавза-ҳандақлар устига ўрнатилган ярим ойсимон кўприклар орқали кириларди. Малика Туман Ого яшайдиган бу сарой ўзининг гўзаллигидан ташқари, ҳайвонот боғчалари билан ҳам машҳур эди. Боғ этагининг тўрт тарафи айвончали қатор бинолар билан қуршалган,

сайисхона шаклида қурилган бу қуриқхоналарда уй ва ёввойи ҳайвонлар боқиларди. Айниқса, яқинда болалаган шер болалари ва жуссаси бир ёшли болача келадиган Ҳиндистон маймунлари меҳмонларнинг эрмаги эди. Ҳайвонот оламини яхши кўрадиган Туман Ого деярли ҳар куни боғчаларни ўзи айланар, бу жониворларни энагаларининг эртаклари орқали эшитган ва ўз кўзлари билан кўриш бахтига муяссар бўлиб, ҳаяжондан тўлиб-тошаётган шаҳзодаларга ҳамроҳлик қилишдан эринмасди. Амур Темур салтанатининг нуфузли кишиларидан бўлмиш амир Мусонинг қизи Туман Ого ун икки ёшида, яъни ҳижрий 779 йил (мелодий 1378) соҳибқиронга никоҳланган, Бибихонимга жиян ўрнида эди.

Қатор сарв дарахтлари билан ихоталанган «Боғи дилкушо» ҳижрий 800 йили (мелодий 1398) соҳибқиронга никоҳланган Тўкал Ого шарафига бунёд этилган эди. Хон авлодидан бўлмиш Тўкал Ого Хизр Хўжахоннинг қизи эканлиги боис, Амир Темур уни Бибихонимдан кейинги ўринда кўрган ва «кичик хоним» унвонини берганди. Боғи Дилкушо Кўҳак (ҳозирги Зарафшон) дарёси ёқалаб солинган Хонқишлоқ Конирилнинг жанубидан бошланарди. Боғи Жаҳоннумо ҳам Самарқанднинг жанубида, тоғ этагидаги Анхор тумани этагига туташ эди. Боғи Баланд ва Боғи Зоғон эса шимол тарафда, лекин энг қизиги, меваларининг нави бир хил бўлса-да, ранг ва таъми, катта-кичиклиги бир-биридан фарқ қиларди. Учи-қуйруғи йўқ бу боғлар баҳор пайти дарахтлар гуллаган маҳал гўзалликда учмоғга (жаннат) ўхшар, шу боис бу шаҳарга «Самарқанди фирдавсмонанд», яъни жаннатга ўхшаган шаҳар деб таъриф беришарди.

Дунёнинг деярли ярмини кезган, қанчадан-қанча жаннатмонанд жойларни кўрган Амир Темур бу боғларни уларнинг ҳеч бирига менгзай олмасди.

Самарқанд дунёнинг бешинчи иқлимига киргани боис, тўрт фасли мукамал, ёзи жазирамали бўлса-да, пешиндан сўнг, уч томони шарқ, шимол ва жануби туянинг ўрқачлари каби бири-бирига мингашган баланд-паст қояли тоғлар ўраб олганидан иссиқ тафти кун ботмай пасайиб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланиб турувчи чўққилардаги қорларнинг намхуш эпкини аста-секин энганича майинлашиб, сарин елга айланади. Қуёш нурлари остида парча булутлар каби унгурларда ялтираб турувчи қор уюмлари ёзнинг ўрталарида кичрайиб, саратон кириши билан эриб битади.

Гарб томони, яъни кун ботари очиқ, баланд-паст сувлоқ тепаликлар ва даштлик ерлардан иборат. Даштликлар этагига туташ сап-сарик гил тупроқли, узоқдан баҳайбат ва ваҳимали кўринувчи жарликлар оралаб кетган тошлоқ йўл шаҳарни Мовароуннаҳр кентлари билан боғлайди. Ёнбағирларида ўсадиган майсалар ва чечакларнинг, ранго-ранг доривор ўсимликларнинг сон-саноғи йўқ ва бозоргир. «Ипак йўли» орқали келадиган савдогарларнинг аксарияти Самарқанддан қоғоз маҳсулотлари, бўз, адрас, беқасам ҳамда қуритилган доривор ўсимликлар ҳам олиб кетишади.

Қишининг заҳри йўқ, қаттиқ ва қақшатқич совуқлари бўлмагани учун қишининг жонига тегмайди. Қор энг кўп ёққан йиллари унинг қалинлиги тиззадан ошмайди, ошган тақдирда ҳам икки-уч кунда эриб битади. Лекин кузи алдоқчи, айниқса, шарқ томондаги тоғдан ҳафтада бирикки кун эсувчи майин, баданга хуш ёқувчи ўрама шамолига ўрганмаган ёки ҳадисини олмаган одамни касал қилиб қўйиши мумкин. Шу боис,

«Самарқанд баҳорининг нина эпкинларидан қўрқма. тунки у ўзи каби яшнатувчидир, қуёшли кузининг илиқ шабадасидан қўрқ, у вужудингни илитсада, хазонлар каби саргайтиради», деб бежиз айтишмайди.

Боғи Чинорга эртанги шафтолизор ва ўрикзор боғчалари орқали ўтиларди. Мевалардан бўшанган дарахтлар дол бўлган қаддини ростлаб, майишган шохларини тиклаганча, эркин нафас оларди.

Баҳор ва ёзда эриган селу қорлар қўшилиб, кўпаядиган ва бўтаналашиб, ўзанига сигмай, атрофдаги тўқайзору юлғунзорларга ёйилганича сокинлашадиган Кўҳак дарёсининг (уни кейинчалик Ҳаромком, ҳозир эса Зарафшон деб аташади) кичик бир ирмоғи бўлмиш Сияҳоб (Қорасув) ариғи Боғи Чинорни айланиб ўтиб, сўнг шаҳар ичкарисига оқади. Самарқанднинг жанубий ва шарқий томонидаги Кўҳак ва Масчоҳ тоғларидан чиққан булоқлар сувининг қўшилишидан ҳосил бўлган дарё суви қишда илиб, ёзда совийди. Узунлик масофаси бир юз йигирма тошдан ошиқ, Бухоронинг Қоракўлигача боради. Кўҳакнинг ирмоқлари бўлмиш икки ариқ: Даргом ва Сиёб (ҳозир шундай аталади) Афросиёб тепаликларидан ўтгач бўлиниб, шаҳар ичкарисиси томон оқади. Бир оқими Кониғилга, иккинчиси шаҳарнинг шимолидаги Боғи Баланд, Боғи Майдон тарафга кетади.

Боғи Беҳиштни айланиб ўтиб, Боғи Чинор томон оқадиган Сиёбга ўрнатилган чархпалаклар боғнинг кўркига кўрк қўшади. Ёзда сув мўллиги учун ундан фақат меҳмонлар келганда, учу қуйруғи йўқ боғни кезиб, ёзги кўшкларда истироҳат қилаётганларнинг кўзини қувнатмоқ учун ишлатиларди. Кузда ариқ суви камайиб, яримлаганда, мевалардан бўшанган боғ шудгорланиб, чархпалаклар ёрдамида

суғорилади. Мис кўзачалардан тўкилаётган сув пушталар бошига ётқизилган сопол қувурлардан эгатларга бир маромда тараларди.

Богнинг этагидаги чинорлар билан ихоталанган Боғи Чинор саройида, асосан, Бибихоним ва кичик шаҳзодалар ҳамда уларнинг атка¹ ва мулозимлари яшашар эди. Шу боис, бу ерда йил — ўн икки ой айрича сокинлик, турли ҳашам ва дабдабалардан йироқ осуда ҳаёт, айти чогда эса қаттиқ тартиб-интизом ҳукмрон эди.

Шаҳзодалар Мовароуннаҳрнинг энг фозил илм аҳли тарбиясида эди. Уларнинг аткалари ҳам ҳарбнинг тажрибали ва беназир амирлари ва беклари эдилар. Улар шаҳзодаларнинг тарбиясига масъулликлари баробарида, ҳарбий салоҳиятларини кузатиб, назорат қилиб боришарди. Бу тартиб-қондан ҳеч ким бузолмас, ҳатто давлат ишлари билан боғлиқ бирор-бир юмуш чиқиб қолган тақдирда ҳам ўша вазифа бошқа киши зиммасига юкланар эди.

Шаҳзодаларнинг дунёвий, диний, фалсафий билим олишлари лозим ва мажбурий эди. Бу вазифа буюк Амир Темур салтанатининг энг катта маликаси Бибихоним зиммасида эди.

Бибихоним — ҳижрий 733 йили (мелодий 1333) Мовароуннаҳр (Чигатой улуси) тахтига ўтириб, тўрт йил ҳукмронлик қилган йигирма тўртинчи хон жўжинажот шаҳзода Султон Қозонхон Ясавурхон ўғлоннинг қизи — Сароймулкхоним ўтган йили кузда пайгамбар ёшига тўлган бўлса-да, ҳали қариликка бўй бермаган, қомати тик, ёноқлари билинар-билимас бўртиб турган оппоқ кулча юзлари ажинсиз, бодом қовоқлари устида ҳилолдек эгилган қошлари ингичка ва қора эди. Қўнғир

---

¹ Атка — кичик шаҳзодаларга масъул кишилар.

қарочиқли, хиёл қисик кўзларининг нигоҳлари жиддий, лаблари кичик, лекин қалинлиги учун гапирганда истараси янаям иссиқ кўринар, шу боис, табассум қилганда мулойим тортарди. Овози сокин ва оҳангли, нафасидан таралаётган сўзлар суҳбатдошининг кўнглига оқиб кираётган каби уни бир зумда ўзига эл этарди.

Бибихоним бугун Боғи Чинорда, Конигилдаги тўйга келган шаҳзодалар ва юртларига жўнатилаётган элчилар шарафига зиёфат уюшгирмоқда эди.

Меҳмонлар кечга айтилган, зиёфат дастурхони саройнинг ўнг бурчагидаги тўққиз мармар устунли, деворлари оппоқ ганч, баланд ва ҳавозали шифти тиллакори нақшлар билан безатилган миён қасрда тайёрланмоқда эди. Миён қаср иссиқ ҳаволи кунларга мўлжаллаб қурилгани учун ерига оқ ва қора мармар тўшалган, энг иссиқ пайтларда ҳам унинг салқинлиги этни жунжиктирадиган даражада бўларди.

Қирқ кеча-ю қирқ кундуз давом этган тўйда Амир Темурнинг набиралари, яъни шаҳзода Шоҳруҳ Мирзонинг ўғиллари Улуғбек Мирзо ва Иброҳим Султон Мирзолар, шаҳзода Мироншоҳ Мирзонинг ўғли Ийжил Мирзо, марҳум шаҳзода Умаршайх Мирзонинг ўғиллари Пир Муҳаммад Мирзо Шерозий ва Сайди Аҳмад Мирзолар уйлантирилиб, уларнинг мавқеларига яраша ер, хагина, мол-мулк, уй-жойлар, боғ-роғлар ажратилди.

Икки набира шаҳзода, яъни Шоҳруҳ мирзонинг ўғиллари учун улус ташкил қилинган бўлиб, Тошкент, Сайрам, Авлиё ота ва Ашпарадан Хитой чегарасигача бўлган ерлар Улуғбек Мирзога, Фаргона, Қашқар, Хўтаннинг каттагина қисми эса Иброҳим Султон Мирзога суюрғол этилди.

Чошгоҳларда йигила бошлаган шаҳзодалар ҳали замон келиши кутилаётган улуг Амирга пешвоз чиқмоқ учун, ишком бўйлаб гуруҳ-гуруҳ бўлиб туришарди.

Икки найза бўйи баланд кўтарилган сўриларга чирмаштирилиб, худди соч каби текис таралган узум зангларига осилиб турган шингилларнинг ҳар бир боши саватча келар, оқ, сариқ, пушти, қора рангда товланаётган доналар ёзнинг иссиқ тафтини еб, шира тортган ва карсиллаб қолган эди.

Кичик шаҳзодалар аткаларининг огоҳлантиришларига қарамасдан, тоқларнинг пастки зангларида осилиб турган, ҳар донаси ёнғоқдай келадиган, маска узумдан ва ҳусайни, қирмизи ҳасайнилардан ўзлари узиб олишар, бир-бирларига отишар ва ювмасдан ейишарди.

Эрталабдан бери қўйиб юборилган ва думларини ёйганича гўзалликларини тинмай намоёйиш қилаётган беозор товусларни ҳам ора-сира силаб қўйишарди. Меҳмонларнинг сийловларига учмасликлари учун обдон тўйдирилган товуслар эса мунчоқ каби қоп-қора кўзлари билан ёнбош қараганларича назарлари тўқлигини билдирмоқчидай, пинак бузишмасди.

Боғнинг этагидаги каттакон паррандахонада Ҳиндистондан келтирилган қизил, сариқ, яшил тўтилар, сайроқи қушлар ва булбуллар билан бирга товуслар ҳам боқиларди. Кундузлари товусларни қўйиб юборишар, кечалари эса гўзал келбатларига ярашмайдиган хунук қичқиришлари бошқа қушларни безовта қилмаслиги учун ёпиқ қўриқхоналарга қамашарди.

Шаҳзодаларга ҳамроҳлик қилмоқ учун боғ томон қайрилган Бибиҳонимнинг кўзи Улугбек Мирзо ва келинчаги Ого Бегига тушаркан, қувониб кетди.

– Сизга йўлдошлик этсак бўлурму, ҳазрати бибим? – Улуғбек Мирзо уялганидан панасига яширинаётган келинчаги Ого Бегини олдинга ўтказиб, Бибихонимга елкасини тутди.

Бибихоним қучоғини очиб, иккисини ҳам бағрига олди.

– Қувончимга қувонч қўшурсиз, шаҳзодам. Зеро, маликам биз учун келинпошшо эмас, қиз кабидур. Фақат сизнинг суҳбатдошингиз бўла билурманму?

Бибихоним бу билан «сиз ёшларни зериктириб қўймайманми» демоқчи эди.

– Ҳазрати бибим, сизнинг суҳбатларингиз мен учун ҳар қачон дорилфунун кибидур. Бул зиёдин Ого Беги ҳам баҳраманд бўлишидин умидвормен!

Куёв бўлганидан бери ўзини янаям сипо тутаетган Улуғбек Мирзо келинчагига қараб жилмайиб қўйди. Келинлик либослари ўзига ярашган Ого Беги қизариб, кўзини олиб қочди.

Ого Беги марҳум Муҳаммад Султон Мирзо (Муҳаммад Али)нинг қизи, соҳибқироннинг тўнғич ўғли, валиаҳд Жаҳонгир Мирзо раҳматлининг набираси эди.

Жаҳонгир Мирзонинг хотини, яъни Муҳаммад Султон Мирзонинг онаси Хонзода Бегим (Севинч Бека) Амир Темур салтанатининг нуфузли маликаларидан ҳисобланар, соҳибқирон билан юзмаюз гаплаша оладиган, фикрини очиқ айтиб, мулоҳазасини уқтира биладиган журъатли аёл эди. Шу боис, Чингизхон авлодидан бўлмиш Ўзбекхон набираси Хонзода Бегимни улуг Амир шажараси учун эмас, балки зийраклиги, ақлфаросати, тўғрисўзлилиги ва ҳақиқатгўйлиги учун ҳурмат қиларди. Жаҳонгир Мирзо вафотидан сўнг Хонзода Бегимни ўғли Мироншоҳ Мирзо никоҳига ўтказишининг ҳам сабаби шу эди. Мироншоҳ

Мирзодан Хонзода Бегим шаҳзода Халил Султон Мирзо билан қизи Бикиси Султонни туққан эди.

Муҳаммад Султон Мирзо ҳам бошқа шаҳзодалар қатори Бибихонимнинг қўлида тарбия топган ва Жаҳонгир Мирзодан кейин валиаҳд эълон қилинган, лекин қисмат тақозоси билан бундан икки йилча олдин, Кичик Осиёнинг Қора Ҳисор мавзесида вафот этган эди. Шаҳзодадан уч ўғил: туққиз ёшли Муҳаммад Жаҳонгир Мирзо, олти ёшли Саъд Ваққос Мирзо, беш ёшли Яҳё Мирзо ва бир қиз — мана шу Ого Беги қолган эди.

Муҳаммад Султон вафотидан сўнг, Ого Бегини бувиси Хонзода бегим тарбиясига олган, уч шаҳзода эса Бибихоним билан бирга эди.

Ого Беги туққизга кирган бўлса-да, дуркун, кўзлари худди бувиси Хонзода Бегимники сингари қисик ва хумор, бугдойранг кулча юзларидаги кулдиргичлари ярашиб турарди. Катаклари сал керилган бурни биринчи қарашда пучуққа ўхшар, лекин сўзамоллиги боис, юзидаги бу нуқсон билинмай кетарди.

Бибихоним меҳмонлар гуруҳидан айрилиб, Улугбек Мирзо ва Ого беги билан ёзлик кўшк томон юрди. Ҳаво исий бошлаганига қарамасдан, осмонўпар чинорлар соя ташлаб турган ва тангадай офтоб тушмайдиган кўшк айвони салқин, ўймакори нақшлар билан ишланган устунларга чирмашиб олган оқ, пушти карнайгулли чирмовуқлардан атрофга анвойи бўйлар таралмоқда эди.

Улугбек Мирзо ота-онасидан йироқда, доимо бобоси ва бибиси тарбиясида улғаяётгани учунми, Бибихонимга суяниб қолган, ҳозир ҳам худди бўталоқдек ортидан эргашиб бормоқда эди.

Баҳорда ўн иккига тўладиган Улугбек Мирзонинг кўриниши кўпроқ онаси Гавҳаршод бегимга тортган эди.

Ёшига нисбатан буйчанроқ бўлсада озгин, буғдойранг юзлари чўзинчоқ, эгар қош, қовоқлари бўртиб чиққан қуй кўзлари таъқиб этаётган каби синчков тикиларди. Феъли муътадил, овозини ҳеч қачон баланд кўтармас, суҳбатдоши кимлигидан қатъи назар гапини бўлмас, тушунмай қолган нарсаларини эса мавриди билан, кейин сўраб оларди. Тоқатлиги учунми саводи эрта чиқди. Лекин бобосининг танбеҳларига ва эътирозига қарамасдан давлат ишларига рағбати ва иштиёқи суст, табиий фанларга қизиқиши кучли эди. Айниқса, ҳандаса, илми нужумда истеъдодли эканлигини кўрсатди. Бунда фалакиёт илми соҳиби, ёш бўлсада, доврўғи билан аҳли илм орасида анча танилиб қолган Ҳамза ибн Алининг (Байҳақ сарбодорларинг етакчиси Али ибн Тусийнинг ўғли, кейинчалик, шайх Озорий тахаллуси билан машҳур бўлган олим) хизмати катта бўлди. Ҳамза ибн Али унга тўрт йил, шаҳзода тўққизга тўлгунича мураббийлик қилди. Мураббий Улуғбек Мирзодан ўн икки ёш катта эди.

Амир Темур Улуғбек Мирзони ҳарб илмига ҳам меҳр қўйишини ўйлаб, мураббийга жавоб берган бўлсада, шаҳзодадаги илмга мойилликни сусайтиролмади. Сарой кутубхонасидан чиқмайдиган набираси сафардалик чоғларида ҳам бўш қолди дегунча китоб мутоласига бериларди.

– Ўзим ҳам зиёфатдин сўнг, сизга бир муждани етказмоқ ниятинда эрдим, – Бибихоним қадамини секинлаштириб, сўзланди. – Сиз севган ва кўришмакни орзулаган устозингиз, «Афлотуни замон» Салоҳиддин Мусо ибн Маҳмуд Қозизода Румий жаноблари Самарқанд туфроғига қадам ранжида қилмоққа азм этмишлар.

Бибихонимнинг сўзларини тинглаб келаётган Улуғбек Мирзо қулоқларига ишонгиси келмади. Юзларига ҳайрат қалққанича, Бибисига таъзим қилди.

– Миннатдорчилигимни ифода этмақдин ожизмен, ҳазрати Бибим! Танграмга шукурки, демак, бобомиз ҳазрати олийларини кўндира билибсиз. Устоз ҳазратларининг келар кунлари аниқму?

– Кеча Мавлоно Алмалиқий бу борада бобонгиздан изн сўрадилар ва бул ташрифнинг нафақат сиз киби шогирдлар учун, балки давлатимиз саодати, илму фан ривожини учун гоят қимматли эканлигини таъкидладилар.

Улугбек Мирзо Ого Бегига фахрланиб, кўз ташлаб олди.

– Бобонгиз ҳазрати олийларининг ҳам Қозизода Румий жанобларига эътиқодлари юксақдур!

Бибихоним Қозизода Румийни Самарқандга таклиф қилиш фикрини бир йилча илгари айтган, лекин соҳибқирон диндорлар ўртасида ҳар хил гап-сўзлар, қарама-қарши фикрлар туғилмаслиги учун бу таклифни орқага суриб келмоқда эди. Шу боис, Бибихоним шаҳзода Улугбек Мирзонинг илтимосини Мавлоно Алмалиқий орқали амалга оширган эди. Лекин ҳозир бу ҳақда гапиргиси келмади.

– Ўтган йили Боилконда бўлганимиз маҳал, бобомиз ҳазрати олийлари Бағдод ва Дамашқдаги расадхоналарни кўруб: «Самарқандда ҳам худди шунингдек расадхона қурурмиз», деб сўзлаб эрдилар, ёдингиздаму, бибим?! Ўшанда устоз Румий бирлан мулоқотда бўлмоқ эҳтиёжини сезиб эрдим.

– Ёдимда, шаҳзодам, бул кўп улуг ишдур. Жаноб Қозизода Румий келсалар, бобонгиз балки бул борада бирор бир кўрсатма берурлар. Шул боис, устозингиз келгунларига қадар мунажжим мавлоно Бадриддин бирлан расадхона учун муносиб жой танламоғингиз ҳам мумкин. Бул ҳақда бобонгиз

ҳазрати олийларини хабардор этмакни ўз зиммамга олурмен, – деди Бибихоним сўзларини жон қулоғи билан тинглаётган Улуғбек Мирзонинг шодликдан терисига сиғмаётганини ҳис қилиб.

– Ҳазрати бибим! – Улуғбек Мирзонинг овози товланди. – Оҳанин дарбозасининг юқорисидин яхши бир ер кўруб, кўз остимга олганмен. Фақат мавриди бирлан сўйлармен, деб андеша қилиб эрдим. Фурсат топсангиз кўрсатурмен!

Бибихоним Улуғбек Мирзонинг ўспиринникидан кўра, боланикига ўхшаш озгин ва жиккак бу жуссаси ичида катта ва истеъдодли бир одам борлигини ҳис этди.

– Нечун фурсат топмай, шаҳзодам?! Сиз учун фурсатим ҳамиша етадур! Расадхона борасинда ҳазрати олийларининг фикрини билурсиз, сизники бирлан муштарақдур! Зеро, фалакиёт илмига меҳр сизга бобонгиздан юққан! Кўрурсиз, агар бул орзу амалга ошса, «Байт ул-ҳикмат»нинг пешволари бўлгон ватандошларимиз ал-Хоразмий, ал-Фаргоний, ал-Жавҳарий каби алломалар Самарқанда ҳам етишур!

– Тилакларингизга фаришталар ҳам «омин» дейишсин, Бибим!

Улуғбек Мирзо ўтган йили кўнглига қувонч бағишлаган Шом сафарни эсларкан, ширин энтиқди...

...Соҳибқирон бундан тўрт йил илгари шаҳзода Мироншоҳ Мирзони тахтдан азл этгач, унга суюрғол қилинган ерларни (Шимолий Эрон, Ироқ, Туркистон, Озарбайжон, Аррон, Муғон, Ширвон ўлкалари) унинг ўғиллари Абу Бакр Мирзо ва Умар Мирзоларга бўлиб берган эди.

Бағдод ҳокимлигига тайинланган шаҳзода Абу Бакр Мирзо зиммасига шаҳарни қайта қуриш ва таъмирлаш вазифасини юклади.

Фалакиёт ва илми нужумга айрича меҳри бўлган улут Амир Шом мамлакатигадаги Шаммосия ва Дайр Муррон расадхоналарини қаровсиз ва ташландиқ ҳолда кўргач, бу ерга мутасадди олимларни жалб этишни ва уни зудлик билан ал-Маъмун давридаги ҳолга келтиришни Абу Бакр Мирзога амр этди... Халифа ал-Мансур томонидан етти шаҳар бирлаштирилиб, пойтахт этилган Бағдод, халифа Хорун ар-Рашид (мелодий 786-809 йиллар) ва ўғли Абдуллоҳ ал-Маъмун (мелодий 813-846 йиллар) даврларида гуллаб-яшнаган ва маърифатга юз тутган шаҳарлардан эди.

«Хорун ар-Рашид» ташкил этган «Дорул ҳикмат» («Донишмандлар уйи») беш юздан ортиқ илм аҳлининг, донишмандларнинг маъмурий асосга эга билим ўчоғига айланган эди.

«Байт ул-ҳикмат»га йиғилган илм аҳлининг аксарияти Марв, Хуросон, Мовароуннаҳр ва Бақтрия ўлкаларидан келган олимлар эдилар.

Юнон-суриён, форс-паҳлавий, ҳинд ва араб тилларида иш юритилган «Байт ул-ҳикмат»да тарих, мусиқа, калом, адабиёт, фалакиёт, фалсафа, мантиқ, табобат, риёзиёт, ҳандаса ва меъморчилик илмлари ривож топди.

Айниқса, ал-Маъмун томонидан қурдирилган Шаммосия ва Дайр Муррон расадхоналари ўша давр илм-фани учун катта кашфиёт бўлди.

Ўтган йили баҳорда бобоси ва бибиси билан Дамашқ ва Бағдодга борган Улуғбек Мирзо ўша расадхоналарни кўриб, ҳайратта тушган ва чексиз қувонган эди.

«Кўрунг, тавоф этинг, шаҳзодам, – деган эди ўшанда бобоси фахр билан, – бул муътабар маконда ал-Фарғоний, ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний киби аллома бобокалонларингиз илм чуққисини эгаллашган!»

Тарихчи Шарафуддин Али Яздийнинг ёзишича, Амир Темур ҳижрий 801 йили (мелодий 1399) Бағдод шаҳрини бир йил ичида қайта тиклаш ҳақида фармон берди. Муҳандислар томонидан зудлик билан тайёрланган мукамал лойиҳа асосида кўпгина тураржой бинолари, бозор, майдон, ҳаммомлар қурилди. Бог-роғлар, богчалар, хиёбонлар бунёд этилди. Аракс дарёсидан каналлар чиқарилиб, шаҳар сув билан таъминланди. Боилкон қўргон-шаҳри қайтадан қурилди. Шаҳарнинг узунлиги икки юз минг тўрт юз газдан иборат айланма мудофаа девори тўлиқлигича қайта тикланди.

Ушанда Улуғбек Мирзо соҳибқироннинг рухсати билан Бағдод ва Дамашқнинг етук олимлари ҳамроҳлигида Дайр Мурронда бир кеча қолди. Дамашқлик мунажжим Абу Закариё таржимонлик ва йўлбошчилик қилди. Ўрта буй, бугдойранг, серҳаракат ва чайир Абу Закариё туркийчани нуқсонсиз гапирарди.

Шарқдан бошланиб, Чин мамлакатининг шимоли буйлаб ҳаракатланувчи ва қатор шаҳарлардан ўтиб, ғарб денгизида ниҳоясига етувчи, учинчи иқлимга мансуб Дамашқ баҳори Самарқанд кўкламидан мутлақо фарқ қиларди.

Ливан тоғи ёнбағирларига туташ шаҳар ҳавоси кундузи иссиқ, кечаси муътадил ва ҳузурбахш эди.

Дайр Муррон расадхонаси Қасийун тепалигига жойлашганлиги боис, янаям баҳаво ва манзарали эди. Ерига тош тўшалиб сайқаланган расадхона ичи тунда лопиллаб ёнаётган шамлар ёруғида бироз ҳайбатлироқ ва ваҳималироқ кўринса-да, ҳамроҳлари кўплигидан Улуғбек Мирзо ўзида қўрқинч туймади.

– Бағдоддаги Шаммосия расадхонаси текис ерга қурилгани учун кузатув ва текширув натижалари халифа ал-Маъмунни қониқтирмаган, шу сабаб, асбобларини мана шу черков биноси ичига кўчиртирган, – йўл-йўлакай изоҳ берди йўлбошловчи Абу Закариё. – Фалакиёт жисмлари, Қуёш, Ой, юлдузлар ва уларнинг йўлдошлари ҳаракати, уларнинг ўзаро муносабатлари, Қуёш ва Ой тугилишининг сабаблари, Қуёшнинг энг катта оғиши қанча миқдорга тенглиги, барчаси мана шу ерда, шимолий ва жанубий устурлоблар ёрдамида ўлчанган.

Шаҳзодага эрталабдан бери йўлбошчилик қилаётган расадхона мулозими, мунажжим Абу Закариё Улуғбек Мирзонинг тунда кузатувга қолишини эшитиб, унинг бу талабини болаларча тантиқликка йўйган бўлса-да, набирасининг фикрини маъқуллаётган соҳибқироннинг юзидан ўтолмагани учун индамаган эди.

Бошлари узра қозондек тўнкарилган юлдузсиз осмонга устурлоб орқали термилганича бир ҳафталик ойнинг гира-шира ёруғида шарқ сари силжиётган ола-чалпоқ булутлар орасидан юлдузларни иштиёқ билан ахтараётган Улуғбек Мирзонинг фалакиёт илмидан анчагина хабардорлигини, кузатувга ҳам иқтидорли толиблар каби жиддий муносабатда бўлаётганини илғаб, ўшанда суҳбат мавзуини илми нўжумга бурган эди.

– Шундай тақсир, – йўлбошловчининг сўзини бўлди Улуғбек Мирзо, – Мавлоно Муҳиддин Мағрибийнинг «Юлдузлар жойлашувидаги ҳодисалар баёни»да ҳам текисликка қурилган расадхоналарда аниқлик мукамал бўлмаслигидан баҳс этилган.

– Шул боис ал-Маъмун даврида Муҳаммад ал-Хоразмий, Холид ал-Марваррудий, Яҳё ат-Тамимий, Аббос ал-Жавҳарий ва Аҳмад ал-

Фаргонийлар томонидан Дайр Мурронда ўлчанган энг катта оғиш, ҳануз, фалакиёт илмидаги сўнги ва аниқ миқдордур.

– Абу Райҳон Беруний ҳазратлари ҳам «Қонуни Масъудий» асарларида бунини таъкид этганлар.

– Шундай, шаҳзодам.

Улуғбек Мирзо яна нигоҳини самога тикиди. Осмон ҳалиям гира-шира, ёруғ юлдузлар кўринмас, доирасимон оппоқ ёғду ичида бир тилим қовун каби кесилган ой нурланиб турарди. Улуғбек Мирзо кўзини дам фалакка, дам мўъжиза бўлиб кўринаётган устурлобга тикаркан, Абу Закариёга сўз қотди:

– Тақсир, устурлобдин бошқа «зотул ҳалақ» ўлчов асбобидин ҳам фойдаланганлиги ҳақида эшитганмен. Бироқ ул асбобдин ҳалигача намуна кўра билмадим. Шаммосия расадхонаси мутасаддилари ҳам бу ҳақда аниқ жавоб бера олмадилар.

– Фаҳмлашимча, фалакиёт илмига меҳрингиз чандон баланд, шаҳзодам. Оллоҳим, сизга ҳам боболарингиз йўлини берсун!

– Иллоҳи омин, тақсир, миннатдормен!

– Афсуски, «зотул ҳалақ» борасинда менинг ҳам билгиларим мажҳулдур, шаҳзодам. Зотан, илми нужум, фалакиёт, хусусан, ҳандасага бағишланган китобларда бул ўлчов асбоби ҳақида кўп сўйланса-да, унинг шакли-шамойили борасинда муфассал маълумот йўқ. Бироқ устоз ал-Фаргоний ҳазратларининг «Китоб фи санъа ал-астурлоб» («Астурлоб ясаш ҳақида китоб») асарида унинг сатҳи устурлобдин фарқли эканлиги баён этилгон. Унинг ёрдамида фалакларни шарқдан ғарбга айлантирувчи катта фалакнинг ҳаракати, барча ёриттичларга хос оғма фалакнинг эса ғарбдан шарққа терс ҳаракати аниқ ўлчаниши ҳақида муфассал ёзилгон. Ернинг

ҳар хил иқлимларидаги кундуз ва кеча орасидаги фарқини аниқлаш борасинда ҳам кўрсатмалар бор. Ҳатто устурлоб асбобининг илк ижодкори, яъни пири Али ибн Исо ал-Ҳарроний ал-Астурлобий китобларида ҳам зотул ҳалақ тўғрисида билгилар жуда оз, шаҳзодам...

... – Чуқур ўйга толдингиз, шаҳзодам. – Бибиҳонимнинг овози Улуғбек Мирзонинг хаёлларини бир зумда тарқатди.

– Дайр Муррон расадхонасининг мулозими, мунажжим Абу Закариёни эсладим, бибим. Олоҳ насиб этиб, бобомиз ҳазрати олийлари расадхона қурилишига рағбат берсалар, ул соҳиби нужумни ҳам Самарқандга чорламоқни ният қилдим.

– Сизга йўлдош бўлган мунажжимними, шаҳзодам?

– Худди шундай, бибим!

– Араб, форс, туркийчаси кўп мукамал, закий инсон эрдилар, хўб ўйлабсиз, шаҳзодам!

Улуғбек Мирзонинг меҳри бибисига чандон тобланди. Севинчини қандай изҳор этишни билмай, яна пешонасини Бибиҳонимнинг қўлларига теккизди.

– Фақат... – Улуғбек Мирзо андишага бориб чайналди. Ого Бегига қараб, «айтайми» дегандай имо қилди. Ого Беги бош ирғаб, далда берди. – Ҳазрати Бибим, билурсиз, гап пойлашлик одатим йўқдур. Бироқ кеча ҳазрати бобомизнинг биродарзодамиз Пир Муҳаммад Кобулийга Чин мамлакати ҳақида сўзлаган бир калималари қулоғимга чалинди. Агар бул фикр амалга ошса, устоз Румий ҳазратлари бирлан юз кўришмак бахтидин бенасиб қолурмизми деб кўрқамен...

Улуғбек Мирзо «қулоғига чалинган сўз»нинг давомини айтмаса ҳам Бибиҳоним дарров тушунди.

– Шаҳзодам, бул масалада элдан бурун сўйламақдин андеша этурмен. Бироқ, фикри ожизимча, икки-уч очкўз амир ва беклар Чин ҳоқонининг мактубида битилгон айрим ножоиз сўзларни рўкач этиб, гиж-гижламоқдалар. Уларнинг кўзларига Чин ўлкасининг бойликлари кўринадур, холос. Бул жиҳоднинг қай йўсинда интиҳога етмоғи борасинда эса ўйлаб кўрмаётирлар.

Кеча Улуғбек Мирзодан бу совуқ хабарнинг учини эшитиб, хавотирга тушган Ого Бегим ҳам худди жиҳод эртага бошланадигандай илтижо билан сўз қўшганини ўзи ҳам сезмай қолди.

– Ҳазрати Бибижон... Раҳматлик падари бузрукворим, бобом Жаҳонгир Мирзо... барча-барчалари ёш ва навқирон маҳалинда шул киби жиҳодларнинг қурбони бўлгонларини билурсиз! Энди... Астағфируллоҳ... Ул кунни Тангрим ҳаром этсун! Қўрқуб кетмоқдамен...

Ого Беги «энди...» деб давомини айтмасанда, Улуғбек Мирзони назарда тутаётганлигини Бибихоним англади. Ого Беги ёқасига туфлаган бўлди. Унинг юзлари ҳаяжондан қизариб кетган эди. Бибихоним уни бағрига босиб, пешонасидан ўпди.

– Оллоҳ барчамизни ўз паноҳида асрасун! Худо хоҳласа, бобонгиз ҳазратлари яхши қарорга келур деган умиддамен!

Бибихоним Улуғбек Мирзо билан барча соҳаларда суҳбат қурар, маслаҳат солар, шаҳзоданинг фикри маъқул келса, инобатга олар ва набирасидан кўнгли тўлмаётган улуг Амирга унинг ғоят истеъдодли толиб эканлигини таъкидларди.

Ҳозир Улуғбек Мирзонинг гапларини тинглайтуриб, сўзларининг оҳангини, қўлҳаракатларини,

ҳатто қарашларини шаҳзода Шоҳруҳ Мирзога ухшатди ва беихтиёр уни эслади.

Ҳижрий 779 йилда (мелодий 1378) дунёга келган шаҳзода Шоҳруҳ Мирзони ҳали чақалоқлигидаёқ соҳибқирон Тағой Туркон Огонинг норозилигига қарамасдан, Бибихонимнинг тарбиясига топширган эди. Тула ҳуқуқли шаҳзодалар қаторида улғайган шаҳзода илми мукамал бўлса-да, босиқ феъл-атвори туфайли ҳарбга майли суст ўсди. Шу боис, отаси билан ўрталарида яқинлик кам, Амир Темур ундан оғринган кезларда, Бибихоним ўртага тушар ва босарди. Шоҳруҳ Мирзога суюрғол қилинган Хуросон, Сейистон ва Мозандарондаги давлат ишларини, асосан, хотини Гавҳаршод Бегим юритмоқда эди.

Гавҳаршод Бегим эрининг акси ўлароқ, қатъиятли, шаддоод, лекин ғоят тадбиркор, ишбилармон ва ақлли аёл эди. Шу боисданми, Улуғбек Мирзо онаси билан худди бибиси каби очилиб гаплаша олмас, салобати босибми ё бошқа сабабданми тезгина суҳбатга яқун ясар, отасининг ўрдасида қолиш имконияти бор вақтларда ҳам Бибихоним билан кетишга ҳаракат қиларди.

Ўглининг бу феъли Гавҳаршод Бегимнинг нафсониятига тегиб, жаҳлини чиқарса-да, ўзини босар ва унга билдирмасди.

– Бибим, устоз Қозизода Румий Самарқандда қанча муддат қолмишлар?

Бибихонимнинг хаёлини Улуғбек Мирзо бўлди.

– Ҳозирча бир ой, бул муддат камлик этса, узайтиришга изн бор.

Қозизода Румийнинг ташрифи ҳақидаги гап Улуғбек Мирзога чиндан ҳам кутилмаган хушхабар бўлди. У бир йилдан бери орзиқиб кутаётган ва кўнглига туғиб юрган режаларини бибисига сўзлаб бераркан, ҳар сўзини жон қулоғи билан

тинглаётган келинчаги Ого Бегимнинг кўзларида жилваланаётган меҳрни, ифтихор ва эътиқодни назаридан қочирмади.

Соҳибқирон Амир Темур амирлари ва маликалар Тукал Ого, Туман Ого ва Чулпон Малик Оголар ҳамроҳлигида Боғи Чинорга етиб келганида вақт тушга яқинлашиб қолган эди.

Соҳибқирон тушлиқдан олдин, зиёфат тадориги борасида ҳисобот эшитишини билдиргач, хонада Бибихоним, амирлар Хожа Юсуф, Шайх Нуриддин, Ҳамза Сулдуз ва махфийлар бошлиги Тайзи Уғлонлар қолишди.

– Рухсати олийлари бирлан, – сўз бошлади Шамсуддин Алмалиқий, – бул борада қилинган ишлар ҳисобини арзадошт этсам. Миср ва Шом султони Малик ан-Носир Фараж учун олтин тож ва камар, юз бош от, юз бош туя, хилъату рахт, ранго-ранг кумошлар ҳозир. Олтин суйи юритилган мактубнинг яссилиги уч қари¹ ва узунлиги етмиш қари бўлдиким, унда мамлакатимизнинг дастурил амаллари, аркони давлатимиз, шариятимиз қонун-қоидалари батафсил зикр этилди. Мактубни ҳазратимнинг тавсиялари бирлан китобот ва ҳусни хатда машҳури олам Шайх Муҳаммад Хожа Бандгири битдилар. Мактубни, сарупо ва уловларни ҳазрати олиялари Бибихоним сарой фузалолари бирлан тафтишдан ўтказдилар.

Амир Темурнинг чеҳраси ёришиб, Бибихоним томон юзланди. Бибихоним Алмалиқийнинг сўзини тасдиқ ишораси ила ифода этаркан, сўзламакка тутинди.

– Шундай, ҳазрати олийлари, мактуб сўнгида, Султон Аҳмад Жалойир ва Қора Юсуф туркманлар ила боғлиқ сўровингиз-да зикр этилди.

---

¹ Қари — улчов бирлиги (1 қари 7 см га тенг)

Маълумингизким, элчи Мангли Бугаи Ҳожиб жаноблари келтирган мактубда Носир Фараж уларни тутиб, зиндонбанд қилгонлари хусусинда сўз кетмишди...

– Куп ва хуб яхши, бибим... – Бибихонимнинг сўзини бўлиб миннатдорчилик изҳор этди Амир Темур. – Уларнинг тақдиру аъмолларини ҳам бизга қўйиб беришларига шаъма этдингизму?

– Шундай, ҳазрати олийлари! Ҳар иккисини ҳам элчимиз Абдуллоҳ Кошший жаноблари бирлан боргон навкарларимиз илкига топширишларини тайин этдим!

Бундан бир неча йиллар илгари, Шом ва Миср султони Носир Фараж Рум султони Йилдирим Боязид билан муносабатлари яхшилиги боис, Амир Темурнинг тинчлик битими тузиб, элчилар алмашиш ва хирож тўлаш ҳақидаги мактубини жавобсиз қолдирган, энг ёмони, мактуб келтирган элчи Аталмишбекни зиндонбанд этганди. Амир Темур Йилдирим Боязид устидан галаба қозонгач, Носир Фараж Аталмишбекни олтину жавоҳирлар, оту туялар, қимматбаҳо газмоллар, ипак гиламлару поёндозлар ва узундан-узоқ дуои саломлар билан орқасига қайтарган, ҳатто эҳтиромининг рамзи сифатида ўз элчисини ҳам қўшиб жўнатган эди.

Амир Темур сўзини давом эттирмоққа чоғланаётган Алмалиқийга бош ирғади.

– Испан элчиси жаноб Руи Гонсалес де Клавихо жаноблари ҳам кетмоққа ҳозирдур. Совға-саломлар ва дўстона мактуб, барчаси тахт этилган. Чин элчилари Ан Ижидао бирлан Го Цзен эса қайтмоққа изн сўраб турурлар.

Амир Темур ялт этиб Хожа Юсуфга қаради. Хожа Юсуф бош ирғаб, нимагадир ишора этди.

– Чинлик элчиларнинг қайтмогини қурултойда ҳал этурмиз, – деди Амир Темур мужмалроқ

қилиб ва Тайзи Ҳғлонга юзланди. – Сен қандай фикрдасен, Тайзи Ҳғлон?

– Чин масаласига доир барча маълумотлар ва ҳужжатлар тайёр, ҳазрати олийлари! Ҳзингиз сўйлаганингиз киби қурултой чақириб, маслаҳатлашмоқ қолди, холос.

Ҳтирганлар бир-бирларига «нима гап» дегандай саволомуз қарашди. Лекин ҳеч ким тайинли тахмин қилолмади.

– Кўп яхши, унда шаҳзодалар ва амиру беклар ўз мамлакатларига кетмасларидин олдин, қурултой тайин этмоқ керак. Уларнинг кетиш муддатларини ҳисобга олиб, қурултой кунини белгиланг. Чунки Чин масаласи ғоят жиддий. Шаҳзодалар Мин сулоласининг вакили юборган сўнгги мактубдин воқиф бўлмоқлари даркор, – Амир Темурнинг кўзларида кинояли кулги ўйнади. – Ёши етмишни қоралаётган боболарини «ўғлим» дея ғоят катта илтифот кўрсатган бул қавмга қандай дафъи жавоб лозимлигини балки улар айтишар.

Улуғ Амир ургу берган «ўғлим» сўзи Ҳтирганларга қандай таъсир этганини кўриш учун уларга назар ташлади.

Амир Шайх Нуриддин билан Шоҳ Малик Соҳибқироннинг илмоқли ва пичинг аралаш бу гапларига тушунишган бўлишса-да, газаб оловига ёғ сепмаслик учун миқ этишмади. Хожа Юсуф эса кафтини оғзига ёпиб пиқиллаб кулди. Табиатан жиддий, ҳазил-мутойибани ёқтирмайдиган, илмоқли гапларнинг маънисига кўпам тушунавермайдиган Тайзи Ҳғлон эса Хожа Юсуфга ёвқараш қилди. «Бул гапнинг нимаси кулгили экан», деб энсаси қотди.

Тайзи Ҳғлон жұжинажот шаҳзодалар наслидан бўлиб, Бибихонимни қора тортиб, Олтин Ҳрдадан, Тўхтамишхон таъқибидан беш минглик қўшини

билан қочиб келган мўгул бекларидан эди. Унинг феълидаги жиддийлик соҳибқиронга маъқул тушди ва мулозимлари қаторига қўшди. Зийрак ва ҳушёр, ернинг тагида илон қимирласа биладиган Тайзи Ўғлон тез фурсатда девонга ўтди, сўнг, ўрдадаги махфийларга бош бўлди. У қаттиққўл, тартиб-интизомни ҳуш кўрадиган, ҳарбийлар каби ҳар лаҳзанинг унуми ва зарарини тошу тарозута соладиган одам эди. Гапирганда ҳам қисқа ва лўнда қилиб сўзлар, худди қиссагўй ёки ваъзхон каби жумлаларига ургу берарди. Шу боис, унинг овози қулоқни қитиқларди. У гап бошлади дегунча ўтирганлар томоқ қириб, жўмрайиб қўйишарди. Лекин ҳеч ким юрак ютиб, бирор нарса деёлмасди. Фақат мана шу Хожа Юсуфгина бир маротаба «Тайзи ўғлон, менга ўхшаб оддийроқ гапирсанг-чи, домланинг олдида имтиҳон бераётган муллавачага ўхшаб, оҳанжамали қилмай. Хотининг билан ҳам худди шул оҳангда сўйлашасанму?» деган. Шу гапни бошқа одам айтганида, Тайзи Ўғлон қандай жавоб беришни биларди. Соҳибқироннинг «жон жўраси»га индамай қўя қолди. Лекин шундан бери Хожа Юсуф кўзига балодай кўриниб, гап-сўзларига энсаси қотадиган бўлди.

– «Отамиз»нинг ўзи ҳам бизга ўлпон ва бож тўламоқ қарзи бор эканлигини билдириб қўйсақ ёмон бўлмасди, – деди эҳтиёткорлик билан паст овозда, илмоқли қилиб Хожа Юсуф.

– Яхшироқ билдириш керак! – деди шаҳар ҳокими Аргуншоҳ Амир Темурнинг Хожа Юсуф айтган гапдан чиройи очилиб, мамнунлик билан бош иргаётганига кўзи тушгач.

Хожа Юсуфнинг гапи ва Аргуншоҳнинг ҳушомадгўйлик билан тел бериши ҳеч кимга ёқмади. Шайх Нуриддин билан Шоҳ Малик бош ирғаб тасдиқлашса-да, лекин юзларидаги жиддий

ифода учмади. Тайзи Уғлон эса чўзиб, бурун тортди. Айтилган гап ёқмаса ёки бирор фикрга қўшилгиси келмаса, у доим шундай қиларди. «Уйгинангда тинчгина ўлсанг-чи», деди энсаси қотиб тўрт йил нарида пайғамбар ёшидан ошган, соҳибқироннинг буйинсаси Хожа Юсуфга зимдан термиларкан.

Амир Темур нигоҳини Бибихонимга тикди.

Бибихоним кеча соҳибқирон билан шаҳзода Пир Муҳаммад Кобулий суҳбатлашаётган чоғда бу ҳақда эшитган, лекин дабдурустан аниқ бир жавоб бермаган бўлса-да, қувватловчи сўз ҳам айтмаган эди. Ҳозир ўша мулоҳазаларини билдирмоққа чоғланди.

– Улуғ Амирим, – Бибихонимнинг андишали, сокин овози товланди. – Чин ўлкаси гоят улкан мамлакатдур. Урдуси қудратли, элу улуси ҳаддин зиёд, буни барчамиз яхши билурмиз...

Бибихонимнинг сўзларидан амирлар ҳам руҳланиб, чеҳралари ёришди. Бир-бирларига мамнун қарашди. Фақат Хожа Юсуфгина ўсиб, кўзлари устига тушиб турувчи қалин қошларини эгар қилганича соҳибқиронга юзланди. Амир Темур Бибихонимнинг эътирозли ва кескир сўзларини бўлмай, ерга қараганича эшитди. Бибихоним амиру беклар, ҳатто шаҳзодаларнинг ҳам журъати етмайдиган фикрларни айтмоқда эди. Лекин Шому Рум, Гуржистону Эрон ва Ҳиндистондаги галабалар нашъаси ҳали соҳибқиронни тарк этмагани, вужудида кўпираётган қон совимагани боис, Бибихонимнинг сўзларидан огринган бўлди.

– Урдумиз қудратига шубҳангиз борму, Бибим?!

– Астағфируллоҳ, улуғ Амирим! Мамлакатимиз қудратини, урдумиз салоҳиятини кам кўрмақдин йироқмен. Бироқ қўшинга ҳам дам бермак фурсати етмадимикин деган андешам бор. Сурункали

шунча йил жанг қилмоқ энг қудратли ўрдуни ҳам толиқтирур. Боз устига, дард чекканингизга ҳам кўп кечмади. Саломатлигингизни батафсил тафтишдан ўтказмоқ, Мавлоно Табризийнинг кўрсатмаларини адо этмоқ муҳимдир, ҳазратим!

Амирлар кўнгилларидаги гапни Бибихоним топиб сўйлаётганидан хурсанд, шу боис, унинг ҳар бир сўзини тасдиқ ишораси билан қувватлашмоқда эди.

– Соғлиғим хусусинда ташвишга ҳожат йўқ, Бибим, кўриб турибсиз, отдекмен!

– Илоҳи омин!.. – Бибихоним ҳаворанг ипак кўйлагининг узун енглари яшириб турган қўлларини юзига сурди. – Мамлакатимиз, давлатимиз бошига, элу улус бахтига ҳар замон соғ-омон бўлинг, улут Амирим!

Амир Темур ўтирганларнинг юзидаги ифодадан ҳам Бибихонимнинг сўзи маъқул тушаётганини ҳис қилди.

– Сўзларингизнинг индалосидан хулоса шулки, фикримиз айрича, шундайму, Бибим?

– Маъзур тутгайсиз, ҳазрати олийлари, айрича эрмас, менинг сўзларим шунчаки бир андеша, холос.

– Яхши... Чин масаласи қурултойга қолсун. Қурултой аҳли не қарор берса ўшал қарор қабул этилгусидир. Шу боис, Чин элчиларининг кетишларига изн бермаймиз, Бибим.

Амирлар Бибихонимга қарашди. Бу қарашнинг маъноси «улут Амирнинг қарори қатъий, эътирозга ўрин йўқ» дегани эди. Шу боис, ҳеч ким ортиқча фикр билдирмади.

– Яна қандай таклиф ва арзлар бор? – ўртадаги сукунатни бузиб савол ташлади Амир Темур. Ҳеч кимдан садо чиқмагач, ниманидир айтмоққа чоғланаётган, лекин журъат қилолмаётган

Бибихоним томон юзланди. – Сўзланг, Бибим! Сўровингиз борму?

Хона исий бошлагани учун терлаётган Бибихоним узун, ҳарир енглари билан оҳиста елпинди.

– Қозизода Румий жанобларининг ташрифи борасинда сўзлаб эрдингиз. Мавлоно Бадриддин мунажжим меҳмонни қай ерга жойлаштирмоқ хусусинда билги бермоғингизни сўрмиш. Ул жанобнинг ҳамроҳлари элик нафардан ошиқдур.

Амир Темур бир лаҳза хаёл сурди. Нималарнидир чамалади.

– Илон гузардаги ҳовлиларга жойлаштириш-син, – деди чуқур хўрсиниб.

Ҳамма бир қалқиб тушди. Бибихонимнинг кўз ўнгидан Конибилда ясоққа етказилган нависандалар билан сўнгги учрашуви ўтди...

Ушанда Амир Темур кўрагон жомеъ масжидида соҳибқирон ва уч амир: Хожа Юсуф, Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликлар суҳбатлашиб ўтиришарди.

Бибихоним кириши билан амирлар ҳурмат юзасидан қўзғалишди.

– Хуш кўрдик, бибим, – Амир Темур ташвишли нигоҳини кўрсатмаслик учун жилмайганича илтифот этди.

– Хушвақт бўлинг, улуг Амирим! – Бибихоним бош эгган кўйи соҳибқироннинг чап тарафидаги барқут ўриндиқли, ўймакори қилиб ишланган ёғоч курсига оҳиста ўтирди.

Амирларнинг юзларидаги ўйчан ифодадан суҳбат жиддий эканлиги сезилиб турарди.

Эрон гиламлари билан тўлдирилган масжид ичи ҳали қуриб улгурмаган бўёқларнинг қоришиқ анвойи бўйига тўлган, девор ва гумбазли шифтларга ёпиштирилган ферузасимон кошинлар, ложувард,

осмон ранг, офтоб жилоли зарнигор нақшлар жилоланиб, кўзни қамаштирарди.

Жомеъ масжид қурилиши жуда тез фурсатда, ҳижрий 801 йилда (мелодий 1399) бошланиб, ҳижрий 806 йилнинг (мелодий 1404) баҳори ва ёзи ўртасида, яъни соҳибқирон Ҳиндистон сафаридан қайтишидан бир ойча илгари қуриб битказилган эди. Қурувчиларнинг аксарияти, айниқса, сангтарошлар ҳиндистонлик моҳир усталар эди.

Биринж, мис ва рух эритмасидан ҳосил қилинган маъдан-хулодан қуйиб ясалган икки тавақали дарвозага истеъдодли мисгарлар пўлод қалам билан гўзал ва фусункор нақшлар солиб, тепасига ушбу байтни битган эдилар: «Дар кафи халқ ҳама макру фиреб асту ҳавас, Кор даргоҳи худованди жаҳон дораду бас». Мазмуни: «Халқ кафтида бори алдов ва ҳавасдур, иш дунё эгаси тангри эшигидадир».

Бибихоним эшиқдан киришдаёқ ана шу сатрларга кўзи тушган ва беихтиёр мана шу жомеъ масжиди қурилиши учун айбланаётган нависандалар Хожа Маҳмуд Довуд ва Муҳаммад Жалдларнинг қисмати бутун қандай ҳал бўлишини ўйлаётган эди.

Ҳиндистон сафари олдидан соҳибқирон бу икки нависандани Самарқандда девонбеги вазифасида қолдирган ва улар зиммасига жомеъ қурилишини юклаган эди.

Сафардан қайтган Амир Темурга масжид қурилиши ёқмади ва зудлик билан махфийлар бошлиғи Тайзи Ўғлон иштирокида тафтиш эттирди. Ҳиндистондан тўқсон бир филга жо қилиб юборилган олтину олмос, инжу ва қимматбаҳо тошлардан иборат катта бойликнинг учдан бир қисми изсиз йўқолган эди.

Тайзи Ўғлоннинг маълумотига кўра, қурилиш учун тайёрланган гиштлар, кошинлар, ёғоч устунлар, синчлар, болору вассаларнинг бир қисми тунда,

шаҳар четидаги Илон гузар маҳалласига ташилган ва у ерда гузар оқсоқоллари ҳам кимлигини айта олмаган нотаниш кимсалар учун қаср каби иккита иморат қурилган эди. Соҳибқирон ҳайратдан лол, газабдан тош қотди. Бибихоним эса художўй нависандаларнинг бундай қилишига ишонмади.

Улуғ Амирнинг чорловидан оёғи олти, қўли етти бўлиб етиб келишган нависандалар ҳеч нарсадан хабарсиз, беш йиллик айрилиқдан сўнг эсон-омон юз кўриштираётган Олоҳга беадад шукуроналар айтмоқ ва соҳибқироннинг муборак қўларини кўзларига суртмоқ илинжида истиқболига ошиқмоқда эдилар.

Жомеъ ҳовлисида турган Тайзи Ўғлон ва Самарқанд шаҳри ҳокими Аргуншоҳ билан кўришмоққа чоғланган нависандаларнинг қўлари ҳавода қолди. Тайзи Ўғлон ўзини кўрмаганликка солиб, нари кетди. Аргуншоҳ эса худди зарур гапи бордай, эшик оғаси томон ўтирилди.

Муҳаммад Жалд ниманидир англагандай, Хожа Маҳмудга ялт этиб қаради. Хожа Маҳмуднинг чувак, сарғиш юзлари бирдан қизариб, тер босди.

Эшик оғаси ичкарига аввал Тайзи Ўғлон билан Аргуншоҳни, ҳаял ўтмай нависандаларни киргизди. Ҳаяжон ичида вужуди қизиб, титраётган Хожа Маҳмуднинг юзига муздай эпкин урилса-да, сувсиз қолган балиқ каби нафас олиши қийинлашиб, юрак уришини ўзи ҳам эшита бошлади.

Амир Темур тахтада ўтирар ва ўткир назари билан ёнидагиларнинг хатти-ҳаракатини зимдан кузатмоқда эди.

Амирларнинг бошлари эгик, ҳатто энг оғир вазиятларда ҳам ўзини йўқотмай, фикрини дадил айта оладиган Шамсуддин Алмалиқий ҳам амир Хожа Юсуфнинг ёнбошида паналаб ўтирарди.

Етти йил ичида соҳибқирон деярли ўзгармаган, фақат қариллик аломатлари сезила бошлаган оқ-сарик юзлари бироз тўлишган, лекин нигоҳлари ҳали ҳам бургутларники каби ўткир, қомати тик, кенг ва бақувват елкаларига ташлаган яшил зарбоф хилъати янаям салобатлироқ қилиб кўрсатмоқда эди.

Илтифот ўрнига совуқ назар эпкини юзларига урилган нависандалар ҳовлидаёқ тахта бўлишган, жон чиққан каби ҳаракатсиз оёқларини базур судраб босишарди.

Даврадан хиёл узоқроқда, соҳибқироннинг чап ёнида ўтирган Бибихонимга кўзи тушган нависандаларнинг кўнгли бирдан ёришиб, илинж билан бир-бирларига шошиб қарашди.

– Нега туриб қолдингиз, берироқ келинг, – соҳибқироннинг овози ҳазин товланди, қовоқлари салқий бошлаган кўзларидан ўт чақнаб, пастки лабини тишлади.

Амир Темури жаҳли чиққан кезлари ёки ишонган, яқин одамларидан хиёнат, ёмонлик кўрганда худди шундай қиларди.

Саломлашишга ҳам нависандаларнинг ҳоли қолмаган, лекин улуг Амирнинг қарашларидаги маънони уқиб улгуришган эди.

Ишонч ва хиёнат ўртасида зир югураётган газаб ва алам Амир Темурни ўз исканжасида азобламоқда эди. Соҳибқирон уларга бир лаҳза жим қараб турди. Сўнг титроқ овозда, кинояли давом этди:

– Келинг, марҳабо, илонгузарлик илонларим...

Нависандаларнинг гумон ичида мўлтираётган кўзлари энди бақаники каби олайди. Хожа Маҳмуд кўнгли беҳузур бўлиб, кўз олди қоронғилашаётганини Муҳаммад Жалдга айтмоқ учун оғиз жуфтлади, лекин тили айланмай, турган жойида бир чайқалди-ю, шилқ этиб йиқилди. Эшик

ёнида турган навкарлардан бири югуриб келиб, кўтармоқчи бўлган эди, соҳибқирон:

– Тегманг! – деди.

Муҳаммад Жалд бор бўйи-басти билан юзтубан бўлганича оёғи остида беўхшов чўзилиб ётган Хожа Маҳмуднинг гавдаси ёнига тиз чўқди.

– Бул гумроҳ қулингизни...

– Сўйла... Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг адаши! Фақат улуғ исмингга муносиб сўйла! – деди ҳаяжондан бўғриққан Амир Темур унинг гапини бўлиб.

Муҳаммад Жалд совуқ тер босган пешонасини беихтиёр артганича, қўрқувдан қақрай бошлаган томоқларини ва карач бўлиб, танглайига ёпишаётган тилини намлаш учун дам-бадам тамшанарди.

Мирзабоши пат қаламини қитирлатиб, нималарнидир ёзишга тушди. Ўтирганлар ҳамон сукут сақлашмоқда, семизликдан пишилаб нафас олаётган амир Хожа Юсуфгина оғир гавдасини дам у ёнига, дам бу ёнига ташлаганича, Амир Темур томон тиззалаб сурилаётган Муҳаммад Жалдга ўгринча қараб қўярди.

Муҳаммад Жалд вужудига совуқ бир нарса ўрмалаётганини ҳис қилиб, ваҳимаси ортди. Хожа Маҳмудга ўхшаб ҳушидан айрилмаслиги учун лабларини қаттиқ тишлади.

– Ёхуд Қуръони каримни келтиришсинму?

Муҳаммад Жалд соҳибқироннинг овозидан чўчиб тушди. Кафтларини юзига босганича ҳўнграб йиғлай бошлади.

Бибихоним аянчли нигоҳларини нависандаларга тикканича ҳалиям кўнглининг туб-тубида липилаб турган бир ишонч билан уларнинг инкор жавобларини кутар, мусичадай беозор бу художўй одамларнинг ўғрилиқ қилишларини ақлига ҳеч сиғдиrolмасди.

Шу тобда Хожа Маҳмуднинг танасига жон энгандай, аввал қўллари, сўнг, оёқлари ҳаракатлана бошлади ва косасига ботиб турувчи қўй кўзлари пирпираб, уйқудан уйғонган одам каби дабдурустан хаёлини жамлай олмади, анграйганича, бир лаҳза қотиб турди. Юзтубан ётганлиги учун назари аввал гиламларга, сўнг боши эгилган кўйи ҳиқиллаётган Муҳаммад Жалдга кўчди. Миясининг тарки очилиб, қаерда эканлиги бирдан ёдига тушди ва жон ҳолатда тўрга, Амир Темур томонга ўтирилди. Лекин юзига қаролмади.

– Уят ўлимдан қаттиқ эканму, Хожам! – Амир Темур шундай деганича Хожа Маҳмудга тикилди. Ундан садо чиқмагач, «Энди ишондингизму» дегандай аввал Бибиҳонимга, сўнгра бошқаларга юзланди. – Ҳа, уят ўлимдан қаттиқ, Хожа... Қара, ер ёрилиб ерга киришингга бир баҳя қолди...

Амир Темурнинг овози товланиб, беихтиёр ўнг қўли камарига югурди. Икки қўлида ҳам баробар қилич чопа оладиган соҳибқирон ўнг қўли захмдор бўлгач, қиличини чап ёнига тақар, чапақайлиги учун ҳаракатларида ўнғайсизлик сезмас, фақат ёдидан кўтарилган дамлардагина ўнг қўли бехос белига узанарди.

– Лекин... Ерга кирганинг афзалроқ эрди, Хожа...

Амир Темурнинг изтироб тўла афсусли овозидан Хожа Маҳмуднинг баттар хўрлиги келди.

– Ўлдилинг, чопиб ташланг, улуғ Амирим!

Амирлар бошларини сарак-сарак қилганларича бир-бирларига маъноли қарашди. Амир Шайх Нуриддин Муҳаммад Жалдга бармоқлари билан лабларини қисган кўйи, «оғзингни юм» ишорасини қилиб ўқрайди. Лекин нависандаларнинг ҳар иккаласи ҳам имо-ишорани тушунадиган алпозда эмасди.

Амир Хожа Юсуфнинг кенг кўкраклари тез-тез кўтарилиб, нафаси бўтздан хириллаб чиқди. «Вой... гумроҳ банда...» деди ўздан бошқа эшитмайдиган қилиб.

Ҳаяжондан Бибихонимнинг мармар каби оппоқ кулча юзлари қизариб кетган, ерпарчин бўлиб ётган нависандаларнинг бу афғор аҳволига ачинишни ҳам, ғазабланишни ҳам билмас, айниқса, қўй оғзидан чўп ҳам ололмайдиган каби мушфиқ кўринувчи Муҳаммад Жалднинг бундай ишга қўл урганига ишонгиси келмасди.

– Кеча... сизнинг қилмишингиз ҳақида Бибингизга сўйласам, биз бирлан ётиб ёқалашмоқ шаштида эрдилар, – Амир Темур шундай деб Бибихоним томонга қараб олди. – Бибимизнинг кўнгулларига озор етказсак-да, қўнғиз киби оппоқ, кирпитикандек юмшоқ нависандаларимизнинг ҳолини ўз кўзлари бирлан кўрсунлар деб бул машваратга чорладик!

– Шайтон йўлдин оздурди бизни, ҳазрати Бибим, – Муҳаммад Жалд худди Бибихоним жонига ора кирадигандай энди ўша томон юзланди ва ялинчоқ овозда сўзларкан, кўз ёшларини тиёлмади.

Бибихоним нима деярини билмай, нигоҳини ерга олди.

– Астаффуруллоҳ! Шундай ҳашаматли уйни шайтонга солдингизми ҳали? Нима, ул беномус шайтони лаиннинг уйи йўқ эканму, Жалд? – Амир Темурнинг киноя аралаш саволидан Муҳаммад Жалд баттар ўзини йўқотди.

– Яхши... Унда, сизни йўлдин оздурган ўшал шайтонни чопамиз... Нима дединг, Жалд?

– Не қилсангиз оз... улуг Амирим... – Муҳаммад Жалд қон урилган юзларини кафти билан бекитди.

– Баракалло, – Амир Темурнинг овози титраб кетди. Бароқ қошлари уюлиб, қирра бурнининг катаклари керилди ва билинар-билимас уча бошлади. – Одил ҳукми ўзингиз бердингиз... Демак, оз бўлса-да виждонингиз бор эркан!

– Улуғ Амирим...

– Бироқ... Қилич бирлан чопсак, оддий ўғридин фарқингиз қолмас... – Амир Темур унинг гапини бўлиб, гапида давом этди. – Бул жазо сиз учун тариқ киби кичик, яхшиликдек оз ва кўз очиб юмгунчалик осон кечур! Шул боис...

– Раҳм-шафқат қилинг, ҳазрати олийлари, – қўрқиб кетган Муҳаммад Жалд энди ўзини тутиб туролмади, ҳўнграб юборди.

Соҳибқирон оғир хўрсинди.

– Яшар гўшангиз йўқ эдиму? Устингизни юпун, қорнингизни оч қўйдикму?!

– Бул густоҳ бандаларингизни афв этинг, улуғ Амирим!

– Менга қара, мана шул танам нечча қарич? – Амир Темур ўрнидан туриб, гавдасига ишора этди. Муҳаммад Жалд соҳибқироннинг нимага шаъма қилаётганига тушунолмай анграйди. Ўтирганлар ҳам топишмоқ шаклида айтилаётган бу сўзларнинг қиссадан ҳиссасига тишлари ўтмай, бир-бирига саволомуз термилишди. – Муҳандиссен, чамала!

Муҳаммад Жалднинг қўрқув ва талваса тўла нигоҳлари соҳибқиронга бошдан-оёқ тикиларкан, титроқ қўларининг қаричи беихтиёр ёзилиб, лаблари аланарсаларни пичирлай бошлади.

– Тўққиз... тўққиз қарич, ҳазрати олийлари...

– Майли, икки газ ҳам бўлсун, – унинг гапини кесди Амир Темур. – Демак, менинг ҳар куни истеъфода этадургон ерим икки газдур. Лекин бул жомеъ, оқсаройу кўксаройлар, боғлар меники эрмас, элники, улусники. Менинг эса ўзга маконим

ҳам, манзилим йўқ. Ул боқий дунёга уларнинг бир парча гиштини ҳам олиб кета билмасмен...

– Ҳазратим...

– Бул ишонувчан, кўнгилчан, кечирувчан, болафеъл амирингизни алданг эди... – соҳибқироннинг товуши товланди. Унча-мунчага кўнгли бузилмайдиган, дийдаси қаттиқ Амир Темур томоғига беихтиёр тиқилган мунгни ҳис этиб, нигоҳини ерга олди. – Кўзига чўп суқинг эди, мол-дунёсини талон-торож қилиб таланг эди! Нега Оллоҳнинг уйига кўз олайтирдингиз? Дўзах азобидан қўрқмадингизму?

Амир Темур бошини сарак-сарак қилиб, бир лаҳза жим қолди.

– Фармонимизнинг кучи, қонунимизнинг ижроси, ясоғимизнинг қиммати шулми? Ўзимиз ўғри бўлуб, элга тўғрилиқдин дарс берамизму?

Амир Темур сўзланиб, уларнинг тепасига келди. Зарбоф ипак хилъатининг заррин ишлар билан нақшланган унгиридан қўлрўмолча олиб, кўз ёшларини енгига артаётган Хожа Маҳмудга узатди.

Хожа Маҳмуд соҳибқироннинг узанган қўлларига ёпишди:

– Худойимнинг бул осий бандасини кечиринг, улуғ Амирим...

Амир Темурнинг нигоҳларида ўт чақнади.

– Худойим энди эсингга келдим, Хожа?! Яратганга хиёнат қилиб, яна Яратганнинг ўзини воситачи этмоқчимисен? Лекин тўғри ўйлабсен, чунки Оллоҳнинг даргоҳи кенг, у бандаларига ўхшамайдур. Балки сизнинг бул гуноҳингизни-да алақачон афв этгандур! Аммо мен зинҳор кечирмасмен! – деди соҳибқирон қатъий қилиб ва шахт билан орқасига қайтди.

Ҳамминг эти сесканди. Бибихоним умид ва илинж билан ялиниб-ёлвораётган нависандаларнинг аҳволига ачинаётган бўлса-да, энди кўнглида хайрихоҳлик туймади.

Навкарларга осилиб олган нависандаларнинг йиғи аралаш илтижоли овози Бибихонимнинг қулоқлари остида ҳозир қайта жаранглагандай бўлди...

Утирганларнинг кўнглидан кечаётган галаёнларни ҳис қилган Амир Темури:

– Худойимнинг уйи ҳисобланмиш муқаддас даргоҳнинг оддий чўпига ҳам ҳеч кимнинг ҳақи йўқ, – деди ўзини оқлаётгандай, сўнг Алмалиқийга юзланиб, қўшиб қўйди: – Ўшал ҳовлиларни илм аҳлининг вақфи ҳисобига киритинг!

Зиёфат олдидан берилаётган ҳисобот чўзилиб, соҳибқирон ҳаялагач, эртароқ келган меҳмонлар мавқелари даражасига қараб, гуруҳ-гуруҳ бўлганларича ҳовлидаги фавворали гулзор атрофида назокат ва одоб доирасида суҳбат қура бошлашди. Ҳеч кимнинг овози баланд чиқмас, барчалари бир-бирларини зимдан ва сергаклик билан кузатганлари кўйи, иштаҳаларини қитиқлаётган меҳмонхона томонга кўз ташлаб қўйишарди.

Ишком тагида тўпланишган амирларнинг кайфиятлари ҳамманикидан кўтаринки, ўзларини тутишларидан, қўлларини орқага чирмаштирганларича шох ташлаб, беписанд жўмрайишларидан бул дову доскаларнинг эгаси, аслида уларлигини, қолганлар шунчаки келиб-кетувчилар, янаям аниқроғи, ҳаёт аталмиш саҳнани тўлдирувчилар ёки безак берувчилар эканлигини таъкидламоқчидай, ҳар-ҳар замонда ёнларидан ўтаётган хизматкору қаролларга ҳазил-

ҳузул қилишар, тўхтатиб, нималарнидир сўрашар, топшириқлар беришарди.

– Балиқ эсдан чиқмаганму? – сўради балиқхўр Ҳамза Сулдуз ёш хизматкордан. Хизматкор ҳам таниқли амир уни ўзига яқин олаётганидан оғзи қулогига етиб, вақти зиқ бўлишига қарамай, сўрамаган нарсалари ҳақида ҳам маълумот берди.

– Хон балиқми, ишқилиб? – таъкидлаб сўради иккинчи амир.

– Албатта, амир жаноблари, ҳаммаси хон балиқ!

– Шундай бўлсун!

Ёш хизматкор зиёфат дастурхонига хон балиқни худди ўзи келтиргандай қувончи бир дунё бўлиб, нари кетди.

Ёши ўтиб қолганига қарамай, доимо қаддини гоз тутиб хушчақчақ юрадиган Хожа Юсуфнинг негадир машқи паст, семиз ва даванг гавдасига тиқиб қўйилган каби турган кувидай узун бўйнини чўзганича суҳбатдошларининг гапларини тинглаётган кўринса-да, хаёли бошқа ёқда эди.

Боя Бибихоним ва амирларнинг Хитой сафарига рўйхуш бермаганликлари тўғрисида ўйларди.

Кеча соҳибқирон шу хусусда унга маслаҳат солганида, Чин ҳукмдорининг хати мазмунидан қизишиб, «отамизга қанақа ўғиллигингизни бир кўрсатиб қўймаймизми, ҳазрати олийлари» деб тел берганидан пушаймонлик туймоқда эди. Чунки Амир Темурга у рағбат берганини Шайх Нуриддин билан Тайзи Ўғлон аниқ сезишди. Бибихоним ҳам шубҳаланиб, зарда билан қараб қўйди. Аслидаям, нима кераги бор бул жиҳоднинг? Ёш, навқирон бўлишгандаям бошқа гап эрди!? Бунинг устига, улуғ Амир шу йилнинг ўзида икки марта касалланиб, нари бориб-бери келди. «Ёшинг ўтгани билан ақлинг кирмаса қийин эркан-да,

амир! – дея ўз-ўзини сўкарди Хожа Юсуф. – Ҳеч бўлмаса Алмалиқийнинг гапига кирсанг ўласанму? Ахир неча маротаба «жаноб амир, хулоса қилишга шошилманг, етти ўлчаб бир кесинг. Ҳар бир жиҳодда биргина одамларнинг эрмас, мамлакатларнинг, элу улусларнинг тақдири ётадур», деб неча маротаба айтди.

Шаҳзодалар мударриси мавлоно Абдулмалик, уламои киромлар ва шатранж усталари Муҳаммад ибн Уқайл ал-Ҳаймий, Зайнал Яздий, Алоуддин ат-Табризий даврасида эса шатранж суҳбати қизимоқда эди.

– Қозизода Румий жанобларининг ҳам шатранжга иштиёқлари баланд эрмиш, – луқма ташлади мавлоно Абдулмалик Алоуддин ат-Табризийга кўз қисаркан.

Табризий илми нужум, фикҳ ва ҳадисда беназир бўлгани каби шатранжда ҳам унинг олдига тушадигани йўқ эди. У бир вақтнинг ўзида ҳам Уқайл, ҳам Яздий билан бирга тош сура ва аксарият ҳолларда иккисини ҳам ютарди.

Кўринишидан сипо, лекин ютилиб қолса, ётиб уйқуси келмайдиган мавлоно Уқайл мударрис Абдулмаликнинг луқмасидан сергакланди. Жуссаси кичик ва ҳаракатчан, оқ-сарикдан келган бир парчагина заҳил юзида сўррайиб турган қирғий бурнини кетма-кет тортди. Эгар қошлари чимирилиб, қулоғи динг бўлди. У ўзини хотиржам кўрсатишга ҳаракат қилиб, юзига бепарво тус берса-да, бирдан катта-катта очилган кўзлари сотиб қўйди. Лекин мавлоно Абдулмаликнинг феълени билгани учун то у гапини тугаттунича оғиз очмади. Бир қарашда содда ва дўлвор кўринувчи мавлоно ўзига етгунча ҳазилкаш ва «қитмир», рақибларни бир-бирига гиж-гижлашни яхши кўрар эди.

– Ана янгилигу, мана янгилик, – деди Мавлоно Табризий мударрисга қараб жилмайганича, – демак, баъзи дўстларимизга галаба йўли янада узаймиш, шундайму!

– Мени афв этгайсиз, мавлоно, магар каминани назарда тутаётган бўлсангиз, адашурсиз, – деди энди чидаб туролмаган мавлоно Уқайл қўлидаги тасбеҳини шитоб билан ўтираркан, – Румий ҳазратларининг илми нужумдаги даражалари бирлан баҳслашмоққа балки журъатим етмас, бироқ шатранж бобинда мен ўзимни ҳеч кимсадан кам кўрмасмен.

У «сиздан» демоқчи эди-ю, базўр ўзини тутди. «Ҳеч кимсадин» деб қўя қолди.

– Ҳар сафар шул сўзни эшитамен, – деди бўш келмай мударрис, – натижа эрса, охир-оқибат, нари борса, дуранг бўлур, мана куни кеча...

– Куни кечани қўйинг, тақсир, – Абдулмаликнинг сўзини бўлди мавлоно Уқайл саргиш юзларига қон тепиб, – кеча кечмишда қолди, сиз бутундин сўланг! Иншаоллоҳ, зафар туғи бутун бизнинг тарафда бўлур!

– Орзуларингиз ижобат бўлғай, тақсир! Илоҳи омин! Фақат мавлоно Табризийнинг мансубалари¹ мингдан ошганини эътиборга олинг!

Мударриснинг «орзуларингиз» деган сўзи нафсониятига теккан мавлоно Уқайл жавобга чоғланаркан мансубалари мингдан ошгани ҳақидаги гапдан дами ичига тушиб кетди. У ўрганган ўйин усуллари ҳали мингга етмаган эди. Мавлоно Уқайл кичик гавдасини Табризийнинг савлатдор елкаларига баробарламоқ учун қадини тиклади ва унинг юзига худди осмонга қараётгандай бўйлади. Нигоҳи ўзининг калта-калта, миқти бармоқларига

---

¹ Мансуба — комбинация.

тушиб, қўлларини секин енги ичига тортди ва Табризийнинг суяқдор, бақувват билаклари билан ўзиникини солиштириб, алами келди. Хаёлида Табризийниясовчи фаришталар қўли очиқлик қилиб мавлононинг лойига туфроқдан мўлроқ солишган, унинг лойини қорувчи фаришталар эса ё қўли эгрилигидан ёки қизганчиқлиги сабаб масалликдан уриб қолишган, бунинг оқибатида иккаласи ҳам мукамалликдан йироқ, бири бесўнақай, бири эса кичик ва кўримсиз тугилгандай туюлди. Шу топда миясига урилган бу фикр ўзига бемаъни кўринса-да, уни хаёлидан нари қуволмади. Аксинча, «уникидан озроққина олиб, меникига қўшилганда, иккаламиз ҳам рисоладагидай бўлардик», дея ўзига ўзи қатъийлик билан таъкидлади.

Даврага тарихчи ва қиссахонларнинг келиб қўшилиши шатранжчилар орасидаги даҳанаки жангни бир дам тўхтатди. Ҳамманинг нигоҳи тарихчининг қўлидаги зарҳал жилдли қалин китобга кўчди.

– Янги асар битдингизму, ҳазрат?! – деди ҳазили зилга айлана бошлаганидан хавотирга тушиб, мавзуни бошқа тарафга бурмоқчи бўлаётган мударрис рақибларни чалғитишга баҳона топилганидан севиниб ва ихлос билан китобга узанди.

Таихчи саройдаги бошқа олиму уламолар каби Эроннинг Язд шаҳридан келган эди. Шу боис, туркийчаси сал гализроқ, лекин тилни мукамал ўрганган, икки йилдан бери ҳатто таржима билан ҳам шуғуллана бошлаган эди, қироати сокин ва оҳангли, бир маромда, шеър айтаётган каби сўзларди.

– Ҳазрати олийларининг Ҳиндистон сафарига бағишлаб, устоз Шарафиддин Али Яздий ёзгон «Рўзномаи газавоти Ҳиндистон» асарининг

туркийча нусхаси, – камтарлик билан сўзланди тарихчи ва бошқаларга маъқул келармикан, деган маънода туркийча номланишини чўчиброқ илова этди, – яъни «Ҳиндистон юриши рўзномаси». Абдулжаббор ҳазратлари бирлан туркийчага ўтирдик.

– Офарин! – биринчи бўлиб қутлади мударрис ва сарлавҳанинг форсча билан туркийчасини овоз чиқариб, ўзича солишгирди. – «Рўзномаи газавоти Ҳиндистон — Ҳиндистон юриши рўзномаси», кўп яхши. Бироқ «рўзнома» ҳам паҳлавийча! Уни «Ҳиндистон юриши кундаликлари» деб ўтирилса, янада мукамал бўлур эрди!

– Ташаккур, тақсир! – қуллуқ қилди тарихчи севиниб, – ўқиб, фикр билдирмоққа вақтларини дариг тутмасалар, бир нусха берурмен!

– Мударрисимиз ўзлари ёзмасалар-да, фикр билдирмоққа гоят устадурлар! – суҳбатга қўшилди аламини олиш имконияти туғилганидан қувониб кетган мавлоно Уқайл.

– Баҳони таом тайёрлаган эрмас, еган яхшироқ берадур, мавлоно, – деди бўш келмай мударрис Абдулмалик.

– Мавлоно Абдулмалик назмда кўп ва хўб ёзадурлар, ўқиганмен, – деди уларнинг ўртасида кечаётган гап-сўзлардан хабарсиз тарихчи икка-лаларининг ҳам луқма ва кинояларига тушунмай, сўзларини тўғри маънода қабул қилиб, қайта-қайта миннатдорчилик билдираркан.

* * *

Қурултой чошгоҳда бошланди.

Конигилдаги тўйдан чўнтаги қаппайиб, эгнига шоҳона сарпо-суруқ илинган амирлару беклар қурултойда кўрилажак масаланинг моҳиятидан оз-

моз хабардорлиги учун унинг тезроқ бошланиб, тезроқ тугашини кутишарди.

Қўшин бошлиқлари сиртдан қараганда хотиржам кўринишса-да, етти йиллик жангу жадал уларни ҳам жуда толиқтирган, бунинг устига сафардалик чоғларида отаси ёки онаси ўлганлар, ака ёки ука-сидан айрилганлар, фарзанд доғида куйганлар ич-ичидан ғам-алам чекканларича Хитойга юришнинг ҳеч бўлмаса бир йилга кечиктирилишини худодан тилаб ўтиришарди. Ҳеч ким бола-чақасининг, оиласининг дийдорига тўймаган, қирқ кунлик тўйга ҳам ўлганларининг кунидан ва Амир Темур ҳазратларининг ҳурматидан қатнашишган эди.

Қурултойнинг расмий қисми тугагач, амиру бекларга, шаҳзодаларга фикрларини билдириш ҳуқуқи берилди.

Бундай пайтларда ёши улуг, жангу жадалдан чарчаган, молу дунёсини ҳам йиғиб улгурган амирлар жим ўтиришганича ўзини кўрсатишга иштиёқманд, худо омадини берса, иши бароридан келиб, бирор-бир мансабга илиниб қолиш иштиёқида ўзини ўтга ҳам, чўққа ҳам урмоққа тайёр эканлигини кўрсатмоқчи бўлиб, ваъзни баландпарвоз сўзлардан бошлайдиган ёшларнинг фикрларини тинглашарди.

Биринчи сўзни Бурундуқбек Барлос олди. У Халил Султон Мирзонинг бекларидан эди. Бўйлари баланд, ориқ бўлса-да чайир, панжалари узун-узун, сариқ юзи катта ва узунлиги учун уни орқаваротдан «отжағ» дейишадиган Бурундуқбек пухта, ишнинг кўзини биладиган, айниқса, қиличбозлик ва камон отишда унга тенг келадигани кам эди.

У гапга уста, жангчиларни бир оғиз сўзи билан жонини ҳам фидо қиладиган даражада майдонга отлантира оларди. Унинг лашкарлари энг сара ва жангари, ҳарбий тартиб-интизом қонига

сингдирилган навкарлар эди. Ёши қирқдан ошган бўлса-да, уйланмаган, ҳаёт-мамотини қиморга тиккан ишқибоз каби умрини соҳибқироннинг улуг мақсадларига бағишлаган беклардан эди.

Бурундуқбек Барлоснинг феъли ва тутуми соҳибқиронга ёқишини ҳамма билар, шу боис, кўпчилик у билан ҳисоблашар, ҳатто ортиқча гап сўзлашга қўрқишарди ҳам.

Қурултойда сўзга чиқишга даъват қилинганда, шунинг учун ҳам кўпчилик жим ўтирар, ортиқча сўз айтиб, дашном эшитгандан кўра, бировларнинг ваъзини жимгина эшитишни хуш кўришарди.

Ҳамма Бурундуқбек Барлоснинг биринчи бўлиб сўз олишига ўрганиб қолганлигиданми, навбат фикр айтувчиларга келганда, ўтирганлар дарров Бурундуқбек томонга қарарди.

– Аввало, Яратганга беадад шукурлар бўлсинким, – кўлларини кўкка кўтариб сўз бошлади Бурундуқбек, – бошимизга қўрқмас ва баҳодир...

– Мақтовнинг уйини куйдиради ҳозир, – шивирлади шаҳзода Халил Султоннинг қулоғига амир Худойдод Ҳусайний.

– Унга гап йўқ! – деди астагина бош иргаганича жилмайиб Халил Султон.

– Оқилу доно, ризқу насибаси етти иқлимга сочилаш, – гапида давом этди Бурундуқбек Барлос, – авлиё сифатлик улуг Амир Темур Кўрагоний ҳазратларини соябон қилиб бермиш! Бу биз учун, юз элик йил дунёнинг нақ ярмини зулук каби сўриб ётган тўрт улус ҳукмдорлари мутесига айланган, пароканда бўлиб, тарқалиб кетаётган, тилимизни, тарихимизни йўқотаётган туркий эл учун Яратганнинг инояти, неъматини, раҳматини, марҳаматидур!

Бурундуқбек Барлос қарашлари қаттиқ, синчковлик ва бироз шубҳа билан разм солувчи

кўзларини ўтирганларга тикиб, уларнинг юзидан хайрихоҳлик излади.

Ҳижрий 617 йили (мелодий 1221) Ўрта Осиёни босиб олган Чингизхон ва унинг авлодлари то Амир Темур тахтга ўтиргунига қадар Бурундуқбек айтаётган тўрт улуснинг эгалари эдилар.

Улусларнинг биринчиси — Қорақурум, Келурон ва шимолий Хитойнинг айрим қисмларини ўз тасарруфига олган Улуғ Юрт булиб, уни Мангу Қоон ибн Тулихон ибн Чингизхон авлодлари бошқариб келмоқда эди.

Иккинчи улус — Дашги Қипчоқ, ғарбий Сибир, Волга бўйи ўлкалари ва Ўрта Осиёнинг баъзи шаҳарларидан ташкил топган, жўжинажот шаҳзодаларга суюрғол этилган, Олтин Ўрда номи билан машҳур эди.

Учинчиси — Турон замин ва Эрон оралигидаги мамлакатлар: Мовароуннаҳр, Жайхун соҳилларидаги барча ерлар, Балх, Бадахшон, Кобул, Ғазнин, Қашқар ва Синд дарёсининг адогигача бўлган сарҳадлар Чигатой улусига қарашли эди.

Эрон ва Озарбайжон ерларининг ворислари Ҳолакухон ибн Тулихон авлодлари эса элхонийлар давлатининг жиловдорлари эди.

Дастлаб, Чингизхон ва Қорачар Нуён ўрталарида, сўнгра Чигатой улуси хони Туминахон билан Қочули Баҳодир келишувига биноан, охириги марта эса Дува Чечанхон ибн Барақхон ва Илангиз Нуёнлар иштирокида қайта тузилган аҳдномага кўра, тожу тахт Чингизхон авлодларига, мамлакатдорлик, яъни амир ул-умаролик мансаби эса Амир Темурнинг катта боболари Қорачар Нуён, Қочули Баҳодир ва Илангиз Нуён авлодларига абадул-абад мерос қилиб берилган эди.

Тарағай Баҳодирга отаси амир Беркалдан сўнг амир ул-умаролик насиб этмади. Қозон Султонхон

салтанатидан унга оддий юзбошилик мансаби тегди.

Бурундуқбек ҳозир ана шуларга шаъма қилмоқда эди.

– Бугунги кунда Мовароуннаҳр туфроғини босқинчилардан тозалаб, марказлашган қудратли ҳокимиятга эга бўлишимиз, ҳатто тушимизга киргон эрдиму? Бир таң, бир жон бўлиб, бошимизни бирлаштирмасалар эрди, кимлигимизни англатмасалар эрди, қирилиб, бир-бирини еб тугаётган туркий қавмнинг елкасига офтоб тегар эрдиму? Эрон, Хуросон, Озарбайжон, Туркистон, Арманистон, Ироқ, Олтин Ўрда, Ҳиндистон, Рум каби давлатларни фатҳ қила олармидик?

Салтанатимиз ҳудуди Шарқда Хитой деворигача боргани, гарбда Ўрта ер денгизи қадар, жанубда эса Миср чегарасига етгани ўтрикми? Мана мен, не учун Оллоҳга беадад шукурлар келтирмоқдамен ва бу шукурларни ўнгимдада, тушимдада такрорлагаймен. Яширмаймен, бизнинг пешонамизга босқинчи деган ёрлиқни ёпиштирмоққа ҳаракат қилгучилар ҳам топилмоқдадур. Чунки юртимизни босқинчилардан тозалаш бирлан бирга баъзи бир кўрнамак каслар юртигача жиҳодлар қилдик.

Уч йиллик, беш йиллик, етти йиллик юришларимиз шулар жумласидандир. Лекин бу жиҳодларни биз не учун амалга оширдик? Не учун ўн гулидан бир гули очилмаган йигитларимизни, ҳаётни, яшашни сиз бирлан биз каби севувчи биродарларимизни, оға-иниларимизни қурбон бердик?

Бурундуқбек Барлос сўроқ назари билан яна ўтирганларга бирма-бир қараркан, соҳибқиронга ҳам бир кўз ташлаб олди. Улуғ Амирнинг нигоҳидаги мамнунликни кўриб, янаям илҳомланди.

Баъзи бир амирлар ва беклар эшитавериб, қулоғига урганиш бўлиб қолган бу сўзларни Бурундуқбек нима учун гапираётганига унчалик тушунмай, ҳомуза тортганларича ёнидагилар билан гаплаша бошлашганди.

Ўтирганларнинг бу ҳолати соҳибқироннинг назаридан четда қолмади. Оппоқ юзи қизариб, қошлари чимирилди.

– Бурундуқбекнинг сўзлари кимгадир эриш туюлаётган бўлса, ташқарига чиқиб, ҳаво олиши мумкун, – деди улуг Амир мулойимлик билан. Лекин бу мулойимлик замирида қанчалар заҳархандалик борлигини амиру беклар жуда яхши билишарди.

Ўртага бирдан жимлик чўқди. Пашша учса сезилгудек бўлиб қолган сокинликда Бурундуқбек Барлоснинг сўзлари боягиданда янграброқ чиқа бошлади.

– Аввало, элимизнинг, юртимизнинг тинчлигини бузмоқ бўлган, яна талон-торож этмоққа уринган каслар учун қилинди бу жиҳод! Улар қилгон кирдикорлардан сўнг берган дафъи жавобимиз босқинчиликка кирурму? Мана бул қўлимдаги қамчига қаранг!

Бурундуқбек қўлидаги олтин дастали қамчисининг чилвирларини буклади-да, таёқ томонини ўтирганларга кўрсатди.

Ўтирганлар Бурундуқбек бу билан «нима демоқчи экан» деган маънода қизиқишиб, бутун эътиборларини жам этишганича унинг қўлидаги қамчига термилишди.

– Фараз қилингки, бу оддий таёқ! Лекин ана шу оддий таёқнинг икки томони бор, тўғриму?

Ҳеч ким «тўғри» ҳам, «нотўғри» ҳам демади. Топишмоқ шаклида гапираётган бу мисолнинг нима билан тугашини кутиб анграйишди.

– Худди шунингдек, ҳар бир ишнинг икки сифатли томони бордур. Бизнинг жиҳодимизни «босқинчилик» деб тушунувчилар таёқнинг бир томони десак, йиллар бўйи қонларини канадай сўриб келаётган баъзи бир ўзбошимча ҳукмдорлар зулмидан қутқаришимизни эрса, ўша мазлум эллар «халоскорлик» билан тенглайдурлар. Фарангистон қироли Карл Vнинг, инглиз қироли Генрих IVнинг, Олмон ва Испания ҳукмдорларининг улуғ Амиримизга ёзган мактубларини эсланг!

Бурундуқбек кўп гапирганиданми ё бақириброқ маъруза этганиданми томоғи қирилиб, битта-иккита йўтала бошлади. Ўтирганлар энди гапини тугатади, деб ўйлашди. Лекин у гапида давом этди:

– Жигарларим! Биродарларим! Билурмен, мени «ҳамду саночи» дейишадур. Юзимга айтишмасанда, орқамдан сўйлашганлари бор. Тангримга «астағфируллоҳ» дегайманки, чунки ҳамду сано Оллоҳимникидур! Мен эса бор гапларни сизга етказмоқдамен, холос. Сабаби, улуғ Амиримиз мақтанишни ҳам, ўзини мақтагучиларни ҳам ёмон кўрадурлар. Лекин мен ҳозир сўйламоқчи бўлганим мақтов эрмас.

Амур Темур ҳазратлари қизариб, юзларини тер босаркан, «Бурундуқбек, гапдан чалғима», дея луқма ташлади.

– Юқорида зикр этган сўзларимдин хулоса шулки, ҳазрат соҳибқиронимиз нафақат туркий миллатнинг, балки барча элларнинг миллатидан қатъи назар тинч, осойишта яшашини истайдурлар.

– Бурундуқбек, гапни яна айлантирадиган бўлсанг, маърузангни тўхтатурмен, – деди хижолат бўла бошлаган соҳибқирон. – Асосий гапга ўт!

– Ҳозир, ҳазрати олийлари!

Лекин бул сўзларимни, мен бугун биринчи бор қурултойда қатнашаётган амир ва бекларингиз бул ҳақиқатлардин хабардор бўлмоқлари учун келтириб ўтмоқдамен, холос. Чунки асл мақсадимиз нелигини улар, йўқ, ҳаммамиз бирдек билиб олмоғимиз шарт.

Бурундуқбек томоғини қириб оларкан, соҳибқиронга қарата гапирди.

– Ҳазрати олийлари! Кўнглимда арз-доштим кўп эрди, майли, сўзимни мухтасар қилурмен. Яъни, асосий масалага ўтурмен.

– Шундай қил, Бурундуқбек, утирганлардан кўп савоб оларсен! – яна луқма ташлади Амир Темур.

Амиру беклар овоз чиқармасдан кулишаркан, яна сўзламоққа чоғланаётган Бурундуқбекнинг жасоратига қойил қолганларича ҳам ҳавас, ҳам ҳасад билан у томонга ўтирилишди.

– Охирги сўзим Хитой сафари ҳақида. Бул масалани мендин сўнг сўйловчилар батафсилроқ баён этишар, менинг фикрим эрса шундай. Эсингизда бўлса, мўғул сулоласини ағдариб, ҳукмронликни қўлга олган Мин сулоласи бундан олти йил илгари юз минг мусулмон биродарларимизни ҳеч бир сабабсиз қатли ом қилдиргон эди. Ушандаёқ Хитойга юришни ният этиб эрдик. Бандасининг эрмас, Яратганнинг айтгани бўлиб, Ҳиндистон сори кетдик ва беадад шукурларким, зафар туги ила қайтдик. Ҳазрати олийларининг сўзларига ва баъзи бир манбаларга таяниб сўйлайдургон бўлсак, Хитойнинг бугунги нияти чиндан ҳам Еттисув бирлан Фарғона водийсини ўзлариники қилиб олиш. Дафъи жавобнинг йўли қандай бўлур, деб сўрсангиз, мен «жиҳод ва фақат жиҳод» деб жавоб бергаймен! Менинг фикри ожизим шулдур!

Бурундуқбек «гапим тамом» дегандай таъзим қилганича жойига ўтирди.

Бурундуқбекнинг охирги сўзи кўпчиликка ёқмаганлиги уларнинг афт-ангорларидан кўриниб турарди. Шундай бўлса ҳам анчагача ҳеч ким сўзга чиқишга журъат этолмади.

Шундан сўнг соҳибқироннинг ўзи амирлари Шайх Нуриддин билан Шоҳ Маликларни сўзламоққа ундади. Улардан сўнг Халил Султон Мирзо, унинг амири Худойдод Ҳусайний, сўнгра шаҳзодалардан Султон Ҳусайн, Ийжал Мирзолар, беклардан Довуд Малик Барлос, Саодат Темур Тош, Давлат Темур Товачи, Тоғай Буга, Баҳлул Баён сўзга чиқишиб, Бурундуқбекнинг сўзини маъқуллашди.

Беклардан Темурхўжа ва Оқ Бугалар бу фикрга қарши чиқишгач, сўзни Амир Темурнинг ўзи олди.

– Азиз биродарларим! – соҳибқирон сўзини шундай бошлади. – Бул олий даргоҳга не ниятда йиғилганимизнинг шоҳиди бўлдингиз. Агар ёдларингизда бўлса, Боилкон шаҳринда илм-фан аҳлининг мажлисинда сўз олиб, ўз фикримни баён этиб эдим. Ҳозир ўша мулоҳазаларимни айнан бўлмаса-да, қисман такрорлашни жоиз деб билурмен. Ҳаммангизга маълумки, давлатнинг таянчлари асосан тўрт бўгин соҳа соҳиблари ҳисобланадурлар. Яъни фан, маърифат, дин ва ҳарб аҳли.

Ана шул соҳалар билимдонларининг фикрига, кўрсатмасига, маслаҳатига суянган ҳукмдорларгина давлатларида адолат ўрнатганлар, тартиб-интизом, тинчликни мустаҳкамлаганлар. Юртнинг қурилиши, элнинг тинчлиги ва фаровонлиги ана шул фидойи инсонлар ёрдамида таъминланган. Салтанат таянчи ҳам аслида ўшал биродарларимиздур. Фараз қилинг, аҳли илм, аҳли маърифат, аҳли ҳунар ва аҳли ҳарбсиз давлат қуруб бўлурму? Ва ул давлатнинг пойдевори мустаҳкам саналурму?

Менинг фикри ожизимча, биз умр бўйи ана шундай фидойи инсонларнинг маслаҳатига таянганимиз боис, Турон заминдек катта давлатни бунёд этдик.

Лекин бутунги қурултойдаги гап-сўзлардин, мулоҳазалардин кўнглим унчалик тўлмаётир. Бурундуқбекнинг сўзларидан бошқа бирорта ҳам, аниқ, ишончли таҳлил эшитмадим.

– Шаҳзодам, демак, сиз ҳам қойиллатолмабсиз, – Халил Султоннинг қулогига шивирлади Худойдод Ҳусайний.

– Бурундуқбек гапга тугилган. Ундан ўтиб бўлурми, – кулди бобосининг гапидан огринса-да, Халил Султон соҳибқирон кулаётганини кўриб қолмаслиги учун бошини ерга эгиб оларкан.

– Ҳўш, бул сукут ненинг белгиси? Қўрқувнингми? Қўрқув бирлан рост айтмақдин чекинсак, барча саъй-ҳаракатларимиз фожиа бирлан тугаши беш қўлдек аён-ку! Шул боис, аччиқ бўлса-да, доимо рост сўйламоқ афзал! Токи кейин пушаймонлиқ нонини емайлук! Мана ҳозир ўн беш чоғлик одам Бурундуқбекнинг фикрини маъқуллади. Икки киши эса қарши чиқди. Ҳўш, энди қандай қарор қабул этмоғимиз лозим? Нега шунча амирларимиз, бекларимиздин ҳеч бўлмаса ўнтаси ўз фикрини очиқ баён этмади? Буни қандай тушунмоқ керак? Улар кимнинг фикрини маъқуллаш тарафидадурлар? Бурундуқбекнингму ёки Темирхўжа бирлан Оқ Бугаларнингму? – ўтирганларга савол назари билан тикилди Амир Темур.

– Бурундуқбекнинг! Бурундуқнинг!

Амир ва бекларнинг овозидан хона ичи гулдираб, бино деворлари зириллаб кетди.

Амир Темур ўтирганларга яна бир бор кўз югуртирди. Кўпчилик нигоҳини ерга тикиб олган,

бирор-бир ножўя ҳаракати билан соҳибқироннинг назарига тушиб қолишидан чучиб утиришарди.

Пир Муҳаммад Мирзонинг кўзлари Амир Темурнинг норози нигоҳи билан тўқнашгач, фикрини баён этмоққа чоғланди.

Қурултой давомида мум тишлаган каби қотиб утирган шаҳзодага Амир Темурнинг ўзи сўз бермоқчи эди. Кўнглидан кечаётган фикрларини уққандай сўз айтмоққа изн сўраши соҳибқироннинг кўнгидаги гашликни нари қилди.

Пир Муҳаммад Мирзо отаси Жаҳонгир Мирзога ўхшаган балад бўйли, елкалари кенг, паҳлавон келбат бўлиб, қарашлари жиддий, ўзи камгап, фикрларини жуда қисқа ва аниқ баён этувчи хушфеъл йигит эди. У болалигиданоқ бобоси билан ҳарбий юришларда биргалиги боис, жиҳоднинг барча қонун-қоидаларини пухта эгаллаган, ҳатто энг майда икир-чикирларигача назаридан қочирмасди.

Пир Муҳаммад Мирзо гапини Хитой ўлкаси ҳақидаги умумий маълумотлардан бошласа-да, асосий ургуни сафар билан боғлиқ энг зарур нарсаларга қаратди.

Амир Темур набирасининг куч-гайрат ва шижоат ёғилиб турган келбатига ҳавас билан тикиларкан, унинг сўзларидаги мантиқ, ҳарбининг муваффақиятини таъминловчи режалари ва асосли мулоҳазалари кўнглини қувонтириб, галабага бўлган ишончини орттирди.

...

Амир Темурнинг Хитой сари қилмоқчи бўлган юришининг сабабларидан яна бири Конигидаги тўйда, икки набираси учун улус ташкил қилиб,

уларга суюрғол сифатида тақдим этганлиги ҳам эди.

Сафар бошлангунга қадар Буронгар — унғ қанот қушин Тошкент, Шоҳруҳия ва Сайрамда қишлаш ва сафар тадоригини кўриш ҳақида келишилди. Унғ қанот қушинга Халил Султон Мирзо билан Умар Шайх Мирзонинг ўғли амирзода Аҳмад Мирзолар бош этиб тайинланди.

Жувонгар — чап қанот қушинга эса соҳибқироннинг раҳматлик қизи Уғи Беги (Ога Беги) хонимнинг ўғли Султон Ҳусайн Мирзо бош этилиб, уни қушини билан Туркистон, Ясси ва Саброн шаҳарларида қишлаш ва жанговар тайёргарлик кўриш учун юборилди.

Соҳибқироннинг ўзи ҳижрий 807 йил (мелодий 1404) жумад ал-аввал ойининг йигирма учи — пайшанба куни Самарқанддан Ўтрор сари чиқди.

Ҳукмдорга амирлардан Хожа Юсуф, Шайх Нуриддин, Шоҳ Маликлар ўз қушинлари билан ҳамсафар бўдилар. Маликалардан Бибихонимгина шаҳзодалар билан бирга ҳамроҳлик этди. Маликалар — Тукал хоним, Туман Ого, Чулпон Маликлар эса Самарқандда қолишди.

Ўтрорнинг «Белтепа» деб аталмиш энг баланд адирида жойлашган Дунгсарой узоқ-узоқлардан ҳам кўзга ташланиб турарди (у тепалиқда қурилганлиги учун халқ орасида шундай ном билан юритиларди).

Дунгсаройдан бутун Ўтрор худди кафтдагидек кўриниб турарди. Тепаликнинг бир томони каттакон сайҳонликдан иборат бўлиб, сайҳонлик бири-бирига мингашиб олган учи-қуйруғи йўқ қирларга тутшиб кетган эди.

Дунгсаройга Белтепани гир айлангириб солинган тош йўл орқали чиқиларди. Икки арава бемалол ҳаракат қила оладиган кенг йўл кўтарилишга

қулай бўлсин учун саройга етгунга қадар тўрт бора айланиларди. Йўлнинг чап томони икки-уч қулоч баландликда, худди қилич билан қирқилгандек текис кесилган ва ялоқ тошлар ёпиштирилиб, пардоз берилган эди. Унг томонига эса қатор ток экилиб, войиш қилинган, кузда қирқилган ва бачкиларидан тозаланган йўгон занглари тол ва тераклардан бир текис ясалган ишкомларга худди аждарҳолар каби чирмашиб турарди.

Бу ер асосан баҳор ва ёз ойларида дам олишга мўлжалланган, Амир Темур ёки шаҳзодалар йўл-йўлакай қўниб ўтадиган жой ҳисобланарди. Чунки қишда қор босган йўлдан юқорига кўтарилиш анча мушкул, айниқса, арава қўшилган отларнинг туёги сирпаниб кетгудай бўлса, ҳар хил тасодифлар юз бериши эҳтимолдан холи эмасди.

Амир Темур сафардалиқ чоғларида саройда хизматкорлардан бўлак ҳеч ким турмас, ҳар-ҳар замонда Ўтрор ҳокими Бердибек хабар олиш баҳонасида нозик меҳмонлари билан ташриф буюрар, шунда ҳам саройга кирмасди.

Амир Темур қишни биринчи маротаба Дўнгсаройда ўтказмоқда эди. Чунки Зарнуқ мавзесидан Ўтрорга келиб ҳар доимги қўналгалари Бердибекнинг хонадонларига тушган кунлари кўнгилсиз воқеа содир бўлди: тунда улуг Амир истироҳат қилаётган муҳташам меҳмонхона томига ўт тушди.

Ёнғин қандай юз берганини ўша кунни ҳеч ким аниқлай олмади. Лекин буни қасддан ҳам деб бўлмасди. Чунки ўткир назарлик ҳушёр қўриқчиларни доғда қолдириб бундай ишга журъат этиш ҳеч кимнинг қўлидан келмасди.

Улуг Амирнинг ташрифини интиқ кутган ва кун бўйи худди ёш боладай хизматкорлар билан биргама-бирга чопишган қадрдони, ишончли

одамларидан бири ҳисобланмиш Бердибекдан, гарчи соҳибқирон шубҳаланган бўлмаса-да, фавқулодда юз берган бу нохуш ҳодисадан кўнгли ранжиди.

Эртаси куни махфийлар бошлиғи, ҳатто пашша учса ҳам назаридан қочирмайдиган Тайзи Ўғлон том устидаги мўридан очиқ шийпончага чўғ учиб тушиши натижасида олов чиққанини аниқламаганида бечора Бердибек ҳоким ўзини осарди ёки юраги ёрилиб ўларди.

Салобатидан от ҳуркадиган, бақувват, эликдан кейин ўзини қўйиб юборганлиги боис, тўлишиб, норғул тортган Бердибек бир кунда шилиниб тушди, кўзлари косасига чўкиб, бақбақалари осилиб қолди. Азбаройи қўрқиб кетганлигидан ёнгин сабаби аён бўлиб, вазият ойдинлашгандан сўнг ҳам соҳибқиронга рўбарў келолмади.

Ўт бирпасда ўчирилиб, ҳаммаёқ саранжом этилишига қарамасдан, Амир Темур бу ерда ортиқ қолишни истамади, ҳавонинг совуқлиги ва йўлнинг ноқулайлигига қарамасдан Дўнгсаройга кўчишга амр берди.

Ўрау Дўнгсаройга, минг чоғлик қўрима қўшин эса тепаликка туташ кенг сайҳонликка ўтов тикди.

Бугун Дўнгсаройда Амир Темур томонидан уюштирилаётган зиёфат тадориғи кўрилмоқда, бу меҳмондорчилик қай бир маънода сафар олди хайрлашуви ҳам эди. Чунки икки кундан сўнг йўл бошловчи илғор қўшиннинг отланишига изн берилган, улардан сўнг орқама-орқа Улугбек Мирзо бошчилигидаги Шоҳ Малик суворийлари ва Иброҳим Султон бошчилигидаги амир Нуриддин лашкарлари йўлга тушишлари керак эди.

Шу боис, Дўнгсаройда одам гавжум, хизматкорлару қароллардан тортиб мулозимларгача зиёфат ташвиши билан елиб-югуришарди.

Туркийча қилиб безатилган меҳмонхона атрофига гир айлантирилиб хонтахталар қўйилган, олтин ва кумуш патнисларда пешма-пеш келтирилаётган тандир кабоблар, мол ва паррандаларнинг яхна ва дудланган гўштларидан, калла-почаларидан, тилларидан пиширилган хилма-хил таомлар, қишнинг чилласи бўлишига қарамасдан кузнинг айни пишиқчилигидаги каби тўкиб ташланган олма, анор, узум, нок ва нашватилар, Хоразм қовунлари дастурхонни тўкин қилмоқда эди.

Амир Шайх Нуриддин Шаҳзода Шоҳруҳ Мирзо юборган Саййид Шайх Али Баҳодур билан кириб келганида соҳибқирон девонхонада амирлари Хожа Юсуф, Шоҳ Малик, Шайх Темур Қавчинлар қуршовида ўтирар, махфийлар бошлиғи Тайзи Ўғлон, жўжинажот беклардан Темур Тош Ўғлон ва Жакра Ўғлонлар ўнг ёнида, сўлдан эса шаҳзода Мироншоҳ Мирзонинг шу қишда ўн саккизга кирган ўғли Ийжал Мирзо ва шаҳзода Шоҳруҳ Мирзонинг ўғиллари Улуғбек Мирзо билан Иброҳим Султон Мирзолар жой олишган эди. Уларнинг ҳар иккаласи шу йил баҳорда ўн бир ёшга тўлишган эди.

Шаҳзодалардан пастроқда ўтирган меҳмонни Шайх Нуриддин танимади. Унинг эғнидаги ёқаси мўйнали қимматбаҳо мовут чакмондан бирор юртнинг элчиси ёки бадавлат кишиси эканлиги кўриниб турарди.

Шайх Нуриддин шаҳзода Шоҳруҳ Мирзо юборган мактубни соҳибқиронга топшириб, Саййид Шайх Али Баҳодур билан таништирди.

Пайгамбар авлодидан ҳисобланмиш саййидларга айрича эҳтиром кўрсатадиган Амир Темур

хабарчининг шаҳзода Шоҳруҳ Мирзо ҳузурида қандай мавқеда эканлигини ҳам суришгирмасдан илтифот этди, яъни ўнг ёнидан жой берди ва ўглининг мактубига кўз югуртирди. Хатнинг мазмунидан кўнгли тўлгач, чеҳраси янада очилиб, Шоҳ Маликка юзланди.

– Ҳуш, Шоҳ Маликбек, энди меҳмонимизни ўтирганларга, ўтирганларни эса меҳмонга таништир!

Шоҳ Малик ҳаммага бирма-бир назар солиб олгач, нигоҳини меҳмонда тўхтатди. Лекин хижолат чеккандай каловланди.

– Меҳмонимиз Қора Хожа... жаноблари (у жаноблари деган сўзни ўлганининг кунидан базўр ва паст овозда айтди) Тўхтамиш Ўғлоннинг элчисидур!

Амирлар ялт этиб бир-бирига қарашди. Шаҳзодалар ҳам сергак тортишди.

Хожа Юсуфнинг ранги ўзгарди. У Амир Темурни қанчалик азият чектирган Тўхтамишхоннинг элчисига қилинаётган бу муносабатдан ҳайратланиб, томоқ қирди. Бошқаларнинг ҳам кўнглидан шу фикр ўтаётган бўлса-да, улуғ Амирнинг ҳурмати юзасидан дамларини ичларига ютишди.

Хожа Юсуф ҳар-ҳар замонда элчи томонга ўтирилиб, худди Тўхтамиш Ўғлоннинг ўзи ўтиргандай нафрат билан кўз ташлаб қўймоқда эди.

Тўхтамиш Ўғлон Жўжихоннинг ўн учинчи фарзанди Тўқай Темурхон авлодидан эди. Отаси Тўғлуқхўжа Ўғлон Оқ Ўрда ҳукмдори Ўрусхон билан томир қариндош, яъни Тўқай Темурхоннинг тўнғич ўгли Авранг Маъмур султондан Тўғлуқхўжа ўғлон авлодлари, иккинчи ўгли Ўз Темурхондан эса Ўрусхон авлодлари тарқалган эдилар. Уларнинг аждодлари шажараси шундай эди: Жўжихоннинг

кенжа ўгли Ботухон отамерос мулклари — Дашти Қипчоқ ва Шарқий Оврупонинг маълум қисмларини бирлаштириб, Жўжи улусини ташкил этди ва Волга бўйидаги Кўк саройни пойтахт қилиб, уни Кўк Ўрда деб номлади.

Ундан бир йил кейинроқ, Ботухоннинг акаси Беркахон ғарбий Сибирда Оқ Ўрдага асос солди ва шу ўлканинг Тура шаҳрини пойтахт этди, сўнг уни Сирдарё бўйидаги Сигноққа кўчирди.

Кўк Ўрдани хонлар, Оқ Ўрдани амирлар бошқариши келишилиб, Ботухон Чингизийларнинг биринчи хони деб эълон этилди.

Тўхтамиш Ўғлоннинг бобокалони Тўқай Темурхон Ботухон ва Беркахон даврларида яшаб, улардан Идил дарёсининг қуйи оқимидаги вилоятларни, хусусан, Ҳожи Тархон вилоятини мерос қилиб олган ва ўшандан бери бу ерлар уларнинг авлодларига ота мерос бўлиб, ўтиб келмоқда эди.

Ҳижрий 777 йили (мелодий 1376) Оқ Ўрда ҳукмдори Ўрусхон Мингқишлоқ ҳокими Тўғлуқхўжа Ўғлонни Олтин Ўрдага қарши юришга чақирди.

Тўғлуқхўжа Ўғлон, яъни Тўхтамиш Ўғлоннинг отаси Ўрусхоннинг бу таклифига рад жавоби бергач, бундай муносабатдан ғазабланган Ўрусхон уни Ҳожи Тархонга, қурултойга чақиртириб, қатл қилдирди.

Отасининг вафотидан кейин ёлғизланиб, тушкунликка тушиб қолган Тўхтамиш Ўғлон Амир Темурдан мадад сўраб келди.

Амир Темур уни лашкару қурол-яроғ, от-улову асбоб-анжом, неки зарур бўлса барча нарса билан таъминлади.

Лекин Тўхтамиш Ўғлоннинг барча уринишлари зое кетди. Шундан кейин Амир Темурнинг ўзи

ҳижрий 780 йилда (мелодий 1379) Ҷрусхонга қарши жанг қилиб енгди ва Оқ Ҷрда тахтига Тўхтамиш Ҷғлонни ўтқазиб, хон кўтарди.

Тўхтамишхоннинг мавқеи борган сари кучайиб, ҳижрий 782 йилда (мелодий 1381) Олтин Ҷрданинг қудратли ҳукмдори Мамайни енгач, мустақил сиёсат юргизишни хоҳлаб қолди ва Амир Темур ёрдамини унутиб, Мовароуннаҳрга бир неча маротаба босқин уюштирди ва ҳар сафар талофатга учради.

Ҷижрий 797 йилда (мелодий 1395) Амир Темур унинг салтанатини бутунлай парчалаб ташлагач, қувгинда қолган Тўхтамишхон яна тавба-тазарру билан соҳибқирон қошига мана шу Қора Хожани юборган эди.

Амир Темурнинг тузу намагини, хизматларини унутиб, қайта-қайта юзи қаролиғ этган Тўхтамишхоннинг элчисига қилинаётган ҳозирги илтифот шу боисдан ҳам ўтирганларнинг газабини қўзгатмоқда эди.

– Энди эса зиёфатга марҳабо, – деди Амир Темур, Шоҳ Малик ўтирганларни Қора Хожага таништиргач, – азиз меҳмонимиз бўлинг!

Луқма ташлагиси келиб, тили қичиётган Хожа Юсуф устма-уст томоқ қириб, Шайх Нуриддинга қараб қўйди.

Улуғ Амир қўзғалгач, бошқалар ҳам ўринларидан туришди. Хожа Юсуф эшикка борган жойида Амир Темур ҳазил қилди:

– Хожа Юсуф, кўп томоқ қирдинг, томоғинг қақрадиму ёхуд?

Хожа Юсуф соҳибқироннинг кайфияти яхши вақтларда дилидагини бемалол айта оларди. Ҷозир ҳам хаёлини қийнаётган фикрларини ичида қолдиргиси келмади.

– Ҳазрати олийлари, «бетимнинг қаттиги жонимнинг ҳузури» деганлари шу бўлса керак-да-а?

Хожа Юсуфнинг нимага шаъма қилаётганини англаган соҳибқирон жилмайди.

– Тотарларда бир она сўз бор, Хожа, «Ўхшарга ўхшар, айтарга бўлмай» деган. Шул каби, қани, яна бир бор кечириб кўрайлик-чи.

– Токайгача кечирурсиз, ҳазратим! – деди Амир Хожа Юсуф оғзидан ёмон сўз чиқиб кетмаслиги учун ўзини босиб, ерга қараркан.

– Кел, ўтир, бироз ўзингни босиб ол, амир, – Амир Темур жойига яна чўкиб, ёнига Хожа Юсуфни ўтқизиб гапида давом этди, – яхшилик ҳар вақти ҳам қилгон одамингдан қайтмайдур, амир. Айтишган-ку «Яхшига қилсанг яхшилик ҳам айтадур, ҳам қайтадур. Ёмонга қилсанг яхшилик на айтадур, на қайтадур». Эҳ, дўстим Юсуфбек, инсон ўзи неча йил яшайдур? Олтмиш, етмиш, худо ярлақаса, саксонга бориши мумкун. Оллоҳга шукурки, сен бирлан менга етмишни қораламоқ насиб этди, лекин қанчадан-қанча азизларимиз, меҳрибонларимиз, жигарларимиз бизнинг ярим ёшимизга ҳам етмасдан қолиб кетишди! Зулқарнайннинг очиқ қўлларини эсла, демак, яхшиликдан бошқа ҳеч нарсани олиб кета билмасмиз. Яна бир бор кечириб кўрайлик-чи, қани, жавоби қандай бўлур эркан?

– Жавоби аниқ, – норозиланиб гапирди Хожа Юсуф, – яна хоинлик қиладур!

– Яхши, арпа экса, арпа олур, бугдой экса, бугдой, – деди соҳибқирон бош ирғаркан.

– Ул нобакор кас аҳмоқлик дардига чалинган, ҳазратим, – куюниб давом этди Хожа Юсуф, – ул дарднинг давоси эса йўқдур! Бул тентак калладин фориғ бўлишнинг бирдан бир йўли — қилич!

– Биродарим Хожа Юсуф, – Амир Темур чап қўлини амирнинг елкасига оҳиста қўйди, – қилич — сўнгги чора. Бул иш ҳар кимсанинг қўлидин келур, лек...

Амир Темур нимадир демоқчи бўлди-ю, лекин айтмади. Фақат эшикка етганларида:

– Қора Хожа бир элчидур, амир. Элчига эса ўлим йўқдур, – деди.

Хожа Юсуф яна жавобга оғиз жуфтлади-ю, лекин зиёфат олдидан соҳибқироннинг кайфиятини бузиб қўйишдан қўрқди. Индамай орқасидан эргашди.

***

Зиёфат охирлай деб қолган бўлса-да, ҳамманинг кайфияти кўтаринки, ҳеч ким жойидан қимирлай демасди. Май ва куй таъсирида ўзларини анча бўш қўйишган меҳмонлару мулозимлар навога монанд чайқалиб ўтиришар, лавозимлари баландроқ ва соҳибқиронга яқинроқ амирлар даврасидан овозлар дадиллашиб чиқмоқда эди.

«Олов» воқеасидан кейин бугун биринчи мартаба зиёфатда қатнашаётган Бердибекка соҳибқирон илтифот кўрсатиб, яқинроғидан жой берган, ўлишига бир баҳя қолган Бердибек бу марҳаматдан ийиб кетиб, лапанглаганича хизматкорлар билан тенгма-тенг елиб-югурмоқда эди.

Тайзи Ўғлоннинг асосли далилларида сўнг гумонлардан қутулиб қолган Бердибек соҳибқирон ҳузурига ўшандан бери бугун биринчи бор юрак ютиб келиши эди. Кўнгли душманликка бориб бир ҳафта мобайнида «ана кетдим, мана кетдим» қилганича соясидан ҳам қўрқиб юрган Бердибек зиёфатга чақириб келганлардан ҳам шубҳаланди.

«Ўлдиргани алдаб чақиринишяпти» деб уйлади, самарқандлик нависандалар Хожа Маҳмуд Довуд ва Маҳмуд Жалдларни ҳам худди ана шундай, Кониғилдаги тўйга таклиф қилишиб, кейин оёғидан осигганини эслади. Лекин чақирилган зиёфатга бормасликнинг ҳам иложини тополмади. «Бошга тушганни кўз кўрар» қабилида иш тутиб, хотин ва бола-чақалари билан хайрлашди (ичида видолашди), юрағидаги васваса ва қўрқувни енгиш учун кўкнори толқонидан ютиб олиб, йўлга тушди.

Эътибордан қолган одамларга қилинадиган муносабатлардан хабардор Бердибек Дўнгсаройга атай кечикиброқ келган бўлса-да, ҳали ҳовлида одам гавжум, меҳмонларнинг учдан бири саломхонага кириб улгурмаган эди. Одамлар тўп-тўп бўлиб туришар, кутиб олувчилар сафга қўшилаётганларнинг мансаб ва мавқеларига қараб қуюқ ёки анчайин бепарво, ҳатто номигагина сўрашиб қўйишарди.

Бердибек минг ҳадик билан ҳовлига яқинлашаркан, кўзи тушган таниш-билишлари, ҳатто икковора ошналари ҳам ўзларини кўрмаганликка олишаётганини, кўплари ҳамроҳ-лари томон юз буришиб, унга орқа қилишганини, ҳатто қаергадир гойиб бўлишганини кўриб турарди.

Мулозимлари даврасида ниманидир баланд овозда гаплашиб келаётган Ўтрор қозиси уни кўриб, ҳатто қўрқиб кетди. Келиб, кўришиб қўймасин, деган ҳадикда ярим йўлда тўхтаб, серрайиб қолди. Кейин мулозимларига шошиб нимадир деди-да, худди зарур нарсаси эсан чикқан одамдай шахт орқасига қайтди. Мулозимлари йўлини давом эттиришган бўлишса-да, Бердибекнинг олдидан худди садақа сўраб турган девонага кўзлари

тушгандай, ярим ачиниш ва ярим кинояли назар билан саломларини ютиб ўтишди.

Агар Шамсуддин Алмалиқий келиб қолмаганида, Бердибек уят ва аламдан ёрилиб ўлган ёки ҳушидан кетган бўларди.

– Бормисиз, ҳурматли бек! – Алмалиқий Бердибекнинг қон тепиб қизарган ва кўпчиган юзларидан, болаларники каби жонсарақ пирпираётган кўзларидан вазиятни ҳис қилиб, қўлтигидан олди. – Соғлигингиз дурустми? Ҳазрати олийлари сизнинг бетоблигингизни эшитиб, азият чекдилар. Магар бугун келмасангиз, Мавлоно Фазлуллоҳ Табризийни ҳузурингизга юбормакни тайин этиб эрдилар. Оллоҳга шукур, кўринишингиз тузук.

Йиғламоқдан бери бўлган Бердибек қаддини кўтариб, ўзини тутиб олди.

Табиатан босиқ ва мулойим, чумолига ҳам озор бермайдиган Мавлоно Шамсуддин Алмалиқий соҳибқироннинг энг яқин маслаҳатчиси эди. Ҳатто Шайх Нуриддин ва Хожа Юсуфлар ҳам айтишга андиша қиладиган, тортинадиган ва қўрқадиган нарсаларни соҳибқиронга мана шу Алмалиқий орқали айттиришар эди.

Шамсуддин Алмалиқий илми, маърифатли ва барчага баробар муносабат қилувчи, одил инсон бўлганлиги боис, унга «тарозу» деб лақаб беришган эди.

– «Тарозу» бирлан бошлашиб киргани Бердибекнинг ўнглани, – шивирлади қозининг мулозимларидан бири иккинчисига.

– Бул қизигарни «тегирмонга солса, бутун чиқади», деб бежиз айтишмаган-да, – тасдиқлади иккинчиси. – Лекин бу ёғи қандоқ бўладур? Қози жаноблари кўп чатоқ иш қилдилар-да кўришмай!

– Бердибек ўрнида қолса, қозимизнинг ризқи олти ойдан сўнг узиладур, – биринчи мулозимнинг шашти пасайиб, афсус билан бош чайқади. – Бунинг устига ўзимиз ҳам қовун тушурдик.

– Бундай бўлишини ким ўйлабдур. Лекин бизники ҳолва, Мансур ўпка бирлан Раҳмон Али найман сўрашмоқ у ёқда турсин, орқаларини ўгириб олишган эрди.

– Уйи куйибдур унда!

Даврадагилар «охири нима бўларкин» деган қизиқиш билан Алмалиқий ва Бердибекнинг ортидан эргашишди.

Зиёфат бошлангандан кейин ҳам кўпчиликнинг кўзи Бердибекда бўлди. Соҳибқироннинг унга олдингидай муносабати Бердибекни қувонтириб, қаддини тиклаган бўлса, «энди ундан қутулдик» деб дўпписини осмонга отган душманларини мум тишлатди.

– Берироқ кел-чи, Бердибек қўрқоқ, – соҳибқирон «қўрқоқ» сўзини ҳазил оҳангида атайлаб қўшди, – шул юрагинг билан ҳоким бўлиб юрибсанму ҳали?

– Минг бора узр тилармен, ҳазрати олийлари!
– Бердибек болалардай қувонганидан лапанглаб келиб, соҳибқироннинг пойига энгашди ва қўлини ўпмоққа тутинди. – Олоҳ ҳаққи...

– Қасам ичма. Қасамни қасамхўрлар ичадур. Сен бирлан биз бошимизга қилич келса-да ўтирик сўйламасмиз, – соҳибқирон қўлини ўпишларига йўл бермасди. Шу боис, Бердибекдан олдин кафтини унинг елкасига қўйди. – Икки ҳафтада анча-мунча янгиликлар йиғилиб қолгандур?..

Соҳибқироннинг кейинги гапини фақат Бердибекнинг ўзи тушуниб, оғзи қулогига етгудай жилмайди.

– Шундай, ҳазрати олийлари, шундай. Тахминан унтага етди-ёв!

– Куп яхши. Кейин бафуржа сўзлаб берурсен!

Соҳибқирон ўзи ҳақидаги латифаларни мана шу Бердибекдан эшитарди. Кўнгли очиқ, соддадил Бердибек Амир Темурнинг мақтовларидан эриб кетиб, латифа бошласа-да, ҳеч қачон соҳибқироннинг номини тилга олмасди, бошқа ҳукмдорнинг номини қўйиб айтарди. Завқланган Амир Темур Бердибекка тел берарди ва: «Бир қошиқ қонингдан кечдим, Бердибек, очигини сўйлай қол, қайси бири менмен?» дерди. Бердибек эса қувлик билан: «Ўзингиз топинг, ҳазрати олийлари, мен айтсам бошим кетадур», деб овоз чиқармай ҳиқиллаб куларди.

Лекин ўтган галгисида қовун туширишига сал қолди.

Латифа Рум султони Йилдирим Боязид билан Амир Темур ҳазратлари ҳақида тўқилган эди. Бердибек соҳибқирон ўрнига Шом султони Сайфиддин Барқуқни қўйиб латифасини бошлади:

– Шундай қилиб, Шом ва Рум султонлари чунонам савашибдурлар ва жанг сўнгида Шом султони Барқуқнинг қўли баланд келиб, лашкарлари унинг оёқлари остига занжирбанд қайсар Боязидни келтириб ташлабдурлар.

Бердибек оғзи қизиганда соҳибқироннинг номини айтиб юбормаслик учун жуда эҳтиёткорлик билан гапирмоқда эди.

Латифа шу ерга келганда Амир Темур луқма ташлади:

– Латифанг утирик-ку, Бердибек?! Қайсар Боязид Барқуқдин ҳеч қачон енгилган эрмас.

Бердибек қизариб жилмайди.

– Утирик қўшилмаса латифа кулгили чиқмайдур, ҳазрати олийлари, сал-пал каштаси келтирилиб, қуроқ солинадур!

– Хўп, маъқул, ундин сўнг не бўлибдур?

Бердибек давомини айтсамми-йўқми дегандай, соҳибқиронинг авзойига қувлик назарини ташлаганича иккиланди.

– Бу ёғи сал қалтисроқ-да, ҳазрати олийлари, бошим кетиб қолмасмикин, деган андешадамен?!

– Бош кетишидан олдин бошни ишлатиш керак эрди, Бердибек.

Бердибек соҳибқироннинг жаҳли ростдан ҳам чиқдимикин, деган ҳадик билан ялт этиб юзига қаради ва ҳозироқ бошига қилич тушадигандай алп елкаларини қуништириб олди.

– Астағфируллоҳ, ҳазрати олийлари! Лекин ўзингиз «сўйла» деганингиздин сўнг...

– Сўйла десам, айтаберасанму?

– Тилимни қирқиш керак ўзи, ҳазрати олийлари, неча бор «энди сўйламаймен» деб қасам ичганмен.

Амир Темур қараса, Бердибек чиндан ҳам пушаймон бўлиб йиғламсираётибди, унинг аҳволини кўриб, кулиб юборди.

– Жонинг шунча ширинму, Бердибек?!

– Сиз учун бир жоним эрмас, ўнтаси ҳам фидодур, ҳазрати олийлари. Лекин сояи давлатингиз остида яшаб юрмоққа не етсин!

– Сен содда, дўлвор кўринасану, лек содда-муғомбирсен, Бердибек. Жонинг ўзингга сийлов, шу боис, кўп қалтирамасдан латифангни давом эт!

Амир Темурнинг ҳазил ва меҳр аралаш арпа дўқидан Бердибек ёйилиб кетди.

– Ана энди гапнинг ўғил боласи бўлди, ҳазрати олийлари! – деди вазиятдан осон чиқиб олганидан

қувониб кетган Бердибек латифани давом эттираркан. – Шундай қилиб, қайсар Боязидни Барқуқнинг оёқлари остига ташлашибдур. Боязид эса енгилганини тан олгиси келмай, ҳеч бўлмаса гап билан ўчимни олай деб ўйлабдир ва «Фалакнинг найрангига боқ, Барқуқ, дунё келиб-келиб бир мамлук¹ка ҳам қоладурму?» деб сўйлабдур. Барқуқ ҳам жавобни дундирибдур. «Ҳа, қайсар султон, дунёнинг куни бутун бир кўр бирлан бир қулга қолибдур!»

Амир Темур мириқиб кулди. Чунки латифанинг аслини Тайзи Уғлоннинг «маълумотнома»сидан ўқиган эди.

– Оббо содда муғомбир-ей, мосини топибсен, аммо қойил!

Шуларни хаёлидан ўтказаетган Бердибек соҳибқиронга кўриниш берди.

– Камчиликлар йўқму, ҳазрати олийлари?

Бердибекнинг вазифасига кирмаса-да, хизматкорларга иш буюриб, улар билан югуриб-елиб юриши, меҳмонлардан кўнгил сўраши, соҳибқирон атрофида ўралашиб, кўриниш бериши дастурхончилар бошлиги Тойлоқ мангитга ёқмасди.

Соҳибқироннинг «эркатойи»ни жеркиб беришдан ўзини базўр тутиб, ёлғондакам манзират қиларди. «Биз турганда сиз хизмат қилишингиз уят, сиз ўлтуринг, биз сизга хизмат қилайлук, ҳоким жаноблари!»

Шунча гап-сўздан кейин ҳам Бердибекнинг даврада бош-қош бўлиб юриши, бунинг устига соҳибқироннинг олдида бориши Тойлоқ мангитнинг

---

¹ Мамлук — қул дегани. Миср ва Шомни идора қилган Баҳрийлар сулоласи ана шу қуллардан чиққан. Амир Темур ҳам Барқуқни таги паст қул деганда шу иборани ишлатган.

энсасини қотирди. Олдинги вазият бўлганда дамани ичига ютарди, ҳозир фурсатни ганимат билди.

– Югуриб чарчадингиз, ҳоким жаноблари, энди истироҳат этинг, – деди шивирлаб ва «соҳибқирондан нари тур» деган маънода енгидан тортди.

– Сен, Тойлоқ, ишингни қил, – деди бундай вазиятларнинг «ўйин»ларини яхши биладиган Амир Темур дастурхончининг қилигини ёқтирмай, кейин Бердибекка юзланди: – Камчиликлар сероб, Бердибек. Мана сен йўқсен — бир, янгиликларинг йўқ — икки!

– Хизматингизга тайёрмен, ҳазрати олийлари!

– Эртага ўт, Бибингни ҳам бир кулдир!

– Бош устига, ҳазрати олийлари!

Зиёфат охирлай деганда эшик оғаси Тайзи Ўғлонни ташқарига олиб чиқиб кетди. Бирпасдан кейин қайтган Тайзи Ўғлон Хожа Юсуф билан Шайх Нуриддинни чеккага тортди. Унинг кайфияти бузилганлиги кўриниб турарди.

– Тинчликми, Ўғлон, – деди Хожа Юсуф хавотирлик билан унга тикиларкан. – Бирор нохуш хабар борму?

– Қалмоқлар бош кўтарган эрмиш, – Тайзи Ўғлон қўлидаги сўргичли мактубни кўрсатди, – ҳазрати олийларини эртага хабардор этсакмикин? Бугун кайфиятлари кўп хуш эрди.

Шайх Нуриддин Хожа Юсуфга қаради.

– Яхшиси, Алмалиқий билан маслаҳатлашмоқ даркор, – деди Хожа Юсуф хабар кечиктирилса, ўзларига ҳам ёмон бўлишини ўйлаб.

Шамсуддин Алмалиқий соҳибқиронга айтишни лозим топди. Чунки ҳозир барча амиру беклар шу ерда. Эртага эса одамларни бошқатдан йиғиш керак.

Базм тутагач, кетмоққа отланаётган сархуш амирлару бекларга «қалмоқ»лар ҳақидаги хабар бошдан қуйилган қайноқ сувдай ёмон таъсир қилди. Улар қорнинг қалинлигини, совуқнинг қаттиқлигини айтишиб, бироз муддат кутиб турмоқ кераклигини билдиришди.

Амир Темурга эса уларнинг фикри ёқмади.

– Қалмоқ юртида қанча қўшинимиз қолгон?! – деди Хожа Юсуфга зардаси қайнаб.

– Оз, ҳазрати олийлари. Асосий қўшин Хитой жиҳодиға сафарбар этилмиш.

– Унда эртага Оқсулотдан ун минг қўшин ажратинг ва қалмоқлар юртига жўнатинг. Қор, муз, совуқ деган гапларни эшитмакка тоқатим йўқ. Беклар янги баҳона излаб топишса, ўзим бирга борурмен!..

Сархуш амиру бекларнинг бу гапдан кайфи тарқаб, шалпайганча хайр-маъзур қилишди.

Эрталаб амир Нуриддин Дунгсаройга, соҳибқирон ҳузурига келиб, фармони олий билан Оқсулотта чопар юборганини, улгуришса, шу бугуноқ қалмоқлар юрти сари сафарга отланишлари ҳақида амр этганини айтди.

Бибихоним амир Нуриддинга нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, суҳбатта соҳибқироннинг ўзи аралашди.

– Фақат тўғриси айт, Нуриддинбек, сен ҳам ўша бекларнинг фикридамисен?

Амир Нуриддин нима деярини билмай дам Амир Темурга, дам Бибихонимга қараганича каловланди.

Амир Темур қалмоқларнинг босқини ҳақида Бибихонимга эрталаб айтган ва Бибихоним ҳам норози томоннинг фикрини маъқуллаган эди.

Ҳозир амир Нуриддиннинг машқи пастлигидан унинг ҳам бу юришга унчалик ҳуши йўқлиги кўриниб турарди.

– Эҳ, амир, амир! Сен ҳам олтмишга етмай қарибсан, – деди Амир Темур Шайх Нуриддинга қараб, – совуқларда ҳам қор кечиб, довлар ошганимиз ёдингдан кўтарилдиму? Сен ҳам уй қизи бўлибсен!

– Узр, ҳазрати олийлари, мен бундай фикрдан йироқмен, – қизариб-бўзариб жавоб берди амир Нуриддин ва кўнглидан кечаётган фикрларни соҳибқирон уқиб қолишидан қўрқиб, дарров ерга қаради. Чунки бундай журъатга чиндан ҳам амир Нуриддин ич-ичидан қарши эди. Фақат фикрини очиқ айтса, соҳибқиронга ёқмаслигини ўйлаб, сукут сақламоқда эди.

– Қизиги шундаки, мендин бошқа ҳамма норози, – Бибахоним томонга имо этиб гапира бошлади соҳибқирон, – ҳатто Бибимиз ҳам қишнинг қаттиқлиги-ю, вақтнинг бемавридлиги борасинда бир дунё мақолу ибораларни дoston айлаб, бул қарордин кечишим учун кўп саъй-ҳаракат қилдилар.

Тиззасига чиқиб олган оппоқ мушукчани силаб ўтирган Бибахонимнинг кулча юзлари қизариб, жилмаяркан, бўш келмади.

– Мен ҳозир ҳам ўшал фикрдамен, ҳазратим! Шайх Нуриддин эрса сизга «рост сўйладим» десада, ичи бирла сиртидаги мулоҳазаси айричадур. Сўзларимда ўтирик бўлса, далил келтирсун...

Амир Нуриддин ноқулай аҳволда қолди. Чунки Бибахоним кўнглидаги ҳақиқатни сўйламоқда эди. Шу боис, бу сафар ҳам сукут сақлаб, вазиятдан амаллаб чиқиб олди.

– Ҳозир «Тўқсон» ичиндамиз, – амир Нуриддиннинг гапиришга журъати етмаганини

сезган Бибихоним ўзи давом этди. – Қишнинг қилич қайраётгани, кунларнинг безлигини аён. Демак, аямажуз ва ҳут қаттиқ келур. «Аямажуз олти кун, қаҳри келса қаттиқ кун» деб бежиз айтишмаган. Аҳвол шу тариқа кетса, амир Нуриддинбек, ўн минг қўшинингиздин бир минги ҳам қолмас.

Амир Нуриддин Бибихонимнинг ўзига қарата айтаётган сўзлари аслида Амир Темурга тегишли эканлигини англаб, хижолат чека бошлади.

Соҳибқирон эса жимгина тингларди. Ҳеч ким сўз қўшмагач, Бибихонимнинг ўзи давом этди:

– Менинг фикри ожизимча, қўшин юбормакка бироз шошмаслик зарур. Икки ҳафта, уч ҳафта-лардин сўнг музлар эрий бошлайдур. Ахир отларнинг ҳам жони тошдан эрмас-ку!

Ўртага огир жимлик чўқди. Бу Бибихонимнинг фикрига улуг Амирнинг қўшилмаслигини билдирарди.

– Майли, Бибим, – деди ниҳоят Амир Темур, – ҳар ким ўз фикринда собит қолсун. Зеро, вақтнинг ўзи ҳакамдур...

* * *

Оқсулотдан йўлга тушган қўшиннинг дастлабки қисми Сирдарё чўлларига етгач, беклар ва Бибихонимнинг хавотири тўғри чиқа бошлади.

Қиш эрта тушганлигидан кунлар ниҳоятда совуқ ва изгиринли эди. Қор кун ора, баъзан ҳафталаб тинмай ёғар, чошгоҳларда кўриниб, пешиндаёқ булутларни паналайдиган қуёш тобора қалинлашиб, муз ҳосил қилаётган қор уюрларини эрита олмасди.

Бу йил фақат овчиларнинг омади бароридан келганди. Қалин қор тагида қолиб кетган дондун ва ҳашоротларни беҳуда излаб чарчаган ва баттар очиққан қушлар одамлар қўйган тузоқларга осонгина илинади. Очликдан озиб, суяги кўриниб қолган какликлар, тустовуқлар, ўрдаклар ва чўл

беданалари қорнинг қалинлигидан яхши учолмас, тузоққа илинмаганлари ҳам совуққа дош беролмай, қуриган қамишлар ва хас-хашаклар орасида қунишибгина жон берарди.

Қор устма-уст ва кўп ёққанлиги туфайли ер музлаган, устки қисмидаги қорнинг қалинлиги отларнинг қорнигача келарди.

Икки кун илгари Оқсултондан чиққан суворийларнинг уловлари ҳам кўп ўтмай, ҳансираб терга тушиб қолаётганидан йўлнинг унуми йўқ, секин юриш эса отни ҳам, эгасини ҳам совқоттирар, терлаган баданлари тиришиб музлай бошлаган жониворларни ниқташ бефойда эди. Бунинг устига, йўл бошловчи отларнинг ортидан келаётган бошқа гуруҳ суворийларнинг йўли очилгани боис, минган тулпорлари тез ва илдам ҳаракат қилиши натижасида сафи бузила бошлаган, кўпқаридаги каби пала-партиш қадам ташлаётган уюрни бошқариш қийинлашмоқда эди.

– Аросатда қолганга ўхшаймиз, оға! – деди тўрт томони оппоқ, бийдай далаларга хавотирлик билан тикилаётган «илгор» йигитларидан Маннон Жасур, – уч кундан бери юрамиз. Ё йўлдин адашдик ёхуд бизни ажал ўз домига тортмоқда!

– Нафасингизни иссиқ қилинг! – унинг гаписиз ҳам дарду дунёси қоронги бўлиб келаётган «илгор»лар беги Менгли Оғабекнинг газабдан қони баттар қайнади. – Пешонага не ёзилгон бўлса, кўрурсиз!

– Пешонамиз шўр экан унда, жангу жадалларда мардона шаҳид бўлмай, совуқда тўнгиб ўлсак?!

Менгли Оғабек кўзлари билан унга еб қўйгудек ўқрайди. Лекин ортиқча гапиргиси келмади. Майда қор заррачалари урилаётган кўзини пана қилиш учун сувсар тумоғини пешонасига қаттиқроқ бостириб, отига қамчи урди.

– Бек жаноблари! Бек жаноблари!!!

Менгли Огабек суворийлар олдини кесиб, ўзи тарафга ўтмоқчи бўлаётган хабарчининг овозини таниди. Маннон Жасурга ортимдан юринг ишорасини қилганича оти бошини хабарчи томон бурди.

– Фалокат... отлар ва йигитлар совуқдан тўнга бошлашди...

Совуқ жонидан ўтиб, карахт бўла бошлаган Менгли Огабекнинг кўзлари ярқ этиб очилгандай бўлди. У бугун эрталаб бирор қишлоқ ёки овулга дуч келишмаса, ўлимлари муқаррар эканлигини англаб етган эди. Менгли Огабек юрагини эзувчи бу вазиятни ҳозир ўйлаб ўтириш вақти эмаслигини тушуниб, хабарчининг ортидан учди.

Илонизи каби қорайиб, кунботар томон ўрлаётган суворийлар оқими давом этар, олдиларидан қишлоқ ёки овул чиқиб қолишидан умидвор кўзлар атрофларида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни илғамас, илғасалар-да нажот чироғи бўлиб кўринаётган ўша манзил илинжида ҳеч нарсага эътибор қилмасдан, олдга интилишарди.

Йўл четига чиққан ўн-ўн беш суворий қулоқ, бурни ва панжалари кўкариб кетган тўрт йигитни иситмоқ учун қорга думалатганича юз-кўзларига, қўлларига қор ишқарди. Йигитлардан сал нарида, икки саман ва бир тўриқ от тақдирларига тан берган кўйи чўзилиб ётар, катта очилиб қолган қоп-қора кўзлари осмондан шитоб билан қуйилаётган оппоқ капалак каби парқуларни томоша қилаётганга ўхшарди.

Оёқлари узун-узун, бақувват қора тулпор ёнбошлаганича туришга уринар, лекин оғир гавдаси ўзига бўйсунмаганидан, ўнгарила олмасди. Қора тулпорнинг жиловидан тортаётган йигитлар ҳайқирганларича унга далда беришга ҳаракат

қилишар, оёқларидан судрашар, гоҳ ўнг ёққа, гоҳ чап ёнга ағдарилаётган от эса ўмганини кўтаришга қурби етмасди.

Қорга думалатилаётган тўрт йигитнинг аҳволи ҳаммасидан ачинарли эди. Улар инон-ихтиёрларини ҳамроҳларига топшириб қўйишган, худди кўкнори ичган одамдек нима қилишаётганини англашмас, ҳар-ҳар замонда оғизларидан чиқаётган узуқ-юлуқ овозлардан гапларини ҳам тушуниб бўлмасди.

Менгли Оғабек оддан сакраб тушаётиб, мункиб кетди ва ўзининг ҳам тиззалари увиша бошлаганини ҳис этди. У шоша-пиша этиги қўнжидан қамчисини олганича ҳамроҳларининг қўлидан қочмоқ илнжида тиззалаган кўйи эмаклаётган йигитларнинг тепасига келди.

– Нега қараб турибсиз, уринг! – деди йигитларга буйруқ оҳангида. – Фақат юзига тегмасин!

Менгли Оғабек яқинидаги йигитни юзтубан йиқитди-да, қамчисини ҳавода ўйнатиб, йигитнинг елка ва оёқлари аралаш забт билан сола бошлади.

Эшилган чарм орасига жимжилоқ қалинлигида занжир қўшиб ўрилган чилвир зарбидан қонлари увишиб, кўзлари юмилиб бораётган йигит жон аччиғида бақириб юборди ва жон-жаҳди билан қочишга тутинди. Менгли Оғабек унга етиб олиб, яна йиқитди. Ҳуши ўзига келган йигит қамчи тегмасин учун юзини қорга бекитганича ёлвора бошлади:

– Бек оға, шафқат қилинг...

Занжирли қамчиларнинг қулоқни сескантирувчи ширтиллаган овози билан йигитларнинг йўлбарс наърасига ўхшаш беўхшов ноласи қўшилиб кетди.

Бирин-кетин қолган йигитларга ҳам жон эниб, қандай воқеа содир бўлганини англашди.

– Улим биз қўрққанчалик даҳшатли эмас эркан, – деди Менгли Оғабек отига мингаштириб

олган йигит, – одам худди ширин уйқуга кетганга ўхшаркан.

Тўғри, шароб ичиб маст бўлган киби эркан, – шеригининг гапини тасдиқлади иккинчи йигит, – вужудингни кимдир майин сийпалаб, қулоғингга алла айтаётганга ўхшайди.

– Мен исинмоқ истагида лангилаб ёнаётган гулхан олдига энди бориб эдим, – деди учинчи йигит ҳазил аралаш, – исинмоққа қўймадингиз!

– Тўппа-тўғри жаҳаннамга кетаётган экансан унда, – унинг гапини бўлди Маннон Жасур, воқеалардан кўнгли гашланиб ҳалиям очилмаган Менгли Оғабекка бир қараб оларкан, – оғамизнинг қамчиси жонингга асқотди.

Қамчи сўзини эшитиб, баданларидаги оғриқ эсига тушган йигитлар елка ва қўл-оёқларини аста силаб қўйишди.

– Ҳаммаёғимиз дабдала бўлгандир?!

– Мен базўр ўтирибмен, – деди Менгли Оғабекнинг отига мингашган йигит. – Бир ҳафта ётолмасам керак...

– Жонинг ёнингга қолди-ю, бир ҳафта ётмасанг нима?!

– Бек жаноблари, овул кўринди! – узоқдан хабарчининг овози бўғиқ келса-да, лекин аниқ эшитилди. – Овул! Овул!

Суворийлар отдан тушганларича бир-бирларини қучоқлаб, муборакбод эта бошлашди.

...

Йўлга чиқишганининг иккинчи ҳафтаси Менгли Оғабек бошлиқ «илғор» йигитларининг бир қисми Оқсулотга қайтиб келганлиги ҳақида хабар беришди. Қўшиннинг кўп қисми совуқ уриши натижасида қўл, оёқ, бурун ва қулоқларини совуқ

олдириб, захмдор бўлишган, қолганларининг ўлигидан ҳам, тиригидан ҳам дарак йўқ эди.

Нохуш хабарлардан юраги сиқилаётган Амир Темур эрталабки нонуштани егиси келмай, тоза ҳаводан нафас олиш учун Дунгсарой кўшкенининг очиқ айвонига чиқди. Устунлари айлана қилиб қурилган кўшкка ҳар томондан қуёш нурлари тушиб турганлигиданми ёки ердан анча баландлиги сабабми, ҳавоси илиққина эди.

Амир Темур каттакон мис баркаш устига қўйилган чўгли манқалга қўларини тоблаб ўтирган Бибиҳонимни ёнига чорларкан, хизматкорга сартарошни чақиритишни буюрди.

– Қаранг, Бибиҳоним, ҳавонинг гўзаллигини кўринг!

Бибиҳоним эгнига тўпиғи қадар узун қундуз чакмонини, бошига сувсар тумоғини кийганича соҳибқироннинг ортидан чиқди.

Ҳаво ҳақиқатан ҳам гўзал ва мусаффо эди. Кўшкдан Ўтрорнинг баланд-паст уйлари, мачит ва мақбаралари, миноралари, боғлари оппоқ парқута беланганича заррин қуёш нурлари остида жимирлаб туради. Бу ажойиб манзара Бибиҳонимнинг кўнглига ҳаяжон солиб, завқини келтирди.

– Чиндан-да гўзал ҳаво ва антиқа манзара, улуг Амирим!

Қорнинг оппоқлиги ва қуёшнинг ўткир ёғдусидан кўзлари қамашган Бибиҳоним қўлини соябон қилганича атрофга тикилди.

Амир Темур ўзини сеҳрлаган бу ҳилқатга термиларкан, умри давомида табиатни ҳеч қачон бу алпозда суюб ва тўйиб, алланечук иштиёқ билан томоша қилганини эслай олмади. Очиқ айвоннинг бурчида бир-бирининг пинжиги кирганича кукулашаётган мусичаларга кўзи тушиб, худди қадрдонларини кўргандай қувонди.

– Қаранг, бибим, мусичалар! Уларни кўрмаганимга неча йил бўлганини сўйласам ишонмайдурсиз.

Амир Темур териси салқий бошлаган узун ва йўгон бармоқларини букканича санашга тушди. Соҳибқироннинг кулиб турган кўзлари уйчан тортиб, юзларига алланечук ғамгин бир ифода қалқиди.

– Охирги кўрганимни аниқ эслолмасам-да, ғирашира хотирлаймен. Мадрасани битирган йилим эрди. Ёз кунлари боғчамиздаги айвонда ухлардим. Айвоннинг ёнгинасинда қари балхи тутимиз бўлуб, уни мусичалар макон этган, ҳар тонг кукулашиб, мени уйқудан уйғотишар эрди.

Амир Темур худди ўспиринлик чоғига қайтгандай чеҳраси очилди. Тўлқинланиб овози товланди.

Ўша йилларни эслаб, энтиқди. Юзига болаларникига ўхшаш беғубор севинч ёйилди.

– Бир куни мутолаага берилиб, кеч ётдим. Уйқудан уйғонсам, тонг отиб, қуёш ёйилгон. Мусичалардан эса сас йўқ. Энди сайраб қолишар деган илинжда кўрпадан чиқмай ёта бердим. Кейин сабрим чидамади, ҳайрон бўлуб, балхи тут томон бўйладим. Тутнинг тагинда волидамиз (гўрлари нурга тўлсун) ўлтирибдурлар. Қўлларида хивич, ҳар-ҳар замонда балхининг танасига оҳиста уриб қўядурлар. Юзим ювилмаганлиги боис, сабабини сўрай билмадим. Менинг шовуримни эшитиб, ўзлари ўрниларидан турдилар-да, хивични тутнинг қавагига яширдилар. «Ана энди сайрайберинг, беозорларим, бек ўғлимиз уйғондилар», деб шохда қунишиб ўтирган мусичаларга гапирган кўйи нари кетдилар. Кейин билсам, кеч ухлаганимни билган волидамиз мусичаларни ҳайдаб гуноҳга ботишдан қўрққонидан ўзим уйғонгунимга қадар қоровулик қилибдурлар. Табиатан беозор мусичалар эса тиқ

этган товушгада овозларини ютуб, сасларини чиқазмас эркан.

– Вой, бечоралар, – Бибихоним айвоннинг бурчига бўйлаб, мусичаларга ичи ачиди, қунишган куйи бир-бирининг пинжигга тиқилиб утирган қушларга меҳрибонлик билан тикилди.

Бибихонимнинг овозидан сергак тортган мусичалар атрофга ҳадиксираб боққанча жимиб қолишди.

– Кўрдингизму, Бибим, овозингизданда кўр-қишди.

– Ҳа, ростдан ҳам жимишди. – Бу сафар Бибихоним шивирлаб гапирди. Кейин эшик олдида турган оқсоч қизчага дон ёки ушоқ келтиришни буюрди, – мусичаларингизни ҳозир сийлаб, кўнглини олурмен, ҳазратим!

– Баракалло, Бибим, савобга қолурсиз!

Бибихонимнинг гапларига қўшилиб турган бўлсада, хаёли саноқ билан банд соҳибқироннинг юзларига ҳайрат қалқиди, – қаранг, Бибим, мусичаларни кўрмаганимга, сайрашини эшитмаганимга элик йилдан ошибдур. Элик йил... ярим аср-а?! Ярим асрдин бери халта-хуржуним елкамда, ошиёним — йўл, ҳамроҳим — от бўлибдур. Бул фоний дунёнинг чопа-чопида умрим Оллоҳ яратган гўзалликлардин бебаҳра ўтибдур.

– Шундай, ҳазратим, элу улусдин тортиб, барчамизнинг ташвишимиз кўпроқ сизнинг елкангизга тушди...

– Ўтган умримдан афсус чекиб, бу сўзни демадим, Бибим, астағфируллоҳ! Аммо шунча йил умр кечириб, дунёнинг мана шул оддий, лек илоҳий лаҳзаларини теран идрок этмаганимдин, имкон, иложим бўла туриб, сиз каби севимли, жоним қадар азиз бир инсон бирлан мана шул

жуфт мусичалар каби кўпроқ ёнма-ён яшай олмаганимдин афсусдамен...

Бибихоним ўзини ёлғиз ҳис қилганида ёки соҳибқиронни соғинганида мудом эслайдиган, ўзига бот-бот такрорлайдиган сўзларни энди Амир Темур ошкора сўйламоқда эди...

Бибихоним Амир Темурга тикиларкан, ўша тотли, лекин бир нафас олгунчалик вақтда ўтиб кетган илк учрашувларини хаёлан тикламоқда эди...

...Баҳорда мучал тўйини қилган ўн уч ёшлик хонзода Сароймулкхоним ҳовлидаги қари арғувон шохларига илинган аргамчида учмоқда эди. У кўзларини юмган кўйи ҳавонинг забтига монанд тебранарди.

Отлар туёғидан кўтарилган ола-тасирли шовур хаёлини бўлган Сароймулкхоним кўнглида алла-нечук хавотир уйгонган кўйи саҳтиён ковушларини майсаларга тираганича аргамчини тўхтатди ва шошиб эшик томон бўйлади. Хизматкор йигит овоз бериб, дарбоза тавақаларини очди. Ичкарига от етаклаб кираётган йигитларни Сароймулкхоним олдин танимади. Бўйнига сирғалиб тушган рўмолини бошига солганича кўринмаслик учун ўзини арғувон панасига олди. Хизматкор отларнинг жиловидан тутганича йигитларни ҳовли томон эргаштирди.

Йигитлар икки киши эди. Йўл бошлаган йигитнинг овозини эшитган Сароймулкхонимнинг вужуди совуқ бир ҳисдан сесканиб кетди. У йигитни ўтган ҳафта, акаси Мусобекнинг никоҳ тўйида, куёв жўралар орасида кўрган эди.

Бўйлари баланд бўлса-да, суяги бузуқ бу йигит кўркам кўриниши ва башанг кийиниши билан куёв жўралар ичида ҳаммадан ажралиб турарди. У асл барқутдан тикилган зарбоф тўнини елкасига

ташлаганича, куёвнинг ўнг ёнида келарди. Бошида қора сувсар тумоқ, оёғида учлари қайрилма ва ёнларига оқ чарм тасмачалар билан безак берилган тўқ малла сахтиён этик, белидаги камарига тош кўзли, қайрилма ханжар осилган эди. Унинг виқорли ва беписанд нигоҳидан бадавлат оиланинг ўғлони эканлиги кўриниб турарди.

Келин-куёвнинг айланиши учун ёқилган гулхан атрофида олтину олмос тақинчоқлар билан безанган қизлар ва келинлар қўлларидаги исириқни тиллари қоронгиликни ёриб, кўкка ўрлаганича ловуллаб ёнаётган оловга сочишар, ҳали қуриб улгурмаган исириқ шохчалари тутаб, димоқларга нафис буй уриларди.

Гулхан атрофида айланаётган куёв жўранинг нигоҳи қизлар қуршовида оловга исириқ сочаётган оппоқ, кулча юзлари олов тафтидан қизариб ялтиллаётган Сароймулкхонимга тушиб, қорачиқлари галати чақнади, юзларида сирли бир ифода зоҳир бўлди. Иккинчи бора қизнинг ёнидан ўтаётганида кўрганидан мамнунлигини сездирдиш учун ошкора жилмайди. Учинчи сафар яқинлашганида эса ҳеч тап тортмай, «сизни боғда беклармен», деб шивирлади ва жўраларидан олдинроқ даврадан чиқиб кетди.

Куёв жўранинг Бибихонимга эътибори қизлару хотин-халажнинг шивир-шивирига, имо-ишорасига сабаб бўлди. Қизариб-бўзарган хонзода дугоналари билан келин-куёвлар ортидан тўйхона томон йўналаркан, кимнингдир «Амир Қазаганнинг набираси Ҳусайнбек шул йигит», деганини эшитди ва бошидан совуқ сув қуйилган каби вужуди бирдан сесканди. Кўз олдида отасининг қонга беланган чеҳраси гавдаланиб, юраги увишди. Беш ёшларида нигоҳига муҳрланган бу фожиа орадан етти йил ўтса-да ўчмаган, аксинча, янада аламли ва оғриқли

бир манзара касб этиб, қайтадан жонланмоқда эди.

Бибихоним ўша куни хизматчи қизнинг: «Ҳусайнбек боғда чорламоқда», деган сўзларини эътиборсиз қолдирган бўлсада, унинг бу қадар бетакалуфлик билан кириб келишини кутмаган эди.

Хизматкор ичкарига йигитлардан олдинроқ кирди ва ҳаял ўтмай уларни меҳмонхонага чорлади.

– Хонлар бегим пешвоз чиқмоқдалар!

Йигитлар марҳум Султон Қозонхоннинг бевасига бош эгиб, ҳурматларини изҳор қилишгач, узун, ганчкори йўлаклардан юриб, меҳмонхонага киришди. Меҳмонхона мўгул хонларининг ўтовлари каби айлана шаклда қурилган, шифти баланд, деворлари ипак гиламлар билан безатилган эди. Ерда ҳам бир-биридан гўзал, нақшлари ўткир ранглар билан жило берилган жулқурс холилар тўшалган эди.

Қозонхоннинг беваси Хонлар бегим ўрта бўй, чеҳраси очиқ, лекин нигоҳлари қаттиқ, нозик ҳаракатлари, ўзини тутишидан фаросатли ва зийраклиги сезилиб турар, оппоқ кулча юзларидаги киборли ифодадан зодагон оилага мансублигини уқиш қийин эмасди.

– Хуш кўрдик, бек ҳазратлари, марҳамат қилсинлар! – Хонлар бегим тўрдаги хонтахта ёнида тўхтаб, уларни ўтиришга таклиф этди. Ташрифингиздин беҳад шодмен...

Ҳусайнбек тўрга жўрасини ундади. Жўраси эса хижолат қилдими ёки ҳурматини билибми, ҳар қалай, ундан пастроққа, деворларига парқу болишлар суялган жойга одоб билан ўтирди.

Ўртага бир лаҳзалик сукунат чўқди. Қозонхоннинг беваси уларнинг ташрифидаги маънони

англаш учун олдин Ҳусайнбекка, сўнгра ёнидаги йигитга синчковлик билан тикилди.

Хизматкорлар улардан сал нарироқдаги улкан хонтахтага бахмал дастурхонлар солишиб, турли хил ноз-неъматлар ва таомлар билан безата бошлашди.

– Бевозта бўлмоққа ҳожат йўқдур! – Ҳусайнбек хонтахта томон ишора этди. – Кейинроқ бафуржа келурмиз. Куёв жўрамизни бир йўқламоқ ва сиз, ҳазрати олияларининг дуосини олмоқ ниятида бирров кирдик...

Ҳусайнбек сўзларини тугатар экан жўрасига маъноли қараб, «қолганини сиз давом этинг» ишорасини билдирди.

– Сизни худо йўқласин, бек! – Хонлар бегим тўйдан олдин ҳеч қачон қадам босмаган Ҳусайнбекнинг сўзларига энсаси қотган бўлса-да, юзидан сездирмади. Ҳурмати учун миннатдорчилик билдирди.

Эри Султон Қозонхон билан ёвлашган ва охири бошига етиб тинчиган ҳовлиқма ва гуппи амир Қазағанни Хонлар бегим азалдан ёқтирмасди. Бўлмаса, Қозонхон амирга қанча яхшиликлар қилди. Амир Қазаған барибир билмади. Пайт пойлаб чалди.

Мовароуннаҳр тахтига ўтирган Султон Қозонхон аждодлари Чигатой хонлари каби ўта қаттиққўл, давлат ишларининг икир-чикиригача ўзи аралашадиган, тартиб-интизомни биринчи ўринга қўювчи, қонун ва ясоқдан четга чиқмайдиган талабчан ҳукмдор эди. Қозонхон ҳақиқат йўлини тутса-да, қаттиққўлликдан, бир феъллиликдан ва интизомни бузган одамни кечирмаслигидан кўпчиликни ўзига душман қилиб олганди. Шу боис, энг яқинлари ҳам ўлганларининг кунидан ўзларини садоқатли кўрсатишса-да, аслида кўрарга

кўзлари йўқ эди. Ана шундай «душман»лардан бири яқин амири Қазоған эди. Амир Қазоған чигатой амирларининг ҳурматлиси ҳисобланиб, Чингизий улуснинг барчаси билан муросаи мадорага борар, Чигатой авлодларига қандай хизмат қилса, Ўқдой авлодларини ҳам худди шундай сийларди. «Яхши бузоқ икки онани эмар» нақлини ўзига байроқ этган амир Қазоған ўғриларга ҳам, тўғриларга ҳам бирдай эди. Қозонхонга унинг ана шу иккиюзламачилиги ёқмас, талон-тороғ билан навкарларини сийлайдиган, элу улусни ўз билганича, кучи етганича ва ҳадди сиққанича кун кўришга ундайдиган «сахий» амир Қазоғаннынг қилиги қонини қайнатарди. Шу боис, амир Қазоған суйкалган сари уларнинг орасидаги яқинлик ришталари узайиб, чувалашиб кетди ва охири бу ипни амир Қазоған узди...

Ўтган йили ўғли Мусабекдан (Қозонхоннинг катта хотинидан туғилган ва Хонлар бегимга ўғай ҳисобланган ўғил) амир Қазоғаннынг набираси Ҳусайнбек билан дўстлашганини эшитгач, унга эътироз этган ва норози бўлган эди.

Хонлар бегим Ҳусайнбекни бундан ўн йилча илгари, ўспирин чоғларида кўрган эди. Мусобекка куёвнавкар бўлиб келган куни аввал танимади. Хизматкор қиз ҳовлиққанича «Амир Қазоғаннынг қўримаси келаётир», дегач, Мусобек гапини олмаганини ва минг жонига жойласа ҳам ўғай ўғайлигича қолишини тушунди. Кўриниши кўркам бўлсада, ҳаракатлари, қарашлари, ҳатто гап-сўзлари ҳам бобосига тортибди.

Ҳусайнбек томоқ қирди. Бу жўрасига қарата «суҳбатни давом эттиринг», дегани эди. Лекин шу топ эсига нимадир тушиб, энди гапирмоққа чоғланган жўрасини тўхтатди.

– Узр тилармен, Темурбек, сизни Хонлар бегим ҳазрати олияларига танишгирмоқни унутибмен, – Ҳусайнбек шундай деганича Қозонхоннинг бевасига ўтирилди. – Бул йигит Чигатой амири Тарағай Баҳодурнинг ўғлони қобиллари Темурбекдур ва менинг учун жон жўра мақомидадурлар.

Хонлар бегим энди нигоҳини Темурбекка қаратди. Кўриниши виқорли, ҳаракатлари босиқ, ёш бўлсада, қарашларидан улугворлик ёғилиб турган бу йигитни кўрган заҳотиёқ кимгадир менгзаган ва боядан бери ўша сиймони хаёлида тиклашга уринмоқда эди.

– Тарағайбек Баҳодур биз учунда қадрдондур, – деди Қозонхоннинг беваси чиройи очилиб. – Ул амирга ҳурматларимиз бор. Эгачингиз Қутлуғ Туркон Ого бирланда кўп бора даврадош бўлганмиз. Гоят фозила аёл, саломларимни етказурсиз!

Темурбек бош эгиб, миннатдорчилик билдирди. Унинг юзига қалққан самимий ифодани, кўзларидаги теран нигоҳни кўрган Хонлар бегим барча оналар каби кўнглида ширин орзу туйди ва бу йигит ўзига куёв бўладигандек, меҳр билан бошдан-оёқ кузатди. Чунки қизи Сароймулкхонимни узатмоқ фурсати етган, лекин оғиз солаётган совчилар орасида кўнгли тўларлик куёв топилмагани боис, бу юмушни орқага суриб келаётган эди. Оқ-сарик юзлари табассумли, паҳлавон келбат, қошлари қоп-қора, қирра бурун бу йигитга ўтринча тикиларкан, хаёлидан «балки совчиликка келгандир», деган ўй ўтди.

Туркий уруғларининг одатига кўра, совчиликка ёши улугроқ, кайвони ёки ҳурматли кишилардан бирортаси борарди. Совчининг мавқеи, обрўсига қараб қизнинг қиммати белгиланарди.

Турклаша бошлаган мўғулларда эса ҳалигача ўз анъана ва расм-русумлари урф эди. Уларнинг

одатига кўра, совчидан олдин номзод йигитнинг ўзи борар ёки бирор-бир яқин кишисини, дўстини эргаштириб оларди. Ёшлар бир-бирига маъқул тушса, куёв бўлмиш нишоналик совғасини белги сифатида бериб қайтарди.

Ҳеч қачон совчиликка бориб кўрмаган Темурбек, дўсти Ҳусайнбекнинг сўзини қайтаролмай, келишга розилик берган бўлсада, айти лаҳзаларда гапни қандай бошлашни билмай ўнғайсизланарди.

Ўртадаги вазиятни ҳис қилган Ҳусайнбек «чайналмайд бошланг», деган каби жўрасига бетоқатланиб қараб қўйди.

– Элчига ўлим йўқдур, хоним ҳазратлари...

Куёв бўлмиш жўраси билан келганда ўзи сукут сақлашини билгани учун Темурбекнинг гап бошлаши Хонлар бегимнинг ширин хаёлларини бирдан тўзитди. «Демак, куёв бўлмиш Ҳусайнбек...» Кўнгли бир сесканган Хонлар бегим қизини эртароқ узатиб юбормаганидан пушаймон бўлди.

– Қизлар хонадоннинг гули бўлишлари бирлан эзгулик элчилари ҳамдурлар...

Темурбек Қозонхоннинг амир Қазаған томонидан ўлдирилганини билар, шу боис, сўзларини хоннинг бевасига оғир ботмаслиги учун териб-териб ва мулойим оҳангда ифодалашга ҳаракат қиларди.

Хонлар бегимнинг чеҳрасидан мамнунлигини ҳам, хафалигини ҳам билиб бўлмасди. У бошини Темурбек томон хиёл эгилтирган кўйи сўзларини тинглар, лекин хаёли қизи Сароймулкхонимда эди.

– Сиз ҳаётни бизданга теранроқ англрсиз, ҳазрати олиялари!.. – Темурбек Қозонхон билан амир Қазаған ўртасидаги муносабатга ишора қилиб гапирди. – Кеча оталар ёвланган бўлсалар, бутун фарзандлар дўст мақомида турурлар. Ожизаи нисолар эрса, ана шул мақомни мустаҳкамловчилардур. Қутлуғ

хонадонингизга ташриф буюрмоғимизнинг боиси шулдирки, дўстимиз амир Ҳусайнбек хонзода Сароймулкхонимнинг қўлларини сўраб турурлар ва бул юмушга бош-қош бўлмоқни каминанинг зиммасига юкламишлар...

Қозонхоннинг беваси Темурбекнинг сўзларини киприк қоқмай тинглади. Темурбек ҳам елкасидан тоғ ағдарилгандай ўзини енгил ҳис этди ва сўзларидан дўсти мамнун ёки йўқлигини билиш учун Ҳусайнбекка ўтирилди.

Ҳусайнбек бу хабардан Қозонхоннинг беваси қай аҳволга тушишини аввалдан тасаввур қилгани учун унинг афтига қараб ҳам ўтирмади. У Мусобек билан синглиси учунгина яқинлашган, айна пайтда Сароймулкхоним учун ҳам ўзидан бошқа муносиб номзод йўқлигини пайқаб турарди.

– Миннатдорчилигимизни қабул этинг, бек, – Хонлар бегим Ҳусайнбек томон қарамай гапирди. Овозидаги бояги жарангдорлик ҳам, ўктамлик ҳам йўқ, ўрнини ғайритабий бир маҳзунлик эгаллаган эди. Бир лаҳза сукут қилгач, яна Темурбекка мурожаат этди: – Кўб савоб ишга қўл урубсиз, меҳмон. Зеро, этни тирноқдин айриб бўлмас. Амир Қазаган уруғдошимиз эрди. Хонзодамиз бирлан бекнинг юдузлари бир-бирига тўғри келса, бошимиз кўкка етур...

Хонлар бегим эрининг вафотидан кейин ҳувиллаб қолган ҳайҳотдай хонадонининг қачонлардир яна гавжумлашишини, талон-торож бўлган давлатининг яна ошиб-тошишини, хайрмаъзурсиз, битта-битта тарк этган беоқибат ёру биродарларининг, қавму қариндошларининг ёлғон-яшиқ сўзлаб чарчамайдиган ва қизармайдиган дийдорини яна бир бор кўришни орзу қилиб, кечалари таваллолар билан худога ёлборган эсада, бундай бахтга эрининг қотиллари марҳамати орқали

эришишни хаёлига келтирмаган эди. Шу боис, бу ташрифдан қувонишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмай, дам қўнажак бахт қуши илинжида энтикар, дам калхат чангал солаётган қизининг тақдиридан талвасага тушмоқда эди.

Амир Қазоған Султон Қозонхонни ўлдиргач, тахтга Чингизхоннинг учинчи ўғли Ўқдой хон авлодидан бўлмиш Донишмандча Ўғлонни хон кўтариб, ўғиллари Мусалло, Абдуллолар билан Мовароуннаҳр ва Афғонистон атрофидаги ерларни ўзиники қилиб олди. Амир Қазоғандан сўнг тахтга ўтирган ва айна пайтда Чигатой улусининг йигирма олтинчи хони Баёнқулихон Суюргатмиш ўғлон Мовароуннаҳр ҳукмдори саналса-да, унинг ҳукми Сирдарё атрофидаги ерлардан нарига ўтмасди. Шу боис, Чингизийлар ўртасида зимдан кураш бошланган ва ана шу курашнинг бошида тожу тахтга даъвогар бўлиб мана шу Ҳусайнбек турарди.

Ҳусайнбек Хонлар бегимнинг овозидаги титроқни, нигоҳларидаги норозиликни пайқаса-да, сезмаганликка олди, мамнунлик билан Темурбекка юзланаркан, нимагадир ишора қилди. Темурбек ҳам ўз навбатида «маъқул», деган жавоб қайтарди. Шундан сўнг Ҳусайнбек қўйнидан ипак богичли чарм халтача чиқариб, хонтахта устига қўйди.

– Арзимас нишоналик келтириб эрдик, ҳазрати олиялари, маъқул топсангиз, хонзодамизга ўзимиз тақдим этсак...

Ҳусайнбекнинг бу мулозамати Хонлар бегимга ёқмаганлигини Темурбек кўриб турарди. Хонлар бегим «қандай жавоб қайтарсам экан», дегандай бир лаҳза каловланди. Дам Ҳусайнбекка, дам Темурбекка кўз ташларкан, хаёлан муносиб сўз ахтарди. Сўнг фикри ўзига маъқул келди, шекилли, хизматкор қизни чақириб, меҳмонлар

хонзода билан кўришмоқ ниятида эканликларини ва муштоқлик билан кутишаётганини айтди.

Сароймулкхоним хизматкор қизнинг чеҳрасидаги мугомбирона табассумдан йигитларнинг келиши боисини англаб, вужудига яна совуқ ҳис ўрлади. Мармар каби оппоқ юзлари бирдан қизариб, чақнаб турган қоп-қора, қуралай кўзлари маҳзун тортди. Амир Қазаган авлодарининг барчаси унинг тасавурида отаси Қозонхоннинг қотили эди. Унга бошқача нисбат ҳам, сифат ҳам бериб бўлмасди. Шу боис, Ҳусайнбекнинг ҳозирги ташрифи унинг назарида калтабинлик ва ҳақоратдан бошқа нарса эмасдай туюлмоқда эди. Жаҳли чиққанда «астағфируллоҳ» калимасини санайдиган Сароймулкхоним ҳаяжони сусая бошлагач, Ҳусайнбекнинг ёнида бегона йигит борлигини, шу боис, амирзодага муносиб жавоб қилмоқ жоизлигини ҳис этиб, кийинмоққа тутинди.

Сароймулкхоним остонада кўриниши билан Ҳусайнбек ҳам, Темурбек ҳам ўринларидан даст туришди.

Сароймулкхоним эгнига, этаклари тўпигигача узун ва бурмали сарғиш қашқар шоҳи кўйлак, оёғига кумуш тасмали шиппак кийиб олган эди. Бошига ташланган ҳарир рўмолидан олтин пўпакли узун сочлари шундоқ кўриниб турарди. Бир қарашдаёқ кўнгилга хуш ёқувчи оппоқ, кулча юзлари, бодом қовоқлари, жиддийлашганда ҳам кулиб турувчи қуралай кўзлари, пасти қалинроқ, гунча каби бежирим лаблари иккала йигитни ҳам ҳайратта солган эди.

– Хўш кўрдук, хонзодам!.. – тавозе билан эгилди Ҳусайнбек.

– Хушвақт бўлингиз...

Сароймулкхоним кўзларини ерга қадаганича бош эгиб, йигитлар билан сўрашаркан, Ҳусайнбек ёнидаги Темурбекка ўгринча назар ташлади. Темурбекнинг ҳам нигоҳи бир зум унинг кўзлари билан тўқнашди. Сароймулкхоним унинг қарашларидан алақандай иссиқ бир туйғуни илгаркан, қизариб, дарров нигоҳини ерга олди.

Шу топ хизматкор Хонлар бегимга шаҳар кутволининг йигитлари йўқлаб келишганини айтди. Хонлар бегим хижолатлик билан ўрнидан қўзғаларкан, бу хабар йигитларга ёқиб тушганини ва чеҳралари ёришиб кетганини илғади.

Хонлар бегимсиз эмин-эркин суҳбат бошланди.

Ҳусайнбек худди Сароймулкхонимни имтиҳон қилаётган каби гап мавзуини ҳар соҳага буриб, ундан фикр сўрар, ёшига нисбатан сокин ва мулойим сўзлаётган хонзоданинг жавобларидан ҳайратланганича Темурбекка мағрурона қараб қўярди.

Темурбек Сароймулкхоним ҳақида опаси Қутлуғ Туркон Оғодан кўп яхши фикрлар эшитган бўлсада, унинг бу қадар тарбияли ва зукколигини тасаввурига келтирмаган эди.

Сароймулкхоним ҳозир сўзамоллигини кўз-кўз қилмоқ ёки билимли, истеъдодли эканлигини Ҳусайнбекка кўрсатиб қўймоқ учун эмас, балки бир қарашдаёқ илиқ нигоҳи билан кўнглини ўқий олган Темурбекнинг қулоқларига сўзлари хуш келаётганини ҳис этгани учун беихтиёр очилиб сўзламоқда эди.

Темурбек юрагининг туб-тубида тугён ура бошлаган ҳисларини сиртига чиқармаслик, юз ифодасида зоҳир этмаслик учун кўзларини ерга тикканича бошини эгиб олган эди.

Хонлар бегимнинг кириши гапни бўлди. Танишув ва суҳбатдан кўнгли тўлган Ҳусайнбек хонтахта

устидаги чарм халтачани очиб, ичидан олмос кўзли зирак ва узукни олди.

– Бул арзимас ҳадя танишувимиздин хотира бўлсин... – деди Ҳусайнбек тақинчоқларни Сароймулкхонимга узатаркан.

Сароймулкхоним дувва қизарди. У беихтиёр ялт этиб Темурбекка қараркан, оҳистагина «ташаккур» деди. Лекин тақинчоқларни олмади. Қўли ҳавода қолган Ҳусайнбек изза бўлганидан сарғиш юзларига қон тепди. У бурнини асабий тортганича савол назари билан Хонлар бегим томон ўтирилди.

– Ҳадяга шошилманг, бек, – Хонлар бегим шундай деганича Ҳусайнбекка ҳам, Темурбекка ҳам алоҳида-алоҳида таъкидлади. – Лекин эшикларимиз сизлар учун ҳамиша очиқ! Тухфанинг эса маврида қочмас. Сиз хонзода бирлан яна суҳбатлашинг, чунки сиз учун-да, хонзода учун-да йўлдош танламоқ кўп масъулиятлидур. Сизлар элнинг устиндаги улугсизлар!..

– Иншаоллоҳ, мен адашмасмен, ҳазрати олиялари, – Ҳусайнбек жўраси олдида рад жавоби эшитишдан қўрқиб, тақинчоқларни шоша-пиша энди Хонлар бегим томон сурди. – Сароймулкхоним исмига монанд улуг саройларнинг маликаси бўлмоғига имоним комил!

Хонлар бегим ўткир кўзларини Ҳусайнбекка тикканича «астаффируллоҳ, лекин сен бирлан эрмас», деди ичи ёниб. Кейин қизининг фикрини билмоқ мақсадида Сароймулкхонимга қаради ва қизининг нигоҳларида изтиробдан бошқа нарса кўрмади. Хонлар бегим ўртада пайдо бўлган совуқликни чуқурлаштирмаслик учун меҳмонларни дастурхонга таклиф этди.

Авзойи бузилган Ҳусайнбек хайр-маъзурни насия қилиб чиқиб кетмоққа қасд этган бўлса-да, хонзодадан қуруқ қолишини ўйлаб, ўзини босди.

Кўнглидан кечаётган фикрларни билдирмасликка тиришиб, тушликка рози бўлди.

– Хонзодам, оғангиз Мусобекнинг таърифлари-ча, сиз улуг чавандоз Мутал Баҳодурнинг олқишига сазовор бўлиб эмушсиз? – ўртадаги сукутни бузиб гап бошлади Ҳусайнбек хонтахта атрофига ўтиришгач.

Сароймулкхоним кўзини олиб қочди ва:

– Устоз катта рағбат бирлан сўзлармишлар, – деди қизариб.

– Бул таърифни синаб кўрмоқ фурсатимиз бор. Боз устига, дўстимиз Темурбекнинг чавандозлик истеъдоди кўп мукаммадур! – Ҳусайнбек шундай деб дўсти томон юзланди. – Бизга ҳакамлик қила билур...

Темурбек ялт этиб Сароймулкхонимга қаради. Сароймулкхоним унинг нигоҳида яна бояги иссиқ ифодани кўрди. Кўнгли бир қалқиб тушди.

– Мен ҳавасманд бир шогирдмен, – қизариб-бўзариб эътироз билдирди Сароймулкхоним ва ҳазил аралаш қўшиб қўйди: – Сизлар-ла чопишмоққа кўп қовун пишиғи бор...

Хонлар бегим қайтиб келганида меҳмонлар ҳали ҳам қўзғалишмаган эди.

Суҳбат орасида Ҳусайнбек Хонлар бегимдан Султон Қозонхоннинг отлари ҳақида сўради. Унинг тезроқ кетишини ўйлаб, суҳбатга гап қўшмай ўтирган Хонлар бегим амирзодадан осонликча қутулиб бўлмаслигига кўзи етиб, хизматкорга отларни кўришга ҳозирлашларини буюрди.

Султон Қозонхон отларнинг ишқибози эди. Айниқса, Нисо отларига меҳри бўлакча эди. Бу отлар бошқа зотларга нисбатан анча бўйчан, оёқлари бақувват, яғринлари мускулдор, оққушларники каби узун ва чиройли бўйнига янаям кўрк бериб турувчи ёллари қалин эди.

Эрининг вафотидан кейин Хонлар бегим бу юмушни ўз зиммасига олди. Боғлари билан туташ, ажриқли каттакон майдоннинг этагидаги сайисхонада юз бошдан зиёд зотдор отлар ранг-ранги билан алоҳида боқиларди. Отбоқарлар уларнинг катта-кичиклигига, феъл-атвориغا қараб, парвариш қилишар, насл олишар, ёши ўтганларини алмаштиришар ёки сотиб юборишарди.

Меҳмонлар боғоралаб, сайисхона томон юришди. Таглари юмшатилиб, бачки шохлари қирқилган ва кузалган дарахтлар қийгос гулга кирган, қайта таъмирланган ва янгитдан тош ётқизилган йўлаклар озода, худди Қозонхон тириклигидагидек ҳаммаёқ саранжом-саришта эди. Отларнинг бир қисми тушовланиб, ажриқли майдонга қўйиб юборилган, бир қисми эса ёзлик айвончаларда боғлоғлиқ турарди. Отбоқарлар уларни артиб-суртишиб, ёлларини тарашмоқда эди. Бир-биридан чиройли отларни кўриб, кўзлари қувонган беклар уюрларга ҳавас билан термилишар экан, ҳайратларини яширишолмади.

– Қай бири сизнинг отингиз? – шундай деганича, хиёл орқада келаётган Сароймулкхонимга ўтирилди Ҳусайнбек. – Ёхуд ўзим топайму?

Сароймулкхоним жавобсиз «ихтиёрингиз», дегандай елка қисди ва кўзларида худди шу савол қалқиб турган Темурбек томон ҳам нигоҳ ташлаб қўйди.

Ҳусайнбек айвончалар оралаб бораркан, бегона ҳид ва чехралардан қулоқлари динг бўлиб, катта-катта қора кўзларини очганича ер тепинаётган отлар ёнида бирпас тўхтар, «тўгри топдимми, йўқми» дегандай хонзодага қарар ва унинг юзида ҳеч қандай ифода кўрмагач, яна нари кетарди. У бақувват ва яғриндор қорабайир ёнида тўхтади. Ёлларини силаб, оғзини очди. Тишлари оппоқ

ва соғлом қорабайир ўзининг гўзаллигини ва ёшлигини кўз-кўз қилмоқчидай жим турарди. Ҳусайнбек унинг чиройли кузалган думидан ушлаб, хонзодадан сўради:

– Тоқдимму?

Сароймулкхоним бошини сарак-сарак қилди.

– Йўқ...

Сароймулкхоним шундай деганича Темурбек томон юзланди. Темурбек унинг бояги, «сиз ҳам топинг-чи» каби ишорасидаёқ хаёлан унинг отини излай бошлаган ва топганига ишончи комил эди. Шу боис, хонзоданинг нигоҳини сезиши биланоқ ажриқзорда ўтлаб юрган уюр томон юзланди, бўйни кийикларники каби ингичка ва узун, ҳали ёш бўлишига қарамай катта отлар билан бўйлашиб қолган тойчоқ томон ишора этди.

– Ўзингиз киби оппоқ ва гўзал эркан, – Темурбек шундай деганича жўрасининг кўнглига ёмон фикр келмаслиги учун хонзодадан узоқлашди.

Сароймулкхонимнинг кўнгли қувончдан бир қалқиб тушди. Кўзлари чақнаб, оппоқ юзлари оловланди. У ўзи томон нималарнидир гапириб келаётган Ҳусайнбекнинг сўзларини идрок қилолмади. Узун, нозик бармоқли қўллари титраб, онасининг пинжигига тиқилди.

Темурбек билан қизининг нигоҳидаги илиқликни ҳис этган Хонлар бегим Сароймулкхонимни ўзини босиб олиши учун холи қолдириб, ўзи Ҳусайнбекка пешвоз юрди.

– Бек ҳазратлари, ёрдам этайму?

– Қўлуқ, ҳазрати олиялари, кейинги сафар, албатта, топурмен, – деди шоша-пиша Ҳусайнбек Хонзоданинг Темурбек томон дам-бадам назар солаётганини илғаб. Сўнг Темурбекнинг ҳам хатти-ҳаракатини таъқибга олди. Темурбек жўрасининг феълени яхши билгани учун, бирпасда авзойи

бузилиб, ёвқараш қилишидан кўнглидан ўтаётган кечинмаларини дарров уқди.

Улар шу ернинг ўзида хайрлашишди. Ҳусайнбек жилмайишга ҳаракат қилиб, тавозе билан Сароймулкхоним томон эгилди. Лекин Хонлар бегимга қуруққина «хайр», деди...

...Хизматкорнинг кириши Бибихонимнинг ҳам, Амир Темурнинг ҳам хаёлини бўлди. Йигит сартарош келганини ва пастда соҳибқиронни кутаётганини айтди.

– Бу ёққа чақир, – Амир Темур хизматкорга жавоб бераркан ва қўшиб қўйди: – Асбобларини-да олиб чиқсун!

Хавотирга тушган Бибихоним хизматкорни тўхтатиб, Амир Темурга гапирди:

– Зинҳор-базинҳор, улуғ Амирим! Ҳаво илиқ кўрунса-да, заҳри қаттиқдур. Бунинг устига кўшкнинг ҳамма томони очиқ, яъни елвизак сездирмасдин уруб турур. Ўтган йилги бетоблигингиздан сўнг, сизга бундай ҳавода кўп қолишни табиб маън этгон. Хотирингиздан фаромуш бўлдимۇ?

– Одамнинг ажали етса, уйқусинда-да ўлур, Бибим. Қорли тоғларда кечган кунларимизни эсланг! Музни ёриб сувларига чўмилганларимизчи?

Амир Темур шундай деб хизматкорни чиқариб юборди.

– Унда ёш эрдик, ҳазрати олийлари, – барибир норозиланди Бибихоним. – Сизнинг соғлигингиз биргина мен учун эрмас, элу улус ва бўлажак сафаримиз учун ҳам қимматлидур, буни унутманг!

Сартарош йигитнинг кириб келиши Бибихонимнинг кайфиятини баттар бузди.

Хизматкор ичкаридан Амир Темур учун курси чиқарди.

– Мен рухсат этмасмен, улуг Амирим, – деди соҳибқироннинг кўнишидан умид қилган Бибахоним ва сартарош ёя бошлаган асбобларини йиғиштиришини сўради. – Менга қаранг, иним, шундай ҳавода очик айвонда соч олиб бўлурму? Фақат тўғрисини сўйланг!

Сартарош қандай жавоб беришини билмай Амир Темурга қараркан, унинг «хўп, деб қўявер», деган маънода қўл ишорасини кўриб, иккиланиб қолди. Лекин илтижоли жовдираб боқаётган Бибахонимнинг ҳам кўнглини оғриттиси келмади.

– Ҳазрати олиялари, сизга қандай тушунтирсам эркан, – сартарош ёлгон тўқиётганидан ўзи ҳам қизариб кетди, – яъни мижози совуқлар учун бул ҳаво зарар, бироқ мижози иссиқларга деярли таъсир этмайдур!

– «Деярли»дин маъно шулким, демак, таъсир этиши эҳтимолдин холи эрмас. Тўғриму? – Бибахоним таъкидлаб сўради сартарошдан.

– Бибим, ёш бола киби инжиқлик этманг, – Амир Темур Бибахонимнинг елкасидан қучганича ичкарига етаклади ва манқалга ишора этди, – сизнинг жойингиз мана бул ерда, бибим. Мен юмушимни битиргунимга қадар мазза қилиб исининг. Сартарош сўйлаганидек, менинг мижозим иссиқ ва хавотирга ўрин йўқ!

– Меним кўнглимга эрса, негадур галати бир совуқлик кирди, – хафа бўлган Бибахоним кўзларига қалққан ёшни кўрсатмаслик учун энгашганича манқалнинг кул босган чўғларини пуфлай бошлади.

– Жуда яхши, унда кўнглингизни-да иситинг, – ҳазил қилди Амир Темур ва Бибахонимнинг

жавобини ҳам эшитмасдан, кўшк айвонига чиқиб кетди.

Бибихоним совқотган бармоқларини манқалдан таралаётган тафтга тобларкан, хаёли барибир Амир Темурда эди. Ҳар хил ўйлар билан ўзини чалғитишга уринса-да, кўнгли душманлик қилиб юрагига баттар гулгула соларди.

– Мана, Бибим, ҳам ишимни битирдим, ҳам отдаймен, – ичкарига кирган Амир Темур Бибихонимнинг қаршисига чўкаркан, жунжика бошлаган қўлларини ҳилга тутди. Чўгнинг тафти бармоқларидаги совуқни кеткиза олмади шекилли, кафтларини манқалга теккизди.

Орага оғир жимлик чўқди. Соҳибқироннинг бояги кайфияти йўқ, қўлларини ишқаганича тинимсиз тобларди.

Хавотирда ўтирган Бибихоним қизариб турган манқални ушлаётган Амир Темурнинг кўкаринқираган тирноқларига кўзи тушиб, сесканиб кетди ва бирдан юзларига қаради.

Амир Темур жилмайиб турган бўлса-да, ранги оқарган, нигоҳларида ҳам бояги чақноқлик йўқ эди.

Бибихоним хизматкорга иссиқ кийимлар келтиришни ва зудлик билан табиб Фазлуллоҳ Табризийни чақиришни буюрди.

Оташ пуркаётган манқал олдида исиш ўрнига титрай бошлаган соҳибқироннинг руҳияти бирдан ўзгарди.

Амир Темур қалин қилиб тўшалган ўринга беҳолгина чўзиларкан, айб иш қилиб қўйган боладай Бибихонимга мўлтираб қаради.

Ҳаял ўтмай Шайх Нуриддин, Фазлуллоҳ Табризий ва бир неча табиблар кириб келишди.

– Узр, ҳазрати олийлари, изнсиз киришга журъат этдим, – деди Шайх Нуриддин Амир Темурнинг

қаршисига тиз чўқаркан, – Мавлоно Табризийни кўруб, йўл-йўлакай ҳамроҳ бўлдум.

– Бибингизнинг феълларини билурсен, – Амир Темур бутун вужуди қақшаётган бўлса-да, билдирмасликка олиб Бибихоним томон ишора этди. – Тупугимиз туюлса-да, катта касал қилиб, тўшакка миҳлаб ташлайдур. Ҳозир ҳаммаси ўтиб кетадур, иншаоллоҳ! Бироз совуқ қотдим, шекилли.

– Иншаоллоҳ, ҳазрати олийлари, Оллоҳ шифосини бергай! – Шайх Нуриддин шундай деганича Табризийга жой бўшатиб, нари сурилди.

– Қаранг, Бибим, қанча одамни овора этибсиз, – деди соҳибқирон ҳаммага жовдираб қараётган Бибихонимга, кейин Табризийга ўтирилиб қўшиб қўйди, – аёллардай ваҳимачиси бўлмаса керак дунёда, мавлоно!

Мавлоно Табризий жилмайиб, Амир Темурнинг ёнига чўқди ва олдин томирини кўрди.

– Шукурки, «ваҳимачи» халоскорларимиз бор, – Табризий соҳибқироннинг оташ бўлиб қизий бошлаган баданига қўл теккизгач, шогирдига дори тайёрлашни буюрди, – йўқса, биз эркаклар дард тамоман енггунича ва бирор асорат қолдирмагунича бўй бергимиз келмайдур.

Табризий Амир Темурни чарчатмаслик учун шамоллаш тафсилотларини Бибихонимдан сўради.

Бибихоним ҳаммасини батафсил сўзлай бошлади...

... .

Кечга бориб иситма яна хуруж қилди. Ваража ичида вужудининг қақшай бошлаганини ҳис этган Амир Темур чўчиб уйғонди ва бир зайлда узоқ ётиб қолганлиги боис, тўшакка ботиб, увиша бошлаган

унг елкасини ёзмок учун оҳистагина чап ёнига ўтирилди.

– Ҳазратим... Ҳолингиз нечук?

Бибихонимнинг ҳазин овози қулоқларига узоқдан, элас-элас эшитилганга ўхшади.

Амир Темур фикрини ўнглашга ҳаракат қилиб, бўғриққан қовоқларини очди. Тепасида турган табиб Фазлуллоҳ Табризийга кўзи тушиб, ён-верига аланглади. Дори таъсиридан ҳали ўзига келолмаган соҳибқироннинг карахт хаёллари ҳозирги ҳолатини дабдурустдан англашига халал берди. Толиққан нигоҳлари тўшаги ёнида ўтирган Бибихонимнинг саросимали қарашлари билан тўқнашаркан, идрокининг туб-тубига чўкиб қолган эрталабки воқеалар элас-элас жонлана бошлади.

Бибихонимнинг ранги қочиб, чеҳраси мрамардай оқарган, чақноқ кўзлари маҳзун тортиб, киртайганича дам Табризийга, дам Амир Темурга мўлтираб термилар, букчайган елкалари совуқда қунишиб турган мусичани эслатарди. Амир Темур жилмайишга уринди.

– Қўрқдингизму, Бибим?..

Бибихонимнинг хавотир қалққан кўзлари ёшланди.

– Ҳазратим...

Амир Темур Бибихонимнинг руҳиятида юз берган бу қадар тушкун ҳолатининг таъбирини англамоқ учун ялт этиб Табризий ва унинг шогирдига қаради.

Табризий Амир Темурнинг нигоҳини сезган бўлсада, ўзини иш билан машғул кўрсатиш учун курсичадаги қоғозларни титкилай бошлади. Шогирд эса чиндан ҳам дори тайёрлаш билан овора, дам-бадам қўлидаги варақча ёзилган кўрсатмаларга қараганича, олдида турган бўш идишга суюқлик қуйиб чоғиштирмоқда эди.

– Сиз иродали эдингиз-ку, Бибим! – Амир Темур бир Бибихонимга, бир табибга қараганича гапирди. – Сиз умид узсангиз, бошқалар... Ёхуд Мавлонодин бирор-бир шаъма эшитдингизму?

– Астағфируллоҳ, улуғ Амирим! – Бибихонимдан бурун жавоб қайтарди табиб Табризий. – Бундай фикрдин Оллоҳнинг ўзи асрасун! Минг қатла шукурларким, мана, дард чекинмиш. Иншаоллоҳ, икки-уч кун ичинда ҳеч нарса кўрмагандай бўлурсиз! Бибим ҳазратлари эрсам, ожизаи нисоларни билурсиз...

Табризий каловланганича шошиб сўйларкан, Амир Темурнинг нигоҳидан кўзларини олиб қочиб, пешонасига кафтини қўйди, иссигини чамалади. Билагини тутиб, томир урушини санади-да, шогирдига дори ичириш вақти бўлганлигини ишорат этди.

Бибихоним гарчи, Табризий ҳеч нарса демаган бўлса-да, пешин намозидан кейин бошқа табибларни ҳам чақиртириб, соҳибқиронни кўрсатишидан кўнгли гашланган ва уларнинг сассиз сўзлашларидан, ҳаракатларидан, кўз қарашларидан улуғ Амирнинг дарди жиддий эканлигини англаган эди.

– Мени афв этинг, улуғ Амирим! – Бибихоним қаддини тиклаб, ўзини тетик тутишга ҳаракат қилди. – Бул менинг ожизлигимдур...

– Ожизлик эрмас... – Амир Темурнинг сўник нигоҳи мамнуният билан алмашди. – Бул сизнинг меҳрингиздур, бибим...

Амир Темур шундай деб чуқур тин олди. Соҳибқирон то бугунга қадар ўлим ҳақида бот-бот ўйлаган бўлса-да, уни бу қадар тез, йўқ, тез эмас (улуғ Амир ўзининг ёшини доимо мамнунлик билан ҳисоб этарди), балки фавқулодда юз беришини тасаввурига келтирмаган эди.

Оғир яраланган ёки бетоб пайтлари кўп бўлган. Лекин ҳеч қачон ўлимни бутунгидай аниқ ва яқин, ҳатто совуқ нафасигача туймаган эди. Бутун... Биринчи бор унинг юракни безовта қилувчи кўзга кўринмас кўланкасини илғади. Улуг Амир ўлимнинг ҳозир мана шу ҳайҳотдай хонанинг қайсидир бурчида ёки ёнгинасида ёхуд боши узра, ҳар қалай, шу атрофда улкан қанотларини ёзганича ўлжасига ташланмоқчи бургутдай кўзларини лўқ қилиб турганини ҳис этди. Шу боис, нигоҳларини деворларга, шифтдаги ислими нақшлар солинган болорларга, вассаларга, ерга тўшалган эрон гиламларининг гулдор жилоларига, устига ёпилган барқут кўрпага бирма-бир қадаб, кўринмас кучнинг шарпасини илғамоққа интилди.

Ногаҳон кўз ўнгидан тутунгами, булутгами, ҳатто парқуга ҳам ўхшаш оқимтир, кумушсимон аллақандай мавҳум шакллар сузиб ўта бошлади. Шакллар гоҳ каттариб, гоҳ кичраяр, кейин зудлик билан бирлашар ва яна оҳисталик билан ажралиб кетарди. Амир Темур бирлашиб улканлашаётган шаклнинг тепасида муаллақ тўхтаб қолганини ҳис этди.

Соҳибқироннинг пешонасига, юз-кўзларига қалққан терларни артаётган Бибихоним унинг хаёли жуда узоқдалигини ва нигоҳи билан ниманидир таъқиб этаётганлигини кўриб турарди. Кўнглига келган қўрқинчли ўйдан сесканиб, мавлоно Табризийга илтижоли қараш қилди. Амир Темурнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турган табиб Бибихонимни безовта қилгиси келмади, «хотиржам бўлинг, бул ҳолат иситманики», деганича бепарво бош ирғади.

Амир Темур «ҳолатимни Бибихоним сезиб қолмадимикан», деган хаёлда у томон назар солди ва хотиржам чеҳрасини кўриб, яна шифтга, тепасида

муаллақ туриб қолган катта-кичик ҳалқачалардан иборат шаффоф шаклга термилди.

Кўз илгар-илгамас рангли ҳалқачалар тиниқлашиб бирлаша бошлади ва каттакон ҳалқага айланди. Бу сирли ҳодисанинг ниҳояси қандай бўлишини тахмин этолмаётган Амир Темур уни назардан қочирмаслик учун бутун диққатини тўплаб чуқурроқ тикилди.

– Отажоним... Қиблагоҳим... – Соҳибқироннинг қулоқларига севимли қизи Ўғи Бегимнинг таниш овози эшитилди, сўнг ҳалқа ичидан қадрдон чеҳраси чиқиб келаётганга ўхшади.

Соҳибқироннинг хотирасида қизининг ана шу охириги ҳолати муҳрланиб қолган эди.

...Ушанда тузалишидан умид қолмаган Ўғи Бегим сўнгги нафасларини олмоқда эди. Бош ўғли Жаҳонгир Мирзонинг ўлиmidан кейин Амир Темур икки кундан бери қизи билан видолашмоққа ўзида журъат тополмасдан ётоғига қамалганича беҳуш утирар, ҳаётнинг яна бир аччиқ зарбасига дош беролмайдиган алпозда ўзини йўқотган эди.

Ходима кампир эса икки кундан бери Ўғи Бегим билан соҳибқироннинг ётоқлари орасида зир қатнар ва зор қақшарди: «Ҳазратим, Оллоҳнинг иродасига бўйсунинг, бир оғиз ризолик беринг... Қийнаманг... жони бўғзида турибдур... ортиқча илҳақ этманг! Сиздан бошқа барча рози-ризолик тилашди...» деб ялиниб-ёлворади...

Пешонасидан ўпаётган падари бузрукворининг титроқ вужудини ҳис қилган Ўғи Бегим бедаво дард энгиб, қовоқлари ич-ичига ботиб кетган маҳзун ва хира кўзларини катта очганича отасининг бўйнидан қучмоққа талпинган, лекин ҳолсиз, ориқ қўллари, савағичдай бўлиб қолган қонсиз бармоқлари

истагига бўйсунмаганидан хижолат чекиб, терга тушганди.

– Отажоним...

Ўги Бегим Амир Темурга ўшанда биринчи маротаба шундай мурожаат қилганди. Қизининг «падари бузрукворим» дейишига ўрганиб қолган соҳибқирон ҳатто ҳайрон ҳам бўлганди.

– Билурмен... Сиз мени жонингиздан ортиқ кўрурсиз, – унинг кўзларидан милтираб оқаётган ёшлар ёноқларини, лабларини ювиб, барқут болишларга сингмоқда эди, – менинг-да бу ёруғ жаҳонда топинганим, юкунганим, топганим, э, воҳ... йўқотаётганим-да сизсиз...

Ўги Бегимнинг нафаси бўғзига тиқилиб, ҳирқирай бошлагач, бирпас гапиришдан тўхтади ва негадир шошганича кўзларини отасидан олиб, олдин ёнига, сўнг эса шифтга қадади. Юзларидаги азоб ва азият ўрнини гайритабиий бир сокинлик, ҳатто мамнунлик эгаллади.

– Отажоним... Падари бузрукворингиз, ҳазрати бобомиз, Муҳаммад Тарағай келдилар...

Ўшанда руҳлар билан гаплаша бошлаган қизининг ҳаёт шами ўча бошлаганини Амир Темур илк бор англаган эди.

Соҳибқирон қизининг ҳозирги сиймоси хаёлнинг шунчаки инъикоси эмас, балки бу фоний дунёдан насибаси узилаётганининг белгиси эканлигини ҳис этган эди...

Амир Темур залворли юк осилган каби огирлашган қовоқларини базўр очиб, қизининг сиймоси кўринган томонга яна қаради. Шаклар тарқалган, Ўги Бегимнинг чеҳраси ўрнида юзга яқин шам ёқилган биллур қандил лопиллаб турарди.

Қизининг чеҳрасини кўрганда енгил тортиб, оташ ичида қақшаётган оғир танасидаги дардни

унутган ва вужуди аллақандай роҳатбахш бир туйгуга тўлган Амир Темур жигаргўшасининг сиймосини қайта кўриш илинжида шошиб ён-верига аланглади. Шаклар худди иссиқ ҳаво тафтидан бир зумда ва изсиз йўқолган туман каби тарқалган, ҳатто унинг хаёлот эмаслигидан далолат бергучи бирор-бир нуқта ҳам қолмаганди.

«Демак, бул ҳилқат фоний дунёнинг сўнгига ишора... Зеро, ҳар нарсанинг чегараси бўлгани каби умрнинг ҳам охири бор. У эса кўп эмас, оз эмас, етмишни қоралади. Етмиш йил... саодатли, фароғатли кунларини эсласа, етти кунга тенг! Лекин жангу жадалларни, ярим йўлда қолиб кетган жигарлари, ёру биродарлари, дўстлари, элатдошларини ўйласа, умри жуда узоқ, худди етти юз, балки етти минг йиллардан бери давом этаётганга ўхшайди...»

Амир Темур кўзларини шифтдан олиб, юзларига ўйчан термилиб ўтирган Бибиҳонимга қаради ва дафъатан Хитой сафари арафасида Бибиҳоним иккаласи ўрталарида бўлиб ўтган суҳбатни эслади...

– Нечундир шашгингиз суст, бибим, бирор кимсадин густоҳлик ўтдиму? – деди ўшанда Амир Темур Бибиҳонимнинг ўйчан юзларига синчковлик билан тикиларкан. – Ё сафар азобидин чўчимоқдамусиз?

Биргина мана шу сўров Бибиҳонимнинг қачонлардан бери ўйлаб юрган, лекин айтишга юраги бетламаётган фикрини билдириш учун қулай вазият тугдирди.

– Ҳазратим, – деди имкониятдан қувонган Бибиҳоним. – Аслида сўрамасангиз-да, сизга сўйламоғим даркор эрди. Бироқ... Хуллас, мулоҳазаларим ножоиз бўлса, мени афв этурсиз, деган умиддамен...

Амир Темур бу мужмал жавобнинг маъносига етмай ҳайратланди.

– Сўйланг, қулогим сизда, бибим, – деди бироздан сўнг ва қўшиб қўйди: – Сиз ҳеч вақт ножоиз сўйламассиз...

Бибихоним қимтинибгина томоқ қирди.

– Ҳазратим, нечундир кўнглим гаш, чироқ ёқса ёришмайдур. Лекин бул туйғу сафар машаққатларидин чўчишимдин эрмас, зинҳор. Фақат бир андеша бор...

Бибихоним «сўзимни очиқ сўзлайинми, йўқми», дегандай каловланиб, ғалати қараш қилди. Бу нигоҳнинг маъносини Амир Темур яхши англарди, чунки Бибихоним эрининг кўнглига ёки нафсониятига тегиб кетиши мумкин бўлган мулоҳазалардан доимо ўзини тияр ва жуда зарурият туғилган тақдирдагина худди ана шундай андишали қараш қиларди.

– Хўш, сўзланг, бибим. Қулогим сизда!

– Эсингизда бўлса, Ҳиндистон сафаридин сўнг валиаҳд тайинламоқни ният қилиб эрдингиз...

Дабдурустан айтилган бу гапдан Амир Темурнинг кўнгли бирдан зил кетган бўлса-да, ҳолатини Бибихонимга билдирмаслик учун жилмайишга ҳаракат қилди.

– Улуғ Амирим, – деди соҳибқироннинг жим қолганини розилик аломати деб тушунган Бибихоним. – Аларга сафарда ўзларини кўрсатмоқлари учун ва давлатни, юртни, улусни, ҳарбни мустақил идора этмоқлари учун имкон беринг. Токи, ҳар бир юмушда фақат сизнинг қудратингизга, ақлингизга ва тадбирингизга суяниб қолишмасун. Боз устига, бул сафар ва жиҳод қанча вақт давом этур, буни ёлғиз Оллоҳ билур. Биз эрса...

Бибихоним «қариб қолдик» дейишга тили бормади.

– Фикрингизни уқдим, бибим, – деди узоқ жимликдан сўнг Амир Темур. – Фақат сафар олди бул тадбир қўшинда ва шаҳзодалар ўртасида бўлинишга, парокандаликка олиб келмасмикин, деб қўрқамен. Балки мана шу сафарнинг ўзи, мана шу жиҳоднинг ўзи валиаҳд масаласини ҳал этар. Ёхуд бирор-бир тавсиянгиз борму?

Бибихоним жавоб беришга шошилмай, аввал соҳибқироннинг ўзидан эшитиш учун сукутта чўмди.

Аслида ҳам валиаҳд тайинлаш вақти етган эди. Шаҳзодалар сездирмасликка ҳаракат қилишса-да, кўзларининг туб-тубига яширинган ўша умид ҳар-ҳар замонда ўзини ошкор қилиб қўймоқда эди.

Амир Темур дастлаб умид боғлаган ва эътиқод қўйиб «валиаҳд» этган тўнғич ўғли Жаҳонгир Мирзо соҳибқироннинг биринчи хотини (Жаку Барлоснинг қизи) Турмуш Оғодан туғилган бўлиб, ботирлиги, жасурлиги ва қатъиятли феъли билан отасига тортган эди. Шу боисми, Амир Темур Жаҳонгир Мирзони айрича кўрар, энг қийин ва машаққатли ҳарбий юришларида илғор қисмларга бош этиб тайинларди. Жаҳонгир Мирзо жуда ёш, йигирмага етар-етмас вафот этди. Бу қайғу эндигина давлат сифатида шакллана бошлаган Мовароуннаҳр ҳукмдори учун катта зарба, чидам етмас даражадаги гам-андуҳ эди. Орзу-умидлари бехос чилпарчин бўлган Амир Темур анча пайт ўзига келолмаган, фарзанд доғининг барча мусибатлардан оғирлигини, дунёда бундан зўрроқ қайғу бўлмаслигини англаб етган эди.

Иккинчи ўғли Умар Шайх Мирзо Баҳодирни «валиаҳд» деб эълон этмаса-да, ундан умиди катта эди. Бироқ машъум ўлим уни ҳам юлиб кетди.

Бошқа ўғиллари Мироншоҳ Мирзо ва Шоҳруҳ Мирзоларда эса ҳукмдорларга хос феъл ва қатъиятни кўрмади.

Шоҳруҳ Мирзо гапга кирар, фикри ўзгарувчан ва кўнгли бўш эди. Бунинг устига динга муккасидан кетган, шу боис, давлат ишларини кўпроқ хотини — Гавҳаршодбегим бошқарарди.

Мироншоҳ Мирзо эса сўзга чечан, ҳар қандай даврани оғзига қарата оладиган зукко бўлса-да, мақтов ва ҳамду санони яхши кўрарди. Атрофида ақл ва илм аҳли эмас, майшатпараст ҳайбаракалалачилар уя қурганди. Бунинг устига аёллар ва майга ўч, дабдабали ва кўнгилочар сайлларни, кўпкари-ю овни яхши кўрарди. Турли-туман мусобақалар уюштирар, қўғирчоқбозлар, латифагўйлар, аскиячилар, хонанда ва созандалар, раққосалар доимий ҳамроҳи эди. Ўзи ҳам шеърлар ёзар ва шеърларига басталанган қўшиқларини эшитиб завқланарди.

Шу боис, бундан бир неча йил илгари Амир Темур «валиаҳд» этиб раҳматли Жаҳонгир Мирзонинг ўғли Муҳаммад Султон Мирзони тайин этган эди. Шаҳзоданинг онаси севимли келини Хонзадабегим эди.

Муҳаммад Султон Мирзо отаси ва бобоси каби шер юрак, ақли, соғлом фикрли, энг асосийси, ёш бўлса-да ҳарб санъатининг моҳир саркардаларидан эди.

Соҳибқироннинг бу қарори шаҳзодаларга салбий таъсир кўрсатган бўлса-да, улуғ Амирнинг қаҳридан қўрққанлари боис, дамларини ичига ютишган эди.

Муҳаммад Султон Мирзонинг ўлими соҳибқироннинг ярасини яна янгилади, шаҳзодалар кўнглида тожу тахт умидини уйғотди. Умрини юрт учун, давлат учун, эл-улус учун бағишлаган,

туркий элнинг сўнги орзуси бўлган Турон замин юртини тиклаган Амир Темур набирасининг мотам маросимида ўзининг ёлғиз эканлигини илк бора ҳис этди. Таъзияга келган фарзандларининг, набираларининг кўзларида қайғудан асар ҳам кўрмаган ва аксинча, гап-сўзларида, ҳаракатларида мамнунлик туйган соҳибқирон қаттиқ изтироб чеккан ва бундай кўргуликдан бутун вужуди ларзага тушди.

– Буларнинг бирортасидан умидим йўқ, бибим, – деган эди ўшанда улуғ Амир йиғлаб, – кўзларига қаранг, оддий инсонларда ҳам ҳамдардлик бўлур. Уларнинг кўзларида эса изтироб ўрнига қувончни кўряпмен... Ё Тангрим! Не дейишга ҳам, нега йўйишга ҳам ожизмен... Сиз «болам йўқ» деб армон қилурсиз, мен эса...

Ўшанда Бибихоним биринчи мартаба юрак ютиб:

– Улуғ Амирим! Менинг назаримда ўглингиз шаҳзода Шоҳруҳ Мирзо бошқа шаҳзодалардин кўра диёнатлироқ, ҳар бир ишни маслаҳат бирлан, кенгашиб ҳал этадур. Балки Шоҳруҳ Мирзони маълум муддатга валиаҳд сайлаб, синаб кўрмоқ даркордур, – деди.

– Шоҳруҳ Мирзонинг жилови Гавҳаршод-бегимнинг қўлинда, буни мендин кўра сиз яхшироқ билурсиз, – улуғ Амир узоқларга тикилганича ўйчан гапирди. – Агар мана шул шаҳзодалардин бирортаси тожу тахт жиловини илкимдан олиб, неча йиллардан бери куч, ақл, адолат ва тадбир ила изга солинган буюк давлатни парча-парча қилишмасдин, ҳокимият, мартаба ва бойлик учун бир-бирини қиргинбарот этишмасдин бошқаришларига кўзим етганида эрди, шул бутуноқ топширардим... Мироншоҳ Мирзо ва унинг ўғилларини эса мендин ҳам кўра яхшироқ билурсиз, бибим...

Мироншоҳ Мирзонинг Халил Султондан бошқа ўғиллари ҳам кўнгил тўладиган даражада эмасди. Унинг Хоника бегим исми мўгул хотинидан туғилган катта ўғли Абу Бакр Мирзо кўнгилчан, етти ўлчаб бир кесиш ўрнига етмиш марта ўлчайдиган бўлса, иккинчи ўғли Умар Мирзо маккор, ҳар нарсадан ва ҳар кимсадан (ҳатто отаси Мироншоҳ Мирзодан ҳам) шубҳаланадиган, кўнгли кир, фисқу фасоднинг уяси бўлган бир кимса эди. Шаҳзоданинг тўртинчи ўғли Ийжал Мирзо эса ҳали ёш, амакиси Шоҳруҳ Мирзо қўл остидаги Бадахшон вилоятида ҳукмронлик қиларди.

Умаршайх Мирзонинг ўғиллари ҳам соҳибқироннинг дидига ўтирмади.

Ўғли вафотидан кейин форс мамлакати ҳукмронлигини унинг катта ўғли Пир Муҳаммад Мирзога инъом этиб, унга Шерозий таҳаллусини берди. Лекин шаҳзоданинг баъзи бир гайритабиий ҳаракатларидан кейин уни мансабидан азл қилди, икки йил наридагина Пир Муҳаммад Мирзога Шерозни қайтариб берди ва укалари Рустам Мирзони Исфаҳонга, Искандар Мирзони эса Ҳамадонга ҳоким этиб тайинлади.

Уларнинг барчаси учун ҳарб бойлик орттириш, шон-шуҳрат эгаси бўлиш учун дастак эди, холос.

Соҳибқирон шуларни ўйласа, юраги эзиларди. Юз элик йил элу улус чингизий шаҳзодаларга таланган, шаҳару қишлоқларидан файз кетиб, нурай бошлаган Турон заминни ётлардан, ёғийлардай, босқинчи-ю қароқчилардан тозалаб, бир бутун давлат қилди. Улуғ Туркистон туғини, байрогини, нақорасини тиклади. Туркий тилига давлат мақомини берди. Бир-биридан гўзал шаҳару қишлоқлар бунёд эттирди. Мактаблар, мадрасалар, кутубхоналар очтирди. Дунёнинг энг улуғ олимларини, санъат аҳлини, ҳунармандларини

атрофига тўплади. Бу улкан, улуг, лекин машаққатли ишларни энди ким давом эттиради, ким давом эттира олади?

Соҳибқирон валиаҳд ҳақида ўйлаганида доимо кўнглида ана шундай ҳадик туярди ва бир тўхтамга келолмай иккиланарди.

Бибихоним Амир Темурнинг хаёлидан ўтаётган кечинмаларни англаб турарди. Чиндан ҳам ҳозир «валиаҳд»ликка икки шаҳзода, ёш жиҳатдан Мироншоҳ Мирзодан ўн ёш кичик, Шоҳруҳ Мирзодан эса бир ёш катта Пир Муҳаммад Кобулий билан Мироншоҳ Мирзонинг Хонзода бегимдан туғилган ўғли Халил Султон Мирзолар муносиб эди.

Лекин кейинги воқеалар, айниқса, Халил Султоннинг амир Сайфиддин ҳарамидаги чухраси — Шод Мулкка илакишиб қолиши ва шу билан боғлиқ можаролар Амир Темурнинг кўнглини бу набирасидан ҳам қолдирган эди.

Амир Темур шуларни ўйларкан, ҳалидан бери илҳақлик билан жавоб кутиб ўтирган Бибихонимга юзланди.

– Аларнинг феълларини кузатиб, мулоҳазалари билан ўртоқлашиб, тутаётган тутумларини кўруб, кўнглимдин «толе улардин юз ўтирмаганмикин», деган шубҳа ҳам ўтадур, бибим...

– Астағфируллоҳ денг, ҳазратим, яхши гапга-да, ёмон гапга-да фаришталар «омин» демиш!

Бибихоним Амир Темурнинг бирпасда мунгайиб қолган чеҳрасига термилганича ҳаётдаги ёлғиз қувончи, суянчи, ҳаёт-мамотига айланган бу инсонга бирор кори ҳол бўлса, тақдири не кечишини ўйлаб, бир сесканди.

– Кўзимиз очиқлигинда тадбир қилайлуқ, токи, ўлимимиз яқинларимиз учун қувончли ва

интиқлик билан кутилган кунга айланмасун, – деёлди, холос.

Амир Темурнинг хаёлига бехос келган нарса ана шу суҳбат ва ана шу сўзлар эди.

«Демак, Бибихонимнинг кўнгли бу фалокатни сезган ёхуд туш кўрган» амин бўлди Амир Темур Бибихонимнинг кейинги вақтлардаги муносабатини таҳлил қиларкан. Йўқса, сафарга бу қадар тиш-тирноғи билан қарши чиқмас ва «валиаҳд» тайинлаш борасинда бунчалик шошилишча рағбат кўрсатмас эрди. «Воҳ, доно Бибим-а, инсон бул қадар ҳам бағрикенг бўладиму? Мен гофил банда бул кулиб турган кўзлар тубидаги ғалаённи, ғамни нечун кўрмадим, нечун илғамадим?»

Бибихоним чуқур ўйга толган Амир Темурнинг хаёлидан нималар кечаётганини англаб турарди. Чунки айтилаётганларда ўзи ҳам худди ана шундай туйғулар билан олишмоқда эди...

...

Намозга кириб кетган Бибихонимнинг узоқлаётганидан хавотирланган Сулув биканинг сабри тугади, эшикни хиёл очиб, секин мўралади. Бибихоним хонанинг бир бурчида, жойнамозга мук тушганича, худди қотирилган ҳайкал каби бир нуқтага тикилиб ўтирар, фақатгина тасбеҳ ўтираётган ўнг қўлининг билинар-билимас ҳаракатидан тиловат қилаётганини уқиш мумкин эди.

Феъли мўътадил, чеҳраси очиқ, қарашлари иссиқ ва меҳрли Бибихоним энг қайғули дамларда ана шундай ҳолатга тушарди. Юрагини кемираётган ғам-аламни бошқалар кўрмаслиги учун ана шу зайлда ёлғиз қолиб, кўнглини бўшатар, Оллоҳдан мадад сўрарди.

Сулув бика соҳибқироннинг тоби қочганлигидан беҳабар бўлса-да, кўнгли ёмонлик аломатини сезиб, сесканди ва зиппа орқасига қайтиб, «юмуш бўлса чорлармен», деб ёрдамчи қизларга жавоб берди. Ўзи емакхонанинг бир бурчига омонатгина чўнқайиб, хаёлга толди ва илк бор кўнглидан, етти ухлаб тушига кирмаган даҳшатли воқеалар содир бўлиши мумкинлиги ҳақида мудҳиш ва қўрқинчли ўйлар ўтди.

Бибихонимнинг оёқ товуши уни ҳушёр этди ва шошиб ўрнидан турди.

– Ассалому алайкум, Бибим, яхши келдингизму!
– Сулув бика чаққонлик билан кечки тамадди учун ҳозирланган таомлар устидаги ёпқични олиб, ўзи чекинди, – марҳамат, Бибим, ҳар нарса муҳайё!

Бибихоним ноз-неъматлар билан безатилган хонтахтанинг тўрига, ўз ўрнига ўтаркан, атрофга аланглади.

– Маликалар кўринмайдур?!

– Улар анча муддат кутуб ўлтурдилар. Сўнг «бемаҳал безовта этмайлук», деб тарқадилар. Шаҳзода Улуғбек Мирзо бирлан келинчаклари Ого Бегим «Бибим ҳазрати олиялари келганлари замон чорланг», деб тайинладилар, – деди.

Бибихоним индамади. Чунки маликаларнинг йўқлиги ҳам ҳозир яхши эди. Савол беришса нима дейди? Гумонларини айтадими? Ҳозирдан кўнгилларига гулғула солиб нима қилади?

Бибихоним хаёлини алғов-далғов этаётган фикрлардан қутулиш учун шаҳзода Мирзо Улуғбек билан келинчагини чақиришни сўради.

Улуғбек Мирзо оҳиста томоқ қирди. Бибихонимнинг хаёли бўлиниб, шошиб қаради. Улуғбек Мирзо Бибихоним билан кўришмоқ учун энгашганича елкасини тутди.

– Омонмисиз, Улугжон... – Бибихонимнинг овози титраб чиқди, гапини давом эттиролмай каловланди.

– Биз яхшимиз, бибим, ўзингиз қалайсиз? Ҳазрати бобомизнинг соғлиқлари нечук?

– Аввал ўлтуринг, қанотларим... – Бибихоним Улугбек Мирзонинг сўроғига жавоб қилмай, ҳар доимги эркалаши билан илтифот этди.

Амир Темурнинг тоби қочганлиги ҳақида маликалардан бошқа ҳеч кимга айтилмаган бўлса-да, Бибихонимнинг бобоси ёнида узоқ қолиб кетиши Улугбек Мирзони хавотирга солган эди. У бибисининг кайфияти кечагидан мутлақо фарқли эканлигини бир қарашдаёқ сезди.

Бибихонимнинг юзлари сўлгин тортиб, кўзларида алақандай мунг, таҳлика ва хавотир қалқиб турарди. Улар бибиларининг қаршисига оҳистагина чўкишди.

Бибихоним Сулув бикага таом келтиришни буюрди.

Улугбек Мирзо билан Ого Бегим Бибихонимнинг гап бошлашини кутиб сукут сақлашмоқда эди. Бибихоним эса хаёлида гужгон ўйнаётган бугунги воқеалар таъсирида гапни қандай бошлашни билмасди.

– Бибижон... – Ого Бегимнинг қуралай кўзларига ёш қалқиди, – сизнинг аҳволи руҳиятингиздин ташвишимиз ортиб, кўнглумиз гамга тўлмоқдадур...

Бибихоним уларнинг тамадди қилиб олишлари учун манзират этаётган бўлса-да, ўзи ҳеч нарсага қўл урмади.

Ого Бегимнинг ҳозирги гапи, ҳадик тўла чехраси Бибихонимнинг паймонасини тўлдирди.

– Улугжон, шаҳзодам... Менинг сиздан ўзга яқин сирдошим йўқдур, буни яхши билурсиз. Шул боис,

гумонларимни сизга айтмасам бўлмас. Аввало, Яратган бизни ноумид қилмасун...

Улуғбек Мирзо ҳушёр тортди. Бибисидан илгарилари бундай сўзларни эшитмаган эди. Кўнгли бирор нарсани сездимикин? Агар... худо кўрсатмасин, шундай ҳол юз берса, уларнинг ҳоли не кечади? Падари бузруквори узоқ Хуросонда, амакивачча шаҳзодалар орасида эса аҳилликдан кўра, адоват, киннинг ўрни кўпроқ.

– Лек... Инсон зоти борки, ҳар куни ўлимни уч бора ёдга олмоғи керак эркан. Чунки дунёдаги ягона ҳақиқат бу — ўлимдур ва бул ҳақиқатни ҳеч ким, ҳеч қачон ва ҳеч қандай далил, исбот бирлан инкор этолмайди. У ёшнинг-да, қарининг-да, барчамизнинг бошимизда бор.

Бибихоним Улуғбекнинг жим қолганини кўриб, унинг ҳали жуда ёшлигини, бундай мусибатга тайёр эмаслигини сизди. Улуғбек Мирзонинг озгин, рангпар юзлари оқариб, Ого Бегимга маъноли қараганича кўзларини пирпиратди.

– Улуғжон... Сиз эркаксиз... Шул боис, сизга очигини сўйламоғим даркор! – Бибихоним қаршисида ўн бир ёшли ўспирин эмас, балки балоғат ёшидаги навқирон йигит тургандай жиддий ва салмоқли қилиб гапирди. – Чунки тақдир зарбаси бошга дабдурустан тушса, ундан сақланмоқ иложи мушкул кечур. Инсон ҳар нарсага шай турса, ҳар нарсани ақл-идрок ва сабр тарозусида ўлчаб ҳал этса, тоғни кемирмоққа, сувни симирмоққа имкон топур...

Бибихонимнинг сўзларидаги аччиқ ҳақиқатни англай бошлаган Улуғбек Мирзо ва Ого Бегимлар бошларига тушажак мусибатни айни лаҳзаларда идрок этмоқда эдилар.

– Сиз шаҳзодасиз, – гапида давом этди Бибихоним, – шаҳзодалар учун ўз ғамлари,

ўз қайгулари йўқдур! Улар элнинг, юртнинг эгаларидурлар. Шул боис, Ватаннинг, юртнинг гам-ташвиши, бахт-иқболи уларникидур, яъни сизникидур. Буни унутманг, шаҳзодам!

Бибихоним гапирган сари руҳи кўтарила бошлади, эрталабдан бери юрагини кемириб адо қилмоқчи бўлаётган васваса шамдай эриганича унинг ўрнини томирларига қувват берувчи гайритабиий бир куч эгалади. Букчайиб турган елкалари тикланиб, бўғиқ, хаста овози тиниқлашди.

Улуғбек Мирзога Бибихонимнинг айрича ишончи қаттиқ таъсир қилди. Лекин дабдурустдан айтилган бу гаплар уни гангитиб қўйган, ишонгиси келмай, каловланмоқда эди.

– Ҳазрат бобомиз саломат эрдилар-ку?! Ҳеч бир умид йўқму?

– Ноумид шайтондур, Улуғжон! Оллоҳдин умидимиз бор... Лек, сўйлаганим киби, айна дамларда ҳушёр турмоғимиз шарт...

Улуғбек Мирзо бибисининг нима демоқчи эканлигига фаҳми етди. Ого Бегимга ўтириларкан, афсус билан бош чайқади.

Уларнинг ўртасида бўлиб ўтаётган суҳбатни таҳлил қилаётган Ого Бегимнинг аҳволи ҳам Улуғбекникидан кам эмасди. У дам Бибихонимга, дам Улуғбек Мирзога қараганича йиғламоқдан бери ўтирарди.

«Бечора, Улуғ бобоси! Уч-тўрт ойгина илгари неларни орзу этмаган эди».

Ушанда Ого Бегим Кониғилдаги тўйга ҳеч нарсадан хабарсиз, бувиси Хонзода бегимга ҳамроҳ бўлиб келган эди.

Ого Бегим шуларни ўйларкан, беихтиёр бувиси Хонзода бегим билан Улуғ бобоси ўрталарида бўлиб ўтган суҳбат ёдига тушди. Ушанда Улуғ бобоси:

– Пошшо келиним, менинг қароримни маликамиз Ого Бегимга етказдингизму? – деди.

– Улуг Амирим, қарорингиз борасинда ҳануз ҳеч нарса сўзлай билмадим. Чунки Улугбек Мирзонинг бул никоҳга ризо эрмаслигини менга етказмишлар. Шул боис, куёв бўлмиш шаҳзода бир тўхтама келгунларига қадар, сўзламасликни лойиқ топдим.

– Чакки қилибсиз, – деди шунда бобоси. – Менинг қарорим Мирзо Улугбекнинг қароридур, хонзодам. Чунки бизни-да тангрим боғлаб қўйган эрмас. Кўзумизнинг очиқлигида Оллоҳ раҳматига олган фарзанди қобилимиз — Муҳаммад Султон Мирзонинг омонатини эгасига топшуриб, руҳини шод этмакни ихтиёр этдим. Улуг Мирзо сизга-да, Муҳаммад Султон Мирзога-да муносиб куёв бўлур. Ризолик-норизоликка келсак, улар ёшдурлар, ҳеч бир ўспирин ёки қиз биринчи сўроқдаёқ майл билдирмаслар.

Бу гаплардан суюниб кетганлиги бувиси Хонзода бегимнинг чеҳрасидан кўриниб турарди.

– Гамхўрлигингиздин миннатдормен, улуг Амирим! Унда сизни набира келин бирлан қутламоққа изн беринг! – деди кўзлари ёшланиб.

– Сизни-да муборақбод этурмен, хонзодам, – деди овозидан мамнунлиги сезилиб турган Улуг бобоси.

– Ташаккур, соҳибқироним! Оллоҳим уларга-да сизнинг йўлингизни берсун!

Улугбек Мирзони фақат тўйу маъракаларда кўрган, лекин бирор маротаба ҳам суҳбатдош бўлмаган Ўги Бегимга бувисининг «Шаҳзода норози эрмиш» деган гапи оғир ботса-да, Улуг бобосининг қарорига эътироз билдириш учун ўзида журъат тополмади. Фақат шаҳзода билан ўрталарида ҳеч қандай муносабат бўлмасдан туриб, бунинг устига,

Ого Бегимнинг фикрини билмай, Улуғбек Мирзо нега бундай хулосага келганидан ҳайратланди.

Бу «норозилик»нинг сири эса тўйдан кейин очилди. Соҳибқироннинг чопаридан тўй хабарини эшитган Гавҳаршод бегим Амир Темур олдида мавқеи анча юксак Хонзода бегим ўғли Улуғбек Мирзони ўз таъсирига олиб қўйишидан чўчиб, маросимни бир йил кечиктиришни сўраган ва бунга сабаб қилиб ўғлининг «норозилигини» айтган эди.

Бобоси билан суҳбатда Улуғбек Мирзо «норози»лигини айтиб, онаси билан бобоси ўртасига нифоқ солишни истамади. Фақат «Ого Бегим майл билдирса, розимен», деди.

Сулув биканинг овози Ўғи Бегимнинг хаёлини бўлди:

– Ҳазрати олиялари, рухсат этсангиз, шайх Нуриддинбек кирмакка изн сўраб турурлар!

Кўнгли бир қалқиб тушган Бибихоним Улуғбек Мирзога ялт этиб қаради.

– Сўзларим қулоғингизда турсун, Улуғжон, – деди Бибихоним таъкид билан хайрлашиш чоғи ва иккисини қучди, – бобонгизга муносиб бўлунг!

– Иншаоллоҳ, бибим, сизга-да муносиб бўлмоққа сўз берурмен!

– Илоҳи, омин...

Шайх Нуриддиннинг авзойи бир алпозда, кўз қарашидан талвасага тушиб қолган одамга ўхшарди. У ёқдан-бу ёққа бетоқатлик билан бориб келарди. Ёмон хабарни сезиб, кўнглига совуқ ўрлаган Бибихоним:

– Тинчликму, амир?! – деди овози титраб.

Шайх Нуриддин Бибихонимнинг овозидан чўчиб тушгандай, илкис ўгирилди. Қуруқшаб қолган лабларини ялаганича:

– Улуғ Амиримизнинг... аҳволи руҳиятлари анча ташвишли... – деди ерга қараб.

– Астағфируллоҳ! – Шайх Нуриддин «Улуғ Амиримиз» дейиши биланоқ вужуди сесканиб, қўрқиб кетган Бибихоним унинг кейинги сўзларини эшитиб ёқасига туфлади. – Яхши ният қилинг, амир! Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар «омин» дейишади!

– Сиз оқила аёлсиз, ҳазрати олиялари! – Шайх Нуриддин кўнглидан кечаётган гапларини қай тарзда англамоққа қийналиб каловланди. – Ёмон ниятим бўлса, ўзимга урсун! Бироқ вазиятни ҳисобга олиб, валиаҳд масаласини ҳал этмоқ керакму, деб тахмин қилаётирмен. Худо кўрсатмасун, бир кори ҳол рўй берса, бир гамимиз минг бўлур...

– Элдин бурун хулоса чиқарманг, амир! Оллоҳ билгучидур...

Бибихонимнинг овози бу гап паст чиқди. Сулув бикани чақириб, камзулини келтиришини сўради.

– Мени афв этинг, ҳазрати олиялари!

– Англадим, амир!

Бибихоним «вазият ўзимга ҳам аён дегандай» кесиб гапирди.

Улар Амир Темур ҳузурига кирганларида, оқсоч қиз исериқ ва сандал дарахтидан тайёрланган тутатқини ўрик чўғи яллиғланаётган манқалга сепмоқда, чирсиллаб, оқиш-кўкиш тусда атрофга таралаётган тутундан хона хуш ҳидга тўлган эди.

Бибихонимни кўрган Туман Ого ва Тўкал хонимларнинг кўзларига ёш қалққанича йиғламоқдан бери бўлиб пешвоз чиқишди.

– Ўзингизни тутинг, маликам! – Бибихоним жиянилиги учун Туман Огога танбеҳли оҳангда гапирган бўлсада, бу сўз Тўкал хонимга ҳам тегишлилигини билдириш учун овозини баландалатди. – Ҳолатингиз ҳазрати олийларининг умидини сўндирур!

– Оллоҳим... ўзинг мадад бер! – деди гуссали шивирлаганича Тўкал хоним ва соҳибқироннинг оёқ учи томон ўтди.

– Омонмисиз, улуғ Амирим!

Бибихонимнинг овозидаги оҳанг кўзини юмган кўйи тез-тез нафас олаётган соҳибқиронга айрича таъсир қилди. Икки ёнига узатилган мадорсиз қўлларига жон эниб, саргая бошлаган ёноқларига гуп этиб қон урилди ва лабларига илиқ ифода ёйилди.

– Келдингизму, бибим... – Амир Темур чўка бошлаган қовоқларини базўр очди. Бибихонимга бошдан-оёқ тикилди. – Дийдор қиёматга қолдимму деб кўрқиб эдим...

– Астағфируллоҳ! Ноумид шайтондур, ҳазратим!

Бибихоним гапираркан, кўксини аччиқ бир нарса куйдириб ўтганини ҳис қилди. Бўғзига тикилган йиғидан вужуди титраб, юраги гурс-гурс ура бошлади. Соҳибқироннинг ёнига чўкканича қўлларини юзига босди. Амир Темурнинг қўллари ҳалиям ваража таъсирида, қайноқ эди.

– Умидсизлик этманг, улуғ Амирим!

Бибихоним гапираркан, жим қолган соҳибқироннинг сиймосини хаёлига муҳрламоқчидай, юзларига қаттиқ тикилди. Қулоқлари остида жаранглаётган мана шу оҳангни, ажал билан олишаётганини сездирмаслик учун мулойимлик билан термилаётган меҳрибон, қадрдон ва умр бўйи топинган мана шу кўзларни энди ҳеч қачон кўрмаслигини, минг доду фарёд, таваллолар қилса-да кўролмаслигини юрак-юракдан ҳис этди. Ҳозир... балки бир лаҳзадан сўнг, тўшакка узанган мана шу жусса ичидаги илоҳий бир қудрат ҳавога совурилади. Совурилади-ю...

– Бибим... амирларни чорланг, – соҳибқироннинг овози боягидан кўра тетикроқ, жарангдорроқ чиқди, – барчаси келсун...

Соҳибқирон атрофга кўз ташларкан, назари хонанинг бир бурчида қотиб турган Шайх Нуриддинга тушиб, «берироқ кел» ишорасини қилди. Фавқулодда юз берган бу воқеалардан гарангсиб, дарду дунёси қоронғи бўлган ва чуқур уйга толган Шайх Нуриддин бу имони илғамади.

– «Подшоҳ назаридан қолган кун болаларингнинг ҳам назаридан қоласен», деган гапинг эсингдаму, амир? – деди соҳибқирон Шайх Нуриддинга баландроқ овозда ва лабларини кулгута чоғлади.

– Шундай, улуг Амирим!

Хаёли бўлинган Шайх Нуриддин соҳибқироннинг нима деяётганини унчалик англамаган бўлса-да, шоша-пиша тасдиқ ишораси билан бош ирғади.

– Улуг подшоҳнинг... – Амир Темур кўрсатгич бармогини тепага нуқиди, – назаридан қолганимни сездингму дейман, ишорамни англамаётирсен...

– Астағфируллоҳ! Улуг Амирим, астағфируллоҳ! Гам кўзимни кўр, ақлимни афдол этмиш, – Шайх Нуриддиннинг томоғи бўғилиб, кўзларига ёш қалқиди.

– Ҳазрати олийлари, – ўртадаги ноқулай вазиятдан хижолат чека бошлаган Шайх Нуриддинни Мавлоно Табризийнинг овози қутқазди. – Дору ичмоқ фурсати етди.

– Букрини гўр тузатгани киби қазонинг доруси туфроқдур, мавлоно! – деди Амир Темур ва табибнинг дори узатган қўлларини нари итарди.

Соҳибқирон ўлимни кўп кўрган, қилич ва найза зарбидан нафас олишга ҳам улгурмай ҳавога учадиган жоннинг «ҳиқ» этган кескир ва бўғиқ товушдан иборат овозини кўп бора эшитган, бироқ бу ҳақда ҳозиргидай чуқурроқ ўйлаб кўрмаган,

фақат шундай лаҳзалар етганда Яратганга омонатини осонгина топширишидан умидвор эди.

Аслида ўлим Оллоҳнинг иродаси ва табиат қонунидан бошқа ҳеч нарса эмас. Лекин соҳибқирон бўғзидан осонгина чиқиб кетадиган бу жоннинг бошқа ўлимлардан бутунлай фарқ қилишини амир ва бекларининг нигоҳида илқис акс этган таҳликаларда бор даҳшати билан кўз ўнгига келтира олган эди.

Лекин энди фурсат ўтган, англаб етилган хатони ўнглаш учун на вақт, на имкон бор эди.

Мавлоно Табризий Хожа Юсуф билан уч-тўрт киши келганини, киришга изн бериш керакми-йўқлигини сўраганида, Амир Темурнинг дардчил чеҳрасида кулгута ҳам, кинояга ҳам ўхшамайдиган бир ифода пайдо бўлди.

– Изни энди сиз берурсиз, мавлоно! Икки дунё орасида воситачимиз ҳозир сизсиз! Аҳволи руҳиятимиз бир сизга-ю, бир худога аён...

Табризийнинг қизгиш юзлари баттар қизарди. Қовоқлари бўртиб чиққан қув кўзларини ерга тикканича жавобсиз, оҳишта йўталди.

Табризийнинг кўз олиб қочишида жон бор эди. У кеча тунга қадар ҳам Амир Темурнинг тузалиб кетишига ишонган ва бор тажрибаси, илмини ишга солиб касаллик билан курашаётган эди.

Саҳарга бориб, соҳибқироннинг аҳволи кескин ўзгарди. Оёқларининг учи, қўлларининг бўғинлари, кўзларининг ости кўпчиб, билинар-билимас шишинқирай бошлаган эди.

Улуғ Амирнинг кўнглини тинчлантириш учун Табризий бу белгиларни қон босимининг ошиши натижасида юзага келадиган ҳол деб тушунтириб, пешоб ҳайдовчи дорилар ичирган бўлса-да, ўзининг ичи зил кетди. Балки янглишаётирман деган умидда

кечқурун дам олиш учун кетган катта табиб Аҳмад Бухорийни тезда чорлатди.

Бир ҳафтадан бери туну кун улуг Амирнинг бошида ўтирган Аҳмад Бухорий уйқу тортаётган кўзларини совуқ сувда чала-чулпа чайганича ҳаллослаб етиб келди. Соҳибқироннинг қошида ҳомуза тортмаслик учун ичкарига киришдан олдин оғзини каррақдай очиб, кетма-кет эснади. Табризийнинг кўз қарашлариданоқ Амир Темурнинг аҳволи оғирлигини фаҳмлади. Томир уришини эшитиб кўргач, ўзлари тушунадиган алпозда чўзиб, чуқур нафас олди.

Шундан кейин Табризийнинг ичига гулгула тушди. Бирор кори ҳол рўй берса, шаҳзодалар қаҳрига учрамаслик учун сарой табибларининг барчасини қайта йигиб, навбатма-навбат фикр олди. Абдуғаффор Термизийдан бўлак, барчаларининг фикри бир ердан чиқди. Соҳибқирон дардга енгилла бошлаган эди.

Абдуғаффор Термизий эса яна бир карра зулук солиш таклифини берди.

Лекин Табризий барча масъулият ўзининг бўйнидалигини эслатиб, бундай қилолмаслигини, қайта зулук солиш соҳибқироннинг қонини кескин камайтиришини, бунингоқибатида, дармонсизланиб қолган беморнинг ўлими тезлашишини, қавчинлар хабаридан сўнг зудлик билан йўлга тушиши кутилаётган шаҳзодаларнинг бирортаси ҳам бобосининг кўзи очиқлигида етиб келолмаслигини айтди. Шу пайтгача ҳамманинг эътиборида бўлган, ҳамма унга қўл етмас ҳилқат каби қараган, ўликни ҳам қайта тирилтирувчи деган ишонч билан ҳаётини топширган кўйи ҳар бир ҳаракатини умид билан кузатаётган Амир Темурнинг кўзларига шунинг учун ҳам қарай олмаётган эди ва ҳамма нарсага худди ўзи айбдордек, ҳар бир юмушга ўзи югурар,

бирортаси яхши гап айтиб қолар, деган илинжда, ҳамманинг оғзига тикиларди.

Унинг ночор аҳволини бутун Амир Темур ҳам иллаган, лекин сезмаганликка олганди. Сезганини билдирган тақдирда ҳам энди фойдаси йўқ эди.

«Талвасадан не фойда... – ўйларди, иситма ва оғриқдан қақшаётган чарчоқ вужуди ором истаётган соҳибқирон кўз олдидан лип-лип ўтаётган чеҳраларнинг бир-бирига қилаётган талвасали ишорасига, қулогига гоҳ яқин, гоҳ узоқ эшитилаётган узук-юлуқ овозларига бефарқ тикилганича. – Йўқни йўндириб бўлмагани каби, имкондан ортигини талаб этиш бефойда. Қисмат йўли сўнгига етгач... Лекин ҳечдин кўра кеч яхши. Ҳеч бўлмаса амиру беклари билмоғи керак...».

Шу боис, Бибихоним улуг Амирнинг чорлови билан шаҳзодаларни, амиру бекларни ҳузурига чақиртирган эди.

– Кирсинлар, – деди соҳибқирон табибни ортиқ илҳақ қилмай, – барчасини чорланг!

Ҳамманинг олдига тушиб олган Хожа Юсуфнинг ранги бир алпозда эди. У узун бўйинини елкалари орасига қисганича тўшак томон ҳадиксираб қадам босарди. Жангарилигига, қайси жангда қанча одам ўлдирганини айтиб, мақтаниб юришига қарамай, Хожа Юсуф майитдан ўлгудай қўрқарди. Ҳозир ҳам Табризийдан соҳибқироннинг аҳволи оғирлигини, умид қолмаганини эшитгач, вужудига титроқ кирган, худди бўйнига арқон солиб судраётган каби базўр қадам ташларди.

Унинг бу феълени яхши билган соҳибқирон табибнинг нимадир деганини дарров англади. Аҳволи бир алпозда бўлса ҳам сездирмаслик учун жилмайди.

– Ҳали ўлганим йўқ, Хожа, қўрқмай келабер!

Хожа Юсуф ўзини тутолмади, ҳунграганича соҳибқироннинг оёқларига йиқилди.

Фавқулудда юз берган бу ҳолатдан тўшак атрофига тизилишиб ўтирган вазиру амирлар ҳангу манг бўлиб қолишди. Бугунми, эртами шундай воқеа рўй беришини билиб, сергак турган бўлишса-да, гўё бундай хаёл етти ухлаб тушларига кирмаган каби ажабланишиб, Хожа Юсуфга худди ёмон ният қилган кишига қарашгандай таъна аралаш тикилишди.

Бибихоним ноқулай аҳволда қолган Хожа Юсуфга сув беришларини сўради.

Дам қисмаси борлиги учун нафаси хириллаб чиқаётган Хожа Юсуф сувдан ҳўплаб, кўз ёшларини енги билан артди-да, эмаклаб бориб соҳибқироннинг ёнига чўқди.

– Мени афв этинг, улуг Амирим, ўзимни бошқара билмадим...

– Лекин яхши йиғлар экансан, Хожа, – деди Амир Темур ўйчан кўзларини амирнинг қон қочиб, ҳалиям титраётган кўкиш лабларига тикканича, – гўянданиям кераги йўқ эркан!

«Ўлаётган чоғидаям кўнглига гап сиғаётганини», деди хаёлан гудраниб, валиаҳдликка Пир Муҳаммад Мирзо номзодини ҳавола этган соҳибқироннинг қароридан дарду дунёси қоронги бўлиб ўтирган бек Пир Али Тоз. У соҳибқироннинг гапини эшитгач, Пир Муҳаммад Мирзо ҳузуридан аразлаб кетганидан пушаймонлик туймоқда эди. Пир Муҳаммад Мирзо қўшинида амирлик даражасига кўтарилган бўлса-да, ўтган йили умумий қўшин қўмондони қилиб тайинланган Халил Султон Мирзонинг ваъдасига учиб, бу ёққа бек бўлиб ўтиб қолганди. Шунинг учун фалакнинг бу каби эврилишидан ҳозир гарангсиб, сувга тушган нон каби бўшашиб ўтирарди.

Соҳибқироннинг қадрдон овози Хожа Юсуфнинг вужудини эзиб турган қўрқувни тарқатди. Меҳри товланиб, жонини фидо қилмоқчи эканлигини исботламоқчидай, бошини кундага қўяётган каби эди.

– Жоним сизга садқа, улуг Амирим!

«Тулки, – дея ижирғанди Хожа Юсуфнинг ҳаракатларини кузатаётган Пир Али Тоз, – жонингни эртага Пир Муҳаммад Мирзога ҳам садқа қиласен».

У Амир Темур атрофидаги тўрт амирни жинидан баттар ёмон кўрарди. Булар Шайх Нуриддин, Шоҳ Малик, Бурундуқ Барлос ва мана шу Хожа Юсуф эди.

– Жонинг ўзингга сийлов, – деди соҳибқироннинг овози товланиб, сўнг бўғзига қадалган мунгни кеткизиш учун ютиниб, кўзларини юмди, – ҳаммангиздан розиман, фақат...

Соҳибқирон нимагадир ишорат қилмоқчидай ёнига узанган ўнг қўлини кўтармоққа чоғланди. Бармоқлари қимирламаётганини сезиб, шошиб Табризийга ўтирилди. Кўзлари табибнинг нигоҳи билан тўқнашиш учун таъқиб этса-да, мавлононинг зийрак назари тутқич бермади.

Хаёллари остин-устун бўлиб кетган Пир Али Тоз эса ҳамон соҳибқироннинг жон таслим қилаётганига ишонгиси келмасди. «Синаётир, – дерди Амир Темурнинг ҳаракатларини таҳлил қиларкан. – Ким киму, дунёни титратган ҳукмдор бу қадар сокин ўлиши мумкун эрмас. Ҳаммаси ўйин, чунки олдин ҳам неча маротаба «ўлади-ўлади» қилишган. Бу сафар эса Пир Муҳаммад Мирзо номзодини ўтказиш учун топишган бул томошани. Чунки овозидан, юзидан ҳеч ўладиган чути йўқ».

У кўз олдида жон берган отасини эслади, отаси умрининг сўнгги дақиқаларида худди ақдан озган шер каби талвасага тушган, қўлига илинган нарсани болаларига отганича эгнидаги уст-бошларини йиртиб, пора-пора қилганди.

Соҳибқироннинг нимагадир интилганини кўрган Бибихоним юраги ҳаприқиб, учиб бошига келди.

– Ҳазратим...

Бибихонимнинг титроқ овози Амир Темурни ҳушёр этди. Кўзларини очиб атрофига бирма-бир назар соларкан:

– Бибим... Қуръони каримни келтиришсин... – деди секингина ва қўшиб қўйди: – Улугбек Мирзо бирлан Иброҳим Султон Мирзоларнида чорланг...

***

Шаҳзодалар Мирзо Улугбек ва Иброҳим Султонлар кириб келишганида соҳибқирон кўзларини юмиб ётарди. Уларнинг шовурини эшитгач, илҳақ нигоҳларини эшик томон шошиб тикди. Ёш йигитчалар олдида чўзилиб, гум-гурс ётганидан хижолат чекиб, ипак тўшакларга узанган оёқларини секин йиғди.

Бибихонимнинг авзойидан кўнгилларига гулгула тушган шаҳзодаларнинг чеҳраларидан ташвишланаётганлари кўриниб турарди. Соҳибқиронга кўзи тушиб, кўнгли бузилган Улугбек Мирзо тез-тез юриб келиб, унинг пешонасидан, қўлларидан ўпди. Совуқ ёноқларидан бобоси сесканмаслиги учун юзини хиёл теккизди.

Иброҳим Султон эса яқинлашишга кўрққандай, тайсалланиб орқада қолди. Бибисининг ишорасидан кейингина яқинроқ бориб, юзини тутди. Хаёлида лабларини яқинлаштираётган маҳал бобосининг жони узилиб қоладигандай, ваҳима ичида кўришди.

Лекин бобосининг юзларига қарамади. Нигоҳини ерга тикканича дарров орқасига чекинди.

Уларнинг авзойиданоқ ҳаракатларини кузата бошлаган Амир Темур ёшлари ва кўринишлари бир хил бўлган, лекин иккаласи икки дунё каби фарқли шаҳзодаларни биринчи мартаба солиштирмоқда эди.

Иброҳим Султон Улуғбек Мирзога нисбатан сал бўйчан. Лекин қарашларидан ҳали болалик нуқси кетмаган, қаттиққўл, талабчан аткалар тарбиясига берилганига қарамай, ҳаракатларидаги нуқсонлар кўзга ташланиб турарди. Гапирмаса ҳам бўшанг, кўнгилчанлигини пайқаш қийин эмасди.

Улуғбек Мирзо камгап, лекин жиддий, ўзини тутиши, гапириши рисоладагидай эди. Мударрис Абдулмаликнинг сўзлаш оҳанги, кулганда овоз чиқармай жилмайиши юққан эди.

Амир Темур ҳар сафар фарзандларига, набираларига қараганида уларнинг аксида ўзини кўргиси келар, лекин шунча авлодидан бирортаси ўзига ўхшамаганлигига ҳайрон қоларди.

Кўриниши, феъли-атвори, ҳатто овози ва гапириш оҳангигача бир томчи сувдай ота-онасига ўхшаб кетадиган одамларни кўрганда ҳаваси келарди.

Шаҳзодалар сўрашиб бўлишгач, бошқаларга жой бўшатиш учун орқага чекинишди.

– Оға, бобомиз ҳазратлари ўлиб қолсалар, нима қилурмиз? – деди шивирлаб Иброҳим Султон Улуғбек Мирзога, йигламоқдан бери бўлиб.

Бу ҳақда ўйлаб кўрмаган ва хаёли бошқа нарсалар билан банд бўлган Улуғбек Мирзо дабдурустандан бир нарса деёлмади.

– Олоҳ кўрисин... – Улуғбек Мирзо «ўлиб қолгудек бўлса» демоқчи эди, бироқ бу сўзни тилига

олгиси келмади, дудмал қилиб: – Самарқандга қайтурмиз... – деди у ҳам шивирлаб.

Нима қилиш кераклиги мавҳум бўлса-да, қайтишларининг аниқлиги Иброҳим Султоннинг чиройини очди. Бобоси ҳақидаги совуқ ва қўрқинчли ўйдан кўра, Самарқандга қайтиб, иссиқ манқаллар атрофида тобланганича мазза қилиб ўтиришни ўйлаш мароқлироқ эди. Тезроқ қайтгиси келди, лекин бу кетиш фақат бобосининг ўлими билан боғлиқлиги ҳақида ўйлаб ўтирмади.

• • •

Пир Али Тознинг ҳалиям ичи ёнмоқда эди. Аламини кимдан олишни билмай, ўзининг авра-астарини ағдариб сўккан бўлса-да, барибир ҳовуридан тушмаган, қарама-қарши ўйлардан арининг уяси каби шишиб, ғувиллаётган бошини деворга уриб ёриб ташлагиси келарди.

Ёши қирқдан ошган бўлсаям ақли кирмаганлигидан, қўнимсизлигидан ҳовлиқма ва ўпкалиги қолмаганидан дарду дунёси қоронғи бўлиб борарди.

Бу ёшда ундан бошқа ҳамманинг хотини, болачақаси, уй-жойи, боғ-роғи, мол-қоли, қўтон-қўтон қўйи, туя-ю йилқиси бор. Битта уники йўқ. Топган-тутгани қандай келган бўлса, шундай кетади. Худди қарғиш теккан одамга ўхшайди. Бўлмаса қиморни бир у эмас, бошқалар ҳам ўйнайди. Улар бирида ютқазса, иккисида ютишади. Уники эса тескариси, қиморнинг пири бўлсаям, бир марта ютса, икки марта ютқазади. Онаси икки боласини етаклаб кетиб қолган келинидан шубҳаланиб, бормаган фолбини, ўқитмаган мулласи қолмади. На илми амал, на дуои фотиҳа кор қилди. Қайтага, шаҳзода Халил Султоннинг гапига кириб амирликдан ҳам

айрилди. Келганига бир йилдан ошсаям ҳали беклигича юрибди. Пир Муҳаммад Мирзо тахтга чиқиб қолса, шўрига шўрва тўкилади. Шаҳзода кўнглига олмагандай кўринса-да, хаёлининг бир чеккасига тугиб қўяди. Пайт пойлаб, ҳақини беради. Халил Султон «тахт меники» деб керилса, ишониб ўтирибди. Вой, пишмаган хомкалла! Мақтанчоқлик уларга қўндоқда текканлигини отаси Мироншоҳ Мирзонинг қилмишларидан билса бўларди-ку! У аҳмоқ ҳам неча йилдан бери ўзини ҳукмдор санайди. Тахтдан азл бўлгач, уни ўчди. Лекин улуг Амир ҳаммасини болади. Ҳаммасига бирма-бир «сен валиаҳдсан» деб қўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб қўйиб, оёғи бир этикка тиқилганида, мана, кўнгли тилаганини ворис қилди. «Ўзлик-ўзлик топишар, ётга бало ёпишар», дегандай Пир Муҳаммад Мирзо билан Халил Султон ҳеч нарса бўлмагандай топишишди. Лекин у қайси юзи билан энди Пир Муҳаммад Мирзога кўринади? Халил Султон авради, қўйнимни пуч ёнғоққа тўлдирди, дейдими? Ишониб бўпти. Олдин ишонсаям энди ишонмайди.

Вой, гумроҳ банда-я?! Одам бир марта адашади, икки марта адашади, борингки, беш марта адашсин. Лекин бир умр хато қилиши мумкинми? Шу мулоҳазасини Ҳамза Сулдузга айтган эди, «Демак, сиз ақлингизни ишлатмайсиз, бек. Қилмоқчи бўлган нарсангизни хаёлингизда обдон пишитмайсиз. Ҳар бир жумбоқнинг етти йўли бор, бекорга «Етти ўлчаб бир кес», дейишмаган. Ана шу етти йўлни топиш керак ва энг самаралисини қўллаш лозим. Мен олдин режа тузамен, фойда ва зарарини тарозуга соламен. Ана ундан кейин иш бошлаймен», деди. Бунга гапириш осон. Чунки у минг ўйламасин, қасд қилган нарсасининг натижасини ҳеч қачон олдиндан кўролмайди.

Бўлари бўлиб, бўёги тўкилгандан кейин ҳамма нарса оппо-осон, худди хамирдан қил сугургандай туюлади.

Ҳозир ҳам Пир Муҳаммад Мирзодан кечирим сўраб, қайтиб боргани яхшими ёки сабр қилиб кутиб туриши керакми, билаётгани йўқ. Мана шу иккита фикрдан бошқа зигирча ўй келгани йўқ калласига. Яна Ҳамза Сулдуздан сўрайдими? Ўшандаям юрак ютиб, гапирганига қанча вақт пушаймон бўлиб юрган эди. Тўғриси, сархушлиги учун айтиб қўйди. Бўлмаса бировга айтадиган гап эмас бу. Эшитган қулоққа ёмон. Билган-билмаган «шу калланг билан амир бўлиб юрибсанми», дейди.

Пир Али Тоз шуларни ўйларкан, Ҳамза Сулдуз ўшанда унга билдирмагани билан ичида, «Яхшиямки, каллангнинг ишламаганига калланг ишлабди», деб кулганини хаёлига келтирмади.

Ўшанда Ҳамза Сулдуз бир кўнгли «хафа бўлманг, сиз каби ҳовлиқма тентакларнинг ҳам ўз юмушлари бор, бек», деб писанда қилмоқчи бўлган. Чунки Пир Али Тознинг юмуши «тозалаш» эканлигини амир яхши биларди. Унга одамнинг аҳамияти йўқ. Пул тўлашса бўлди, тўғаноқ бўлаётган одамни худди тош каби бирпасда олиб ташлайди. Мироншоҳ Мирзонинг қанча кушандасини йўқотиб берди. Шунинг учун Пир Али Тозга ўхшаганлар билан эҳтиёт бўлиб муомала қилиш керак, «сеники маъқул», деб узоқ юриш лозим. Чунки «салла» деса «калла» оладиган бу хил беўй одамларнинг ўзига хос нафсониятидан ҳар бало келади.

Биров билан дардлашмаса, ёрилиб кетишини ўйлаган Пир Али Тоз даст ўрнидан турди. Чакмонини елкасига ташлаб, ташқарига чиқди.

Намозшом туша бошлаган, Дўнгсаройнинг этагидан бошланган чодирлар атрофида айланиб юрган қоровул навкарларнинг исиниши учун

ёқилган гулханлар лопиллар, ҳар кунги гавжумлик, гала-говурдан асар йўқ, ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит эди. Оппоқ қор ичида дўппайиб турган чодир ва ўтовларнинг гумбазлари ўртасидаги туйнуклардан кўтарилаётган тутун аралаш ҳовурни ҳар-ҳар замонда шакар савалаётган изгирин еллар қанотида гоҳ ўннга, гоҳ чапга совураётганга ўхшарди. Сайҳонлик бўйлаб узанган минглаб чодирлар ҳозир Пир Али Тознинг кўзига маъносини йўқотган мавҳум дўнгликлар каби кўринди.

Табиат ва ўлим олдида инсоннинг чумолидан фарқ қилмаслигини ҳис этаркан, кўз олдида етти иқлимни титратган, не-не қиличу найзалар тигига чап берган соҳибқироннинг бутун ерпарчин бўлганича атрофидагиларга мўлтираб ётган чеҳраси келиб, юраги увишди.

Шу пайтгача ҳеч қачон ўзининг ўлими ҳақида ўйлаб кўрмаган, аниқроғи, ўйлашдан қўрққан Пир Али Тоз охир-оқибат бошига тушажак бу қисматнинг қай тарзда содир бўлиши ҳақида бир лаҳза хаёл қилди. Нотаниш лашкарлар қуршовида бошидан жудо қилинган пажмурда танасини тасаввур этаркан, юраги сесканди. Майити тепасида чапак чалаётган онаси, хотини, болаларининг афтодаҳол аҳволларини кўрмаслик учун кўзларини юмиб, ўзини чалғитди.

Юракни сиқувчи бу лаҳзалар худди шамнинг ола-чалпоқ кўланкалари каби устига бостириб келаётгандай, қадамини тезлатди. Ўзидан элик қадамлар нарида икки бўрибосар суяк гажиётган чодир томон бурилди. Лекин ярим йўлга етмасдан, чодир эгаси Амир Темуртошнинг зиқналигини эслаб, кириш фикридан қайтди. Ҳамза Сулдузнинг чодирини излади. Қоронғилиқда чодирларни адаштирмаслик учун эшик олдидаги қоровул йигитларга овоз берди. Йигитлар амирнинг чодирда

ёлғизлигини айтгач, оёқларидаги қорни қоқиб, ичкарига юрди.

Пир Али Тоз Ҳамза Сулдузни ичида ёмон кўрсаям, амиру беклар орасида биргина мана шу амир билан гапи келишарди. Бунинг устига Ҳамза Сулдуз Пир Муҳаммад Мирзонинг қайсидир канизагига қариндош деб эшитган эди. Пир Муҳаммад Мирзо тахтга ўтирса, амирнинг даври келишини тахмин қилиб, ҳозирдан олдига хашак ташлаш керак, деб ўйлади. Бирида бўлмаса, бирида ияди. Ҳамза Сулдуз ҳам уни сўймаса-да, лекин муносабатини сездирмасди. Бошига бало орттирмаслик учун тил учида «ҳа-па» қиларди.

Ҳамза Сулдузнинг кигиз чодирни иссиққина эди. Табиатан озодаликни, шинамликни ёқтирувчи амирнинг чодирни ортиқча ҳашаматлардан холи, топ-тоза, рипта-чинда эди. Ўртадаги ўчоққа қаланган саржинлар чўғ бўлай деб қолган, билинар-билинемас кўтарилган оқиш тутунлар атрофга таралмай, ҳалқаланиб-ҳалқаланиб, чодирнинг туйнути томон ўрларди.

Чўғ устидаги декчада каттакон лаҳм солинган чўпон шўрва қайнар, пишган гўштнинг хуш ҳиди димоқларга урилиб, иштаҳани қитиқларди.

– Жонингиз ҳузурини биласиз-а, амир, – деди кўнгли бироз ёришган Пир Али Тоз чакмонини бошлаб кирган навкарга узатаркан ва амир билан кўришгач, декча томонга узанганича ҳузур билан ҳавони ҳидлади, – оҳ-оҳ, ризқимиз қўшилганини қаранг, амир! Бошқа нарсалардин ҳам борми, ишқилиб?

«Бошқа нарса» деган сўзданоқ мусалласни тушунган навкар ялт этиб Ҳамза Сулдузга қаради. Амирнинг «келтир» деган маънода бош иргаганини кўргач, қуллуқ қилганича чиқиб кетди.

Пир Али Тоз чодир атрофига қалин қилиб тушалган оппоқ пўстаклар устига чўкди. Кирганда чеҳраси очиқ кўринган Ҳамза Сулдузнинг юзи ҳозир сўлгин тортганди. «Кошки, ичингдагини билмасам... – деди хаёл билан Пир Али Тоз амирнинг афт-ангорига тикиларкан, – севинчдан юрагинг ёрилай деяти-ю, оғайни, ўзингни мажбуран ҳам чекаётган қилиб кўрсатишга бало борми?»

– Келинг, бек, – деди Ҳамза Сулдуз фотиҳага қўл очаркан, – аҳволи руҳиятингиз қалай?

Пир Али Тоз ҳам ҳам чекаётгандай чуқур уҳ тортди.

– Аҳволи руҳиятимиз ўзингизга аён, амир, – деди овозини товлаб Пир Али Тоз, – дарду дунёмиз қоронғу, ўлгандан беримиз.

Ҳамза Сулдуз уни соҳибқироннинг ҳузурида талвасага тушиб қолганини кўргани учун ҳозирги сўзларини ҳам тўғри маънода қабул қилди.

– Ноумид шайтон, иншаоллоҳ, ҳали ҳазрати олийлари бирлан кўп йиллар бирга бўлурмиз, – деди Ҳамза Сулдуз яна сўлиш олиб. Лекин овозининг оҳангидан бу гапларни шунчаки айтаётганлиги сезилиб турарди.

– Шундай, шундай, – деди унинг кўзига тик қарамай Пир Али Тоз ҳам, – ҳар бир иш Оллоҳдан! Лекин, менинг назаримда, ҳазрати олийлари валиаҳдни айни вақтда тайин этдилар ва энг муносиб шаҳзодани танладилар. Шаҳзодаларнинг шаҳзодасидур Пир Муҳаммад Мирзо!

– Деворнинг ҳам қулоғи бор, бек, – деди Ҳамза Сулдуз ва шошиб чодир эшиги томон қаради.

Пир Али Тоз гапи Ҳамза Сулдузга ёқиб тушганини, уюлган қовоқлари орасидаги чуқур чизиқ ёзилганини кўриб турарди. Ҳамза Сулдузнинг чеҳрасига гоҳ жиддий, гоҳ мамнун

ифода қалққанича қисиқ-қисиқ қув кўзлари пирпираб, шубҳали тикиларди.

Ташқаридан кимнингдир йўталгани эшитилиб, бўйи узунлиги учун чодирнинг эшигидан ярим белигача энгашиб кираётган қоп-қора юзли, эгар қошлари савол аломати каби чимирилган мўгул башара йигит кўринди. Қўлидаги кумуш патнисда мева-чевалар билан бир кўза мусаллас бор эди.

Гап очиш мавриди келганини сезган Пир Али Тоз навкар дастурхонни ёзишига сабри чидамай, кўзани патнисдан олди-да, пиёлаларга тўлдириб май қуйди.

Кўза яримлаганда суҳбат қизий бошлади.

...

Эшик оҳиста чертилди. Хитойи барқут тўшаклар солинган тахтравонли ётоқнинг юмшоқ парқу болишларига ботган кўйи чоғир ҳўплаганича севгилисининг хонишларини тинглаётган шаҳзода Халил Султон сармаст кўзларини базўр очди. «Бемаҳалда ким келиши мумкин? Тинчликмикин?» деган хавотирда шошиб Шод Мулка қаради. Узлуксиз таъқибдан жони зада бўлган ва бир ойча нари, соҳибқироннинг розилигидан сўнг, шаҳзода билан бирга яшаётган Шод Мулкнинг қувонч тўла кўзлари таҳлика билан алмашди. Қўрқув ва безовталиқ исканжасида ўрнидан сапчиб турди.

Мармар каби оппоқ елкаларига ёйилиб турган жингалак, қоп-қора сочларини йиғиштирган кўйи эшик томон юзланди.

– Кимсен?

– Мен... шаҳзодам, – эшик оғасининг таниш овози эшитилди, – соҳибқирон ҳазратларидин шошилинич мактуб бор. Шотурпари¹ шаҳзодаи жувонбахт Халил Султон Мирзонинг ўзларига

берурмен деди... Ёнида Қавчинлардан бири ҳам бор.

«Қавчин» сўзини эшитиши билан Халил Султоннинг кўнглидан ёмон уй ўтди. Чунки Қавчинлар энг махфий хабар ёки маълумотлар тарқатилгандагина шотурпари¹ларга қўшиб жўнатилади. Улар мактубларни ўзлари билан ёки ёт қўлларга тушмаслиги учун ёдлаб олардилар. Қавчинлар соҳибқироннинг ишончли ҳарбий беклари эдилар. Минг кишидан иборат Қавчинлар талофат кўрсалар, уларнинг ўрни бошқа қўшинларнинг энг сара аскарлари, яъни беклари ҳисобидан тўлдириб бориладди.

Эшик оғасининг овозидаги ташвишли оҳангни сезиб, Шод Мулк шаҳзодага хавотирлик билан қаради.

Халил Султон шоша-пиша, ички кийимлари устидан банорас хилъатига ўраниб, эшикдан чиқди.

Девонхонада беклаётган шотурпарининг ёнида бобосининг бекларидан Хизр Қавчинни кўриб, Халил Султон сергакланди ва Қавчиннинг қовоқлари солиқ кўзларида яширин талваса ётганини бир қарашда илғади. Кўнгли нохушлик сезиб ҳаяжонланди. Хизр Қавчиннинг гапиришини кутмай, ўзи сўз бошлади:

– Хуш кўрдик, бек, тинчликми? Ҳазрати бобомиз соҳибқирони аъзам, бибимиз, оға-иниларимиз омонму?

– Иншаоллоҳ, шаҳзодам, – Хизр Қавчин қўлидаги мактубни узатишдан аввал шотурпари ва эшик оғасига «чиқиб туринг» ишорасини қилди-да, Халил Султонга юзланди. Лекин юзига

---

¹ Шотурпари — махсус хабарчи.

қарамади. – Ҳазрати олиялари Бибихонимдан мактуб келтирдим...

– Бобом ҳазрати олийлари соғ-саломатмилар?

Хизр Қавчиннинг овозидаги маҳзунликдан ташвишга тушган шаҳзода шоша-пиша яна бобосининг сиҳатини сўради. Хизр Қавчин ердан кўз узмай:

– Алҳамдулиллоҳ, шаҳзодам! – деди.

Халил Султон сўргичланган мактубни очишга ҳам сабри чидамай, йиртди. «Кўзимизнинг нури, белимизнинг қуввати, шаҳзодам! (Бибихоним шаҳзодалардан фақат уч кишига худди шундай мурожаат қиларди, бири — Пир Муҳаммад Жаҳонгир, иккинчиси — Халил Султон ва учинчиси — Мирзо Улугбек эди). Ҳазрати бобонгиз сиз билан кўришмоқ истагидадурлар. Мактуб етган замоноқ қошига учиб келмоқни тилаб турарлар. Пешонангиздин ўпиб, Бибингиз».

Мактубдаги сўзларнинг маъносига унчалик тушунмаган Халил Султон Хизр Қавчиннинг кўзларидан ҳақиқатни уқмоққа уриниб, синчковлик билан тикилди.

– Саволимга жавоб бермадингиз, бек, ҳазрати соҳибқирон омонмилар?

Икки кеча-ю икки кундуз дам олмасдан, ухламай, тинимсиз от чоптириб келаётганлари боис, бурнидан тортса йиқилар даражада ҳолдан тойган Хизр Қавчин, соққасига ботиб кетган кўзларини маъносиз пирпиратди.

– Мен ҳеч нарсадан беҳабармен, шаҳзодам. Бироқ... Ҳазрати олийлари — бибингизнинг ташвишли нигоҳларидин, овозларидин улуг бобонгизнинг бироз тоблари қочганини фаҳм этдим... Яна Оллоҳ билгучидир!

Халил Султон Хизр Қавчиннинг бир алпоздаги аҳволидан ниманидир сир тутаётганини англаган

бўлса-да, бобосига бирор кори ҳол етганига унчалик ишонгиси келмади ва фақат беморлиги учун чорлаётганларига ҳам шубҳа қилди. Бобоси неча маротаба дардга чалинган, ҳатто ўлим тўшагида ҳам ётган, лекин ҳеч қачон бу тарзда ҳузурига чақиртирмаган эди. Бунга Шод Мулкни ҳам сабабчи қилмади. Бибисининг аралашуви билан ҳаммасига нуқта қўйилган эди.

У бир лаҳза қотиб турди. Бир хаёл бек билан очикчасига гаплашсаммикин, деб ўйлади. Қистайверишга яна нафсонияти йўл бермади. Эшик оғасини чақириб, «истироҳат этмоқларини таъминланг» деди-да, сўнг маъноли қилиб қўшиб қўйди: «Келишганини ҳеч ким билмасин...»

Халил Султон Хизр Қавчин билан совуқ хайрлашди.

– Бугун яхшилаб дам олинг, бек! Тонгла баҳузур суҳбат қурурмиз. Яхши ҳордиқ миянгизнинг таркини очур... – деди илмоқли қилиб ва норозилигини билдириш учун тезгина юзини ўтирди.

Хизр Қавчин миқ этмади. Букчайган танасини янаям эгиб, ташқарига чиқди.

Кўнглида уйғонган нохуш шубҳалар исканжасида, эшикка ёпишган кўйи шаҳзодани бетоқатлик билан кутаётган Шод Мулк Халил Султон кириши билан авзойига қаради. Шаҳзоданинг ранглари ўчган, ҳаяжонланаётгани кўзларидан сезилиб турарди. У тўшакка узанаркан, қўлидаги мактубни юзига босди.

Эндигина изига туша бошлаган ҳаётига яна оғу аралашидан хавотирланиб, кўнгли минг кўчага кириб чиқаётган Шод Мулк Халил Султоннинг қўлидаги мактубга ёпишди.

– Яна ўлимми?

Халил Султоннинг бош ирғаб тасдиқлаши Шод Мулкнинг дарду дунёсини қоронги қилди, бағрини

ёндирди. У титраб-қақшаганича шаҳзоданинг кафтларини олиб, ичкўйлаги устидан қорнига теккизди.

– Ё тангрим! Мана бу норасидада, ҳали дунё юзини кўрмаган бу гўдакда не гуноҳ? Ўз бобоси ҳам бу қадар бераҳм бўлурми? Ё тангрим...

Халил Султон уввос солган Шод Мулкнинг йигиси маъносини англаб, уни бағрига босганича сочларини силаб юпатмоққа тутинди..

– Бонум... тинчланинг! Бобом... Ҳазрати соҳибқирон бобомиз, – шаҳзода аниқ нима деярини билмай каловланди. Кейин тахминини тилга кўчирди: – Дорул бақоға...

Шод Мулк бир лаҳза тош қотди, кийикнинг кўзлари каби катта-катта хумор кўзларидан думалаётган ёшлар бирдан тинди. Қорачиқларига инган қайғу ўрнини табассумга ўхшаш майин ифода эгаллади. Йиғлаганда ҳам гунча мисоли янада гўзал тортувчи қирмизи лабларини ҳайрат билан тишларкан, шаҳзоданинг сўзларидаги маънони англаб, қувончдан қийқириб юборишига бир баҳя қолди. У ўзини базўр босиб, қоғозга узанди. Қандил ёруғи яхшироқ тушиб турган ерга яқинроқ бориб, шоша-пиша мактубга кўз югуртирди.

Юраги отилар даражада ураётган ва қувонаётган Шод Мулк хатнинг мазмунидан кўнгли тўлмай, шаҳзодага шошиб қаради.

– Мактубда ўлимдин хабар йўқ-ку, шаҳзодам, – кўнглида уйғонган қувонч ўрнини яна хавотирлик эгаллай бошлаган Шод Мулк кечинмаларини сездирмаслик учун овозига ғамгин тус берди.

Халил Султон хатни унинг қўлидан олиб букларкан, бошини эгди.

– Шотурпари бирлан Хизр Қавчиннинг ўзи келмишки, бу ерда бир гап бор. Хизр Қавчиннинг сўзларидин ва аҳволи руҳиятидин ҳақиқатни

илгадим. Элу улус, қолаверса, шаҳзодалар, ҳатто амиру беклар орасинда парокандалик тугилмаслиги важидин, балки сир тутмоқликни ихтиёр этмишлар. Бибимни билурсиз, ҳар нарсани тарозуга солур. Амиру бекларни тонгла машваратга чорлай, зудлик билан сафарга отланмоқ даркор!

Шод Мулк шаҳзоданинг ҳам қалққан юзларига юзини босиб, ҳамдардлик изҳор этаркан, қўлларидан ушлаб ёнига чорлади.

– Утиринг, шаҳзодам...

Ун икки ёшидан бери Хожа Сайфиддиннинг даргоҳида яшаётган Шод Мулк сарой ҳаётидан, шаҳзодалар, хонзодалар муносабатидан сўз орқали бўлса-да хабардор эди. Амирлару бекларнинг ўраудаги ўрни, обрўси, уларнинг дўстлари киму, душманлари ким, барча-барчасини беш қўлдай ўрганган Шод Мулк айни лаҳзаларда нима қилмоқ кераклигини шаҳзодадан кўра аниқроқ тасаввур этмоқда эди. Шу боис, қайгуга ботган шаҳзодани тушкунликка тушмаслиги учун далда бермоққа тутинди:

– Ўзингизни қўлга олинг, шаҳзодам! Вақт борида этакни ёпмоқ керак. Йўқса, тожу тахт талошувида ёки четга чиқурсиз ёхуд маҳв этурлар! Шул боис...

Шод Мулк ногаҳоний мусибатдан довдираб қолган ва бобосининг ўлган-ўлмаганига иккиланаётган шаҳзоданинг фикрини билмоқ учун юзларига термилди. Лекин Халил Султондан садо чиқмади.

Халил Султон, аслида, мана шу кунни, мана шу хабарни илгарилари кўп кутган, тасаввур этган, режалар тузган ва ҳар сафар ўша олмос ганжли тахтга ёлғиз ўзинигина муносиб кўрган бўлса-да, ҳозир, айни лаҳзаларда, ўша ҳисдан йироқ, талваса ва ҳадик ичида нима қиларини, қандай

қадам қўярини билмай иккиланмоқда эди. «Демак, улуғ бобоси ё огир бетоб ёки жон таслим қилган, – хаёлан тахмин этди Халил Султон. Лекин ҳар икки ҳолда ҳам валиаҳд сифатида унинг номи тилга олинмаган. Олинганда Хизр Қавчин ўзини айрича тутган бўларди. Демак, бобоси бошқа шаҳзоданинг номини зикр этган... Лекин кимни? Амакиси Шоҳруҳ Мирзоними? Йўқ! Бобоси Шоҳруҳ Мирзо билан падари бузруквори Мироншоҳ Мирзони номига бўлса-да, ҳеч қачон валиаҳд санамаган. Амакиси Жаҳонгир Мирзодан кейин унинг ўгли Муҳаммад Султон Мирзони расман валиаҳд қилган эди. У вафот этгач, бир йил бу борада сўз очилмади. Ундан кейин эса амирлар шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир билан унинг номини тилга ола бошлашди. Гарчи бобосининг оғзидан ўзи эшитмаган бўлса-да, ҳарқалай, Халил Султон номининг қўшилиши ҳам унга кўп нарсани англатарди.

– Менинг фикри ожизимча, – унинг хаёлини бўлди Шод Мулк. – Машваратни қолдирингиз. Тонгла ўрдунгиздаги барча қўшинни олиб Самарқанд сори отланурмиз! Ота-она ўлмоғи — мерос. Бироқ бу ўлим ўзгача... Шул боис, ўзингизни тутиб, ҳар бир қадамингизни ўлчаб босмоғингиз, ҳар бир ҳаракатингизни ўйлаб қилмоғингиз лозим. Соҳибқироннинг ўлими хусусинда ҳеч кимсага бир сўз сўйламанг. Хабар келтургон шотурпари бирлан Хизр Қавчинни бекларга қўшманг. Ҳозир улар қаердалар?

– Истироҳат этмоқларини буюрдим.

– Оғзилари маҳкамму?

– Шотурпари, менимча, ҳеч нарсадин хабарсиз...

– Ишонманг! Саройдаги тиқ этган товуш ҳаммадан бурун шотурпарига етадур. Фақат ўзини

кар ва кўрга соладур. Хизр Қавчиннинг сўзлари ҳеч нарсани англамадиму?

Халил Султон Хизр Қавчин билан бўлиб ўтган суҳбатларни, унинг гапи оҳангидаги маънони қайта-қайта хаёлида тиклар экан, бош чайқади:

– Хизр Қавчин менга сир бермади...

– Унда кўп яхши, шаҳзодам. Сафар тадоригини кўрунг. Амакингиз Шоҳруҳ Мирзо бирлан падари бузрукворингиз, иниларингиз ва амакиваччаларингиз боргунларига қадар сиз Самарқанд калитларини қўлга олиб, тахтга ўлтирурсиз, иншаоллоҳ. Зеро, бобонгиз истаклари ҳам шул эрди, янглишмасам... Фақат мен сабаб бўлиб, ораларингиз бузилди. Лекин энди бунинг аҳамияти йўқ...

Гангиб қолган Халил Султон калласида гужгон ўйнаётган фикрлар таъсирида Шод Мулкнинг сўзларини англаб-англамай ётоқнинг у ёғидан-бу ёғига бориб келарди.

– Бобом ҳазратлари бир тўхтама келганлари йўқ эрди. Лек амирларига, бекларига мен бирлан Пир Муҳаммад Мирзони сўйлаганларидан хабарим бор.

– Пир Муҳаммад Мирзони? Қай бирларини?
– Шод Мулкнинг кўзи олдида икки шаҳзода Пир Муҳаммад Кобулий ва Пир Муҳаммад Шерозийлар гавдаланди, – бизни ўз ҳимоясига олган амакиваччангиз Пир Муҳаммад Кобулийми?

Жаҳонгир Мирзонинг паҳлавон келбат ўғли Пир Муҳаммад Мирзо Хуросон ҳукмдори эди. Амир Темур Халил Султон билан Шод Мулк ораларидаги муносабатдан хабар топиб, Шод Мулкни ўлимга ҳукм қилганида, Халил Султон Бибиҳонимга Шод Мулкнинг ҳомиладорлигини айтиб, ёрдам сўраган ва Бибиҳоним ўз навбатида уларга раҳми келиб, Пир Муҳаммад Мирзодан то соҳибқирон газабидан

тушгунига қадар уларни паноҳига олишни сўраган эди. Шул боис, улар икки ой Пир Муҳаммад Мирзо тасарруфидаги Кобул шаҳрида яшириниб яшаган эдилар.

...Умар Шайх Мирзонинг катта ўгли Пир Муҳаммад Шерозий эса Кобулийдан уч ёш кичик, салтанатдан кўра илм-фанга иштиёқи кучлироқ эди. Умаршайх Мирзонинг вафотидан кейин форс мамлакатининг ҳукмронлигини бобоси соҳибқирон унинг илкига топширди. Ушанда Пир Муҳаммад Шерозий ўн олти ёшда эди. У ҳарб санъатини чуқур ўрганган бўлса-да, мулойим ва ишонувчан феъли боис, бобосининг ишончини оқлай олмади. Ҳатто бобосининг назаридан қолди. Пир Муҳаммад Шерозий ҳақида гап очилса, Амир Темур ё ўзини эшитмаганга солар ёки суҳбат мавзусини бошқа томонга буриб юборарди.

Халил Султон Шод Мулкнинг саволига бош иргагач, хаёлини жамлаб олмоқ учун ўзини яна тўшакка ташларкан, унинг мулоҳазалари ҳақида ўйлади. «Чиндан ҳам бу ўлим ўзгача... Бу ҳаёт-мамотини ҳал қилиши мумкин. Отаси Мироншоҳ Мирзодан ёрдам кутиб бўлмайди, у бошқа ўғилларига, айниқса, Абу Бакр Мирзога эътиқод қўйган. Умар Мирзо эса отасига бўлган нафратини ошкор этмайди, холос... Шул боис, ҳар бир ҳаракатини натижасидан келиб чиққани ҳолда бажармоғи даркор. Талваса ва қўрқувдан фойда йўқ. Таваккал бирлан отни қамчиламоқ даркор. Бобосининг ўлими ҳам, аслида, фавқулоддаги ҳодиса эмас, шаҳзодаларнинг кўпчилиги уни алақачонлардан бери орзу қилишади.

Улар тонггача йиғиштириш билан машғул бўлишди. Шод Мулк ҳам Халил Султон ва мулозимларга қўшилиб мижжа қоқмади.

Тонгда Хизр Қавчинни Халил Султон ҳузурига олиб келишди.

Шаҳзоданинг кечаги, «ҳордиқ миянгизнинг таркини очур», деган шаъмасидан кейин кўнгли бузилиб, хаёли қочганидан туни билан ухлолмай чиққан Хизр Қавчин бир алпозда эди.

Эрон гиламлари билан чўғдай безатилган каттакон хонада оч яшил ранг банорас тўн кийган Халил Султон ва маликалардай ясениб олган Шод Мулк ўтиришарди.

Хизр Қавчиннинг алп қомати букчайиб, йўгон бўйни яғриндор елкалари орасида қисилиб қолганга ўхшар, ерга қараб олганидан юзи кўринмасди.

Шод Мулк Халил Султон билан кўз уриштириб олгач, Хизр Қавчинни ўтирмоққа таклиф қилди.

– Ўтиринг, бек, марҳабо... – Халил Султон шундай деб Хизр Қавчин кумуш суянчиқли ўриндиқлардан бирига базўр ўрнашиб олгунича кузатиб турди.

Туяникидай бесўнақай гавдаси курсига амал-тақал илашган Хизр Қавчин йиқилмасдан ўтириб олганига шукур қилди. Яна бирпас шу зайлда турса, кўнгли беҳузур бўлиб, ҳушидан кетиши тайин эди.

«Нега тўғриси айтилмасди», ўзини ўзи койий бошлади Хизр Қавчин. Туни билан ҳам мана шу сўз миясини пармалади. Худди янтоқ устида ётгандай дам у ёнбошига, дам бу ёнбошига ағанаганича бу юмушни бўйнига олгани учун ўзини лаънатлади. Бибихонимга «тобим йўқ» деса, олам гулистон эди. Биров бўйнига тош осмасди. Ҳамма ўзи билан ўзи овора эди. Бунақа пайтда нарироққа чиқиб, четини солишиб туриши керак эди. Мана энди шаҳзоданинг кўзига ҳам балодай кўриниб қолди. Фалокат босиб Халил Султон тахтга ўтириб

қолса борми? Унда худо уради! Умр бўйи қилган хизматларининг барисига нуқта қўяди.

– Хуш... – Шод Мулк Хизр Қавчиннинг эътиборини тортиш учун шундай деганича унга савол назари билан қаради.

Хизр Қавчин шошиб қолди. Қизариб, оқарди. Пешоналари, кафтлари жиқ терлади. Оғирлигини курсининг ўнг суянчиғига ташлаб:

– Мен... Ҳазрати олиялари Бибиҳонимнинг... – деб сўз бошлади-ю, кўзи Халил Султоннинг совуқ нигоҳига тушиб каловланди.

– Ҳурматли бек, – Шод Мулкнинг гўзал чеҳраси янада мулойимлашиб, жиддий тортди, – аввал бир тиловат қилинг...

Шод Мулкнинг мулойим, лекин амирона овозидан ўзига келган бек тўғриси айтиш мавриди туғилганидан қувонди. Бошини қуйи эгганича силкиниб-силкиниб йиғларкан, пичирлаб, титраганича тиловат қилмоққа тутинди. Узундан-узун суралардан сўнг:

– Илоҳи омин! У дунёга рихлат қилган барча бандаи мўминлар қатори улуг соҳибқирон Амиримиз Темурбек Тарағай ўғилларининг ҳам жойлари жаннатдан бўлсин, – деди.

Тиловат тугагини бетоқатлик билан кутаётган Шод Мулкнинг чеҳраси бирдан ёришди. Узун енгларидан кўринар-кўринмас чиқиб турган оппоқ, нозик қўлларини фотиҳага очиб, Хизр Қавчинга жўр бўлганича Халил Султон томонга маъноли назар ташлаб қўйди.

– Илоҳи омин! Фаришталар ҳам омин дейишсин!

– Илоҳи омин! – Халил Султон кўзларига ёш олиб, Хизр Қавчин томон юзланди.

Хизр Қавчин қизарган кўйи ўрнидан туриб, таъзим қилди:

– Таъзиямни қабул этинг, шаҳзодам... Тунда оромингизни бузмайин деб сўйламақдин тийилиб эрдим, бир қошиқ қонимдин ўтинг... Бандалик эркан...

Соҳибқироннинг ўлими тафсилотларини тезроқ билишга қизиқаётган ва Хизр Қавчиннинг оғзига тикилиб ичи қизиб бораётган Шод Мулк энди истиҳола ҳам қилиб ўтирмай Халил Султонга «сиз жим ўтиринг, бу ёғини ҳам ўзимга қўйиб беринг» дегандай маъноли имо қилди-да, яна Хизр Қавчинга юзланди:

– Давом этинг, бек, шаҳзодаи жувонбахт ҳазратларига («ҳазратлари» сўзини Халил Султонга нисбатан биринчи мартаба қўшиб гапираётганди) воқеалар шарҳини батафсил, бир бошдан сўйланг...

Хизр Қавчинни бу тарзда иқроп эттиришини ҳам Шод Мулк ўйлаб топган эди.

Ҳар хил хаёллар исканжасида иккиланаётган шаҳзодага Шод Мулк: «Энг осони, тонгла ҳузурингизга чорланг, келгач, тиловат ўқишини сўранг. Агар гумонингиз тўғри чиқса, бек тиловатдан бош тортолмайди», деди.

Тиловатни эшитиб, Хизр Қавчиннинг олдин нафаси ичига тушиб кетди. Кейин ўзини ўнглаб олди.

Бобосининг садоқатли бекларидан бўлган Хизр Қавчиннинг бу тарздаги муомаласи Халил Султоннинг газабини қайнатаётган бўлса-да, вазиятни ҳисобга олиб, ҳаммасини ичига ютди.

Хизр Қавчин Шод Мулк ҳақида турли-туман миш-мишлар эшитган, лекин ўзини кўрмаган эди. Боя ҳам жонини ҳовучлаб тургани учун эътибор қилмаганди. Тиловатдан кейин ўғринча бўлса-да, яхшилаб назар ташлади. «Амир Сайфиддун яширганича бор экан, – хаёлидан ўтди бекнинг.

– Осмондан тушган фаришгага ўхшайди. Бу ҳали ҳаммани куйдиради...»

Эркакларнинг қарашидаги маънони миридан-сиригача англайдиган Шод Мулк Хизр Қавчиннинг хўппа семиз чўтир юзларини, карраклари керилиб турган ва нокка ўхшаш беўхшов бурнини, косасидан чиққудай термилаётган думалоқ укки кўзларини, қалин, дўрдоқ лабларини кўздан кечирар экан, бекнинг кўнглидан кечаётган фикрларини уққандай ижирганиб, чиройли, нозик қирра бурнини бек тушунадиган тарзда беписанд жийирди.

Хизр Қавчиннинг ҳам қув кўзлари унинг гунча лабларидаги беписанд истеҳзони англаркан, ичидан кулиб қўйди.

Кейин кўзини ундан олиб, Халил Султонга тафсилотлар ҳақида сўйламоққа тутинди.

– Шаъбоннинг ўни, яъни чоҳаршанба куни ҳазратимнинг мижозлари иситди. Биз барчамиз сафар машғулоти бирлан банд эрдик, – Хизр Қавчиннинг кўзлари яна ёшланди. – Мавлоно Фазлуллоҳ Табризий жаноблари бор муолажаи мудовани қилдилар. Билурсиз, анингдек табиби ҳозиқ оламда кам топилур. Бироқ Олоҳнинг ёзмиши барча малҳамлардан устун келмиш ва келаси чоҳаршанба шаъбон ойининг ўн еттисида улуг соҳибқирони Аъзам дорул фанодан дорул бақога рихлат қилдилар.

– Ҳазрати бобомизнинг нашъи¹ ҳануз Ўтрордаму? – тоқатсизланиб унинг гапини бўлди Халил Султон.

– Йўқ, шаҳзодам, эртаси куни, яъни панжшанба кечаси, намози хуфтонда Хожа Юсуф ва Али Қавчинлар бошчилигинда юз чоғлик хос кишилар бирлан Самарқанд сари мутаважжух бўлдилар.

---

¹ Нашъи — жонсиз тана, мурда, улик маъносида.

– Бибим ҳазрати олиялари йўлдошлик этмадиларму? – ҳайрон бўлди Халил Султон.

– Самарқандга соҳибқироннинг нашъи тез етказилиши чораларини ўйлаб, аёллардин ҳеч кимни, ҳатто бибингизни ҳам олишмади. Амирлар ва беклар шул тадбирни лозим кўрдилар чоғи... Бибингиз, Тўкал хоним, Туман Оғо ва кичик шаҳзодалар ўрду ила улуг амирнинг муҳаффаси ортидан бир кун сўнгра йўлга тушдилар. Ўшал кунни мени сиз ила Султон Ҳусайн Мирзо ҳузурларига, Аро Темурни падари бузрукворингиз шаҳзода Мироншоҳ Мирзо ила амирзода Абу Бакрни хабардор этгали Бағдодга, Маҳмуд Қавчин ва Шайх Темур Қавчинни Ҳиротга Шоҳруҳ Мирзо қошларига, Али Дарвеш Қавчинни эса Табризга амирзода Умар Мирзога хабарчи қилиб юбордилар.

Халил Султон ва Шод Мулклар бетоқатлик билан кутаётган шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг номини Хизр Қавчин негадир тилга олмади. Халил Султоннинг тоқати тоқ бўлиб, ҳайратини яширолмади:

– Тушуна билмадим... Унда мени бибим ҳазрати олиялари Самарқандга чорладиларму ё Ўтторгаму?

– Албатта Самарқандга-да! – Хизр Қавчин энди анча ўзини тутиб олган, шу боис, сўзлари ҳам бурро-бурро чиқмоқда эди. – Мактубда ёзилмаган бўлса-да, мендин баъзи бир сўзларини оғзаки етказишимни сўрадилар. «Шаҳзода Халил Султон мактубни олишлари биланоқ лашкарларини йигиб, Самарқанд сори мутаважжуҳ бўлсинлар. Бошқа шаҳзодалар етиб келгунларига қадар барча маросимларга бош-қош бўлиб турсинлар», дедилар. Менинг фикри ожизимча, раҳматлик улуг Амиримизнинг васиятлари шаҳзодалар ҳукмига

ҳавола этулгунига қадар, барча юмуш сизнинг елкангизда бўлур...

Шод Мулк Халил Султонга «мен сизга нима дегандим» ишораси ила маъноли тикилди. Лекин унинг юзидаги бояги ўктамлик ўрнини ғайритабиий бир гашлик эгаллаган эди.

– Пир Муҳаммад Жаҳонгир ҳузурларига ким кетди? – бетоқатлик билан сўради Халил Султон.

Халил Султоннинг саволидаги маънони сезган Хизр Қавчин қалтираб, бошини сарак-сарак қилди.

– Бул юмушдан хабарим йўқ, шаҳзодам! Буни бибингиз билур... Олдин бул юмушни менга юклашиб эрди. Сўнг йўл олислигини ўйлашдимۇ ёки қарилгимдин хавотир олишдимۇ, ҳарқалай, менга «сиз яқинроққа бора қолунг», дейишди.

Халил Султоннинг юзига қон урилиб, бўғриқди. Хаёлида Хизр Қавчин Пир Муҳаммад Мирзога юборилган хабарчини атайлаб яшираётганга ўхшади.

– Ўртамизда ўтирик бўлмаслиги керак, бек!

– Неки тиласангиз ўшални ўртага қўйиб қасам ичурмен, шаҳзодам, – шоша-пиша қасам ичди Қавчин. – Вақт тиғизлиги боис, бунинг аҳамиятини ўйламабмен...

– Вазиятни мендан кўра-да яхшироқ билурсиз, бек, – энди овозини юмшатиброқ сўзлади Халил Султон. Ҳазрати бобомиз амирлари-ю бекларининг феълари мендан кўра сизга кўпроқ аён. Шаҳзодалар борасинда ҳам мулоҳазам шунга яқин. Ҳарқалай, ҳар нарсадан хабардор турмоғимиз лозим! «Валиаҳд» масаласи ҳал бўлгунига қадар...

– Валиаҳд масаласи... – Хизр Қавчин оғзидан чиқиб кетган жумладан ўзининг ҳам кайфи учиб, ранги оқарди. Бесўнақай, семиз бармоқлари титраб, шоша-пиша қўлларини кўксига босганича

таъзим қилди. – Бу борада янглиш хабар эшитган бўлсам, бир қошиқ қонимдан кечгайсиз, шаҳзодам. Чунки ҳозир таъкидлаганингиз киби ўртамизда бирорта сир қолмаслиги керак. Тўғриму, йўқму, эшитганларимни сўйламоғим даркор. Қулоғимга чалинган узуқ-юлуқ сўзларга қараганда, ҳазрати бобонгиз васият ила валиаҳдни тайин этмишлар...

Хизр Қавчин ўзига ялт этиб қараган Халил Султон билан Шод Мулкнинг нигоҳига саросима қалққанини кўрди.

Халил Султоннинг юраги гурсиллаб ура бошлади. Демак, кечаги тахминлари тўғри экан. Валиаҳд бошқа одам. Бобоси уни ҳам номзод этганида бу тулак Қавчин чайналиб ўтирмасди. Таъзияни ҳам унутиб, ер ялаганича қутларди.

У пешонасидан чиққан муздай терларни сидирар экан, Шод Мулкка кўз ташлади. Шод Мулк қотиб қолган эди.

– Бобомизнинг сўзлари-да, васиятлари-да биз учун қонундур, бек, – Халил Султон ўзини босишга уриниб, ўрнидан турганича у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, – шул боис, қай биримизни валиаҳд этган бўлсалар, ул зотга камарбастадурмиз ва соҳибқирони Саъид Мағфурнинг Қоим мақоми деб қабул этурмиз...

Халил Султон овози титраётганини сездирмаслик учун тин олиб сўзларкан, ранглари оқарган кўйи бош чайқаётган Шод Мулкка ўқрайиб қаради. Бу «ўзингни тутиб, чиройингни оч» дегани эди. Сўнг оҳиста юриб келди-да, Хизр Қавчиннинг қаршисида тўхтади ва титраётган бармоқларини кўрсатмаслик учун қўлларини орқасига чалиштирди.

– Бобом ҳазратларининг васиятларини сиз ўз қулоқларингиз билан эшитдингизму?

– Нима десам экан, шаҳзодам... – Хизр Қавчин «эшитдим» деганим яхшимикин ёки «эшитмадим»

деганим дурустмикан, деган иккиланиш билан овозини пасайтириб, сўзларини шаҳзода англолмайдиган даражада мужмал қилиб гапирди.

Шаҳзода сукут сақлаганича унинг юзларига термилиб турарди. У Хизр Қавчиндан «ким» деб сўрашга журъат қилолмагани каби Хизр Қавчин ҳам «Пир Муҳаммад Жаҳонгир» деб айтишга истиҳола этиб турарди.

– Давом этинг, бек, нега сукут қилмоқдасиз?! – сабри чидамаган Шод Мулк Хизр Қавчинга ўзи сўз қўшди. – Шаҳзодам ҳазратларининг сўзлари ҳақ! Ҳазрати бобомизнинг васиятлари биз учун қонун!

Хизр Қавчин айтса ҳам, айтмаса ҳам ютиш ёки ютқазиш иккаласида ҳам бир хил бўлишини англаб, ҳақиқатни айтишга қарор қилди. У айбдордек бошини қуйи эгди-да:

– Ўшал кун мен ҳарбий тайёргарлик борасинда Ўтрордин беш ёғоч йўл нарида, кун чиқар томондаги Чўкалак мавзесида эрдим. Шул боис, Ўтрорга кечроқ қайтдим. Мен келгонда ҳазрати соҳибқирон тилдан қолгон, Мавлоно Убайдуллоҳнинг ўғиллари Ҳайбатуллоҳ бобонгизнинг бошинда Қуръони карим хатми бирлан машғул эрдилар. Шайх Нуриддин менга бўлган воқеаларни қисқача сўзлаб бердилар, яъни Пир Муҳаммад Жаҳонгирни валиаҳд тайин этгани ва барчалари ул жувонбахт Мирзога байъат қилгонларини, Қуръони каримни бирма-бир тутуб, қасамёд бирлан сўз бергонларин барчасини мен ул амирдин эшитдим.

Халил Султон Мирзо Қавчиннинг сўзларини эшита туриб, бошдан-оёқ кузатар экан, юзларининг, кўзларининг ҳаракатларидан ёлгон ёки рост сўзлаётганини билмоққа уринарди.

Сўзлаб бўлгач, елкасидан юк ағдарилган каби енгил тортган Хизр Қавчин ваҳима ичида уч кундан бери сақлаётган сирни ошкор қилганидан

қувонди. Шаҳзоданинг сўроқлари, қийноқлари бошидан соқит бўлганига умид боғлади. Васвасадан уйқусини йўқотиб, уч кун мижжа қоқмаганлиги боис, шишиб, юмилай деяётган кўзлари чарақлаб очилгандай бўлди.

– Унда бул тафсилотларни сир тутмоқликнинг боиси нечун? – газаби қайнади Халил Султоннинг.

– Уни бибингиздин сўранг, шаҳзодам! – худди тепасидан гурзи тушадигандай елкаларини қисганича гужанак бўлди Хизр Қавчин, – мен айтган юмушларини, берган кўрсатмаларини адо этдим, холос.

Хизр Қавчин билан тортишмоқ, уни зугумга олмоқ ёки жазоламоқ ҳозир ортиқчалигини Халил Султон тушуниб турарди. Шу боис, газабини жиловлаб, Шод Мулкнинг маслаҳати бўйича кўнглини олмоққа тутинди.

– Бул мусибатли ва кутилмаган хабар дилимни вайрон этди. Шу боис, аччиқ-чучук сўзларимдин оғринманг, бек. Ота-боболар ўлими мерос бўлса-да, бул зарбага тайёр эмасдик ҳали...

«Тайёрлигинг алақачон эрди, фақат валиаҳдлик кутганинг киби чиқмади, – истехзо билан кўнглидан ўтказди Хизр Қавчин. – Бўлмаса шундай катта давлатнинг тақдири сенга-ю, ёнингдаги мана шул қанчиққа қолармуди? Худо бир асради... Асрагани чин бўлсун!»

– Султон Ҳусайнга чопар юбордим, – унинг хаёлини бўлди Халил Султон, – сиз бемалол истироҳат этинг. Биз йўл тадоригини кўрурмиз. Султон ҳозирланиб улгурса бирга, йўқса, олдинмакетин Самарқанд сари отланурмиз.

Аслида, Султон Ҳусайнга чопар юборилгани йўқ, бу фикр Халил Султоннинг калласига ҳозир келган эди. Жиззаки ва ҳовлиқма Султон Ҳусайннинг

феъли унга яхши аёнлиги боис, Хизр Қавчинни юбормоқдан қурқди. Бу хабар бошқаларга етмасдан, шоён бўлмасидан бурун Самарқандга кириб олиши керак. Уларнинг боши бирикмасдан олдин тахт эгалланмаса, кейин кечикиши мумкин. Чунки Султон Ҳусайн бобоси тириклигидаёқ икки маротаба тахтни эгаллашга ҳаракат қилган.

Султон Ҳусайн улуг Амирнинг севимли қизи Тоғайшоҳ Ўғи Бегимнинг фарзанди бўлиб, отаси Муҳаммадбек Бибихонимнинг акаси, амир Мусонинг ўғли эди.

Ўғи Бегим вафот этганда Султон Ҳусайнбек бир ёшда эди. Соҳибқирон Амир Мусонинг норозилигига қарамай, неварасини ўз саройида тарбиялашга қарор қилди. Султон Ҳусайн саройдаги энг тажрибали тарбиячилар қўлига топширилишига қарамасдан, бобоси амир Мусонинг феълидан мерос бўлиб ўтган ўзбилармонлик, иккиюзламачилик, манманлик каби қусурлардан холи бўлолмади. У амиру бекларни бир-бириларига чақиб душманлаштирарди.

Султон Ҳусайн Бибихонимга жиян ўрнида бўлганлиги учун икки маротаба ҳам соҳибқироннинг жазосидан қутулиб қолган, деб ўйлашса-да, Амир Темур уни аяганининг бошқа сабаби бор эди. Султон Ҳусайннинг онаси Ўғи Бегим соҳибқироннинг севимли қизи эди. Ўғи Бегим болалигидаёқ отасига меҳрибон бўлиб ўсди. Шу боис, унинг ўлими соҳибқиронни қаттиқ қайғуга солган, Султон Ҳусайн улғайиб, гашига тегадиган қилиқлар қилганда ҳам, бир ёшли гўдагидан умид узолмай, маъюсгина талпиниб, соҳибқироннинг қўлларини ўпганича: «Улугим, отажоним, меҳрибоним гўдагимни сизга, сизни эса худога топширдим», деган сўзлари қулоқлари остида жаранглар ва

Султон Ҳусайнни жазоласа, қизининг руҳи нотинч бўладигандай туюлаверарди.

Бибихоним Султон Ҳусайннинг ғаламислигини билар, кўп маротаба бу феълени тузатишга уринган, лекин ҳеч нарса чиқара олмаслигига кўзи етгач, «Бир сўзим бор, жигарим, ўнг қулоғинг бирланда, чап қулоғинг бирланда эшит, йигитга ўлим йўқ, у ўзини ўзи тигга урадур», деб огоҳлантирган эди.

Хизр Қавчин Халил Султоннинг ниятини уққач, ортиқча гап-сўз қилиб ўтирмади. Миннатдорчилик билдириб, ташқарига чиқди.

• • •

Халил Султон ўша куннинг ўзидаёқ энг яқин ва ишонган амиру бекларини машваратга чақирди. Ҳар эҳтимолга қарши ва турли вазиятлар юз беришини назарда тутиб, ўзини ҳам юки остида қолган бечора қилиб кўрсатмоқни ҳам унутмади. Барча ҳаракатларга бош бўлмоқни, машварат аҳлига таъсир ўтказмоқни амир Худойдод Ҳусайний зиммасига юклади. Шаҳзода Халил Султон гарчи Амир Темурнинг ўлганини сир тутиб, унинг тўсатдан бетоб бўлиб қолганлигини, шул боис, қўшиннинг зудлик билан Самарқандга қайтмоғи кераклигини айтса-да, пихини ёрган Худойдод Ҳусайний ўзини тутишидан, кўтаринки руҳидан нималарнидир пайқаганлиги шундоқ сезилиб турарди.

Худойдод Ҳусайнийнинг отаси соҳибқирон қўшинининг олд бекларидан ва амирнинг яқин кишиларидан эди. У жанг майдонида, ёғий лашкарини қувиб бораётган пайт дарё кечувида ҳалок бўлган эди. Шу боис, соҳибқирон унинг икки ўглини паноҳида тутиб келар, катта кўзимларнинг чўқишига йўл бермасди.

Акаси Оллоҳдод Самарқандда ҳоким эди. Аргуншоҳ тарафдорлари фитна уюштириб, бошига етишди. Амир Темур уни юртнинг энг чекка ҳудудига, Хитой билан ёндош Ашпара шаҳрига ҳоким қилиб жўнатди.

Амир Сайфиддин эса уларга туғишган — она бир ака эди. Ўтган йили жангда, амир Сайфиддиннинг ҳалок бўлишини ҳамма табиий қабул қилган бўлса-да, Худойдод Ҳусайний учун сирли туюлди. Шод Мулкнинг қўли бор деб ўйлади.

Худойдод Ҳусайнийнинг суяги жанглarda қотганлиги учун дийдаси қаттиқ, ҳамма нарсани пул билан ўлчайдиган, фойдасиз ишларга ҳеч қачон бош қўшмайдиган одам эди. У бирор улушсиз иш қилса, ётиб уйқуси келмасди. Бунинг устига жанжалкаш, йўқ жанжални ҳам пулга сотиб оладиганлар хилидан эди. Соҳибқирон ва шаҳзодалардан бошқа ҳеч кимни мирламас, димоғидан қурт ёғиларди. Акаси Оллоҳдод шу йил Самарқанд ҳокимлигидан Ашпара ҳокимлигига ўтказилгач, машқи сал пасайган бўлса-да, сир бермасди.

Унинг ана шу феъли ҳозирги мушкул вазият учун жуда қўл келарди. Чунки амир ва бекларнинг кўпчилиги ундан қўрқар, ҳайиқмаганлари ҳам у билан ўчакишдан фойда йўқлигини, қайтага бошларини бирор балога дучор қилиши мумкинлигини ўйлаб, тиллашишдан ўзларини тийишарди.

Халил Султоннинг шашти паст, жим ўтирар, лекин ҳаммани зимдан кузатганича бирма-бир назаридан ўтказиб, уларнинг ҳаракатини, ўзларини тутишини, кимга қандай маънода кўз ташлаётганларини эътибордан қочирмаётган эди.

Шаҳзоданинг ёнидаги курсида қўр тўкканича қўлларини сермаб гапираётган Худойдод Ҳусайний эса вазиятни тушунтирарди:

– Соҳибқирони аъзам бетобликлари боис, бутун кун ботиши бирлан ёхуд тонгла Самарқанд сари йўл олурмиз, – у ўтирганларга бу хабар қандай таъсир қилаяпти деган маънода ҳамманинг юзига бир-бир қараб чиқди. – Хитой сафари учун тайёрлаган анжомларнинг барчасини қолдиринг. Фақат қиличлару совутларингизни олсангиз, бас. Иложи бўлса, совутларни кийиб, ҳар нарсага шай турмоғингиз даркор...

Бу хабардан сўнг, пашша учса ҳам эшитиладиган сукунат чўккан хонада алланечук шовур, томоқларнинг қирилиши, қисқа ва апил-тапил бурун тортишлар, тиш орасидан чиқаётган бўғиқ шивир-шивирлар бошланди.

Ҳамма бирдан гангиб қолган, бу ҳодисанинг рўй бериши ўзларига яхшилик келтирадими ёки ёмонликми, ҳар ким ўзича тахмин қила бошлаган эди.

Халил Султоннинг бош кўтариб, улар томон назар солиши ўтирганларни сергак торттирди. Воқеа қандай давом этишидан ва қандай вазият юз беришидан қатъи назар, ҳеч бўлмаганда, ўз ўрни сақланиб қолишига кўзи етган Худойдод Ҳусайний пинагини бузмасдан сўзида давом этди:

– Бундай вазиятда қандай йўл тутмоқликни, барчамиз ақл тарозусида тортиб, қадамларимизни ўлчаб босмоғимиз лозим. Ҳозир ҳазрати шаҳзодамизнинг ёнларига кириб, бир тан, бир жон бўлиб, унинг ҳимоясига шай турмоғимиз шарт. Худо кўрсатмасин, бирор кор ҳол юз берса, баъзи бир хом сут эмган бандаларни шайтон йўлдан оздирмоғи оппа-осон...

У нимагадир шаъма қилгандай кўз қири билан ўтирганлар ичидан Ёдгоршоҳ Орлотни излаб топди-да, фақат ўзларигина тушунадиган йўсинда маъноли тикилди. Ёдгоршоҳ Орлот қирқлардан ошган,

бўйлари баланд полвонкелбат, кўриниши кўркам ва салобатли эди. У дастлаб Султон Ҳусайн қўшинида хизмат қилган, кейинчалик эса соҳибқироннинг қизи Султонбахт бегимнинг биринчи эри Муҳаммад Миракнинг хос соқчиси вазифасига ўтказилган эди. Аслида эса у улуг Амирнинг махфийларидан эди. Бу сирни соҳибқирон билан Бибихонимдан бошқа ҳеч ким билмасди.

Шу боис, Муҳаммад Мирак Ёдгоршоҳ Орлотни Султонбахт бегимнинг хуштори сифатида тахмин қилиб, уни биринчи куниёқ ёмон кўриб қолди ва Амир Темурнинг газабидан қўрққанлигидан ҳам бирор-бир мулоҳаза билдиролмади.

Ёдгоршоҳ Орлотнинг кўркам чеҳрасидан ташқари сўзга усталиги, аския ва афандиларни қотириб айтиши ва Султонбахт бегимни ёлғиз учратиб қолган чоғларида ҳеч тап тортмасдан хонимнинг қулоғига мойдай ёқувчи сўзларни шивирлаб айтиши, эркакшода, ҳеч кимни назарига илмайдиган, ҳатто эрига ҳам паст назар билан муомала қилувчи Султонбахт бегимни бирпасда бошини айлантирган эди.

Султонбахт бегим билан унинг орасидаги муносабатларни бирор одам оғиз очиб гапирмаган бўлса-да, уларга яқин одамларнинг барчаси билар, лекин ҳеч ким бир-бирига сир бермас, ҳатто шаъма қилишга ҳам кўрқишарди.

Ёдгоршоҳ Орлот билан Султонбахт бегим ораларидаги муносабат Бибихонимга етган бўлса-да, малика бу узун-қулоқ гапларга ишонмаган ва бу фисқу фасодларнинг барчасини Ёдгоршоҳ Орлотнинг душманлари тўқиб чиқарган, деган хулосага келган, шу боис, бу борада соҳибқиронга оғиз очмаган эди. Оғиз очмаганининг иккинчи сабаби, Султонбахт бегим Бибихонимнинг биринчи эри Амир Ҳусайннинг синглиси Улжой

Туркон Огонинг қизи эди. Улжой Туркон Ого амир Қазағаннинг ўгли Мусалонинг қизи бўлиб, соҳибқиронга Жаку Барлоснинг қизи Турмуш Огодан кейин иккинчи хотин бўлиб теккан эди.

Сароймулкхоним ҳали Амир Ҳусайннинг хотини эканлигида Улжой Туркон Ого билан дўстлашган, улар дугоналар каби қадрдон ва сирдош эдилар.

Улжой Туркон Ого акасининг феълени яхши билгани учун ҳам кўпинча тўй-маъракаларга Бибихонимни алоҳида таклиф этар, амир Ҳусайн эса суюкли хотини, Тармаширинхоннинг қизи Севинч Қутлуғ Ого билан келарди.

Шу боис, Ёдгоршоҳ Орлот ва Султонбахт бегимнинг ораларидаги гап-сўзлар босилиши учун уни Халил Султон қўшини сафига ўтказдириб юборган ҳам Бибихоним эди.

Улуғ Амирнинг касаллиги ҳақидаги хабар бошқалар қатори Ёдгоршоҳ Орлотни ҳам шубҳага солган, Худойдод Ҳусайнийнинг беписанд шаъмасидан кейин эса сафар қолдирилиб, даб-дурустан Самарқандга жўнашнинг маъносига тушунгандай, юрагини ваҳима эгаллай бошлаган эди.

– Ёзуқда не бор, ёлғиз Олоҳга аён, – Худойдод Ҳусайний бошқа амир ва бекларга ҳам худди Ёдгоршоҳ Орлотга қилгани каби таҳдид ва шаъма билан юзларига сирли тус бериб, бўлажак фалокатдан огоҳлантираётгандай, олдини олаётгандай бирма-бир, гайритабиий бир маъноли қараш билан тикилди, сўнг илмоқли қилиб, гапида давом этди: – Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар...

Мана шу гапдан кейин ўтирганлар тахмин ва шубҳа қилишаётган фалокатлари алақачон юз берганини англашган бўлсалар-да, ҳеч ким ғиқ этиб оғиз очолмади. Ҳар ким ўзига берилган вазифани

тезроқ уддалаш тўғрисида ўйлаганича ими-жимида тарқалди.

Худойдод Ҳусайний Халил Султоннинг ёнида қолаётган Абу Бакирга ўтирилиб қараркан, «кейин менга учраш, гапим бор» дегандай маъноли ва таҳдидли бош ирғади.

Абу Бакирнинг ранги қув ўчиб, ичидан қиринди ўтган бўлса-да, сезмаганга олиб, нигоҳини ерга қадади. Худойдод Ҳусайний «жонинг қўлимда, вазиятдан тўғри фойдаланайлик» дегандай томоқ қирди.

Халил Султон ўз хаёллари билан бандлиги учун икки яқин кишиси орасида бўлаётган имо-ишораларнинг маъносига эътибор бермай, эшик томон йўналган амир Шамсуддин Аббосга: «сиз қолинг», деди. Сўнг яна эсига нимадир тушди, шекилли, Худойдод Ҳусайнийга:

– Бурундуқбек билан сиз ҳам қолинг, – деди.

Халил Султоннинг ёнида ёлғиз Абу Бакрнинг қолаётганидан ва «Шамсуддин Аббосга сиз қолинг» деганидан кайфияти бузилган Худойдод Ҳусайнийнинг чеҳраси ёришиб, дарров орқасига қайтди.

Одамлар тарқагач, Халил Султон эшикбон ва хос қўриқчиларига ташқарида туришларини буюрди-да, Абу Бакрга ниманидир ишора қилди.

Абу Бакр қўлидаги китобни очиб, ичидан икки варақ қоғоз олди. Бири кеча Хизр Қавчин келтирган мактуб, иккинчиси эса Шод Мулкнинг маслаҳати билан Самарқанд ҳокими Аргуншоҳ номига битилган мактуб эди.

Мактубда то шаҳзодалар Самарқандга йигилгунга қадар соҳибқирон Амир Темур бобосининг хокини иззат ва ҳурмат ила туфроққа топширмақ, ўрдадаги ҳар бир шаҳзоданинг ҳурматини жойига қўймоқ, бобосининг беваларига, амиру бекларига, хос

ходимларига, мулозимларига алоҳида марҳаматлар кўрсатмоқ ва валиаҳд ҳисобланмиш шаҳзода Пир Муҳаммад Мирзо Кобулий етиб келгунига қадар Самарқандда юз бериши мумкин бўлган низо ҳамда келишмовчиликлар, парокандаликлар, ҳар хил фисқу фасодларнинг олдини олиш учун қаттиқ тадорик кўриш борасида ҳам турли-туман йўл-йўриқлар берилган эди.

– Ҳозироқ кимдир Ўрдага учиши керак! – ёнидагиларга бирма-бир қараркан овозини пасайтириб сўз бошлади Халил Султон. – Аргуншоҳнинг феълени билурсиз. Агар Самарқандга Хўжа Юсуф, Али Қавчин, Шайх Нуриддинбеклар етган бўлса, бобомизнинг васиятларига кўра, Пир Муҳаммад Мирзо Кобулий Ўрдага келгунларига қадар шаҳарга ҳеч кимни қўймаслар. Лекин биз шундай қилмоғимиз керакки, Аргуншоҳ дарвозалар калитларини биздан бошқа ҳеч кимга бермасин! Бул жуда мушкул юмуш, билурмен, лек буни адо этолмасак, чекимизга итнинг кейинги оёғи бўлиб юриш тушадур...

Ўртага жимлик чўқди. Ҳамма ўша мушкул юмушни қандай қилиб бўлса ҳам зудлик билан бажариш борасида ўзича энг ишонарли ҳийла, шумлик топишга ҳаракат қилмоқда эди.

– Мен борамен, – деди Бурундуқбек жимликни бузиб.

Бурундуқбек ўзининг соҳибқиронга яқинлигини кўз-кўз этадиган, пеш қиладиган ва дуч келадиган қулай вазиятлардан фойдаланиб қоладиган баъзи бир бекларга ўхшамаса-да, Халил Султон иккиланди. Чунки вазият жиддий, қилинмоқчи ишнинг имконияти деярли йўқ, яъни юз фоизнинг бир фоизидангина умид кутиш мумкин эди. Ўта қалтис ва ўлимга тенг бу юмушни Бурундуқбек иккиланмасдан, бошини тиккан ҳолда бажармоққа

бел боғлагани Халил Султоннинг кўнглидаги хижиллик ва шубҳани сал бўлса-да нари қилди.

Шаҳзоданинг жим қолганини ўзича тушунган Худойдод Ҳусайний Бурундуқбекка «ўпкангни босиб ол» дегандай кинояли қаради. У акаси Оллоҳдоднинг Самарқанд ҳокимлигидан кетишида Бурундуқбекнинг қўли борлигини орқаваротдан эшитган эди.

– Фикрингизни билсак бўладиму, бек?

– Фикримни сўйласам унинг сирлиги қаерда қоладур, – кулди Бурундуқбек унинг кўзлари тубидаги маънони илгаркан. – Лек хотирингиз жам бўлсун, шаҳар дарбозалари фақат сизлар учун очиладур!

– Агар очилмаса, ўшал дарбозага ўзингизнинг бошингиз осилишини ҳам унутманг, бек.

– Яхши ният қилинг, Худойдод. Лекин мен бошимни оддий нарсалар учун қурбон қиладургон аҳмоқлардин эмасмен, – писанда қилди Бурундуқбек унинг нимага шаъма қилаётганини англаб ва энсаси қотиб пичинг билан жавоб қайтарди. – Агар ўзингиз «удда қилурмен» десангиз, марҳамат, йўлингизни тўсмасмен. Ҳалолингиз бўлсун!

Бурундуқбек тортишишни ёқтирмасди, ҳатто ўзининг ҳақлигини исботлаш учун талай далиллар ва қулай фурсат бўлганда ҳам этагини силтаб, даврадан чиқиб кетарди. Ҳозир эса бундай қалтис ишга тадбир топганлиги учунмас, шаҳзоданинг чақиригига «лаббай» деб жавоб қайтараётганлигидан ва шу журъати билан ўзининг садоқатини, керак бўлса, жонини ҳам қурбон қила олиши мумкинлигини исбот этиш имконияти туғилганидан хурсанд эди.

«Бир умр Амир Темурга ҳамду санолар айтиб, пахта қўйган эрдинг, – гижиниб ичида сўқди

Худойдод Ҳусайний, – бир думалаб шаҳзоданинг жонкуярига айланганини қара-ю».

– Ҳозир тортишиш пайтимас, – норозиланиб уларнинг гапини бўлди Халил Султон ва Бурундуқбекка юзланди. – Бул юмушни бажармоқ учун биздин не хизмат зарур?

– Бир қадоқ олтин бўлса, бас!

– Ўҳ-ҳў! – кўзлари ола-кула бўлганича истеҳзоли кулди Худойдод Ҳусайний. – Гап бу ёқда денг. Бир қадоқ олтинга бир эмас, икки Аргуншоҳни сотиб олиш мумкун-ку, бек?

– Бош устига, мен сўзимни қайтиб олурмен, – деди Бурундуқбек жилмаяркан. – Ҳазрати шаҳзодамизнинг тилаклари бажо келтирилса бўлди. Бул юмушни ким бажаришининг эса аҳамияти йўқ!

– Бурундуқбек ҳақ, – Халил Султоннинг зардаси қайнаётган бўлса-да, вазиятни ҳисобга олиб, мулойимлик билан уларнинг гапини бўлди, – мен тўрталангизга ҳам бирдек мурожаат этиб эрдим. Ҳеч бирингизни айри кўрмадим. Хоҳласангиз бул юмушни сиз бажаришингиз мумкун, Худойдодбек. Мен қарши эмасмен. Иш битса, бас.

– Бунақа ишларда Бурундуқбек кўп синалган, шаҳзодам, – Шамсуддин Аббос Халил Султоннинг кўз қарашларидан «гапирсанг-чи» деган маънони уқиб, суҳбатга қўшилди. – Бурундуқбек ўзига ишонгандирки, шундай оғир юмушни бўйнига олмиш. Лекин Худойдод Ҳусайнийни ҳам кам кўрмасмен. Абу Бакрбек-да улардан қолишмас. Бироқ Бурундуқбекнинг Аргуншоҳ бирлан илгаритдан ош-қатиқлик жойи бор. Шул боис...

Шамсуддин Аббос Аргуншоҳнинг Самарқандга ҳоким бўлишида Бурундуқбекнинг аралашувини узун-қулоқ гаплар орқали эшитган, ҳозир шунга

шаъма қилиб, бир ўқ билан икки қаргани отаётган эди.

Бурундуқбек ялт этиб Шамсуддин Аббосга қаради ва «тилингга эҳтиёт бўл» дегандай қаттиқ тикилди.

– Абу Бакрбек, – Шамсуддин Аббоснинг гапини маъқуллаб, Абу Бакрга ўтирилди Халил Султон. – Ҳозир ҳар бир дақиқа ганимат. Менинг ғалабам сизнинг ғалабангиздур. Йўқса, итнинг кейинги оёғи бўлурмиз. Бурундуқбек учун энг яхши суворийлардан мингтасини танлаб беринг. Янги бегимиз Муродбек сарбоннида олинг, кўп баҳодир йигит эркан. Хазиначига айтинг, бир қадоқ олтин келтирсун! Энди эса ҳаммага жавоб. Тонгла йўлга тушгаймиз. Йўл тадориги аъло даражада кўрилсун!

Худойдод Ҳусайний ўрнидан тураётган пайтда ҳам «Бурундуқбек олтиннинг қанчасини ўзи олиб қоларкин» деган ўй калласида айланмоқда эди.

• • •

Пешиндан сўнг изгирин кучайиб, амир Шайх Нуриддин хавотирланаётган воқеа содир бўлди. Сирдарёнинг муз қоплаган кечувидан ўтаётганларида, бошлари узра туман эна бошлади. Ҳаво совигани сари туман тушиши тезлашини, айниқса, дарё соҳилларида икки-уч кунлаб тарқалмай, ҳавода муаллақ туриб қолишини билган амир Шайх Нуриддин навкарларга йўлда дам олишга изн бермагани, изгирин кучаймасдан тезроқ Самарқандга етиб олишни мўлжаллаганининг боиси ҳам шундан эди. Тепадан булутлар каби бостириб келаётган оппоқ, қуюқ заррачалар тун қоронғисини ёриб, гарб томон ўрлаётган лашкарлар тўдасини бир зумда комига тортди. Бундай пайт

туманнинг душман тузоғидан ҳам хавфлироқ эканлигини яхши биладиган навкарлар отлари қадамини секинлатиб, жиловини бўшатсалар-да, фалокатни ҳис қилиб тисарилаётган тулпорлар олдга юришнинг ҳам, ортга қайтишнинг ҳам мўлжалини ололмай, сафи бузилди. Қуюқ туман ичида қолган уловлар эгасининг қамчиси-ю, тепкисига ҳам бўй бермай қўйди. Жон аччигида кишнаётган отлар туёғидан кўтарилаётган ола-тасирли шовур ва навкарларнинг ваҳима аралаш узук-юлуқ овозлари эшитилса-да, ўзлари кўринмай қолди. Ҳаял ўтмай талвасага тушган уловлар ўзига йўл қидирганича бир-бирига урила бошлади.

Қуриқчи навкарлар қуршовида келаётган Улуғбек Мирзо вазиятнинг бундай тус олишини англаб улгурмай, қулоғига Шайх Нуриддиннинг амирона овози эшитилди:

– Шаҳзодам! Отни чапга буринг!

Шовқин-сурондан ҳуркиб, депсинганича жойида айлана бошлаган саманининг жиловидан маҳкам тутган Улуғбек Мирзо шошиб қолганидан, «чап»нинг қайси томон эканлигини идрок қилолмай, атрофга аланглади.

– Шаҳзодам, жиловни менга беринг! – Улуғбек Мирзо шиддат билан отига тенглашган чавандознинг овозини таниди. Шоҳ Малик унинг қўлидаги жиловни олиб, ўнг ёнига қайрилди. – Мендин узоқлашманг, шаҳзодам...

Улуғбек Мирзо Шоҳ Маликнинг гира-шира шарпасини қоралаб, отини ниқтади. Кўзига ўша шарпадан бошқа ҳеч нарса кўринмас, ҳар-ҳар замонда, қулоғига қўрима йигитларининг «йўл бер», «йўлни оч» деган зардали овози эшитиларди.

Сутранг туман ичидан машғалаларнинг липиллабгина турган гира-шира нурлари кўзга ташлана бошлагач, Шоҳ Маликнинг оти тўхтади.

– Оллоҳга шукур, шаҳзодам, балодин қутулдик...
– Шоҳ Малик шундай деганича Улугбек Мирзога оти жиловини узатди.

Бобосининг бевақт ўлими, уч кунлик сарсон-саргардонлик, совуқ ва очликдан дарду дунёси қоронғи бўлиб келаётган Улугбек Мирзо даб-дурустан рўй берган бу ола-тасирнинг ва Шоҳ Малик айтаётган «бало»нинг сабабини ҳалиям англаб етмаган, хаёлан соҳибқироннинг ўлиmidан хабар топган бирор-бир ёғий тўдаси Самарқандга қайтариб кетишаётган хазинанинг ҳидини олган ва ўғирлик мақсадида ҳужум уюштирган деб тахмин қилмоқда эди.

Машғала тутиб турган йигитлар «илғор»нинг навкарлари экан. Шоҳ Маликни танишлари билан отдан тушганларича унга пешвоз чиқишди.

– Вазиятдин сўйланг! – деди Шоҳ Малик йигитнинг саломига алик ҳам олмасдан.

Машғала кўтарган паҳлавон келбат йигит тўдадан айрилиб чиқди-да, бир лаҳза нима деярини билмай каловланди:

– Фалокат... амирим... Туман тушиши билан кўриш қийинлашиб, уловлар қадами секинлашди ва кечув устида мўлжалдагидан кўпроқ қўшин тўпланиши натижасида муз синиб, Менгли Огобекнинг ярим навкарлари чўкиб кетишди. Лек ўзи тирикмиш.

Йигитнинг гапидан Улугбек Мирзо бир қалқиб тушди.

– Ҳазрати Бибимиз ва маликалар омонму? – деди шаҳзода Улугбек Мирзо юраги орқасига тортганича.

– Оллоҳга шукур, шаҳзодам, барчалари соғ-саломат. Сайҳонликда сизни беклашмоқда.

Улуғбек Мирзонинг кўнгли таскин топган бўлса-да, вужудини кемираётган гашлик кетмади. Тезроқ бориб, бибисини ўз кўзи билан кўргиси келди.

– Кечувдан отларнинг ёйилиб, сийракланган ҳолда ўтишини лашкарбошиларга тайинлаб эдим-ку! – деди алам аралаш Шоҳ Малик.

Йигит гуноҳқорона бош эгди.

– Балки совуқ жондин ўтиб...

– Сиз қайси қўшиндансиз? – йигитнинг гапидан зардаси қайнаган Шоҳ Малик унинг сўзини бўлди.

– «Илғор»данмен, амирим! Ўнбоши Маннон Жасурмен!

– Йигитларингиз ва лашкарбошингиз тирикму?

– Олоҳга шукур, лашкарбошимиз Амир Довуд барлос ҳам, йигитларимиз ҳам тирик. Довуд барлос ҳозир Шайх Нуриддин ва шаҳзода Иброҳим Султонларни ҳазрати олиялари Бибиҳоним ҳузурига олиб кетди.

– Яна қайси қўшин талофат кўрди?

– Ҳозирга қадар олган маълумотларимизга кўра, Абу Истамбекнинг навкарлари чуқиб эмуш. Янаям аниқ хабарни ҳозир келтиришади!

Абу Истамбекнинг отини эшитиб, Улуғбек Мирзо ялт этиб Шоҳ Маликка қаради. Чунки бобосининг ўрдусидаги олтину жавоҳирларни мана шу амирнинг навкарлари қўриқлаб келмоқда эди. Шоҳ Маликнинг юз ифодаси машғала ёруғида сезилмаган бўлса-да, овозининг товланишидан ҳаяжонга тушгани кўриниб турарди. У Улуғбек Мирзога афсус билан бош чайқаркан, йигитга «йўл бошла» ишорасини қилди.

Қандай фалокат юз берганини энди англаб етган Улуғбек Мирзо Шоҳ Маликка хазина ҳақида гапирмади. Гапиришни ҳам истамади. Чўкмай, тирик қолишганига, ажал оғзидан қайтишганига

шукур қилди... Шундай пайтда хазина ҳақида сўраб бўладими? Сўралганда ҳам энди не фойда? Қайтага амирнинг қайғусига қайғу қўшади. Кўнглидан «Лашкарбоши Абу Истамбек билан йигитларининг баҳоси қайси хазинадин кам» деган ўй ҳам кечиши мумкин.

Ҳаял ўтмай, Шайх Нуриддин ва совуқдан қунишиб, сур чакмонига ўранганича ер тепинаётган шаҳзода Иброҳим Султонларнинг қораси кўринди. Улардан сал нарида, амир Довуд барлос ва навкарлари машғалалар ёруғида чодир тикишмоқда эди.

Шовурини эшитган Шайх Нуриддин уларга пешвоз чиқди ва отдан тушаётган шаҳзода Улуғбек Мирзони кўтариб олиб, бағрига босди.

– Оллоҳга шукур, шаҳзодам, эсон-омон юз кўришдик!

Улуғбек Мирзо ўзига ўхшаб нима воқеа юз берганига ақли етмай, карахт бўлиб қолган иниси Иброҳим Султоннинг елкасидан қучди.

– Омонмисиз, шаҳзодам?!

– Оллоҳга шукур, ҳазрат ога, толейимиз бор экан... – Иброҳим Султоннинг қўрқув ва совуқдан бир-бирига тегиб такиллаётган тишлари орасидан сўзлари базўр чиқди. – Бу не ёзуқ, бу не фалокат, ҳазрат ога?!

– Куюнманг, шаҳзодам, – Улуғбек Мирзо ўрнига жавоб қайтарди Шайх Нуриддин. – Ҳар не бўлса-да, жон ёнга қолди...

– Ҳазрати Бибимиз қаердалар? – бетоқатланиб атрофга аланглади Улуғбек Мирзо.

– Ана, чодирдалар! – орқа томонга ишора этди Шайх Нуриддин.

Улуғбек Мирзо ўтириларкан, оппоқ туман ичида билинар-билинемас кўзга ташланаётган чодирни илғади ва ўша томон интилди.

– Шаҳзодам, маъзур тутсинлар, – Шайх Нуриддин истиҳола билан сўзланди. – Ҳазрати олиялари шукурона намозига ўтирдилар...

От туёқларининг товуши ҳамманинг хаёлини бўлди.

– Оллоҳга шукур... – туманни ёриб чиққан отлиқ сўзланган кўйи отдан сакраб тушди-да, Шайх Нуриддинни қучоқлади ва шаҳзодаларни кўриб йиғлаб юборди. Улугбек Мирзонинг пойига чўккалаб, сувсар пўстинининг баридан ўпди. – Беадад шукур, шаҳзодам... Юзимиз ёруғ бўлди!

Улугбек Мирзо хабарчилар беги Менгли Оғабекни овозидан таниди. Бир оёғи отдан тушмайдиган бу бекнинг лақаби «шамол» эди. Шамол каби қўними йўқ бекнинг ўзи ҳам, йигитлари ҳам чайир ва чапдаст, кўз очиб-юмгунча шарқдан кириб, гарбдан чиқарди. Амир Темур қилич қоматли бу йигитга «ўлимни ҳам доғда қолдирадиган бек» деб таъриф берган эди.

– «Илғор»лардин сўнг, ҳазрати олиялари Бибихоним бош бўлган маликалар ва кичик шаҳзодалар ўрдуси кечувдин ўтди, – кўз ёшларини артганича ўрнидан туриб, воқеа тафсилотини баён эта бошлади Менгли Оғабек. – Менинг йигитларим ҳам қирғоққа яқинлашиб қолишганди. Совуқдан тўнгмаслик учун отларни йўрғалатиб борардик. Қаердан ҳам бул балои офат туман тушди-ю, менинг йигирма шунқорим кетди...

Менгли Оғабек яна кўз ёшларини тиёлмади. Ҳамма унинг ҳолатини жимгина кузатар, ҳеч ким гапини бўлишга журъати етмасди. Даҳшатдан қотиб қолган шаҳзодалар ваҳима ичида воқеанинг давомини кутишарди.

Менгли Оғабекнинг гапларидан воқеа тафсилоти янаям ойдинлашди. Туман энаётганини кўрган баъзи тажрибасиз суворийлар жонларини

қутқармоқ умидида оқибатини уйлаб-уйламай отлари жilовини тортиб, қадамини секинлатмоққа уринишган. Таҳликага тушган отлар эса ўзларини дуч келган томонга уришган. Уловларнинг пала-партиш ҳаракати натижасида ҳосил бўлган зарбадан ва огирликдан ёрилган муз ўраси ажал домидан қутулмоққа уриниб, бир-бирига тирмашаётган одамлар ва отларни ютган.

Атрофни қиёқлардан ёқилган гулханнинг алангаси бирдан чарогон қилди.

– Ҳамма оловга! – қувонч тўла овози эшитилди навкарларнинг.

– Яхшиям, кўпчилик ўнг ва чап томонга юрди. Йўқса, талофат икки-уч баробар ортиқ бўларди, – олов дарагини эшитган Менгли Оғабек гапига якун ясади.

Туманни ёриб, кўкка ўрлай бошлаган гулхан кўнгилларидаги қўрқув ва ваҳимани ҳам ёндириб юборгандай, ҳамма бирдан енгил тортди. Қалдирғочлар каби олов атрофида тизилганларнинг баданига иссиқ ўтиб, қўл-оёқларига жон киргач, овозлари баландлаша бошлади.

– Музнинг қалинлиги рисоладагидай эрди, – Шоҳ Малikka сўзланди Довуд барлос. – Ҳазрати Бибимизнинг қўрима-ю навкарлари жуда тезлик билан ўтишди. Уларнинг сони ҳам бизникидин кам эмасди.

– Воқеадин ҳазрати Бибимиз хабардорму? – ташвишланиб сўради Улугбек Мирзо.

– Хотирингиз жам бўлсин, шаҳзодам! – жавоб қайтарди Шайх Нуриддин, – Самарқандга етгунларига қадар билдирмасликни тайин этдим. Хабарчилар ҳам бундин огоҳ.

– Ҳазрати Бибимизнинг соғлиқлари дурустму ўзи?

– Анча яхши, ҳазрати Ого, мен ҳузурларида бўлдим, – гапга қўшилди олов тафтидан ўзига келиб, титроғи босилган Иброҳим Султон. – Мавлоно Табризий ҳам «ташвишга ўрин йўқ», деди.

Улуғбек Мирзо бобосининг ўлими билан бошланган бу кўргиликларнинг энди қачон ва қай йўсинда барҳам топишини ақлига сиғдиролмай, бибисининг ўтови томон ҳар-ҳар замон кўз ташлаб қўймоқда эди...

И

• • •

Йўл азоби ниҳоясига етиб, Самарқандга яқинлашганларида кун ботиб, совуқ забтига ола бошлаган эди. Бибихоним Шайх Нуриддин билан маслаҳатлашиб, Оқсулотда қўниб ўтишга, маликалар ва кичик шаҳзодаларни эрталабгача шу ерда қолдиришга қарор беришди.

Улар Чаҳорроҳа дарвозасига келганларида кун ботиб бўлган, дарвоза кўшкида навбатчилик қилаётган йигитлар қўлларида машғалалар тутганича у ёқдан-бу ёққа ўтиб туришарди.

Дарвозага етишгач, арава кетидан саф тортган қўрима бошлиғи ва амир Нуриддин кўшкдаги қоровуларга «оч» ишорасини билдирди. Қоровул йигитлар нимадир деб жавоб беришди. Лекин кўшкнинг баландлиги, бунинг устига у ёқдан-бу ёққа урилаётган шамол таъсирида уларнинг гапи аниқ эшитилмади.

Амир Нуриддин суворийларининг бирига дарвозани уришни буюрди. Бир ҳафталик йўл қор ва музлиги учун икки ҳафтага чўзилгани, очлик, совуқ ва уйқусизлик жонидан ўтиб кетган суворийлар бошлиғи дарвозани нағалли этиги билан ўзи тепа бошлади.

Терадан қоровул йигитнинг «калит йўқ» деган узук-юлуқ овози эшитилди.

Амир Нуриддин кўрсаткич бармогини чаккасига нуқиб, «ҳушинг жойидами» деган маънода Бибахонимнинг тахтиравонли аравасига ишора қилди.

Қоровул йигитнинг елка қисиб, икки чўнтагини ҳам тескари қилганича «мана йўқ, калит Арғуншоҳнинг ўзида», дегани элас-элас эшитилди.

Ҳайратга тушган ва жиғибийрон бўлган амир Нуриддин воқеани Бибахонимга баён қилди.

Йўл азоби — уйқусизлик ва номигагина қилинган тамадди, тинимсиз кўз ёшлари Бибахонимни ҳоритиб, тинкасини қуритган бўлса-да, бошига тушган бехос кулфат таъсириданми, тетик ва сергак кўринарди.

– Бишим, ҳеч нарсани тушунмаётирман, – деди амир Нуриддин, – қоровулми ёки қоровулбегими, узоқдан танимадим, «калит менда эрмас, у Арғуншоҳда» деяётир. Мен «Бибахоним келдилар», деб ишора ҳам қилдим, барибир...

Бибахонимнинг юзлари оқариб кетди.

– Ул нодонга сўйланг, калит йўқ бўлса, гапини пастга тушиб, дарвозанинг ул томонидан сўйласин!

Амир Нуриддин кўшқдаги йигитга пастга «туш» ишорасини қилди.

Йигит розилик билдириб, бирпасда гойиб бўлди. У кетиши билан кўшқда уч-тўрт йигит кўринди ва пастга энгашганларича қўлларидаги машъаланинг ёругини арава билан суворийларга тутишиб, бирма-бир назардан ўтказишди.

Қоровул йигит дарвоза ёнига келди, шекилли, унинг овози ичкари томондан эшитилди.

– Эй, йигитлар, амир Нуриддин жанобларини чақиринглар.

Амир Нуриддин белидаги қиличи оёгига тегиб халал бермаслиги учун дастасидан тутганича дарвозага яқинлашди.

– Кимсен сен? Дарвозабонмисен, қоровулмисен ёки эшик оғасимисен? – жаҳл билан сўради амир Нуриддин.

– Қоровул бегимен, амир жаноблари!

– Қоровул беги Шамсуддин Гиёс эрди-ку!

– Хавфсизлик маъносинда то валиаҳд Пир Муҳаммад Мирзо Кобулий келиб, шаҳарни олгунларига қадар қоровулар бошлиғи-ю беги, эшик оғаси, ҳатто дарвозабонларгача барчаси алмаштирилмиш ва шаҳарга ҳеч кимни қўймаслик ҳақинда фармони олий чиқарилмиш. Шул боис, Самарқанддаги барча дарбозаларнинг калитлари Аргуншоҳ жанобларининг ўзларида!

Бундай вазиятни кутмаган Шайх Нуриддиннинг кўнгли ёмонликни ҳис қилиб, сиқилди. Дарду дунёси қоронғи бўлганича серрайиб қолди.

– Сенинг отинг нима?

– Камолиддин Носирмен, амир жаноблари!

– Қайси қўшиндансен?

– Халил Султон ҳазратларининг қўшиниданмен, ўнг қанотдин.

Қоровул бегининг Халил Султонга нисбатан «шаҳзода» дейиш ўрнига «ҳазратлари» сўзини ишлатишининг ўзиёқ Амир Нуриддинга Самарқанддаги аҳволни дарров ойдинлаштирди.

– Шаҳзода Халил Султон қўшинлари келиб улгурдимму?

– Йўқ, жаноб амир, Бурундуқбек бош бўлгон минг чоғлик йилдирим қўшин кеча келиб, жойлашдик, Халил Султон ҳазратлари Ўрдуси

бирлан ортимиздан йўлга тушган. Эрта-индин келиб қолишлари кутилмоқда.

Амир Нуриддин овозига насиҳат оҳангини берди.

– Бибихонимнинг Халил Султон Мирзога волида кибилигини билурмисен?!

– Албатта, жаноб амир!

– Билсанг, Бибимиз учун бул тақиқ нечун? Ахир соҳибқирон ҳазратларининг таъзиялари бошинда ҳазрати олиялари туриши керак-ку! Буни Аргуншоҳда яхши билур!

– Мен бир кичик одаммен, жаноб амир, фармонни бажараётирмен, холос. Калитни бериб, «оч» десалар очурмен. Калит эрса, Аргуншоҳ жанобларида!

Амир Нуриддиннинг паймонаси тўлди:

– Бошинг иккитами дейман, сен боланинг? Икки ҳафтадан бери йўлдамиз. Оч-наҳор, совуқда бир амаллаб эсон-омон етганимизда ҳазрати олиялари Бибихоним Аргуншоҳнинг ноз уйқусидан уйғонишини кутмоқлари керакму?

– Сўйладим-ку сизга, ҳурматли амир, мен кичкина бир одаммен...

Амир Нуриддин қиличини чангаллаб, дарвозани тецди.

– Тути киби бир гапни такрорлама, ҳозир ёнимда бўлганигда каллангни сапчадек узардим.

– Афв этгайсиз, амир жаноблари! Фармонни бузсам ҳам бошим кетадур!

– Яхши, ҳали сен билан ҳисоблашурмиз! Номингни...

– Камолиддин Носирмен, амир жаноблари! – Амир Нуриддин ҳали сўроқни тугатиб улгурмай, жавоб бериб қўя қолди қоровулбоши.

Қоровулбошининг ҳеч тап тортмасдан бераётган жавобларидан вазият чиндан ҳам ўзгарганини

тушуниб етган Амир Нуриддин бир лаҳза қандай хулосага келишини билмай, тош қотиб турди. Сўнг, бундай муносабатни Бибихонимга қай тарзда айтиш ҳақида ўйлаб, дарвозанинг у бошидан-бу бошига бориб кела бошлади. Айни пайтда, Бибихонимнинг кўнглига тегмаслик, усиз ҳам қон бўлган юрагини тирнамаслик учун ишончли баҳоналар ахтарар, лекин бундай ҳолга дабдурустан тушиб қолганлиги боис, ўзининг ҳам калласига жўялироқ фикр келмасди.

Амир Нуриддиннинг дарвоза олдида узоқ қолиб кетганидан ва ҳалиям дарвозанинг очилмаётганидан хавотирланган Бибихоним ўрнидан ўзи қўзгалди.

– Бибижон, ташқари изғирин, – деди ёнида ўтирган Мирзо Улуғбек, – яхшиси, мен хабар олурмен!

– Йўқ, йўқ, Мирзом, ўзим бормасам битмайдурганга ўхшайдур. Ҳалитдан ўйин бошланибдурму деган хавотирдамен.

Бибихоним аравадан тушиб, Амир Нуриддиннинг олдида борди.

– Тинчликми, амир? Самарқандни ёв босганга ўхшайдурму?

Бибихонимга айтажак жавоби осонлашган амир Нуриддин афсус чекиб, бош ирғади.

– Шундайга ўхшайдур...

– Ё тангрим! Ўзинг асрагайсен! – Бибихоним ростдан ҳам Амир Темур вафотидан хабар топган бирор-бир душман Самарқандни қамал этибди, деб тушуниб титраб кетди. – Соҳибқироннинг тақдири не бўлмиш? Самарқанд қандай ёғий томонидан қамал этилмиш?

– Тинчланинг, ҳазрати олиялари, Самарқандни қамал қилганлар душманлар эрмас, Халил Султон Мирзонинг қўшинлари!

– Оллоҳга шукур! Мен эрса бирор-бир ёғийларми деб уйлабмен, – Бибихоним кўз ёшларини артаркан, бўзариб қолган тонг ёруғида энди аниқ-таниқ кўринаётган кўшқдаги йигитлар томон бўйлади. – Унда нечун дарвозани очмаётирлар?

– Аргуншоҳ шундай фармон бермиш. Токи валиаҳд Пир Муҳаммад Мирзо Кобулий етиб келгунларига қадар, кимлигидан қатъи назар бирорта одамнинг шаҳарга кириши ман этилмиш!

– Астағфируллоҳ! Фармон бериш Аргуншоҳга қолибдурму? – Бибихоним шундай дея киноя қилганича бир лаҳза жим қолди. Сўнг яна Амир Нуриддинга юзланди: – Улуғ Амирнинг майити тақдирини сўрдингизму? Туффроғга берилмишму?

– Ҳазрати олиялари! Бул муносабат боис, азбаройи таҳликага тушганимдин не сўрадим, не жавоб олдим, эслолмасмен. Каллам ҳозир сув қайнаётган дошқозон мисоли, ичинда ҳеч нарса йўқ.

– Унда дарвозабонни чақиринг-чи!

Амир Нуриддин дарвозани тақиллатди.

– Лаббай, амир жаноблари? – бояги таниш овоз келди ичкари томондан.

– Сен бирлан ҳазрати олиялари Бибихоним сўйлашмоқ истаб турурлар!

– Бош устига! Эшитаман, ҳазрати олиялари!

– Ҳеч кимни киритмаслик ҳақиндаги фармони олий қайси шаҳзода томонидан ёзилмиш?

– Менинг фикри ожизимча, шаҳар ҳокими Аргуншоҳ Бурдалиғий жаноблари томонидин, ҳазрати олиялари!

– Фармони олийни Аргуншоҳ беролмас, бирорта шаҳзодаи жувонмарднинг кўрсатмаси бўлмоғи лозим.

– У томонлари менга қоронғи, ҳазрати олиялари!

– Соҳибқироннинг майитлари ерга қўйилдиму, ҳеч бўлмаса шуни билурмисен?

– Албатта, ҳазрати олиялари! Эшитишимча, соҳибқироннинг майитлари беш кун ичида етказиб келинган ва ўша куни кечасиёқ марҳум Муҳаммад Султон хонақоҳига дафн этилгон.

Бибихонимнинг кўзларига ёш қалқиди ва ўзига келиб олиш учун бир лаҳза сукут сақлади. Сўнг яна сўроғида давом этди:

– Аза очилиб, мотам маросимлари бажо келтирилдиму?

– Менимча, ҳали ҳеч кимга бу хабар етказилмаган! Ҳамма валиаҳдни кутиб ўтирур. Шаҳар ичида унча-мунча гаплар тарқалган бўлса-да, очигини ҳеч ким билмайдур.

Бибихоним бошини сарак-сарак қилганича йиглаб юборди.

– Унда ҳозирча Бибихоним ҳазрати олиялари бирлан кичик шаҳзодаларни киритурсен, – гапга аралашди амир Нуриддин яна, – майли, биз чериклар бирлан Аргуншоҳ келишини кутгаймиз.

– Фармони олийни бузишга ҳаққим йўқ, амир жаноблари. Лекин Аргуншоҳ Бурдалиғий жанобларига элчи юборишни бўйнимга олгаймен!

Бибихоним амир Нуриддинга суянганича юм-юм йиглаб, аравага қайтди.

Дарвоза очилишини кутиб ўтирган аравадагилар Бибихонимнинг аҳволини кўриб, қўрқиб кетишди. Улуғбек Мирзо бибисини қучоқлаганича йигисига шерик бўлди.

– Сиз йигламанг, Улуғим! – Улуғбекнинг бошини силаб, пешонасидан ўпди Бибихоним. – Сиз эркаксиз, дийдангизни қаттиқ қилинг, қаддингизни кўтариб мағрур тулинг! Ҳали бу бошимизга кўп савдолар тушади, чоғи. Менинг гапимга кўнсангиз, сиз тезда Ҳиротга, падари бузрукворингиз ёнига

қайтинг. Ого Бегим кейинроқ борур. Менинг фаҳмлашимча, Халил Султон Мирзонинг одамлари алақачон Аргуншоҳ бирлан тил топишган, яна Оллоҳ билгучидир...

Улугбек Мирзо Бибисининг қўлларидан ўпди.

– Сизни қандай ёлғиз ташлаб кетурмен, бибим?

– Ёнимда Ого Бегим бор, ёлғизлатиб қўймас. Бобонгизнинг маросимлари тутагач, балки Ого Бегим бирлан мен ҳам Ҳиротта кетурмен. Падари бузрукворингиз розилик берсалар...

– Бибим, сиз мен учун волидамдин ҳам ортиқсиз десам густоҳлик бўлур, шул боис волидам кибисиз демоқ билан чекланурмен ва билингки, ҳар доим суянишингиз, орқа қилишингиз учун ва бундан сўнг, ҳаётингизнинг яхши ўтмоғи учун мен бормен! Ого Бегим бор! Шул боис, майли, бобомизнинг маросимларини ўтказгач, Ого Бегим бирла Ҳиротта борурсиз, мен эрса сизнинг фикрингизга қўшиламен. Мен Ҳиротта қайтмоғим керак...

– Миннатдормен, Улуғим! Сўзларингиз бирлан қаддимни тикладингиз! Энди бу ёғи Оллоҳдан. Чиндан ҳам сиз тезлик билан қайтинг. Қўримани ҳам сиз бирлан юборурмен. Бухорода кўп кун тўхтаманг, иложи бўлса, нотанишроқ йўллардан юринг, чунки бутунги вазиятдин юрагим негадир ҳаприқди. Халил Султон Мирзо ёмон йигит эрмас-у, лекин мен бобонгизнинг сўзига кирмадим. Эндиги пушаймон ҳам бекор... Сиз Ого Бегим бирлан хайрлашинг...

Бибихоним Ого Бегим билан Улуғбек Мирзо хайрлашиб олиши учун кичик шаҳзодаларни етаклаб аравадан тушди-да, у ёққа-бу ёққа асабий бориб келаётган амир Нуриддинни чақирди.

– Бу кўргуликка қаранг, амир? – Бибихоним хавотирлик билан атрофга алангларкан, кўнглига келган шубҳани амирга қисқагина баён этди.

– Мен ҳам шу фикрдамен, маликам, – овозини пасайтирди амир Нуриддин, – лек ҳар бир нарсанинг хосияти бўлгани киби, кирмаганимиз ҳам хайрлидур, балки...

– Айтганингиз келсун, – сўзини қисқа қилди Бибихоним. – Унда, шаҳзода Иброҳим Султонни сизга, Улугбек Мирзони Шоҳ Маликка, сизларни эса яратган эгамнинг ўзига топширдим, илоё, ўзи қўласун! Энди эса шошилинг...

Бибихонимнинг кўзларидан оқаетган ёшни амир Нуриддин кўрмаса-да, овозининг товланишидан йиғлаётганини сизди. Сўз айтиб кўнглини баттар бузмаслик учун бир оғизгина «Хайр, маликам» деди-да, тез юриб, нари кетди.

Аргуншоҳ ҳузурига юборилган элчи қайтиб келганида, Улугбек Мирзо ва Иброҳим Султонларга бош бўлган икки амир етагидаги қўрима алақачон кетиб бўлган эди.

Элчи Аргуншоҳнинг бетоб ётганлигини, келолмаслигини ва калитни ҳам рухсатсиз (кимнинг рухсатисизлигини айтмади) беролмаслигини айтиб, Бибихоним ва шаҳзодалар вақтинчалик, яъни валиаҳд Пир Муҳаммад Мирзо келгунига қадар Шоҳруҳ Мирзога қарашли боғда туришларини билдирди. Боғ Чоҳарроҳа дарвозасидан сал пастда, Самарқанднинг кунгай тарафида эди.

* * *

Хаёлида эртаклардаги қаҳрамонлардай гавдаланган ва ўша афсонавий баҳодирлардек ҳеч қачон енгилмайдиган ва ўлмайдиган улут Бобосининг бу қадар оддий ўлим топиши,

кимсасиз, ғариб ва мискин кимсалар каби ҳурмат ва эъзозсиз, яширинча, бунинг устига, тунда дафн этилиши Улугбек Мирзонинг бир қайғусини минг қилди.

Кимсан Бибихонимдек улуг маликага ҳам Кўксарой дарвозасини очмаганликлари шоҳона сарой ва дабдабали ҳаёт, муҳит қучоғида худди қуёш нурларидан баҳраманд майсалар каби завоқ нелигини билмай ўсаётган, атрофида меҳрибон, ҳар сўзига «лаббай» деб жавоб бергучи, ҳар лаҳзада «қуллуқ» қилгучи ғоят хушфеъл, янаям аниқроғи, муте инсонлардан ўзга йўлдош кўрмаган Улугбек Мирзо учун бу ҳол ўлганнинг устига тепган бўлди.

Шу боис, у айна лаҳзаларда, ойдин, лекин изғиринли тунни ёриб, Бухоро томон илгарилаб бораркан, биринчи маротаба ўзини ёш боладек гўр, кимсасиз, ғариб сезмоқда ва бундан дарду дунёси баттар қоронғи тортмоқда эди.

Яхшиямки, унга аткаси, бобосининг энг ишончли ва доврўғли амирларидан Шоҳ Малик ва шайх Нуриддинлар ҳамроҳлик қилишмоқда эди. Йўқса, бу оғир зарбадан омон чиқа олармиди?

Шоҳ Малик дунёнинг барча аччиқ-чучугини тотган, баланд-пастини кўрган, яхши-ёмонини ажратган, қайғу ва шодлигини бошидан кечирган амирлар сирасига кирарди. Уни ҳаётнинг, муҳитнинг, дўсту душманнинг ўзи тарбиялаган, сабоқ берган ва мактаб вазифасини ўтаганлиги боис, кимга, қачон, қаерда ва қай тарзда муомала қилишни, муносабат кўрсатишни беш қўлдай биларди. Мансаб, бойлик ва ўлжа илинжида ўзини ўтга-чўққа урадиган, бир-бири билан ёвлашадиган амир ва беклардан фарқли ўлароқ унинг кўзи тўқ, нафси қаноатли ва ана шу феъл билан соҳибқироннинг меҳрига сазовор бўлган эди.

Шайх Нуриддин довюрак, бир сўзли, вазиятни тез англаб, тезда хулоса чиқарадиган тадбирли ва ақлли бўлишига қарамай, бироз тез, сиркаси сув кўтармайдиган одам эди. Лекин амир бу феълени ўзидан юқоридагиларга ҳеч қачон кўрсатмасди. Ўзидан юқоридагиларга кул, пастдагиларга олов бўлиб кўринадиган амирнинг асл қиёфасини ҳеч ким аниқ-таниқ билмасди. Сўзининг устидан чиқадиған, тез уришса-да, тез ярашадиган ва гина сақламайдиган амирнинг ҳурмати лашкарлар ўртасида ҳам баланд эди. Фақат «билса ҳазил, билмаса зил» қабилда пичинг қўшиб гапиришидан пастдагилар орасида «сассиқ» деган лақаб орттириб олган эди.

Кечалари юрганликлари боис, отни бир маромда йўрғалатишарди. Бундан кўзланган мақсад манзиллардан сездирмай ўтиш, йўлнинг унумини ошириш ва асосийси, отни терлатмаслик ва ўзлари ҳам тўниб қолмаслик эди.

Бугун Самарқанддан чиққанларига икки кундан ошган эди. Йўллари унса, тонгда Бухорога кираверишдаги Даббусий қалъасида қўним топишни мўлжал қилишди.

Даббусий қалъаси музофотдаги қуш учса қаноти етмайдиган энг баланд, деворлари қалин ва энли, катта-катта харсанглардан қурилган мустаҳкам, не-не қамалларда қилт этмаган «жони қаттиқ» иморатлардан бири эди. Унинг ерости сувлари Кўҳак (яъни Зарафшон) дарёси ўзанига улангани боис, қалъа ичи жаннатнинг бир парчаси каби боғ-роғларга бурканган, йилнинг уч фаслида ранг-баранг очилиб ётган гулларни кўриш мумкин эди.

Тонг бўзара бошлаганда, узоқдан қалъанинг маҳобатли кўланкаси гира-шира кўзга ташлана бошлади.

Кечаси бошланган лайлак қор тинган, қалинлиги отнинг тўпигидан ошарди.

Ҳаво совиши натижасида қуриб шакарга айланган қор заррачалари Қизилқумнинг ўзига хос шиддатли ва ўрама шамоли исканжасида баъзан секин, баъзан эса қуюн каби чарх айланиб, юз-кўзларга сепилмоқда эди.

Неча кунлардан бери давом этаётган бу сарсон-саргардонликдан чарчаб толиққан, Самарқанддаги муносабатдан эса руҳан эзилиб, тушкунликдан ўзига келолмаётган Улутбек Мирзо ҳар-ҳар замонда юзларини чимчилаётган совуқни кетказиш учун ёноқларини кафтлари билан ишқар, бармоқлари қотиб қолмаслиги учун от жилловини дам-бадам у қўлидан-бу қўлига алмаштирарди.

От туёқларининг дупури эшитилди шекилли, итларнинг вовуллаган овози келиб, қалъа деворининг ҳар ер-ҳар ерида машғалалар липиллай бошлади.

Дарвозага яқин қолганда қўрима иккига бўлиниб, ўртада келаётган шаҳзодалар ва амирларга йўл беришди.

Дарвозаларнинг сўроқсиз, зудлик билан очилиши Бибиҳоним юборган Рустам Тоғай Буға бошлиқ хабарчиларнинг етиб келгани ва қалъадагилар вазиятдан хабардор эканлигидан дарак берарди.

Ичкарида машғала кўтарган хизматкорлар, нотинч ҳолат юз берганда қуролланиб, шай турадиган лашкарлар сафи кўзга ташланди.

Амир Нуриддин Шоҳ Маликка шаҳзодаларга кўз-қулоқ бўлиб туришни айтиб, ўзи истиқболига уйқусираган кўзларини ишқаганича югурган эшик оғаси томон юрди.

Эшик оғаси ҳам қурол-яроғ тақиб олганидан илдам қадам ташлашга қанча ҳаракат қилмасин,

белидаги узун, исфаҳон қиличи тез юришига халал бермоқда эди.

Рустам Тоғай Буга кеча қалъага келгандан бери ҳаммаёқ арининг уяси каби бузилиб ётарди.

Чунки Рустам Тоғай Буга бу ташрифга тегишли на мактуб, на фармон ва на кўрсатма берди. Қуруққина қилиб, Хуросон ҳукмдори шаҳзода Шоҳруҳ Мирзонинг ўғиллари, амирзодалар Улугбек Мирзо ва Иброҳим Султонлар амирлари Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликлар ҳамроҳлигида Ҳиротга кетишаётганини, шу боис, қалъага қўниб ўтмоқчи бўлишаётганини, бу меҳмонларни муносиб кутиб олиб, от-уловларини алмаштиришларини, йўлни давом эттиришлари учун егуликлар ҳозирлашларини айтди ва ташриф махфий қолишини, маросим ими-жимида, ортиқча гап-сўзсиз ўтказилишини алоҳида тайинлади.

Хабарчининг сўзларидан аниқ бир нарсани англамаган қалъа кутволи «бемаврид» келаётган бу меҳмонларни қай тарзда ва қандай кутиб олишни билмай, ақли шошди ва бундай вазиятларда қўл келадиган ўрта йўлни тутди: касаллигини баҳона қилиб ётиб олди-да, барча юмушни қалъа мутасаддиларига топширди.

Шаҳзодалар келганида нафақат қалъа, балки ён-атроф қишлоқлару йўллар шовқин-суронга тўлиб, байрам тусини оларди. Меҳмонларнинг бу сафар дабдурустан, худди ўғрилардай писиб, тунда пайдо бўлишлари, кутвол ва қалъа мутасаддиларининг уларга пешвоз чиқмагани, бунинг устига лашкарларнинг қуролиниб, шай туриши хизматчиларни ҳайрон қолдираётган бўлса-да, топшириққа биноан, оёқлари олти, қўллари етти бўлиб хизмат қилишмоқда эди.

Амир Нуриддиннинг чарчоқ ва ҳоргин чеҳраси, жиддий ва ташвишли нигоҳи машғала ёруғида ҳам аниқ кўриниб турарди.

Эшик оғаси амирнинг отини тўхтатиб, жиловидан ушлади.

– Хуш, кўрдик, амир жаноблари! Ташрифингизга мунтазирмиз!

Амир Нуриддин кинояли кулди.

– Мунтазирлигинг кўриниб турибдур, – амир қуролланган ва имога шай лашкарларга ишора қилди. – Кутвол жаноблари кўп азият чекибдурларму?

Эшик оғаси ўнғайсизланиб гудранди ва ўзини ҳеч нарсадан хабарсиздай тутиб ялтоқланди.

– Шундай, шундай, амир жаноблари.

– Кутвол жаноблари кўринмайдур? – отдан тушаркан, қамчисини белига қистириб эшик оғасидан сўради амир Нуриддин.

– Кутвол жаноблари бетоблар, шул боис... – эшик оғаси ичкарида, бир-бирининг пинжигга тиқилганича ҳайрон турган беш-олти чоғлик мулозимлар томонни кўрсатди. – Ҳурматли беклар кечадан бери чорлаб турурлар, кун совуқ, бунинг устига ярим тун, – йўл-йўлакай уларни оқламоқ учун сўз излаганича амирнинг орқасидан эргашди эшик оғаси.

Мулозимларнинг авзойидан, лашкарларнинг қўрқув ва таҳлика тўла қарашларидан ортиқча хавф-хатар йўқлигига имони комил бўлган амир Нуриддин ёнидаги навкарига «кираверишсин» деган маънода ишора қилгач, мулозимлар томон юзланди.

Эшик оғаси совуқдан қунишиб, лаблари билинар-билинемас титраётган Улутбек Мирзо билан Иброҳим Султонларнинг шаҳзодалар эканлигини билгач, бирпас эсанкираб, анграйиб

қолди, кейин шашт билан бузуқ гавдасини бир ёнга энгаштирганича лапанглаб қоровулхона томон учди.

Қоровулхонанинг ички ҳужрасида қолган қалъа кутволи Абдурауф дўғлот¹ ярим танасини чўғи ўчабошлаган сандалга тикқанича ташқарида бўлаётган ғала-говурга қулогини динг қилиб ўтирарди.

Эшик очилиб ичкарига изгиринли ел ёпирилди.

– Ухламадингизму, кутвол жаноблари? – шивирлади қоронғида кўзи ҳеч нарсани кўрмаётган қоровул ерни пайпаслаб, сандал томон эмакларкан.

– Шундай совуқда ухлаб бўладиму? – зардали жавоб қилди Абдурауф дўғлот, – сандалнинг чўғини дурустроқ қилсанг ўласанму?

– Бизнинг аҳволимиз ҳар куни шундай, кутвол жаноблари. Йигитларингиздин ўтин сўрасам, худди ёнларидан бераётган киби қалтирашадур.

Қоровул қоронғида оташкурак излаб тополмагач, этиги билан ўчиб қолган кулни титди ва ҳили бор-йўқлигини билиш учун кафтини тутди.

– Келишдимму? – деди Абдурауф дўғлот бетоқатлик билан.

– Келишди, – қотиб қолган панжаларини бири-бирига ишқаб, куҳ-куҳлаганича иситмоққа тутинди қоровул. – Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликлар бош икки шаҳзодада юз чоғлиқ қўшин экан. Жойлаштирмоқларини амр этдим.

– Мени сўрадимму?

– Шайх Нуриддин сўради. Бетоблигингизни айтдим, – қиҳ-қиҳлаб кулди қоровул. – Ғазабини ичига ютди чоғи, индамади.

– Шаҳзодаларнинг кайфияти нечук?

---

¹ Дўғлот (дуглат) — уйгур қавмларидан бири.

– Рустам Буга оғзини тўлдириб «шаҳзодалар» деганига, алп келбатли, баҳодир йигитлар кўз олдимга келиб эди! Оғзиларидин ҳали она сути кетмаган бачалар-ку, кутвол жаноблари!

– Ана шу бачалар сен бирлан менга ўхшаганнинг мингига татийдир, шу боис, ниҳоятда ҳушёр бўл. Зиёфатни қуюқ қилиб, кўнгуллари о. Амирларга зийрак чуҳраларингдан қўшиб, чогиру майни оқиз. Сафарларининг сабабини аниқлашсин. Ҳеч бўлмаса бўлиб ўтган воқеаларнинг тафсилотини сўраб-суриштиришсин! Ўзинг ҳам жим ўтирма! Шаҳзодаларга илтифот кўрсатиб, оғизларини ҳидла!

– Бош устига, кутвол жаноблари! Фақат... Шунча қилгон хизматимиз бошимизга калтак бўлуб тушмасмикин?

– Хизмат учун ҳеч кимнинг боши кетмаган. Сен тилингга эҳтиёт бўл!

Қоровул яна эмаклаб эшик томон юрди.

– Йигитларга айт, чўғ келтиришсун! – шивирлади Абдурауф дўғлот эшикдан чиқаётган қоровулга ва қўшиб қўйди: – Ўрикнинг чўғидин бўлсун!

***

Аро Темур Бағдодга етиб келганида шаҳар тун оғушида эди, ҳар-ҳар ерда ёқилган машғалалар узоқдан хирагина липиллар, баланд-паст уйлар, иморатлар, миноралар сирли бир сукунатга чўмгандай эди.

Йилнинг тўртдан уч қисми қуёш оташида ҳансирайдиган шаҳар қисқагина вақт қўноқ бўладиган баҳорнинг майса ва чечаклари таратаётган анвойи бўйларга тўлган кўйи гир-гир эсаётган майин ва намхуш еллар эпкини остида ором уйқусига кетган эди.

Аро Темур шаҳарнинг кун ботишдаги дарвозасига яқинлашганида узоқдан қоровул навкарнинг таҳдидли овози эшитилди:

– Кимсен? Яқинлашма!

Баланд дарвоза тепасида қурилган кузатув айвончасида машғала тутган барваста йигитнинг гавдаси кўринди. Машғала эпкини таъсирида гоҳ пасайиб, гоҳ лопиллаётганидан йигитнинг юзини аниқ кўриб бўлмасди.

Аро Темур фақат соҳибқироннинг энг ишончли одамларигина қўллайдиган калимани айтгач, қоровул йигит шошиб қолди. Машғалани ёнидаги ҳамроҳига тутқазганича нимадир деди. Қиличларини шарақлатиб, айланма зинадан тезгина тушди-да, дарвозага калит солди.

Қоровул йигит йўл-йўлакай шеригига фавқулодда ҳолатлар, вазиятлар юз берганда, шунда ҳам саноқлигина мансабдор шахсларга аён калимани сўйлаган бу бек текка келмаганини, балки гоҳ муҳим мужда келтирганини англади.

Шериги шоша-пиша дарвозахонадаги бошқа машғалаларни ҳам ёқиб, бекнинг қўлидаги от жилловини олди.

Терга ботган қашқа саман бегона одамнинг ҳидини сезиб, пишқирганича депсинди, орқага тисарилиб жилловини силтади. Йигит от ёлларини силаб, чиройли бўйнини меҳр билан қашлади.

– Олдин обдон совутиб, кейин ем беришсун, – деди Аро Темур йигитга ва яна қўшиб қўйди: – Менга бошқа от келтиринг!

Йигит ҳамроҳига қаради. Дарвозани қайтадан қулфлаётган қоровул йигит меҳмоннинг оддий беклардан эмаслигига ақли етган бўлса-да, барибир истиҳола ичида бир лаҳза тараддуланиб қолди. Аро Темур эса «гапимни англамадингми» дегандай, бир ўқрайди:

– Шаҳзода Мироншоҳ Мирзонинг ўзларига ҳозироқ етказишим зарур бўлган хабар бор! – деди таъкидлаб.

Йигитнинг иккиланганини сезган Аро Темур овозига жиддий тус бериб, буйруқ оҳангида гапирди.

Йигит жавоб беришдан олдин осмонга термилиб, ойни қидирди. Булутлар ичида гира-шира кўри-ниб турган ойнинг жойлашувига қараб, вақтни чамалади. Сўнг бекка ўтирилди.

– Маъзур тутсинлар, ҳурматли бек, вақт алламаҳал бўлгон. Ҳозир шаҳзодаи жувонбахтнинг айнаи ором маҳаллари, – деди йигит мулоҳаза қилганича. Сўнг бекни шаштидан тушириш учун қўшиб қўйди: – Соғ бошимиз савдога қолмасин тагин!

– Отни келтир! – қоровул навкарнинг гапини кесиб қовоғини уйди Аро Темур. – Кеча-ю кундуз дам олмасдан елдим. Неча кун йўл босганимни ҳам билмасмен.

– Йўлга қачон чиқиб эрдингиз? – қоровул йигит бекдан қандай муҳим хабар келтирганини билмоқ умидида гапни айлантирмоққа ҳаракат қилди ва жавоб кутиб турган ҳамроҳига «от келтир» деган ишора берди.

– Чоҳаршанба куни... – толиққан ва уйқуси-раётган Аро Темур гапининг давомини шошиб ичига ютди. Бехосдан оғзига келган жумланинг ваҳимасидан фикри илкис ойдинлашди, кейин томоқ қирганича йўлга чиққан кунини эслади, – пайшанба куни эрди, шаъбоннинг ўн саккизинчиси!

Қоровул йигит бармоқларини букиб, ўртадаги кунларни санади.

– Бугун рамазоннинг тўққизинчиси. Демак, роппа-роса уч ҳафта йўл юрибсиз. Қирқ кунлик

йўлни бу қадар тез босиш ҳамманинг ҳам қўлидан келмайдур...

У Аро Темурга ҳайрат ва ажабланиш билан тикилди.

– Ҳа... яхши келдим, ҳисоби. Бироқ рўзани қазо қилганим ёмон бўлди. – Аро Темур уйқу элитаётган кўзларини базўр очаркан, қотиб қолган тиззаларини уқалади, қони юришсин учун нари-бери юриб тепинди.

– Бир пиёла ўрик шарбати ичсангиз бўлурди, бек жаноблари! – йигит дарвозахона бурчидаги қоровулхона томонни кўрсатди. – Озроқ қайнатма шўрва ҳам ташлаб қўйганмиз. Йўлда бафуржа тамадди қилишга фурсатингиз бўлмагандур.

– Ташаккур! Лекин ҳозир ўрик шарбати ичишим мумкун. Энг асосийси, эсон-омон етиб келдим. Энди бу ёғи бир қадам.

Йигит шарбат келтиргунича оёғининг чигили ёзила бошлаган Аро Темур яна у ёқдан-бу ёққа юра бошлади ва сопол шокосадаги шарбатни бир кўтаришда сипқорди-да, танаси яйраб, ҳузур қилиб керишди.

Йигитнинг ҳамроҳи от олиб келишга кетди. Бек олдин ёрилмади. Бағдоддаги аҳвол, экин-текин, қишнинг қандай келгани, бозор-ўчар баҳолари, хуллас, умумий гаплардан суҳбатлашиб ўтиришди.

Қоровул йигит Самарқанддан экан. Шу боис, Мовароуннаҳр янгиликларига кўпроқ қизиқди ва гап орасида олти ойдан бери қаттиқ машқ олиб бораётган қўшинларнинг сафар тайёргарлиги ва бу сафарнинг негадир кечикаётганлиги ҳақида сўради.

Аро Темур бу ҳақда аниқ бир нарса дегиси келмай, жавобни айлантираркан, машғала шуъласида янаям катта ва салобатли кўринаётган қоровул йигитнинг гавдасига синчковлик билан

тикилди. Курашчи полвонлардан бўлса керак, деб тахмин қилди.

– Кимлардансиз? – деди йигитнинг мулоҳазали фикрлари ва мулозамати ёқиб, кейинчалик ўз қўшинига олишни кўнглига туяркан.

– Падари бузрукворимизни балки танирсиз, – деди йигит кулимсираб. Гапининг оҳангида фахрланиш туйғуси ҳам бор эди. – Жаку Барлос ҳазратларининг туманида хизмат қилганлар. Отлари Санжар Барлос эди.

– Нега «эрди» деб сўйламоқдасиз, мен билган Санжар Барлос бўлса ҳали ёш, чамамда?

– Ҳа... – йигитнинг кўзлари гамгин тортиб, бир лаҳза хўрсиниш билан тин олди, – чин дунёга кетдилар... жангларда кўп захмдор бўлганлари сабабми ёки кунлари битган эканми, қишда шамоллаб қолдилару, шу билан туролмадилар. Уч йил бўлди...

– Худо раҳмат қилсин! – Аро Темур юзига фотиҳа тортаркан, афсусланиб бош чайқади. – Кўп ажойиб инсон эрдилар отангиз. Чамамда, Жаку Барлос ҳазратларига қариндошликлари бор эрди.

– Шундай... – йигит тасдиқ ишорасини қиларкан, бекнинг отаси билан танишлигини эшитиб бирдан бошқача бўлиб кетди. Худди отаси тирилиб келгандай, ҳаяжонга тушиб, ўзини қўярга жой тополмай қолди.

Йигитнинг руҳиятидаги ўзгаришни сезган Аро Темур унинг елкасига меҳрибонлик билан қўл ташлаб, отини сўради.

– Арслон Барлос, – йигит худди қариндоши билан сўзлашаётгандай эркин гапирди.

– Менинг отим Аро Темур!

Амир ҳали отини айтиб улгурмай Арслон Барлос ўрнидан сапчиб турди ва қаршисидаги одам фақатгина бекина эмас, балки соҳибқироннинг

шахсий қўшини амири, мавкиби Ҳумоюннинг асосий назоратчиси, унинг ташриф буюришини билишса ёки қораси кўринди дегунча унча-мунча амирлар ҳам писиб кетадиган Аро Темур эканини билиб, баттар ҳаяжонланди. Қаддини ростлаб лашкарларга хос тавозе билан ҳурматини изҳор қиларкан, хижолатлик билан узр сўради:

– Қоронғида танимабмен, жаноби олийлари, мени афв этинг!

– Ҳечқиси йўқ, – кулди Аро Темур, – пешонамга ёзиб қўйилмаган-ку! Бунинг устига, ота қадрдон эрканмиз. Ота қадрдонликнинг маъносини билур-мисиз?

Йигит бош ирғади:

– Кўнглимни тоғ этдингиз, амирим! Падари бузрукворим киби ватанга, ҳазрати соҳибқирони Соний, етти иқлим сарвари Амир Темур Кўрагоний жаноби олийларига ҳамиша содиқлик билан хизмат этурмен! Ва алқисса, ота қадрдонлик бурчимни ҳам унутмасмен!

– Боракалло, ўғлим! – Аро Темур йигитнинг елкасига ташлаган қўлини айрича меҳрибонлик билан оларкан, уни ёнига ўтирмоққа ундади. Йигит ўнғайсизланиб, омонатгина чўқди.

– Бу ерда қачондан бери хизмат қиласиз?

– Уч ойдан ошди, – деди Арслон Барлос. – Унгача келинингиз ҳам, мен ҳам Бибихоним ҳазрати олийларининг хизматларида эрдик. Менинг асосий ишим туманлардин аскар йиғмоқ эрди. Қишлоқ оқсоқоллари ҳузурида ташкил қилинган чериклардан хабар олардим. Ёши ўн олтига кирган навкарларни ажратиб, қўшинларга тарқатардим.

– Бола-чақалардан борми?

– Ҳозирча келинингиз иккимиздан бўлак ҳеч кимимиз йўқ. Бувимизни ҳам худо кўп кўрди. Икки йил нарида қазо қилдилар.

– Олоҳ раҳматига олсун! – Аро Темур шундай деганича йигитнинг ҳамроҳи отини етаклаб кетган томонга қаради. – Ҳамроҳингиз чаққонгина кўри-ниб эрди, бул кетишда отни танлаб чиқиши тонг-гача чўзиладур, шекилли?

Йигит отхона томонга аланглаганича тоқат-сизлана бошлади.

– Хуш, шундай қилиб, Арслонбек, курашнинг қайси турлари бирлан шугуллангансиз? – яна йигитни гапга солди Аро Темур.

– Курашними? – хаёли бўлинган Арслон Барлос ўзини ўнглади. – Деярли барча турларидан хабардормен, жаноби амир. Зоти олийлари Пир Муҳаммад Жаҳонгир ва Шоҳруҳ Мирзо қўшинларида хизматдалик чоғимда устоз Тукал Қарқаранинг ўзига икки бора имтиҳон топширганмен.

– Қарқаранинг имтиҳонидин ўтган бўлсангиз анойилардан эмас эркансиз-да! – Аро Темур энди унинг қадди-бастига ҳавас билан тикилди. – Отангиз Санжар Барлос қиличбозликда ҳам, найзобозликда ҳам Жаку Барлосдан қолишмасди. От изини той босар, деганларидек бу соҳаларда ҳам мукамалдирсиз?

– Падари бузрукворимизга етолмаган бўлсам-да, уялтирмасмен, – йигит камтарлик билан қўлларини кўксига қўйди.

Отнинг дупури ва кокилларидаги попуқларининг шалдираши суҳбатга яқун ясади. Арслон Барлос чопиб бориб ҳамроҳининг қўлидан отнинг жиловини оларкан, амир отга чиқиб олиши учун қўлтигидан суяшди-да, отнинг олдига ўтди.

– Амирим рухсат берсалар, саройгача ҳамроҳлик этсам...

Аро Темур «маъқул» ишорасини қилиб, отни ниқтади.

Сарой атрофида машъала кўтарган қоровулу навкарлар навбатма-навбат айланиб юришарди. Тун сокинлигини уларнинг қадам товуши-ю, аслаҳаларининг ҳар-ҳар замонда эшитилаётган шарақ-шуруқигина бузиб турарди.

Арслон Барлос етаклаб келаётган от туёқлари овози узоқдан эшитилгани боис, бемаҳалда келаётган меҳмоннинг кимлигини билишга қизиққан қоровул йигитлар тез-тез одимлар билан сарой дарвозахонаси томон юришди.

Аро Темурни келбатиданоқ таниган қоровулбоши шоша-пиша олдинга ўтиб, уни кутиб олишга шайланаркан, ёнидаги ҳамроҳларига паст овозда аллақандай кўрсатмалар бериб, нималаргадир ишора қилди. Сўнг боши ерга теккунча таъзим қилиб, чаққонлик билан от жилловини қўлига олди.

Арслон Барлос қоровулбоши билан сўрашиб, Аро Темурнинг отдан тушишига кўмаклашди.

Шундай улуг Қавчин ҳеч бир хабарсиз, бунинг устига навкарларсиз келиши ёмонликдан нишона эканлигини пайқаган қоровулбоши ортиқча сўз сўзламай, Арслон Барлосга «раҳмат, сен боравер», деди-да, Аро Темурнинг ўзи сўз бошламагунча индамай орқасидан эргашди.

Аро Темур Арслон Барлос билан қуюқ хайрлашди.

– Шаҳзодаи жувонбахт саройдамилар?

Аро Темурнинг сўрогига қоровулбоши нима деб жавоб қиларини билмай саросималанганича, бир лаҳза сукут сақлади. Тўғриси айтса шаҳзодадан, ёлгон гапирса, Аро Темурдан жазо олишини билган қоровулбоши эшитган гапини англамаганга олиб, гўё саройбонни тезроқ хабардор қилмоқчидай қадамларини илдам-илдам ташлаб, дарвозага амирдан олдинроқ етди.

– Ким? – ичкаридан дарвозабоннинг уйқусираган, хирилдоқ овози эшитилди.

– Қоровулбошимен! Тезроқ оч!

Занжирлар шарақлаб, зулфаклар туширилгач, бўйи ўн, эни саккиз қулочча келадиган дарвозанинг бир табақаси гийқиллаб ярим очилди.

– Бемаҳалда келган ким?

Қоровулбоши «ўчир овозингни», деб шивирлади-да, девордаги машғалаларни ёқди. Аро Темурни кўрган дарвозабон саросимага тушиб, дам Аро Темурга мўлтираганича «хизмат» дегандай, бўйинини елкалари орасига қисиб, оғзига термилди.

Дарвозабоннинг чўзинчоқ юзидаги карахтлик йўқолиб, чала уйқудан юмилаётган қисик кўзлари совуқ йилтиради. Беўхшов, узун-узун панжаларини бир-бирига ишқаганича гўё тоғни урса толқон қиладигандай, ҳозир не юмуш буюрилса, ўшанга ўзини шай қилиб кўрсатмоққа тиришмоқда эди.

Қоровулбошига унинг бу бачкана мулозамати ёқмаётган бўлса-да, индамай, паст овозда нима қилиши кераклигини тушунтирди.

– Йигитларингизга айтинг, Аро Темур ҳазратларига муносиб жой ҳозирласинлар. Таомларини еб, яхшилаб ҳордиқ чиқарсинлар. Қайси хилдаги ҳаммомни маъқул кўрсалар, ўша ерга юборинг. Туну кун отда юриб, баданлари тош қотган бўлиши керак. Тажрибали уқалагичлардан қўйинг...

– Навниҳолчалари бор....

Дарвозабон яхши кўриниш учун овозига зеб бериб, шаъма аралаш гап бошлаган эди, Аро Темур қовоғини уюб, гапини кесди.

– Мен бошқа юмуш билан келганмен! – у қоровулбоши томон ўтирилди. – Сиз менинг фикримни уқмадингиз, шекилли?

Қоровулбошининг юзига гуп этиб қон урилди. Дарвозабоннинг олдида мулзам бўлганини сездирмаслик учун унга «чиқиб тур» ишорасини қилди-да, ёлғиз қолишгач, ялинчоқ оҳангда гапида давом этди:

– Шаҳзодаи жувонбахтнинг феълларини билурсиз, амирим. Ҳозир безовта қилсам бир менинг эмас, сизнинг ҳам бошингиз кетадур... Шул боис, тонггача сабр этурсиз. Қусурга буюрманг-ку, неча кунда етиб келдингиз Бағдодга?

Аро Темур унинг нимага шаъма қилаётганини англади. Қоровулбоши «шунча кун етмаган хабар яна бир кун айтилмаса, куйиб кетмас» демоқчи бўлди. Фақат мавқеи боис, гапини бошқача оҳангда етказди.

– Унда Хонзода бегимни кўрсам бўлурми?

Қоровулбоши дабдурустан ризолик билдиргиси келмади, шекилли, кутиш хонасида гап пойлаб, ивирсиётган саройбонни чақириб, ўзаро маслаҳатлашди. Саройбон ҳам қоровулбошининг бояги беписанд муомаласидан кўнгли озор чекиб, «ҳали шошмай тур» деб пайт пойлаб турганлиги боис, қаддини ростлаб ўзини тутиб олди-да, Хонзода бегимга қоровулбошидан кўра ўзи яқинроқ эканлигини сездириб қўймоқчидай Аро Темурга қараб гапирди:

– Яхши, амир жаноблари, Хонзода бегимдан ҳозир сўраб кўрурмен. Рози бўлсалар, ҳузурларига сизни олиб борурмен!

Саройбон «сизни» сўзига урғу бериб қоровулбошини бир узиб олди-да, унга нигоҳ ҳам ташламай, ичкарига кириб кетди. Хонзода бегим ҳали уйғоқ эди.

Фақат «шошилич» деган гап бегимни ақлдан айирар даражада ҳаяжонга солди.

Катта ўгли Муҳаммад Султон вафот этганида ҳам унга ҳеч нарса демасдан Мироншоҳ Мирзо орқали билдиришган эди. Ҳозир ҳам кўнгли Халил Султон Мирзога кетиб, бир сесканди. «Астағфируллоҳ! Ўзинг асра, Оллоҳим! Шайтоннинг васвасасига қулоқ туттирма... Ўғлимни, ёлғизимни Ўзинг асра! Ўзингдин ўзга паноҳим йўқ, Тангрим!»

Хонзода бегим кўнглидан кечаётган ёмон ўйларни қувиб, Аро Темурни олиб киришларини сўраркан, унинг сўзлашига ҳам сабр этмасдан ўзи саволга тутди:

– Сўзланг, амир жаноблари, бу қадар шошилишч мужданинг соҳиби ким?

– Билқисси Сугро, Бонийи Кубро Бибихонимдур, – деди Аро Темур ва қўлидаги мактубни бегимга узатди.

Хонзода бегим хатни очаркан, қўллари титради. Мактубнинг ярмига етгач, беҳаловат бўлаётган бегимнинг нафас олиши секинлашиб, вужудидаги титроқ сусайди. Хат мазмунини билгач, ўзини бутунлай босиб олди.

– Оллоҳга шукур, – деди ўз-ўзига сўйланиб ва омонатгина ўтирган курсисига баҳузур жойлашди.

Хавотир ичида ўзини йўқотаёзган Хонзода бегимнинг оҳ-воҳ билан кўз ёши тўкишини кутган Аро Темур унинг бирдан хотиржам тортганидан ҳайратланди. «Тушунмадимикин... йўқ, тушунмаслиги мумкин эрмас».

– Менинг фикри ожизимча, соҳибқирони аъзам бетобдурлар, шундайму? – Аро Темурнинг хаёлини бўлди Хонзода бегим. – Ёхуд... Тўғрисини сўйлай беринг, бек.

Аро Темур кўзларини ерга олиб, чурқ этмади.

Хатнинг муҳимлигини тушунган Хонзода бегим ҳам бошқа сўз қотмади.

Мироншоҳ Мирзо ҳокимиятдан азл қилинган, Бағдоднинг жануб томонида Абу Бакр Мирзо қурдирган кўшқда яшамоқда эди.

Хонзода бегим кирганида эрон гиламлари тўшалган ҳайҳотдай ётоқхонанинг қандиллари ўчирилмаган, ялангоч, ярим-ялангоч каниз қизлар қўлларига илинган нарсани ёстиқ қилганларича ҳар ер-ҳар ерда чўзилиб ётишарди.

Шамдонларда лопиллаётган мойли пиликларнинг алланечук куйинди иси, бўкиб ичилган шаробнинг қўланса ҳидига қўшилиб, қизлардан таралаётган мушқу анбарлар бўйини босиб кетган ва хона нафас қайтарар даражада димиқиб, ҳавоси бузилган эди.

Турдаги барқут пардали ётоқда шаҳзода Мироншоҳ Мирзо шира кайф ётарди. Қўнғироқ сочли канизак шаҳзоданинг тиззасини қучоқлаганича гудранар, унинг ҳолатидан ухлаётганини ҳам, кайфи ошиб ўзини ўнглолмаётганини ҳам билиб бўлмасди.

Хизматкорнинг шовуридан туйқус уйғонган канизаклар сархушликлари боис, кўзларини базўр очганларича сочилиб ётган эгниларини топиб киймоққа тутинишди ва эшик олдида турган Хонзода бегимни кўриб, ўрниларидан сапчиб турганларича ташқарига отилишди.

Мироншоҳнинг тиззасини қучиб ётган қиз ўзига келолмади. Хизматкор ҳарчанд турткиламасин, қўл силтаб «тинч қўй» деганича яна кўзини юмиб олди.

Асаби бузилган Хонзода бегим юзини ўтирган кўйи бетоқатланмоқда эди. Хизматкор йигит қизнинг устига чойшаб ёпганича даст кўтарди ва эшиқдан олиб чиқди. Қиз кетатуриб, Мироншоҳ Мирзонинг қўлини тортқилади.

Мироншоҳ Мирзо кўзларини очмасдан икки қўлини ёзиб, ёнларини пайпаслади.

– Кабутарларим...

– Кабутарларингиз учмиш, шаҳзодам!

Хотинининг овозини эшитган Мироншоҳ Мирзо қаршисида турган Хонзода бегимни тушимда кўряпман, деб ўйлаб, кўзларини шошиб очиб-юмди.

Хонзода бегим унинг аҳволидан жиркангандай ўзини орқага оларкан, гапида давом этди:

– Шошининч хабар борлиги боис кирдим...

«Йўқса, итим адашган эрмас» демоқчи эди, ўзини базўр тутди.

Мироншоҳ Мирзо Хонзода бегимга еб қўйгудай қилиб қаради ва пинагини бузмади. У тескари ўтирилиш учун атлас чойшаб билан уят жойини бекитди.

– Оч кўзинг бирлан қарама бунга, бу матоҳ сенга ҳайф! Шошининч хабарингга эрса туфурдим. Ҳаммасига, ҳаммангизга туфурдим! Менга деса осмон узилиб тушсун! Қиёмат қойим бўлсун! Дунёни сув боссун! Тушундингму? Энди эса мени тинч қўй! Мен йўқмен! Ўлганмен! Мироншоҳ Мирзо йўқ. Йўқол!

Ғазаб ва аламдан унинг кўнгли бузилиб, овози ҳирқираб, чиқмай қолди. У бирпас шу зайлда жим ётди ва Хонзода бегимнинг ҳалиям кетмаганини сезиб, ғазаб билан у томон ўтирилди.

– Бул... – Мироншоҳ Мирзо кўкрагига муштлади, – ўлган Мироншоҳнинг, топталган Мироншоҳнинг, азл этилгон Мироншоҳнинг жонсиз гавдаси, суврати!

У ўрнидан сапчиб турмоқчи бўлди. Лекин гавдаси ўзига бўйсунмади. Тиззалаган кўйи ўтириб қолди.

Мироншоҳ Мирзонинг ҳозирги ҳолати чиндан ҳам аянчли эди. Озиб, шалвираб қолган юзлари худди узоқ касал ётган одамники каби саргайиб

кетган, ичкилик ва уйқусизликдан қовоғига ботиб, киртайган кўзлари нурсиз эди.

– Мен сенга қадам босма демабмидим? Бу ер, ётоғим сенга ҳаром демабмидим? Шунча қилмишларингдан сўнг ҳам сен, сотқин, қанчиқ киришга журъат этдингму? Иккинчи бор сени бул ерда кўрсам ёхуд кирмоққа ҳаракат қилсанг, мана шул кўлларим бирлан бўғиб ўлдирамен! Энди эса йўқол! Эй, ким бор!

Бирор кори ҳол юз бермаслиги учун эшик олдида турган хизматкорлар ичкарига киришди. Лекин Мироншоҳ Мирзонинг бақир-чақирига эътибор бермай, Хонзода бегимнинг амрини кутишди. Хизматкорларнинг Хонзода бегимга итоати шаҳзоданинг қонини баттар қайнатди. У парқу болишларни муштлаб, ҳўнграганича бош учида турган май тўла кўзани уларга отди.

– Қоронғуда топишган кўрлар! Раҳнамоларинг сотқин бўлгач, сиз сотилмайсизму?! Тузим кўр қилсун ҳаммангизни!

Хонзода бегим Мироншоҳнинг ўзига келишини ва тинчишини кутиб сукут сақламоқда эди.

– Ҳазрати олиялари Бибихоним...

– Ҳалиям кетмадингму? – кўзлари косасидан чиқай деган шаҳзода Хонзода бегимга барқут ёстиқни отди.

Хонзода бегим жаҳл билан қўлидаги мактубни силкитди.

– Эй, инсон, падари бузрукворингиз, ҳазрати соҳибқирон огир бетоб эрмиш!

Мироншоҳ Мирзонинг кўзлари ярқ этиб очилди.

– Падари бузрукворим? – у ўрнидан турганича чордана қуриб ўтирди, лабларида кинояли ним табассум ўйнади. – Менингми? Адашмадингизму?!

Балки сизнингдур! Яхшилаб ўйлаб кўрунг! Худди шундай!

Мироншоҳ Мирзо Хонзода бегимга пичинг билан гапирганда доим сизларди. У қувонч қалққан кўзларини юмганича ўзини тўшакка ташлади ва чалқанча ётиб, қўлларини кўкка чўзди. – Ё улуг эгам! Наҳотки... Наҳотки бизга ҳам иноят этган бўлсанг! Шукур, беадад шукур... Во, дариг, етти олам ҳукмдори, Искандари Соний, ҳеч қачон ўлмайдургон олампахоҳ Амир Темур ҳазратлари оғир бетоб эрмиш?! Ўлмабдиларму?

Хонзода бегимнинг юзларида ачиниш билан бирга нафрат уйғонди.

– Уялинг, – деди овозини баландлатиб, – ўлим бирлан дардга таъна йўқдур.

– Шундоқ денг, уятни ҳам билурмисиз ҳали? – Мироншоҳ Мирзо хатни тутганича қотиб турган Хонзода бегим томон ўтирилди. – Тақдирнинг ажиб ўйинини кўрунг, маликам! Бул фоний дунёга устун бўлолмадиларму ул зоти мукаррам. Умр деганлари ана шундоқ алдоқчи, ана шундоқ бешафқат! Дунёни титратган не-не алломайи замонларни, соҳибқирони аъзамларни икки ямлаб, бир ютадур! Яхшиямки, дунёда ўлум бор! Ўлум қадди букулгон ҳақиқатни тиклайдур. Очкўз панжаси бирлан оламга чанг солгон разолатни парча-парча қиладур!

Мироншоҳ Мирзо кўнглида йиғилиб қолган ҳасратларни тўкиб соларкан, Хонзода бегимга эшик томонни кўрсатди.

– Бетоб деганлари ёлгон, маликам! Тезроқ отланинг, қайнотангизнинг, йўқ, севимли ота-жонингизнинг асъаса-ю дабдабали маросимига кечикманг! Сиз севимли келини, йўқ, қизи эрдингиз. Фарзандидин ҳам ортуқ кўрур эрди сизни! Шул боис, барчадин бурун сиз борунг! Сочларингизни ёйиб, юзларингизни юлиб йиғланг!

Падари бузрукворларимни ўлдиргон отажоним деб йигланг!

Мироншоҳ Мирзо ҳунграганича бошини ёстиққа ура бошлади.

Хонзода бегим шаҳзоданинг пичинг билан «падари бузрукворларимни ўлдиргон отажоним» деб йигланг сўзининг маъносини англади.

Бу гапи билан Мироншоҳ Мирзо Амир Темур томонидан босиб олинган Хоразм вилояти валийси Ҳусайн Сўфий ва унинг иниси Юсуф Сўфийнинг ўлимига шаъма қилмоқда эди. Улар Хонзода бегимнинг отаси Оқ Сўфийнинг огалари эди.

Чингизхон истилосидан кейин Хоразмнинг шимоли-ғарбий қисми Жўжи улусига, жануби-шарқий қисми Чигатой улусига қўшиб берилган, то Олтин Ҳудуднинг нуфузли амирларидан Нонгадой авлоди Ҳусайн Сўфий Тўнгдай ўглининг Хоразм вилояти валийлигига қадар бу ерлар ана шу икки улус авлодларининг мулки ҳисобланар эди.

Қўнғирот уругидан бўлмиш Ҳусайн Сўфий Хоразмни ҳижрий 766-767 йиллар (мелодий 1364-65) қўлга киритгач, Чингизхон ясоғига биноан Чигатой авлодларига закот, хирож тўлаб туриши керак эди. Лекин ўзини қудратли ҳукмдор санай бошлаган Ҳусайн Сўфий барча тўловларни бекор қилиб, тобелиқдан бош тортди.

Ҳижрий 771 йил (мелодий 1370) Мовароуннаҳр ва Туркистонда ўз ҳукмронлигини ўрнатиб, Чигатой Қоон наслидан бўлмиш Суюргатмишхон ибн Донишмандчахонни хон кўтарган Амир Темур Ҳусайн Сўфийни муросага чақириб элчи юборди. Элчи бўлиб борган Алфа Тавочи, ундан сўнг Мавлоно Жалолиддин Кешийлар зиндонбанд этилгач, Амир Темур Хоразмга юриш қилди ва зафар қозонди.

Ҳусайн Сўфий Амир Темурдан омонлик тилагач, соҳибқирон уни кечирди. Лекин кўп ўтмай, у аҳдини бузди. Газабланган Амир Темур Хоразмни қайта ишғол қилиб енгди. Мағлубиятга чидалмаган ва Амир Темурнинг жазосидан қўрққан Хусайн Сўфий уч кун ичида хасталаниб ўлди. Амир Темур мулозимлари билан кенгашиб, Ҳусайн Сўфий ўрнига укаси Юсуф Сўфийни тайин этди ва бу ярашиш эвазига укалари Оқ Сўфийнинг қизи, Ўзбекхоннинг набираси Севинч бекани мана шу Хонзода бегимнинг ўғли Жаҳонгир Мирзога сўраттирди. Уларнинг никоҳидан кейин ҳам Юсуф Сўфий яна хиёнат қилди. Хутталон ҳокими Кайхисравнинг қутқусига учиб (Кайхисрав Жаҳонгир Мирзонинг қайнотаси эди) яна душманлик йўлига ўтди.

Шундан кейин Амир Темур яна уч бора Хоразмни ишғол қилиб, ниҳоят ҳижрий 781 йили (мелодий 1379) Юсуф Сўфийнинг бошини ясоққа етказди ва Хоразмни Чигатой улусига қўшди, Гурганжда Суюргатмишхон номига хутба ўқитиб, пул зарб эттирди...

...Хонзода бегим ҳалигача кайфи тарқамаган Мироншоҳга гапириш ортиқча эканлигини сезиб, мактубни ётоқнинг бир четига қўйди. Эшикка етганда, фикридан қайтди ва хатни ўзи билан олди.

Эшик оғасига эрталаб Абу Бакр Мирзо келганида хабардор қилишини, ўзига эса сафар анжомлари билан қўрима қўшин тайёрлашни буюрди. Шаҳзода Мироншоҳ билан ўғли Абу Бакрнинг бориш ниятлари бўлса, тонгда ҳозир бўлишларини тайинлаб, ташқарига юзланди.

Эшик ёпилиб Хонзода бегимнинг қадам товуши узоқлашди ва ҳайҳотдай ётоқхонага совуқ бир жимлик чўқди. Қулоқлари остида ҳамон Хонзода

бегимнинг сўзлари жаранглаб, хаёли остин-устун бўлиб кетган шаҳзода Мироншоҳ Мирзо сархушлиқдан юмилиб бораётган кўзларини шам ёруғида гоҳ каттариб, гоҳ кичраяётган қандиллардан олганича турмоққа чоғланди. Ҳарчанд ҳаракат қилмасин, қўл-оёғи ўзига бўйсунмади. Кўнгли беҳузур тортиб, чоғга йиқилаётган каби боши гир-гир айланди. Пайпаслаб, бош учида турган шаробли кўзани ахтарди. Отиб юборгани эсига тушиб, гиламда ағдарилиб ётган кўзага тикилганича, эшик оғани чақирди.

Мироншоҳ Мирзо илгарилари шундай хабар эшитганида, қандай аҳволга тушишини ўйлаган, тасаввур қилган ва ҳар сафар кўнглида ғамдан кўра, қувончга ўхшаб кетадиган ғалати бир ҳис туйган эди. Ҳозир дабдурустдан эшитган бу хабардан карахт бўлиб қолди. Лабларини кулгига илқис чоғлаган бўлса-да, қилт этмаган вужудида кулгига муштарак ҳис уйғонмади. Кўзлари атрофга жонсарақ аланглаганича нарсаларга бирма-бир тикиларкан, қулоғи остида жаранглаётган ўша сўзлардан бошқа ҳеч нарсани идрок қилолмади.

«Падари бузрукворингиздан айрилиб қолдук» Мироншоҳ Мирзо ўзини тўшакка ташлаб, кўзларини юмди. «Айрилиб қолдук... Қачон? Бугунму? Кечаму?» унинг қўллари аламзадалиқ билан ипак чойшабни ғижимлаб думалоқлаганича хонанинг бурчагига отди. «Аллақачонлар айрилганмен...».

У отасини кўрганида, эслаганида хаёлига чақмоқ каби уриладиган, ўша, тахтдан азл этилган кун манзаралари юрагига тиг бўлиб санчиларди. Ярадор шер мисол ўкириб, дунёни бузгиси, кўзига кўриниб турган ҳамма нарсани одамлари билан қўшиб, пора-пора қилгиси келарди. Ўч олиш иштиёқи шунчалар баланд эдики, узоқ пайт, баъзан ҳафталаб кўзига уйқу илинмасди. Турли режалар

тузиб, турли-туман қиёфаларга кирганича ётоқхона билан йўлак ўртасида тентираб, вақт ўтказарди.

Абу Бакр Мирзо дастлаб бобоси улуг Амирнинг сўзига амал қилиб, отасини қаттиқ назорат остига олган бўлса-да, кейинги йиллар, айниқса, сўнгги бир йил мобайнида шаҳзода Мироншоҳ Мирзога анча эркинлик берган ва мана шу қасрни қуриб, кўчириб чиқарган эди.

Лекин Мироншоҳ Мирзонинг атрофидаги ҳозирги одамларнинг кўпчилиги, унинг қўлтиғига сув пуркаб, тагига пахта қўйиб юрган «ҳамтовоқ»ларининг боши ёсоққа етказилиб, туну кун ҳамроҳи бўлмиш гўзал канизаклари бир қўтон қўй каби ҳайдалганини эшитганлари боис, ҳукмдорлари Абу Бакр Мирзонинг ҳурмати учун сиртдан камарбасталик изҳор этсалар-да, аслида унга яқинлашишдан ўзларини олиб қочишарди.

Буни ич-ичидан туйган шаҳзода аламини ичкиликдан оларди. Лекин бир кунмас-бир кун улар билан ҳисоблашиш пайти келишини пичинг билан писанда этарди. Гапини бошқалар ҳам эшитсин учун, ҳатто орқасидан қўйилган хуфя Нор Буганинг ўзига ҳам атай, қайта-қайта таъкидларди.

Бурганинг думини кўрган Нор Буға эса унинг гапларини жимгина, итоаткорлик билан тингларди. Кўсалиги учун ёг босгандай ялтираб турувчи қоп-қора юзлари қилт этмасди. Фақат бит кўзларининг киприклари унинг сўзларидаги маънони англамоқчидай пирпираб, қаттиқ ва совуқ нигоҳи эса шаҳзодани бошдан-оёқ таъқиб этарди. Соҳибқирондай ҳукмдорнинг фарзанди бу қадар густоҳфаҳм бўлишини тасаввурига сиздиролмай ичида сўкса-да, унинг бундан буён қўлидан бит ўлмаслигини фаҳмлагани учун ҳам қаршисида турган афтодаҳол шаҳзодага баъзан раҳми келарди.

– Сизнинг келажагингиз ҳали олдинда, – дерди Нор Буга шаҳзодага тел бериб ва ром кўраётган фолбинлардай башоратидан ўзи ҳам илҳомланиб кетарди, – қандай кунлар келишини ҳали ўз кўзингиз бирлан кўрурсиз! Сизга кулган толе ҳеч бир шаҳзодага насиб этмас, шаҳзодам! Фақат ўшал дамларда камина қулингизни унутмасангиз бўлди.

«Энг олдин сени оёгингдан осурман», дерди ичида газаби жунбушга келиб Мироншоҳ Мирзо, унинг гапига чиппа-чин ишониб. Шаҳзоданинг ёвқараш қилган кўзларидаги учқундан нигоҳининг маъносини уққан Нор Буга эса ичида мириқиб куларди.

«Бошингизга бахт қуши ҳапшанбами куни қўнгай, шаҳзодам, унгача қаричлаб ўтираберинг», дерди ичида пинагини бузмай.

Болалиқдан серҳаракат, ҳар нарсага қизиқувчан тарбиячиларнинг қулоғини қоқиб қўлига берадиган серсавол толиб саналган шаҳзода ўйинқароқлиги учун табиий фанлардан илми мукамал бўлмай қолган эди. Лекин форс ва араб тилларини яхши билар, форс ва араб шоирларининг шеърларини ёд ўқир, ўзи ҳам форс ва туркийчада шеър, газаллар битарди. Ҳарбий салоҳияти ҳам соҳибқироннинг кўнгли тўлар даражада эмасди. У энг жангари саркарда Арслон барлоснинг шогирди эса-да, жангу жадалларни ёқтирмас, базму жамшидларнинг ҳадисини олган шаҳзоданинг сарсон-саргардонликда кечадиган таҳликали ҳаётга тоботоқати йўқ эди.

Кўриниши кўркам, тавозели, хушчақчақ, аския ва кулгига ўч, қиссагўйига афанди ва латифалардан тўплатар, баъзан эса бирпасда ўзи ҳам тўқиб ташларди. Ашула-ўйин бор жойда эса у ҳамма нарсани унутарди. Завқи баландлигидан таъсирчан ва ўзгарувчан, тез қарор бериб, тез қайтарди. Унинг

ана шу феъли соҳибқиронга ёқмасди. Эркакларнинг ҳамма нарсага жиддий муносабатда бўлишларини талаб этадиган соҳибқирон учун шаҳзода баъзан жуда оддий, ҳатто хашаки бир одам каби кўринарди. Қаҳри қаттиқ Арслон барлос ҳам ундаги бу унсурларни йўқота олмади. Шаҳзода жўравоз ва ҳавойилигича қолаверди. Балки ҳукмдор бўлгач, давлат ишларига аралашиб, кераксиз нарсалардан ўзини тияр деган хаёлга борган Амир Темурунга ҳижрий 797 йили (мелодий 1394) Холакухон улусини, яъни Рай, Дарбанд, Озарбайжон, Аррон, Мугон, Гуржистон ва Ширвонаъи ўлкаларини суюрғол этди. «Ўзи хон — кўланкаси майдон» бўлиш имкониятига эришган шаҳзода тўла ҳуқуқли мустақил ҳукмдорга айлангач, босар-тусарини билмай қолди. Унинг қўли очиқлиги, сахийлиги, одам айирмаслиги, яхши-ёмоннинг фарқига кўпам бормаслиги ҳайбаракалалачиларга қўл келди. Шира ҳидини олган пашшалар каби дарров атрофини оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юрадиган одамлар ўраб олишди.

Соҳибқирон шаҳзодага энг ишончли, садоқатли ва тажрибали амир ва бекларидан беришига қарамай, у бир йил ҳам ўтмай, уларни ўз одамлари билан алмаштира бошлади.

Шаҳзода ҳамма қатори хизматкорларини сийлаб, совғалар бергани етмагандай, баъзан улар билан майхўрлик қилиши, ҳатто бир хизматкорини беклик даражасига кўтаргани ҳақидаги хабар соҳибқироннинг ҳам қулоғига етган эди.

Шаҳзода улуси пойтахтини Султонияга кўчиргач, илм ва санъат аҳлини тўплаб базм берди.

Базмдан сўнг ёлғиз қолган шаҳзода Мироншоҳ Мирзо дастурхонни йиғаетган хизматкор йигитнинг ичилмай турган май қадаҳга икки мартаба шошиб, кўз ташлаганини кўриб қолди.

Қорачадан келган, баланд буйли, ориқ хизматкор йигит нарсаларни жуда чаққонлик билан йиғарди. Хизматкорларнинг юмушини ҳеч қачон кузатмаган шаҳзодага унинг ҳаракатлари қизиқ туюлиб, зимдан кузата бошлади. Йигитнинг қўл ҳаракатлари кўз илгамас даража тез эди. Дастурхон устидаги мева-чевалар, нон бурдалари гўё саватларга ўзи учиб тушаётганга ўхшарди. Хаёлан унинг ўрнига ўзини қўйган шаҳзодага фикри кулгили туюлиб жилмайди. Қизиқувчанлиги устун келиб, йигитнинг ҳаракатларини такрорламоққа уринди. Чаққонлик билан узанган қўллари мева-чева тўла идишни ағдариб юборди.

Қўрқиб кетган хизматкор йигит учиб келиб, идишни ўнглади ва бирпасда меваларни йиғиб солди.

– Маъзур тутгайсиз, шаҳзодам!

Шаҳзодага хизматкор йигитнинг овозидаги тавозели хокисор оҳанг ёқиб, олдидаги қадаҳни унга узатди.

Хизматкор йигит май тўла қадаҳни кўриб, юраги шувиллаб кетди. Кўз ташлаганини пайқаганига амин бўлиб хижолат чекди. Лекин у қадаҳга ичгиси келиб эмас, майга парвона учиб тушганини, қанотларини пирпиратганича чиқишга уринаётганини кўриб, қараган эди.

Йигит қўлларини кўксига босганича қатъийлик билан бош чайқади.

– Мени афв этгайсиз, шаҳзодам, бизга ичиш мумкун эмас!

– Нечун? – хизматкорлар эътирозига ўрганмаган шаҳзоданинг сархуш кўзлари олайди. Лаблари икки жағи томон беўхшов тортилди.

– Сарой таомилига кўра, хизматкорларнинг май ичмоғи ясоқ! – деди шаҳзоданинг юзидаги

ўзгаришни кўриб, юраги увишган хизматкор йигит ва қайта-қайта қуллуқ қилди.

– Сарой таомилидан биз беҳабар қолибмизму?
– шаҳзоданинг юзлари кинояли кулди. – Ким томонидан амр этилган бул ясоқ?

Шаҳзоданинг пичингини англамаган хизматкор йигит шоша-пиша жавобга ошиқди.

– Ҳазрати олийлари Амир Темур соҳибқирон томонларидан!

Шаҳзоданинг кўзлари унга совуқ тикилди.

– Соҳибқирон осмондан тушган азроилму?

Йигит нима деярини билмай каловланди. Қизариб-бўзариб, пешонасига мунчоқдай-мунчоқдай тер қалқиди. Шаҳзоданинг жавоб кутаётганини илғаб тургани учун базўр тили калимага келди.

– Йўқ, шаҳзодам...

– Унда нега бунчалик қўрқасен, майни ол ва ич!
– шаҳзода қадаҳни йигитнинг қўлига тутқазаркан, пешонасига бир чертди. – Мана бул хомкаллани ҳам пишит, тушундингму?! Энди сен менинг одамимсен? Менинг амримга бўйсунасен!

Менинг сўзим сўз, амрим вожиб хоҳласам бор қилурмен, хоҳласам йўқ! Англадингму?!

Йигитнинг басавлат гавдаси кичрайиб, елкалари қунишди.

– Ўлгунимча содиқ қулингизмен, шаҳзодам!

– Шундай бўлсун! – шаҳзоданинг тантилиги тутиб, унга лагандан тандир кабоб олиб узатди. – Қани, ич!

Ҳамма соясидан қўрқадиган, айниқса, сархуш пайти хизматкорлар учун сичқоннинг ини минг тангага айланадиган шаҳзодадан бу қадар мурувват ва илтифот кўриш, ҳатто олтин қадаҳидан, бунинг устига, ўзи билан май ичиш етти ухлаб тушига ҳам кирмаган хизматкор йигит учун Оллоҳнинг инояти

каби эди. У дунё топган калдай қувонаётган бўлса-да, шаҳзоданинг инжиқ феъли ҳақида баковул айтган гаплар ҳар замонда эсига тушиб, юраги пукиллаб қўймоқда эди.

Лекин май сархуш эта бошлаган калласида гужгон ўйнаётган ҳавойи фикрлар хизматкор йигитнинг кўнглидаги гумонларни хиралаштириб, шоҳона либосларга бурканиб ўтирган шаҳзодани бирпасда бошига қўнажак бахт қўшининг тимсолига айлантирган эди. Йигитнинг фаровон ҳаёт ҳақидаги тасаввури лаҳза сайин кенгайиб, улканлашиб бормоқда эди.

– Хат-саводинг борму?

Май таъсирида титроғи босилиб, ўзини анча тутиб олган хизматкор ўрнашиброқ ўтирди. Қўнишган елкалари ростланиб, чеҳраси ҳам вазмин тортди.

– Мадраса кўрганмен, шаҳзодам, бухороликмен, форсчам яхши. Пир Муҳаммад Шерозийда тилмочлик ҳам қилгонмен. Адабиётга, шеъриятга меҳрим айрича. Сиз, ҳазратимнинг газалларидин ҳам ёд билурмен.

Мироншоҳ Мирзонинг қарочиқлари ёнди. Шаҳзода одамларнинг тилёғламалик қилаётганларини сезса-да, битларини тўкиб олишларига монелик этмасди. Унинг хизматига олинаётган амирдан тортиб қаролгача аввал Мунший Садриддин ҳофизнинг суҳбатидан ўтар, шаҳзоданинг феълени яхши ўрганган мунший уларни суҳбатга ўзи тайёрлаб, Мироншоҳ Мирзонинг бир-икки газалларидан ҳам ёдлатарди.

Дастлаб бу ҳақда эшитган шаҳзода ўнғайсизланган бўлса-да, кейинчалик бу усулнинг фойдадан холи эмаслигини ўйлаб, рағбат берган эди.

Ўртага чўккан сукутни мамнунлик белгиси деб билган хизматкор йигит унинг Садриддин ҳофиз ёдлатган газалини ўқишга тутинди.

Йигитнинг шеvasи бухороча бўлганлиги учун туркийча битилган газални паҳлавийча оҳангда, бузиброқ айтди. Овози ҳам хирароқ, урғуни нотўғри берарди.

Шаҳзода газални бош ирғганича тингларкан, муносабат билдирмади.

– Қўшинда хизмат қилганмисан? – деди хизматкор йигитнинг бақувват билакларига кўз ташлаб.

– Амир Нуриддин қўшинида суворий эрдим. Белимдан захмдор бўлгач, енгил ишга ўтдим...

Хизматкор йигит бироз хавотирлик билан, ўтмишидан қисқача сўзлади.

Мироншоҳ Мирзо ниманидир чамалаб сукут қилди. Шаҳзода Амир Темурнинг акси ўлароқ мард, қатъиятли, бир сўз одамлардан кўра, бошига қилич келишидан қўрқадиган, ҳар қандай вазиятда ҳам келишувчан, меҳрини дастурхон қилиб, қаҳрини яширадиган одамларни кўпроқ ёқтирарди. Шу боис, атрофида музтар, мулойим, миш-мишларнинг тегирмонига сув қуядиган одамлар кўпайган, барчаси бир-бирининг кетига қўйилган пойлоқчилар каби ўз садоқатларини шаҳзодага бошқалардан кўра олдинроқ етказишга ҳаракат қилишарди. Бу мижғов ва майда одамлар шаҳзоданинг жонига қанчалик тегмасин, Мироншоҳ Мирзо уларни ўзидан итармасди.

Лекин сўзига эътироз билдирган, ҳатто мулоҳазали қилиб сўзлаган одамни ҳам аяб ўтирмасди. Гапи ёқмаса, сўзини эшитмаёқ тўхтатар, жини қўзиган пайти солиб юборишдан ҳам тоймасди. Шу боис, унинг меҳридан ҳам, қаҳридан ҳам бирдек қўрқишарди.

Ичкиликдан кайфи ошиб, сўзлашув оҳанги тобора сокинлашиб бораётганига қарамай, хизматкор йигитнинг хаёли жойида, шаҳзоданинг ҳаракати ва гапларини эҳтиёткорлик билан зимдан кузатиб ўтирарди.

Шаҳзода кўзадаги майнинг охирини қуяркан, йигитнинг елкасига уриб қўйди.

– Имтиҳондан ўтдинг, йигит, бир кўза шаробга қилт этмадинг, эртадан бошлаб хос бекларим қаторида бўлурсен! Отинг нима?

– Баҳром Баҳлул! – деди йигит ҳаяжондан кўзлари ола-кула бўлиб.

– Лекин ҳозир юришингни ҳам кўрурмен, – деди шаҳзода йигитга «туриб юр» ишорасини қилиб.

Қувончдан йигитнинг бор кайфи ҳам тарқаб бўлган эди. Шунинг учун чайқалмай, гандиракламай тўғри юрди.

– Энди эса дамнингни ол, – деди шаҳзода ҳам кўзгаларкан, – баковулга айтсанг, ўрнингга бошқа одам юборади.

Йигитнинг бадар кетганидан хавотирланган баковул икки-уч қайта эшиқдан мўралаган, шаҳзода билан бақамти ўтирганича май ичаётган хизматкор йигитнинг эсон-омон чиқишини кутиб ўтирган эди...

...

Шаҳзоданинг чорловидан юраги зада бўлиб қолган эшик оға титраб-қақшаганича пойгоҳда тўхтади.

– Устозинг кетдиму?! – деди ғазаб ва пичинг билан шаҳзода.

– Шундай, ҳазрати шаҳзодам, Хонзода бегим кетдилар!

– Мен сенга отини атама демабмидим!?

– Бир қошиқ қонимдин кечинг, шаҳзодам. Улуғ Амиримиз ҳазрати олийларидин келган мактуб боис...

– Ҳазрати олийлари? – Мироншоҳ Мирзо кафтларини очиб, қўлларини у томон узатди. Соққасига ботган катта-катта кўзлари олайди. – Қутулдинг ҳазрати олийларингдан! Ҳаммамиз қутулдик.

– «Астағфируллоҳ» денг, – эшик оға ўзига отилажак нарса хавфидан бўйнини елкалари орасига тортиб қунишди. – Фаришталар «омин» дейишмасин!

– Тўнка! – Мироншоҳ Мирзо хизматкорга хезланиб қўлига илингулик нарса ахтарди. Қизларнинг лаш-лушларидан бошқа нарса тополмади. – Хавотир этма, фаришталар алақачон «омин» дейишган. Энди эса дўппингни осмонга отиб, менга шароб келтир, тушундингму?!

– Астағфируллоҳ! – яна беихтиёр такрорлади эшик оға ва бу янгиликни беклар бегига етказиш учун қоровулхона томон учди.

Қоровулхона алақачон одамлар билан тўлган, ҳамма бир-бирига савол аломати билан тикилар, юзларида таҳлика зоҳир эди.

– Шул гап ростму? – деди юраги орқасига тортиб кетган эшик оға ёнидаги йигитга ниманидир гапирётган соқчилар бошлигига.

– Қайси гап? – соқчилар бошлиги шеригига маъноли қараганича унга сокин ўтирилди.

– Қайдам... – эшик оғаси гапирарини ҳам, гапирмаслигини ҳам билмай каловланди. – Шаҳзодаи жувонбахт дедиларки...

– Шаҳзодаи жувонбахт кўп йиллардан бери дейдилар, – унинг гапини бўлди соқчилар бошлиги. – Сархуш одамнинг гапини гап демагил, оғзингга эҳтиёт бўлиб, ўзингга тегишли ишни қил, хўпми?

– Худога шукур... – эшик оғаси кўзасини кўтарганича қоровулхонадан чиқди.

У шароб келтирганида, Мироншоҳ Мирзо ҳалиям хонанинг ўртасида, гиламга мук тушганича бошини чангаллаб ўтирарди. Шаҳзодага яқинлашишга қўрққан эшик оға май тўла кўзачани берироққа қўйди-да, дарров орқасига тисарилди.

Унинг шовурини сезган шаҳзода бош кўтариб, нимадир демоққа чоғланди, лекин гапирмади. Ишора билан эшикни кўрсатди.

Отасидан кўра онаси Менглибек Оғойи Жонқур бонига тортган шаҳзоданинг бугдойранг юзлари чўзинчоқ, қошлари қуюқ, озганидан бери соққасига ботиб, янаям катталашган кўзлари қизларники каби чиройли ва қора эди.

Яқин-яқингача отнинг калласини ҳам сапчадек узиб ташлайдиган шаҳзоданинг барваста, қорувли ва салобатли гавдасини ичкилик енгиб қўйган, кенг елкалари ихчам тортиб, баданидан эт қоча бошлаган эди.

«Ёғ ичида яйрамаган хомсут эмган банда... – чиқаркан гўдранди эшик оға, – шунча дову доска, даври даврон, тожу тахт! Барибир ношукур! Агар ҳалиги хабар ростчиқса, ана унда кўрадур томошани! «Сичқоннинг ини минг танга» деганларидек, «ноиб»лиги ҳам ҳалво бўлиб қоладур».

Шаробнинг алланечук ачқимтир ва ифорли бўйи Мироншоҳ Мирзонинг димоғига урилиб титроқ лаблари тамшанди. Пиёлада қип-қизил товланаётган майга термилганича бир лаҳза қотиб турди. Сўнг хўпларкан, бўғзини нимадир куйдириб ўтгандай кўнгли бузилди. Вужуди кучли титроқдан жунбушга келиб, эти қочган елкалари силкина бошлади.

Чирт юмилган киприклари ҳам бағридан тир-қираб отилаётган аччиқ ёшларни тўхтатолмади.

Унинг хаёлларига чирмашиб олган қора тўр баттар чувалашиб, кину адоват томирлаган бағри ёнди. Тасаввурида осмон қадар тикланган ва мангу бўлиб кўринган дунё бирдан кичрайиб, нурамоққа юз тутди.

Хаёлида гужгон ўйнаётган кўланкалар орасидан ўзи томон интилаётган қадрдон сиймони шаҳзода аниқ-тиниқ илғади. Соҳибқироннинг навқирон чеҳраси у томон тобора яқинлашарди.

– Ота...

Беихтиёр тилига келган калимадан Мироншоҳ Мирзонинг ўзи ҳам чўчиб тушди. У бу сўзни охирги маротаба қачон тилга олганини эслолмади.

* * *

Халил Султон қўшини ҳижрий 807 йил (мелодий 1405) рамазоннинг ўн олтисида, ўлик уйқу маҳал — саҳар пайти Самарқанддан тўрт йағоч¹ беридаги Шероз мавзесига қўнди. Шероз Амир Темур қўшинининг жанговор тайёргарлик кўрадиган асосий лашкаргоҳларидан бири эди.

Соҳибқирон ёки шаҳзодалар қўшини сафар олдидан мазкур қўналғада йиғилишар, от-улов, қурол-яроғ, асбоб-анжом ва қанотларнинг махсус кийим-кечаги билан таъминланарди. Қурол-аслаҳасини жамлолмаган чериклар ҳеч қачон яроққа зориқиб қолишмасди. Шу боис, бу ерда кеча-ю кундуз ҳаёт бир маромда давом этар, ҳатто соҳибқирон узоқ сафардалик чоғларда ҳам Шерознинг этагида жойлашган қатор қурол-аслаҳа устахоналарида иш тўхтамасди.

---

¹ Йағоч — тахминан 25 км га тенг.

От туёқларининг шовури саҳардан хабар бераётган хўрозларнинг узун-қисқа ва бўғиқ қичқиригини босиб кетди.

Мавзегга яқинлашгани сари юраги ҳаприқиб келаётган Халил Султон узокдан дарвоза кўшикида липиллаётган машғалаларга кўзи тушиб, ўзини босиб олди. Хуфяларнинг маълумотига кўра, машғалалар ёниқ бўлса, ишнинг пишгани эди.

Лашкарбошиларга қўшинни мавзе атрофида ҳалқа шаклда ёйилиб жойлаштиришга амр этгач, шаҳзода ўзи мулозимлари билан дарвоза томон юрди.

Машғалаларнинг гира-шира ёруғида гимираётган, шошиб у ёқдан-бу ёққа ўтаётган одамларнинг ҳаракатларидан, гап-сўзларидан меҳмонларни кутиб олишга катта тайёргарлик кўрилатгани кўриниб турарди.

Халил Султон ёнида келаётган Худойдоод Ҳусайнийга луқма ташлади:

– Қалай, бек, адашмадикму?

Тун қоронгисида Худойдоод Ҳусайнийнинг қизарган юзи кўринмаса-да, машқи пастлигидан хижолат чекаётгани маълум эди.

– Мен хавотир олдим, холос... Ҳазрати олийлари, – Худойдоод Ҳусайний ўзини оқламоқ учун ишонарли сўз тополмай гудранди.

– Янглишмадингиз, ҳазрати олийлари, – Худойдоод Ҳусайний учун жавоб берди бек Шамсуддин Аббос.
– Темирни қизигида босдингиз!

Халил Султоннинг чиройи очилиб, кайфияти кўтарилди. Ўша куни Худойдоод Ҳусайнийнинг гапига кирмаганига шукур қилди. Бурундуқбек сафарга кетар чоғида ҳам Худойдоод Ҳусайний ўз фикрини ўтказишга ҳаракат қилиб, уни бу йўлдан қайтармоққа уринган ва: «Бекка кўп ишонманг, шаҳзодам. Ул жуда қув ва шум. Сувнинг оқимиға

қарайдур, эҳтиёт бўлунг», деган эди. Яхшиямки, унга жавобан ўшанда «Жуда тўғри қиладур, Худойдод, инсон борки, доимо ўзи учун хатарсиз ва фойдали йўлни танламоғи зарур. Йўқса, ҳеч қачон кўзлаган манзилига етолмайдур, адашиб, сарсон-саргардонлик бирлан умрини ўтказадур. сизу биз-да, барчамиз унинг феълидин ўрнак олмоғимиз керак», деб жавоб берган ва бу билан унинг ўзига ҳам писанда этган эди. Тўғри қарор қабул қилганига энди ишончи комил бўлди.

Бобосининг садоқатли бекларидан бўлмиш Бурундуқбек Барлоснинг ўзига кўрсатаётган бу илтифотини Халил Султон табиий деб қабул қилди ва кўнглида унга нисбатан ишонч ҳисси ошди.

Машғалалар кўпайиб, дарвоза олди чароғон бўлгач, пешвоз чиққан одамларнинг кимлиги аниқ кўрина бошлади. Олдинда Бурундуқбек билан шаҳар ҳокими Аргуншоҳ турарди. Уларнинг икки ёнида навкарлар саф тортган, қолган мулозимлар совуқдан музлай бошлаган оёқларини бир-бирига урганча Халил Султон келиши кутилаётган томонга бўйлашиб, машғалалар ёругидан қамашаётган кўзларини кафтлари билан тўсган кўйи қоп-қора тун бағрини ёриб, тобора яқинлашаётган кўланкаларга хавотирлик билан тикилишмоқда эди.

Пешвоз чиққанларнинг барчаси билан бирма-бир қучоқлашиб кўришаётган Халил Султон уларни аслида қувончдан бағрига босаётган бўлса-да, бошқалар буни бобосига қилаётган таъзияси маъносида қабул этишиб, «Шаҳзодам, Оллоҳ сабр-қаноат берсун», деб қўшиб қўйишмоқда эди.

Аргуншоҳнинг кайфияти кўтаринки эканлиги гапларидан сезилиб турарди.

Бурундуқбек эгаси эркалайдиган кучукчадай чопиб келиб, Халил Султоннинг этак ва унгир-

ларини юз-кўзларига суртиб, алланарсаларни пичирлаб дуо қилди.

Халил Султон тайёрланган таомларга қўл урмади. Арғуншоҳдан дарвозалар ва хазинанинг калитини олгач, тонгга яқин Кўксарой томон йўлга тушди.

Икки кундан бери бир неча маротабалаб супуриб-сидирилган, ювилган мрамар йўлаклар Халил Султоннинг кўзига айрича кўринди. Энди ҳаммаси уники! Фақат уники! Ҳеч кимга бермайди. Энди ҳеч ким ундан тортиб ололмайди ҳам. Чунки барча қўшин бош қўмондонга бўйсунди. Бунинг учун қандай йўл билан бўлмасин амир ва бекларнинг кўнглини ололса бас! Арғуншоҳ сотилдими, демак, ҳаммаси сотилади. Бўлмаса, Арғуншоҳ бобосининг энг ишончли одами эди. Демак, дунёда ишониш мумкин бўлган одамнинг ўзи йўқ экан-да! Демак, йўқ... Чунки ўзи ҳам бобосининг ишонган одами эди. Тўғри, бобоси «Пир Муҳаммад Мирзога содиқмиз», деб қасам ичтирипти. У эса қасам ичгани йўқ. Шунинг учун тахтга ўтирсаям бобосининг руҳи олдида виждони қийналмайди. Лекин бобоси учун барибир эмасми? Шод Мулк деб уни ўйиндан чиқарди, холос. Аслида эса уни валиаҳд қилмоқчи эди. Шунинг учун бобоси ўлаётган чоғи ҳам Шод Мулкка аччиқ қилиб, Пир Муҳаммад Мирзонинг номини айтган. Лекин дунё топганники. Бобоси ҳам амирликни бобосидан мерос қилиб олган эмас. Шундай бўлгач...

– Ҳазрати олийлари, аввал девонхонага кирурмиз, – унинг хаёлини бўлди Арғуншоҳ, – ёлғиз маслаҳатлашиб олсак, дуруст бўлур эрди, чунки хазина калитларининг нусхалари ҳазрати олиялари Бибихонимда эрди.

– Бибим ҳалигача етиб келмадиларму? – ҳайрон бўлди Халил Султон.

Аргуншоҳ Бурундуқбекка кўз ташлаганича чайнади.

– Мен Бурундуқбекка ҳеч кимни ўрдага қўймасликка сўз берганим боис, Бибихоним бирлан хонимларни ва шаҳзодаларни ҳам киритишга журъат этмадим, ҳазрати олийлари! Улар ҳозир Кониғилда истиқомат қилиб турурлар. Рухсат берсангиз эртагаёқ...

Халил Султон бир лаҳза сукут қилди.

– Бобом ҳазрати олийлари туфроққа берилганда, бибим шаҳарга етмаган эрдиму?

– Йўқ, ҳазрати олийлари. Бобонгиз наъшини шаъбон ойининг йигирма иккисида (23 февраль) келтурдилар. Ва ўшал кеча шарият йўсуни бирла туфроққа топширдук. Бибингиз эса рамазон ойининг аввалида, сешанба куни (3 март) келиб эрдилар.

Халил Султон бу сафар индамади. Оқара бошлаган шафаққа қараганича зиналардан кўтарила бошлади.

– Бобомнинг нақоралари қаерда?

– Кўксаройда, ҳазрати олийлари! Ўзингизга маълум нақора майит ерга қўйилгон куннинг ўттизи ёхуд қирқида йиртилур. Бугун душанба, яъни ўттиз кун тўлмиш. Кўнғиллари истаса, эртага бул маросимни адо этурмиз. Бошқа шаҳзодалар келсун десангиз...

– Сешанба яхши кун, – Аргуншоҳнинг гапини бўлди Халил Султон, – сешанбадин қолмасун! Маросимга фақат аркони давлатни эрмас, жами Самарқанд аҳлини чорланг.

– Бош устига, ҳазрати олийлари! Фақат бир андешам бор!

– Сўйланг!

– Бибихоним ҳазрати олиялари бирлан шаҳзодаларни шаҳарга киритайликму?

– Бибим бирлан хонимларни киритинг! Шаҳзодалар эрса, оталари қошига кетаберсин!

– Улуғбек Мирзо ҳам амакиваччангиз, ҳам куёвингиз, ҳазрати олийлари!

– Тошбақанинг тоғаси, қурбақанинг қудаси кўп, қолгиси келса Оғо Бегим қолсун! Маросим тутагач, ул ҳам эрининг юртига кетадур!

– Бош устига, ҳазрати олийлари! Билиб олганим яхши бўлди.

– Улуғбек Мирзо бирлан Иброҳим Султонлар кетишган, – Аргуншоҳга орқадан шипшиди кимдир.

– Унда жуда яхши, – деди Халил Султон ва эсига нимадир тушиб, ортида келаётган Аргуншоҳга «етишинг» ишорасини қилди. Аргуншоҳ пилдираб яна шаҳзода билан тенглашди. – Оллоҳ раҳматиға олгон оғамиз Муҳаммад Султон Мирзонинг ўғиллари Муҳаммад Жаҳонгир Мирзо қаерда?

– Раҳматлининг уч ўғиллари ҳам — Жаҳонгир Мирзо, Саъд Ваққос Мирзо, Яҳё Мирзо, қизлари, яъни Улуғбек Мирзонинг завжаи муҳтарамалари Оғо Бегим ҳам Бибихоним ҳазрати олиялари бирлан ҳамроҳ!

– Унда Бибим бирлан уларнида киритинг. Энди уларнинг тарбияси бирлан волидаи муҳтарамамиз Хонзода бегим шуғуланур!

– Иншаоллоҳ, ҳазрати олийлари!

Орқада келаётган Худойдод Ҳусайний, Бурундуқбек ва Шамсуддин Аббослар Халил Султоннинг Бибихонимга нисбатан «ҳазрати олиялари» сўзини ишлатмаётганини дарров илгашди.

Улар девонхонага етиб келишганида осмон ёришиб, хўрозларнинг қичқириги тинган эди.

• • •

Хонзода бегим келинларнинг суюклиси ва эркаси бўлса-да, ҳеч қачон уни бугунгидай тантана билан кутиб олишмаган эди. Шайхзода дарвозасига етиб келиши билан аравасини тўхтатишиб, бошига сочқилар сочишганича йўлига поёндозлар солишди ва олтин ҳалли тахтиравон ўрнатилган аравага олишди. Хонзода бегим Бибихонимнинг аравасини дарров таниди, лекин хаёли мотам маросими билан бандлиги боис, бу ҳолга унчалик аҳамият бермади.

Илк баҳорнинг изгиринли ҳавосидан вужуди жунжикиб, аравакашни тезроқ ҳайдашга ундаб келаётган бегим ичлари кенг ва иссиқ, ўриндиқларига юнгли ипак кўрпачалар тўшалган тахтиравоннинг тўрига ўтираркан, танасида ҳузур туйди.

– Соғ-омонмусиз, маликам, қийналмай келдингизму?

Доимо «хонзодам» деб мурожаат қиладиган хизматкорнинг «маликам» дейишидан кейингина бир қалқиб тушган Хонзода бегим ялт этиб хизматкорга қаради. Лекин сўрашга ботинолмади. Хурсанд бўлишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмай, ҳаяжон ичида бир лаҳза қотди. «Валиаҳд ким? Мироншоҳ Мирзому? Йўқ, улуғ Амир ҳеч замон ул фарзанди ноқобилни валиаҳд этмас! Халил Султонму? Лек соҳибқирон яқиндагина шаҳзодага «Ул юзи қаро тағмадин воз кечмай, валиаҳдликни хаёл этма», деб эрди-ку! Ёки ўлим тўшагида ётқач, ундан муносиброқ шаҳзода топа билмадимму? Пир Муҳаммад Мирзо-чи? Ул зоти мукаррамнинг кўнгуллари кўпроқ ўшал шаҳзодада эрди-ку! Балки унинг номзодини амирлар хуш кўрмагандур? Ёхуд бибим ҳазрати олиялари Халил Султонни маъқул топдиларму?»

– Худога шукур, улгурдингиз, – гапида давом этди тахтиравоннинг эшикларини ёпаётган хизматкор, – эртага фарзанди анжумандингиз, шаҳзодаи жувонбахт, ҳазрати олийлари Халил Султон Мирзонинг тахтта ўлтирув кунлари!

Халил Султоннинг «валиаҳд» бўлишини қачондан бери орзулаган бегимнинг кўнгли бу хабардан негадир қувонч туймади.

Кўксаройдаги ҳаёт тарзи азадан кўра кўпроқ тантанага ўхшаб кетарди. Мармар тўшалган ҳовлилар ёғ тушса ялагудек ялтирар, йўлакларга поёндозлар солинган, сопол тувакларда қийғос очилган гуллар ургут палакларининг шаклларига монанд ойсимон қилиб жойлаштирилган, баҳор ҳавосининг заҳри кесилмаган бўлса-да, фавворалардан навбатма-навбат сув отилиб, кўзни қувнатмоқда эди.

Ҳеч ким соҳибқирон ҳақида сўзламас, ҳеч кимнинг юзида айрилиқ, аза аломати сезилмасди. Гуё Амир Темур дунёга келмаган ва яшамаган каби эди.

Улуғ Амирни биринчи эслатган одам қизи Султонбахт бегим бўлди. Бошдан-оёқ қоп-қора кийиниб олган бегим кутиб олувчи хонимлар қаторининг охирида бошига тушган бехос зарбадан ҳушини йўқотган кимса каби карахт ва лол турарди.

Конигилдаги тўйдан сўнг меҳмондорчилик баҳонасида Самарқандда қолган Султонбахт бегим Амир Темурнинг жасадини келтиришган кун Кўксаройда эди.

Оққушлар каби осмонда ҳаволаниб юрган бегим ўша кун бехос ерга қулаганини ва дунёи дун аталмиш бу ҳаётнинг бир думалаб тескари ўтирилганини ўз кўзи билан кўрди...

Султонбахт бегим онаси Ўлжой Туркон Огога тортган, оқ-сарикдан келган юзлари думалоқ, туртиб чиққан силлиқ ёноқлари мўгул қавмидан эканлигини шундоқ айтиб турарди. Унинг кўзлари қисик бўлса-да, қайрилма ва узун киприклари остидан айрича сирли ва иссиқ боқарди. У кўзлари ва қошига қуюқ қилиб сурма тортар ва ҳеч кимга пардозсиз кўринмасди. Қалин лаблари, бежирим даҳанидаги кулдиргичлари ҳам ҳуснига ҳусн қўшиб турарди.

Унинг феъли баҳор ҳавосидай тез ўзгарувчан эди. Инжиқлигига қарамай бирпасда аразлаб, бирпасда эл бўладиган аёллар хилидан эди.

Биргина отаси — соҳибқирон олдида мулойим тортар, сўзларини ўйлаб, тарозуда ўлчаб гапирарди. Шу боис, соҳибқирон у ҳақдаги гап-сўзларга унчалик ишонмас ва бу миш-мишларни атрофидаги аёлларнинг одатдаги фитнаси ва уйдирмалари деб биларди.

Султонбахт бегимда аёлларга хос назокатдан кўра, эркакшодалик, бетгачопарлик устунроқ эди. Унинг биринчи эри соҳибқироннинг нуфузли амирларидан бири Шер Баҳромнинг ўғли Муҳаммад Мирак эди. Муҳаммад Мирак отаси Шер Баҳром каби баҳодир, қўрқмас бўлса-да, ўзига етгунча қайсар, манман ва ўйламай хулоса чиқарадиган қизиққон йигит эди.

Шу боис, эру хотин ўртасида иноқлик йўқ, Султонбахт бегим ойлаб уни яқинига йўлатмас, ўз навбатида, Муҳаммад Мирак ҳам хотинининг аччиқ-тизиқ гапларидан йироқда, ўз билгича айшини сурарди.

Муҳаммад Мирак Хутталон ҳокими бўлгач, хотинини жиловлашга уриниб кўрди. Лекин Хутталон зодагон аёллари ташкил этадиган базму жамшидларнинг гули бўлмиш Султонбахт

бегим осонликча бўш келмади. Бу орада иниси Абулфатҳнинг қутқусига учган Муҳаммад Мирак Амир Темурга қарши исён кўтарди ва шаҳзода Умаршайх Мирзо томонидан боши ясоққа етказилди.

Султонбахтбегимнинг ҳозирги эри Сулаймоншоҳ соҳибқиронга жиян ўрнида эди ва қўшиннинг нуфузли амирлардан саналарди. Опаси Туркон Оғанинг ўгли Сулаймоншоҳ полвон келбатли, кўриниши кўркам, феъли мўътадил — оғир-босиқ одам эди. Унинг қаҳри қаттиқ бўлмасанда, кўз қарашлари билан суҳбатдошини итоат эттира оларди.

Шу боисми ёки падари бузрукворига жиянлиги учунми, Султонбахт бегим ундан ҳайиқар ва гапини икки қилмасди. Хитой сафари тадориги билан банд Сулаймоншоҳ хотинининг Қипчоқ Дароқ Саройдан кўра, Самарқандда туришини маъқул кўрган ва тўй тутагач, қолдириб кетган эди.

Меҳмон бўлиб келган чоғлари нафақат Кўксаройни, балки Самарқандни ҳам ўзиники каби ҳис қиладиган Султонбахт бегим ҳозир пажмурда танасини базўр кўтариб турган ярадор шерга ўхшарди. Қуруқшаётган қалин лабларини дам-бадам ялаб, атрофга ва одамларга бепарво тикилар, Хонзода бегимга гирдикапалак бўлаётган, бошига олтину кумуш тангалар сочиб, айланиб-ўргилаётган хизматкору оқсочларни жимгина кузатарди.

Зийрак ва зукко Хонзода бегим Султонбахтнинг ҳолатини дарров илғади ва қутловчилар даврасидан ўзини айириб, у томон юрди.

– Таъзиямни қабул этинг, маликам! – Хонзода бегим Султонбахтнинг елкасидан қучганича бир нафас тутиб турди. – Ота-она ўлмоғи фарз. Оллоҳим сизга сабру қаноат берсун!

Султонбахт бегим жавоб қайтармади. Ёш оқаётган кўзларини юмганича сукут қилди.

У Халил Султон билан чиқишмаса-да, Хонзода бегимни ҳурмат қиларди. Хонзода бегим она томони чингизийлар авлодига бориб тақаладиган томирдоши ва қайнсинглиси Султонбахт бегим билан «офтобда қатиқ ялашмаган» бўлса-да, ҳеч қачон уни ўзидан узоқ ҳам тутмаган эди. Шу боис, ҳозир унга ҳамдард бўлгиси, юпатгиси келарди.

Хонзода бегимнинг Султонбахт бегимга муносабати оқсоч ва хизматкорларни ҳам дарров сергак торттирди.

Улар биргалашиб ичкарига киришар экан, Султонбахт бегим ҳам бошқалар қатори Хонзода бегимни муборақбод этгиси келди, лекин огиз жуфтлаши билан бўғзига йиғи тиқилиб, гапи ичида қолди.

• • •

Улуғбек Мирзо ва Иброҳим Султон Ҳиротга етиб келган кун шаҳарда қирқ кунлик мотам эълон этилган, Шоҳруҳ Мирзо саройида уч кундан бери Қуръон тиловат қилиниб, оши худойи улашилмоқда эди.

Бозору дўконлар одамларнинг эҳтиёжи учун тушгача очилар, кун қайтиши билан ҳамма ўзини маросим ўтказилаётган мачитларга, мадраса ва қаландархоналарга урарди.

Ҳамманинг огзида улуғ Амирнинг ўлими, ҳеч ким воқеа тафсилотини аниқ билмаса-да, бурчак-бурчак бўлганларича ундан-бундан эшитганларини суҳбатдошларига қўшиб-чатиб етказишарди. Ҳамманинг тахмини ҳар хил эди. Кимдир «соҳибқирон сафарга кетар чоғи касалланиб қазо қилибди» деса, кимдир «жангда шаҳид бўлганмиш»

деб бир-бирини уриб енгарди. Лекин ҳеч ким бу ўлимга ортиқча урғу бермасди. Сарой ҳаётидан, улуг Амир ва шаҳзодалар орасидаги муносабатдан беҳабар одамлар уни ёши улуг одамнинг ўлими сифатида табиий қабул қилишган, соҳибқироннинг ўрнига ўзига ўхшаган одил, элпарвар ворис ўтиришини Оллоҳдан сўраб, тиловат этишарди.

Ҳижрий 799 йили (мелодий 1397) Амир Темур томонидан Хуросон, Сейистон ва Мозандарон ўлкаларига ноиб этилган Шоҳруҳ Мирзо аҳкоми шариатга қаттиқ риоя қилгани боис, элу улуснинг унга эътиқоди баланд, янги «валиаҳд» ҳақида ҳар хил миш-мишлар тарқалаётган бўлса-да, ота тахтига ундан бошқа шаҳзодани муносиб билишмасди.

Амирлар ва Бибихоним томондан юборилган хабарчилар Маҳмуд Қавчин ва Шайх Темур Қавчинлар уч кун илгари етиб келиб воқеа тафсилотларини баён этган бўлишларига қарамай, Шоҳруҳ Мирзо хос беклари Шайх Али Баҳодир, Жаҳон Малик Мулкат ва Пир Муҳаммад Пулодлардан бўлак одамга Пир Муҳаммад Кобулий номзодини айтмаган, уларнинг «воқеалар ривожига қараб иш юритмоқ даркор» деган маслаҳатига қулоқ тутиб, сукут сақламоқда эди.

Лекин амирлару бекларга лашкарларнинг жанговар ҳолда шай туришини таъминлаш амр этилган, туман ва вилоятлардан қўшимча аскар тўплашга киришилиб, чегаралар зимдан мустаҳкамланмоқда эди.

Фақат шаҳзода Улугбек Мирзонинг онаси Гавҳаршод бегим ва Иброҳим Султоннинг онаси Тўти бегимлар фарзандларининг тақдиридан хавотирда эдилар. Улар жон ҳовучлаб, ҳар куни Самарқанддан чопар келишини кутишарди. Чунки тахтни куч билан эгаллаш эҳтимоли туғилишини бошқалардан кўра, кўпроқ маликалар тусмоллаб

туришарди ва бу хавф Самарқандга яқинроқ жойлардаги шаҳзодалардан келиши мумкинлигини ҳам билишарди.

Аслида, отасининг вафоти ҳақидаги хабарни совуққонлик билан қабул қилган ва сиртдан хотиржам кўринаётган Шоҳруҳ Мирзо ҳам шу фикрда эди. Унинг тахминига кўра, бундай ишга биринчи бўлиб Султон Ҳусайн Мирзо журъат этиши мумкин эди. Чунки масофа жиҳатдан ҳам Саброн билан Самарқанд ораси жуда яқин, бунинг устига соҳибқирон тириклигидаёқ Султон Ҳусайн Мирзо бу ишга икки мартаба қўл урган эди. Ҳатто Шомдаги жангларда у Султон Абдулазиз ва Темиртошлар тарафига ўтиб кетган, соҳибқирон эса кўнгли бўшлик қилиб, шаҳзодани кечирган эди. Кўпчилик амирларнинг фикрига кўра, амир Мусонинг бу ҳовлиқма ва ўпка авлодининг боши ўшандаёқ ясоққа етказилиши керак эди.

Шоҳруҳ Мирзо учун Халил Султон тарафдан хавф камроқ кўринди. Ўз дарди билан овора «ошиқ» шаҳзоданинг, бунинг устига бобосининг «ишонган тоғ»ларидан бири бўлмиш Халил Султоннинг «васият»га қарши боришини хаёлига келтиролмади.

Беклари билан маслаҳатлашганида шайх Али Баҳодир билан Жаҳон Малик Мулкатларнинг фикрлари айрича чиқди.

Шайх Али Баҳодир кўпроқ Мироншоҳ Мирзодан хавфланаётганини айтди. Чиндан ҳам Мироншоҳ Мирзо ўгли Абу Бакр Мирзо билан бунга журъат этиши мумкин эди. Лекин улар билан Самарқанд орасидаги масофани ҳисобга олган Шоҳруҳ Мирзога бу юмуш анча мушкул кўринди. «Улар Бағдоддан отланиб, ярим йўлга етгунларига қадар Кобулдан чиққан Пир Муҳаммад Мирзо Самарқанд

тахтига ўтирган бўлади», деб ҳисоб-китоб қилди Шоҳруҳ Мирзо.

Жаҳон Малик Мулкатнинг фикрига эса унчалик ишонқирамади.

– Менинг гумоним Халил Султон Мирзодин, – деди ўз тахминларини асосларкан бек. – Чунки айни пайтда шаҳзода олий қўмондон, яъни асосий куч ҳозир унинг илкинда. Амиру бекларнинг энг тулки ва тирриқлари ҳам шаҳзода ёнинда. Бурундуқбек Барлоснинг биргина ўзи ўн амирга татийдур. Ҳаммаёқни остин-устун қилиб, чапайдур энди. Соҳибқирондин кўрқиб, асл қиёфасини очган эрмасди. «Менман» деган амир Сайфиддиннинг қаҳридин кўрқмай иниси Оллоҳдоднинг бошига не кунлар солганидин хабардорсиз. Худойдод бизга хайрихоҳ бўлгани бирлан, огалари куни бошига келмасин учун тилини тишлаб, пайт пойлайдур. Ўрдудаги амирлардан инсофлиси ва соҳибқиронга содиги Шамсуддин Алмалиқий ва Хожа Юсуфлар. Қолганлари бемалол тарафкашлик этишлари мумкин.

– Шоҳ Малик ва Шайх Нуриддинларни ҳам улар қаторига қўшдингизми? – ҳайратланди Шоҳруҳ Мирзо.

– Йўқ, ҳазрати шаҳзодам, – бош чайқади Жаҳон Малик Мулкат, – ул амирлар сизнинг шаҳзодаи жувонбахтларга аткаликлари боис, улардин гумоним йўқ. Бироқ ҳар эҳтимолга қарши, фавқулодда ҳолат эълон этиб, чегараларимизни мустаҳкамлаганимиз маъқул. Чунки бул тинчликнинг замирида ўйин бор. Йўқса, Пир Муҳаммад Кобулийдин сизга хабар келиши керак эрди.

– Хабарчи юборганимизга уч кун бўлди, бек, – деди Шоҳруҳ Мирзо Пир Муҳаммад Мирзони айблагиси келмай.

– Биз юборган хабарчининг кетганига уч кун бўлди, – эътироз билдирди Жаҳон Малик Мулкат, – ул шаҳзода эса бул хабарни сиздин ўн кун бурун эшитган. Бу орада сизнинг маслаҳатингизни сўраб, одам юбориши мумкун эрди-ку!

– Бул бевақт ўлим ва нохуш хабар ҳамманинг ҳушини бошидин учирган бўлса ажаб эрмас, – деди гумон қилишдан ўзини сақлаб Шоҳруҳ Мирзо. – Гумон имондин айирур, бек. Астағфируллоҳ!

Шоҳруҳ Мирзо Махмуд Қавчин ва Шайх Темур Қавчин келган кун падари бузрукворининг «васият»ига содиқлигини билдириб, Пир Муҳаммад Мирзо ҳузурига элчисини юборган ва шаҳзода тарафдан хабар кутмоқда эди.

Ҳиротга шаҳзодаларнинг кириб келиши мотамга бурканган сокин сарой ҳаётини тиклади. Оёқ учида, сокин юраётган хизматкорларнинг овози баландлаб, қадамлари чаққон бўлиб қолди.

Ранглари бир алпозда, озиб-тўзиб кетган шаҳзодаларни омон-эсон кўрган Шоҳруҳ Мирзо бир дам қайғуни унутиб, ўғилларини бағрига босди. Шаҳзодаларнинг уст-бошлари, озиб кетганликларидан худди бировники каби эгниларидан осилиб турарди. Бундай манзарани кутмаган Шоҳруҳ Мирзо кўз ёшларини тиёлмади. Юраги гамга тўлиб келаётган шаҳзодалар ҳам атрофидагиларни унутишиб, оталарига ҳамдам бўлишди.

• • •

Кўксаройга етмасдан чап томонда пишиқ гиштдан баланд қилиб кўтарилган узун иморат ташқаридан маъмурий бинони эслатса-да, ҳайбатли темир дарвозасидан кирилгач, айланма шаклдаги, олди айвончали, қатор сайисхоналар эканлиги

билинарди. Отлар ёзда мана шу айвончаларга боғланар, меҳмонлар кўпайиб кетганда ҳовлидаги очиқ майдон ҳам тўларди. Қишда эса айвончаларнинг ичкарасига бешта-ўн та улов жой бўладиган тоза, озода, тўрт деворидан туйнукчалар очилган отхоналарга олиб кириларди.

Кун энди чошгоҳга яқинлашаётган бўлса-да, сайисхона ҳовлиси ва айвончалар гавжум, устига турли-туман ёпинчиқлар ташланиб, қимматбаҳо жабдуқлар билан эгарланган отларга тўлиб кетган эди. Булар саройга таклиф қилинган бузруглар, акобиру ашрофлар, номдор салотинлар, ҳокимлар, саодат ва қазот намоёндалари, амирлар, беклар, мингбоши ва мулозимларнинг уловлари эди.

Бино маъмурлари, отбоқарлар у ёқдан-бу ёққа югуришиб, келган меҳмонларга иззат кўрсатишар, отларини чаққонлик билан олиб, мансаб ва мавқеига қараб, навбатма-навбат муносиб жойларга боғлашар, «нозик»роқ меҳмонларнинг отига эса навбатсиз шу заҳотининг ўзидаёқ ем ташлашарди.

Бошқа пайтлари ҳомуза тортганича наридан-бери қимирлайдиган югурдакларнинг бутун қўли-қўлига тегмасди. Айниқса, мансабдорроқларнинг уловини силаб-сийпашар, устига ёпилган ёпингичларидан тортиб, эгар-жабдуқларигача артиб, бўшалган айил ва арқонларини тўғрилаб қўйишарди.

Ҳовлининг тўрида, устига иккита бир хил барқут ёпингичлар ташланган, ёлларига бўтакўз нусха пўпаклар осилган саманлар сувлиқларини чайнаганича кавш қайтарарди. Бу Бибихонимнинг ёнгоқ дарахтидан нақшинкор қилиб ишланган, зарҳал тахтиравонли аравасига қўшилган отлар эди.

Араванинг ёнида ҳеч ким йўқ, Бибихонимга қилинган мулозаматдан хулоса чиқарган аравакаш

Холид Носирнинг дарду дунёси қоронги бўлганича, бир чеккада хомуш чўнқайиб ўтирарди.

Атрофдагилар уни зимдан кузатаётганини, бир-бирига нималарнидир пичирлаётганини ва унга ўғринча қараб-қараб қўйишаётганини кўриб турарди.

У кумуш дастали қамчининг чарм чилвирларини дам у қўлига, дам бу қўлига ўраганича, ўзини чалгитишга уринар, лекин боядан бери тарс ёрилай деяётган бошида гужгон ўйнаётган аламли хаёллар уни тарк этай демасди.

Дарвозадан киришлари биланоқ доимо пойпатак бўладиган, атрофини асаларилар каби ўраб оладиган отбоқарлар бугун худди сувга сингган қум каби бадар кетишган эди. Унинг отларига ҳам ҳеч ким ем ташламади.

Доимо парварда ва ҳалво билан сийлайдиган, кўзлари уккиники каби чақнаб турувчи мирохўх¹ Шокир ҳам қорасини кўрсатмади. Ёрдамчиси эса кўриб кўрмаганга олди. Ўзининг бу қилмишини оқлаш учун ёнидаги шеригига «чаққонроқ қимирла, йўқса, ҳеч нарсага улгурмайсен» деганича жуда банд қиёфада юмушини қилаверди.

Улардан сал нарида, арава гилдираклари ўқини мойлаётган икки устанинг овози эса гоҳ баландлаб, гоҳ пасайиб, суҳбати роса қизимоқда эди.

– Улуғ Амир-а? Оллоҳ раҳматига олсун! Икки ойми, уч ойми нари кўриб эрдим. Ўладургон туси йўқ эрди-ку!

– Оллоҳ керак этса, тусига қараб ўтирмайдур, уста Комил!

– Ҳақ сўзлайсиз, Миролим, лек кўб улуғ инсон эрди, раҳматлик. Ишқилиб тахтларига ўзлари киби одил бир инсон ўтирсун!

---

¹ Мирохўх — подшоҳ отбоқарининг бошлиғи.

– У ёғи пешонамиздин, уста Комил. Лек...
Қулоғингизга ул-бу сўзлар чалинмадиму?

– Астағфируллоҳ! Бир ҳафтадан бери бандмен.
Шаҳзода Халил Султон Мирзога янги ароба
ясаётирмен!

– Шаҳзода эрмас, ҳазрати олийларига денг.

– Йўғ-э, ростданму?! Соҳибқирон ул шаҳзода-
ни...

– Жим, деворнинг ҳам қулоғи бор! Пошшолар-
нинг ишларига сиз бирлан бизнинг ақлимиз
етмайдур.

– Етгонидин не фойда, Миролим?

– Балли. Оғзи қийшиқ бўлса-да, бойнинг ўгли
гапирсун...

– Лек... – Комил устанинг эсига нимадир тушиб,
шошганича ёғли қўлларини артди, – тўхтанг, жўра,
унда нағалу тамғаларимизнинг тақдири не бўлур!

Шеригининг нима маънода гапирётганига ақли
етмаган Миролим, нос отишга имкон туғилганидан
фойдаланиб оғзига бир кафт нос ташлади.

– Бунга нағал бирлан тамғанинг нима алоқаси
бор, уста? – деди гапириш қийинлигидан оғзини
кувача қилиб.

– Нега бўлмас экан?! – Комил уста учиб
бориб, бостирманинг тагида турган қутини суриб
чиқарди. Ичидаги темир-терсакларини ағдариб,
орасидан нағал ва тамғаларни ажрата бошлади. –
Мана қаранг, қанчасига «рости-расти» урилган,
яқиндагина қайним босқонида тайёрлатиб эдим.
Ҳай аттанг, шошганимни қаранг!

Миролим носи отилиб чиқиб кетмасин учун
кафти билан оғзини ёпиб кулди.

– Вой, анди! Шунгаям шунча ваҳимами? От
эгасининг «рости-расти»нгиз билан нима иши
бор? Қоқиб берасиз, олиб кетади. Туёғини кутариб
қарамайди-ку?!

– Шундай дейсиз-у, ҳар ҳолда, эҳтиёт бўлган маъқул-да, – деди Комил уста темир-терсақларни қайтадан қутига жойларкан, – юзта тайёрлаб эдим. Демак, саксонтаси қолибдур. Янги ҳукмдор келгунича ўлдим деганда эликтасидан қутулсам, иншаоллоҳ, ўттизтасини айтганингиз каби бир амаллаб юмалоқ ёстиқ қилурмен.

– Балли, шунгайм ота гури қозихонами? – деди ишга уннар экан Миролим.

– Янги пошшо эски пошшонинг белгисини ўзгартиради-да, тўғрими? – деди Комил уста ҳалиям меҳнатига ичи ачиб ва Миролимнинг «шундай улуг соҳибқироннинг нарсаларини ўзгартиришга кимнинг ҳадди сигади» дейишини кутиб, унинг ўрнига баттар шубҳасини орттирди.

– Бу дунёда ҳар нарса бўлиши мумкун, – деди дудмал қилиб Миролим, – пешонада борини кўрурмиз.

– Шундайку-я, лекин ёмондан Олоҳнинг ўзи кўрусун!

– Ҳу, ану ёққа қаранг, уста, – деди Миролим Холид Носир ўтирган томонни кўрсатиб, – унинг мана шунақа ўтиришини туш кўриб эрдингизму?

– Ўтиришига нима бўлибдур? – деди аравакашни ёнидан кўргани учун яхши таний олмаган Комил уста.

– Уни танидингизму ўзи?

– Холид Носирга менгзайдиму!

– Ўзи-ку!

– Ҳуш... – ҳалиям Миролимнинг нима маънода гапираётганига тушунмаган Комил уста бир Холид Носирга, бир унга қараркан, ҳайронлик билан эгар қошларини уйди.

– Ҳалиям етмадиму? – Миролим бошига нуқиб кўрсатди.

Комил уста анграйганича зарда қилди:

– Масал қилмай, гапнинг индаллосини сўйланг, жура!

– Холид Носирнинг сийи битибдур, индаллосини айтсам, яъни Бибихонимнинг ўзини ҳам, аравасини ҳам Кўксаройга киргизмаган эрмуш.

– Астағфируллоҳ! Ахир тахт ўзининг болаларига, авлодларига қолаётир-ку!

– Қуръони каримда «Болаларинг балоларингдур» деб айтилгон эркан, уста.

– Йўғ-эй!

– Шайх ул-ислом хожа Абдумалик ҳазратларидин эшитганим бор.

– Бибимизнинг шунча меҳнатлари, саъй-ҳаракатлари зое кетибдурму?

– Демак, кетибдур!

– Воҳ, дунёи қўтир! Яхшиям, инсон узоғи бирлан олтиш-етмиш йил яшайдур... Йўқса...

– Шундай, шундай...

...

Бибихоним Кўксаройга элтадиган мрамар йўлаклардан юриб бораркан, кечадан бери хаёлини таъқиб этаётган ички бир ваҳимани қувишга ҳаракат қилар, ўзини чалғитиш учун ҳаётидаги ширин ва қувончли дамларни эслар, лекин негадир тобора заифлашиб, сўниб бораётган руҳи ихтиёрига бўйсунмаётган эди. Ҳозир оддийгина харсангтош бўлиб кўринаётган мана шу зиналарда илгари қанчалик салобат, малоҳат бор эди. Пиллапоялардан юқори кўтарилгани сари вужудида қуш каби енгиллик ва завқ-шавқ туярди. Уни кузатиб қолаётган соқчиларнинг, мулозимларнинг, қуллуқ билан кутиб олаётган канизакларнинг хатти-ҳаракатларида ҳам, эҳтиромида ҳам ўзгача бир сурур бор эди. Айни лаҳзаларда эса кўнглида

хижиллик ва таҳликадан ўзга ҳеч нарса туймас, хаёлида вақт ҳам, замон ҳам, одамлар ҳам ўзгаргану, улар учун Бибихоним бегона бўлиб қолгандай эди. Бибихонимнинг ёнида марҳум Муҳаммад Султон Мирзонинг ўғли, тўққиз ёшлик Жаҳонгир Мирзо чурқ этмасдан сокин қадам ташларди.

– Мирзом... Сиз ҳали ёшсиз, бардам бўлунг!
– Бибихоним нимадир демаса, залворли юки елкаларини босмоқчи бўлаётган сукунатни бузмаса, юраги тарс ёрилишини сезиб Жаҳонгир Мирзога сўз қотди. – Ўлим ҳамманинг бошида бор! Фақат бу ўлим бемаврид келди, Мирзом... Бу кунларни, бу кўргуликларни Амирим ҳис қилғонида эрди, бошқача йўл тутгон бўлурди. Қисмат уйиниға боқинг, Мирзом... Лек... мен буни сўйлаб эрдим...

Бибихоним йиглаб юбормаслик учун лабларини тишлади. Жаҳонгир Мирзо бибисининг сўзларини у қадар чуқур тушунмаганлиги боис, нима дейишини, қандай таскин беришини билмай, ерга тикилди.

Олдинда уларни кўз қири билан кузатиб бораётган мулозимнинг ҳар-ҳар замонда орқасига қараганича «етишиб юрунгиз» деган зардали овози ва норози нигоҳи, хатти-ҳаракатлари ҳар иккаласининг ҳам назаридан қочмаган эди.

Кўксаройнинг муҳташам ҳовлиси одамга тўла, катта ва муҳим маросимга тайёргарлик кўрилаётгани билиниб турарди. Ҳовлининг чап тарафидаги қари аргувон тагидаги олти бурчакли айланма кўшқда амир ва бекларнинг хос соқчилари, сарой мулозимлари, хизматкорлар ва навкарлар берилиб ниманидир муҳокама этишмоқда эди.

Ўнг томондаги мрамар устунли узун пешайвонда эса турли шаҳарлардан келган меҳмонлар, маросим бошланишини ва уларни ҳам тезроқ ичкарига

таклиф қилишларини бетоқатлик билан кутиб ўтиришарди.

Қуёш чиқиб турган бўлса-да, ҳаво совуқ, ҳар-ҳар замонда эсиб ўтаётган изгирин, ўтирганларнинг юзларини ялаб, этларини жунжиктираётган эди.

Меҳмонлар совуқ ўта бошлаган таналарини шамоллатмаслик учун юриб туришар ва ичкарига таклиф қиладиган эшик оғасига ҳар замонда илҳақлик билан қараб қўйишарди.

Бибихонимнинг бошида маликалик нишони — олтин жигали дастори йўқ, кийимлари ҳам одми эди. Енги ва ёқаларига оддийгина уқа тикилган қора барқут камзул, бошига ипак ва жун аралаштириб тўқилган шол рўмол ташланган эди.

Бибихоним ўзидан бошқа ҳамма йиғилиб бўлганини сезиб, қадамини илдамлатди. Илгарилари уни кўришлари билан худди дарё тўлқинлари каби бирпасда орқага чекинадиган одамлар, гўё Бибихонимни кўрмаётгандай, бамайлихотир суҳбатларини давом эттиришмоқда эди.

Бибихоним ҳам одамларнинг бу лоқайд нигоҳини сезмаганликка олди. Ерга қараганича саҳтиён этигини гилам поёндозлар устига оҳиста-оҳиста босиб, ичкарига кирди.

Бибихонимдан сўнг, бошқаларни ҳам биринкетин саройга чорлашди.

Минг чоғлик киши бемалол сиғадиган асосий меҳмонхона худди байрам ва ҳайитлардаги каби шоҳона безатилган, шифтлардаги катта-кичик биллур қандилларга ўрнатилган ранго-ранг шамлар лопилаб, хонага маҳобатли тус берган эди. Бурчаклардаги пўлат оташхоналарда зардоли ва тутдан қирқиб қурилган кундалар бир маромда ёнар, кулдонларига Ҳиндистондан келтирилган уд ва анбар дарахтининг пайрачалари ташланган,

уларнинг тутунидан атрофга димоқни маст қилувчи ифрлар таралмоқда эди.

Турда, раҳматлик соҳибқирон ўттиз беш йил қўр тукиб ўтирган, Бибихонимга ота мерос, яъни Қозонхондан қолган ёдгорлик — қимматбаҳо инжулар билан безатилган олтин тахт бўм-бўш турарди.

«Мана шу жонсиз тахтчалик ҳам қадр топмадим, Амирим».

Бибихоним кўнглидан ўтаётган туйгуларни сиртига чиқармаслик учун ўзини қўлга олишга, маҳзун, бечораҳол чеҳрасини ёввойи мушук каби ўлжасига ташланмоққа шай бўлиб ўтирган «кечаги» дўстларига кўрсатмасликка қасд қилди. Ўзига-ўзи ҳам танбеҳ, ҳам далда берди. «Ўзунгни ўнгла, ўзунгни мағрур тут! Аждодларинг кимлигини унутма. Бул ўткунчи дунё афсус ва надоматингга, кўз ёшларингга арзимайдур! Улуг Амирнинг умри ва мана бул бўрибаччалардин сабоқ ол, хулоса эт...»

Бибихоним қулоқларига чалинаётган бу сўзлар руҳига қувват, вужудига ором бераётганини ҳис қилди. «Тангрим, бул калималар сенинг юпанчларингдур, сенинг таскинларингдур... мени ёлғизлатиб қўйма, ўзимни ўзимга ташлама!»

Уни қаршилаган Санжар Барлосни Бибихоним дарров таниди.

Санжар Барлос Бибихонимни кутиб оларкан, нигоҳи билан ҳурматини изҳор этди ва айни чоғда хижолатлик билан малика учун ажратилган жойга бошлади.

Бибихоним ўз гўшаси, ўз маконида худди меҳмонлар каби, балки ундан-да қадрсизроқ, худди бегоналардай жой излаб Санжар Барлоснинг ортидан эргашар экан, уят ва аламдан йиқилиб тушмаслик, ҳушдан кетмаслик учун узун енглари

ичида музлаб бораётган миқти, оппоқ бармоқларини мушт қилди.

Жаҳонгир Мирзони тахтнинг чап томонига олишди.

– Сизнинг ўрнингиз бул ёқдадур, шаҳзодам, – алланечук писанда ва димоғдорлик билан гапирди Халил Султоннинг бекларидан Абу Бакр ва Бибихонимга галати қараш қилди.

Хожа Сайфиддиннинг тағмасини шаҳзода Халил Султонга таништирган мана шу бек эди.

Хожа Сайфиддиннинг қайниси бўлмиш Абу Бакр опасининг гапларидан боғ ҳовлиларида поччасининг ниҳоятда гўзал тағмаси борлигини, қизнинг қўшиқ айтиб рақсга тушишини, лекин олдига Хожа Сайфиддиндан бўлак ҳеч ким, ҳатто қуш ҳам учиб киролмаслигини билгач, йигитлиги тутиб, кўришга қасд қилди.

Гарчи опаси қиз ҳақидаги гап оғзидан бехос чиқиб кетганини, эри бундан хабар топса, соғ қўймаслигини минг бир пушаймону таваллолар билан айтган бўлса-да, аслида, унинг кўзларидан «мени бу балодан фақат сенгина қутқаза олурсан» деган илинж бор эди.

Боғ ҳовлининг эшик оғаси бирпас мулоҳаза қилиб тургач, мавқе жиҳатдан Хожа Сайфиддиндан кичик бўлса-да, лекин Халил Султоннинг хос одами ва катта беги эканлиги боис, ўрдадаги амирлар билан тенг тутиладиган Абу Бакрнинг ичкарига киришини маън этолмади.

Баланд ва сершоҳ аргувонлар қуюқ соя солган ёзги айвонда ўзига ўхшаш қизлар билан ўтирган тағмани Абу Бакр дарров таниди. Қиз опасининг таърифидан ҳам юз чандон гўзал эди.

Ҳовлига бегоналарнинг назари тушмаслиги боис, улар бош яланг, эмин-эркин суҳбат қуришмоқда эди. Ўртада қорачадан келган, икки

юзи кулдиргичли шаддодгина қиз латифа сўзлар, парқу болишларни қучоқлаб олган бошқа қизлар эса қотиб-қотиб кулишарди. Овозлари баланд бўлса-да, майин ва латофатли эди.

Эшик оғасининг томоқ қириши ва у билан баробар келаётган йигитнинг овози қизларни ҳушёр этди. Улар қушлар каби чўчиб, дувва туришди. Бошига ҳарир рўмолини ёпинаётган Шод Мулк кулгидан ёшланган оҳу кўзларини пирпиратганича ҳаммадан кейин қўзгалди.

– Маъзур тутгайсиз, бону, – эшик оғаси унга худди уй бекаси каби илтифот билан мурожаат этди. – Бегойимизнинг ташрифларидин хабарингиз борму?

Шод Мулк қадди-қомати келишган, чиройли йигитни кўриб, шошиб қолган бўлса-да, бекасидан Амир Темур даргоҳида хизмат қиладиган бек укаси борлигини кўп эшитган эди. Бунинг устига Абу Бакрнинг қуюқ туташ қошлари, кулимсираб турувчи кўзлари, ҳатто лабларигача опасига ўхшарди, шу боис, дарров таниди.

– Хабарим йўқдур, – Шод Мулк Абу Бакрга табассум билан ўғринча қараркан, нигоҳлари билан эркалаётган бу паҳлавон йигитни толенинг ўзи унга дуч қилаётгандай қалбида севинч туйди. – Лек бек жанобларининг фурсатлари етса бекласунлар!

Не-не канизаку чуҳраларни, тағмаларни кўрган Абу Бакр унинг овози каби сеҳрли ва оромли оҳангни ҳеч қачон эшитмаган эди.

Шод Мулкнинг чиройи, нағмали қўшиқлари, жилвали рақслари Абу Бакрни бутунлай эсдан оғдирди. У ҳар хил баҳоналар билан Шод Мулкнинг қошига югурар, муҳаббатининг зўрлигидан Хожа Сайфиддиннинг рашкини қўзғатиб, жонига тегаётганлигини сезса-да, ўнгайсизланмас, истиҳола қилиб ўтирмасди.

Абу Бакрнинг ҳовлига боришини тасодиф деб билган Хожа Сайфиддин бошига тушган бу муаммони қай йўсинда ҳал этишни билмай қайғуси ортарди. Ун саккиз ёшли фаришгага боғланиб қолган қария ғам-андуҳ исканжасида худди мум каби эриб битмоқда эди.

Хожа Сайфиддин бундан олти йил бурун ун икки ёшли Шод Мулкни Бобо турмуш исми чухрачидан Амир Темур ҳарами учун сотиб олган, қизга ишқи тушиб қолгач, уни ўзига тағма қилган эди.

Абу Бакрдан осонликча қутула олмаслигига кўзи етган Хожа Сайфиддин бошқача йўл тутди.

Отаси Мироншоҳ Мирзога ўхшаб, аёл деса томдан ташлайдиган шаҳзода Халил Султонга Шод Мулкнинг ҳарамбоп канизак эканлигини етказишни Абу Бакрнинг ўзига айтди ва шаҳзода маъқул кўрса, унга арзимас бир совға сифатида тақдим қилишини билдирди.

Хожа Сайфиддиннинг бу ҳийласи Абу Бакрни кўра-била жаҳаннам оловига отиш билан баробар эди. Шусиз ҳам куйиб адо бўлаётган Абу Бакр икки ўт орасида қолди. Халил Султонга Шод Мулк ҳақида айтса, ундан айрилажаги муқаррар эди. Айтмаса, бу айёр ва мунофиқ поччаси Хожа Сайфиддин бошқа йўллар билан унга етказишини ва оқибатда, шаҳзода билан оралари бузилибгина қолмай, боши ҳам кетиши мумкинлигини англаб етди.

Абу Бакрнинг талвасали ҳолатидан, қайғули кўзларидан ўқи нишонга бехато текканини сезган Хожа Сайфиддин ўлганнинг устига тепган қилиб, «фоний дунёнинг бу бебаҳо гавҳари шаҳзодамизга иккимиздин муносиб совға бўлсун», деди. Бошқа пайт ва бошқа одам бўлганда Абу Бакр ҳеч иккиланмай, уни чопиб ташларди. Бу ерда эса қайғусини ичига ютиб, мум тишлашга мажбур

бўлди. У бутунлай чорасиз қолганини, дардига ҳеч ердан даво тополмаслигини ҳис қилгач, Шод Мулкнинг ўзидан нажот сўради. Ҳатто севгилисидан «хўп» деса, бу дунёнинг барча ҳою ҳавасидан кечиб, у билан боши оққан томонга кетишини ҳам кўнглига тутди.

Абу Бакрни биринчи кўргандаёқ уни ўзига гойибдан юборилган бахт деб билган, қувончдан энтиккан ва бекни жиловлай билган Шод Мулк Халил Султоннинг номини эшитгач, кўзлари беихтиёр, мастона порлади.

Қоп-қора зулфларини лабларига босганича узоқ-узоқларга кетмоқни илтижо қилаётган хушрўй, девона йигитнинг бағрида тўлғонаркан, ўзини маликалар қиёфасида тасаввур этди. У Халил Султонни кўрмаган, лекин Хожа Сайфиддиннинг таърифидан тасаввурида адл қоматли, хушсурат, айни чоқда гоят довюрак ва шоиртабиат йигит гавдаланган эди. У ўзининг ҳозирги ҳолати айрилиқ дардини ўйлаб адо бўлаётган Абу Бакрнинг кўксига ханжар каби ботишини ўйлаб ҳам ўтирмади. Аксинча, Халил Султон ҳақида муфассалроқ билишни хоҳлади ва бетоқатлик билан ошигининг оғзига тикилди.

Шод Мулкнинг юзларидаги, қарашларидаги хайрихоҳлик туйғуси Абу Бакрнинг сўнгги умидларини ҳам пучга чиқарди.

– Ақл бирлан иш юритмоғингиз лозим, – деди Шод Мулк Абу Бакрнинг кўзларидаги ҳайрат ва қайғуга ишора қилиб. – Хужам ҳеч замон мени сизга бермас... Шаҳзодага каниз бўлмоқ эрса, иккимизгада саодат келтирур...

Ёш бўлишига қарамасдан, Шод Мулкнинг бу қадар чуқур ва совуққон мулоҳазаси Абу Бакрнинг сўнгги умидларини ҳам узди...

...Абу Бакр Бибихонимни ҳарир пардалар тутилган учинчи чодир ёнида тўхтатди.

Бибихоним ўсал бўладиган даражада ҳайратга тушса-да, нигоҳларига қалққан ифодани бошқалар кўрмаслиги учун ерга боққанича чодирга кирди. Ичкарида атлас кўрпачаларга мук тушганича тақдирлари қай йўсинда ҳал бўлишини кутиб қайгуга ботган маликалар — Чўлпон Малик Оғо, Тўкал хоним, Туман Оғолар ўтиришарди.

Соҳибқироннинг бевалари Бибихонимни кўриб, худди нажот келгандай ўринларидан даст туришди.

Туман Оғо кўз ёшларини тия олмади.

– Бу не кўргулик, бибим? Соҳибқирон ҳазратларига, ул жаннатмаконнинг руҳларига иззат шулму? – Туман Оғо лабларига сизиб тушаётган ёшларини сидираркан, ҳасратли шивирлади.

Бибихоним ҳам қорачиқлари ёшланиб, кўнгли бузилаётган бўлса-да, ўзини қўлга олди.

– Осмон узоқ, ер қаттиқдур, маликам! Арқонни узун ташланг.

– Ё, Тангрим! Бу қадар инсофсизлик бўлурму, бибим! – Туман Оғога қўшилди Тўкал хоним. – Бул зоти паст жорияга тақдиримиз қолдимму?

– Деворнинг ҳам қулоғи бор, – таҳликага тушган Чўлпон Оғо ёлворган оҳангда Тўкал хонимнинг елкасидан қучди. – Тақдирда борини кўрмай илож йўқ!

– Сизга осон, маликам! – Тўкал хоним нимагадир шаъма қилгандай илмоқли шивирлади-ю, кейин ўзининг хатосини англаб жимида. «Қаттиқ тегмадимми» деган маънода Чўлпон Малик Оғонинг юзларига шошиб қаради.

Чўлпон Малик Оғонинг чехрасида хотиржамлик кўринмаса-да, юзларининг тиниқлигидан, кўзларининг чарақлашидан бу воқеаларга унчалик

аянчли тус бераётганга ҳам ўхшамасди. Туман Ого билан Тўкал хоним мижжа қоқишмаган, тун бўйи йиглаб, ҳасратлашиб чиққанларидан кўринишлари ҳоргин, қовоқлари бугриқиб шишган, ранглари ҳам бир алпозда эди.

Тўкал хонимнинг гапи оҳангидаги маънони Чулпон Малик Ого ўша заҳотиёқ англади. Бир қалқиб тушди, лекин сиртига чиқармади. Чиқаришнинг мавриди ҳам эмасди.

Бибихоним атлас кўрпачаларга оҳиста чўкаркан, ҳарир дарпардадан кўриниб турган бошқа чодирларга секин назар солди.

Иккинчи чодирга Хонзода бегим яқинлашмоқда эди. Хонзода бегимнинг эгнидаги либосларда мотамни эслатувчи бирор белги йўқ, рўмолидан тортиб камзулигача пушти ва нафармон рангларда эди.

Хонзода бегим чодирга кириши билан мусиқа садолари янграб, даврадагилар даст ўрниларидан туришди. Саройнинг асосий эшигидан яшил зар хилъат кийган шаҳзода Халил Султон кўринди. Унинг белида соҳибқироннинг олтин камари, камарда эса олмос кўзли дамашқ қиличи осилган эди. Амир Темур бу қиличи билан биринчи ғалабаси куни жангга кирган, шу боис, уни доимо ғалаба қилган пайтларида ва шу муносабат билан уюштирилган базмларда тақиб оларди.

Бибихоним кўнглидаги ғалаённи кўрсатмаслик учун маликаларга қарашдан қўрқиб, ерга тикилди.

– Ё, тангрим! Васият не бўлди? – шивирлади Тўкал хоним огир ҳансираркан, яна сабри чидамай.

– Не бўлурили ҳозир кўрурсиз! – Чулпон Малик Ого кинояли жўмрайганича эшик томонга ишора этди.

Эшиқдан маликаларга хос шоҳона оппоқ либосларга бурканган Шод Мулк канизлари ҳамроҳлигида чиқиб келарди.

Бошидаги нафис олтин тож — мурассаъ тагтоққа қадалган олмос мунчоқлар шам ёруғида кўзни олар даражада товланмоқда эди. Оппоқ ҳарир рўмол ташланган ярим очиқ юзидан гўзал чеҳраси, зулукдай қоп-қора қошлари, киприклари қайрилма, чарос кўзлари шундоқ кўриниб турарди. У атрофдагиларнинг ҳайрат ва ҳавас тўла нигоҳларини ҳис этаркан, кўнглида жунбуш ураётган гуруга эрк берди. Майда қадамларини авайлаб босаркан, неча йиллардан бери юрагининг туб-тубида тугилиб, ниҳоят ҳақиқатга айланган орзусининг инъикосидан ширин энтиқди. Вазирлар, амирлар, беклар, лашкарбошилар, мулозимлар, элчилар — барча-барчаси ўрниларидан даст турганларича уни олқишлар билан кутиб олишди.

Самарқанд шаҳри ҳокими Аргуншоҳ икки мулозимини билан олтин патнис тўла тилла тангалардан ҳовучлаб олдин шаҳзода Халил Султоннинг, кейин Шод Мулкнинг бошларидан сочишди. Тангаларнинг жаранги одамларнинг қутлов ва хитоблари билан қоришиб кетди.

Шаҳзода Халил Султон бу саройда кўп бўлган, кўп тантаналарда қатнашган, лекин ҳеч қачон бугунгидай ўзгача иштиёқ ва гурур туймаган эди. Атрофидаги мулозимлар, хизматкорлар — барча-барчаси унга соҳибқироннинг авлоди сифатида эътиқод билан қараган, ҳурмат қилган, иззатини жойига қўйган бўлса-да, бугунгидай марҳамат кўрсатмаган эди. Ялтоқланиб ер ўпаётган мулозимлар, садоқатини кўрсатишга тиришаётган хизматкорлар хатти-ҳаракатларида, ҳатто табасумларида ўзгача меҳр, тобелик, мутелик мужассам эди.

У бобосининг машваратига ўхшатиб тайёрланган даврани бирма-бир назардан ўтказаркан, нигоҳи Бибихонимнинг чодирига тушгач, бир қалқиди. Ёнидаги кишига нимадир деди. Кечагина Шод Мулкнинг тавсияси билан вазир этиб тайинланган Бобо Турмуш учинчи чодирга бир кўз ташлаб оларкан, тасдиқ ишорасини билдирди. Халил Султоннинг виқорли қиёфаси кичрайиб, қувонч ва ҳаяжон тўла чеҳрасига ҳадик қалққанини Бибихоним кўриб қолди.

Бибихоним айна лаҳзаларда қилдай хатолик тоғдай залворли ва ўнглаб бўлмас оқибатларга олиб келиши мумкинлигини ҳис этиб, изтироб ичида ўртанмоқда эди. Бўлмаса, соҳибқирон неча маротаба айтди. «Бибим, бул аёл шайтоннинг ўзидур, чеҳрасига боқинг, бир лаҳзада неча бор тусланадур. Шаҳзодаи жувонбахтни бу балодин қутқармоғимиз керак. Бул савобга бош қўшинг».

...Халил Султон ўшанда Бибихонимнинг чорлови билан қўрқа-писа Боғи Чинорга қўнди.

– Шаҳзодам, «қарирсен, қартарсен, охир наслинга тортарсен», деган нақлни билурсиз! Бул тағма қизнинг ўтмишини ҳеч қачон ва ҳеч нарса бирлан ўчира билмассиз! – насиҳат оҳангида биринчи бўлиб гап бошлади Бибихоним. – Бобонгиз ҳазратлари ҳам анинг ўтмиши авлодларимиз шаънига доғ бўлуб тушишидин андешададурлар...

Букчайган кўйи, бибисининг сўзларини тинглаётган шаҳзода рангпар, чўзинчоқ юзларига ярашиб турган калта, қоп-қора соқолини асабий силаркан, кўз ёшларини тиёлмади.

– Бибим, улуг авлодлардин эканимдин афсусдамен!

– Ношукурлик қилманг, шаҳзодам, астағфируллоҳ денг... Шайтонга ҳай беринг!

– Бибим, менга усиз... Ҳаётнинг қизиги йўқдур. Шаънга келганда эса Шод Мулкнинг қилмишлари аммамизникининг олдинда ҳалво бирлан баробардур. Шод Мулк камбағаллик жабридин шул кунга тушмуш. Аммам не зорлик кўрди? Бобом ҳазратлари бул талабларини барчамизга баробар қўйгонларида мен сўзсиз амал қилур эрдим.

Бибихоним шаҳзоданинг сўзларини ҳеч ким эшитмадимикан, деган ҳадиқда шошиб ён-верига қаради ва овозини янаям пасайтириб, гапида давом этди:

– Бул важни бир пеш қилдингиз, зинҳор-базинҳор такрорламанг, шаҳзодам. Қўйни ўз оёғидин осарлар, яхши одамлардин ўрнак олинг. Ёмон феълларни рўкач қилиб, хатоингизни хаспўшламанг. Бул каби ноқис қилмишлар кимники эканлигидин қатъи назар, пировардида некбинлик келтирмас. Мен сизни келажак хатоларидин огоҳлантирмоқдамен, холос. Аммангиз хусусинда эрса, менинг билгим шулки, эшитганларингизнинг кўпи туҳматдур. Бобонгиз ҳазратларига душман касларнинг тўқигон иғволаридур. Муҳаммад Мирак бирлан иниси Абдулфаттоҳнинг кирдикорларидин хабарингиз бор. Бул фисқу фасод аларнинг ишидур, бунга гувоҳлар бор...

Бибихоним ўшанда Халил Султоннинг оҳу зорига дош беролмади. Ўлимга буюрилган маъшуқасини яшириб қўйган Халил Султон икки ой ичида озиб-тўзиб, савдойи даражасига етган эди.

Бибихоним Халил Султонни ҳеч қачон бу аҳволда кўрмаган эди. Шаҳзода сеҳрлаб қўйилган одам каби нима қилаётганини идрок этолмасди. Канизак қиз уни худди қўлга ўргатилган йўлбарс каби кўзга кўринмас занжирлар билан боғлаб олган ва хоҳлаган куйига солаётганга ўхшарди.

Аслида ҳам шундай эди. Халил Султон учун ҳозир дунё, борлиқ икки кишидан — ўзи-ю Шод Мулқдан иборат эди. У қолган нарсаларни, ҳатто одамларни ҳам кўрмас, ҳис этмасди. Унинг назарида ҳозирги ҳаётидан, ҳозирги бахтиёрлигидан ўзгаси, давлат, тожу тахт, мол-дунё — барчаси бемаъни, агар олдига иккисидан бирини танлаш мажбуриятини қўйсалар, ҳеч иккиланмай ана шу канизакни танлаши муқаррар эди.

Бибихоним соҳибқирон тарафида турган бўлса-да, ҳозир шаҳзоданинг афтодаҳол ангорини кўриб, бу воқеага жиддий қаралмаса, оқибати фожиа билан тугаганини ҳис этди ва унга раҳм-шафқат кўрсатишдан ўзини тиёлмади.

– Шаҳзодам... сўнгги бор огоҳлантирмоқдамен...

Халил Султон тиз чўкиб, бибисининг қўлларидадан ўпди.

– Пешонамда не бўлса кўрурман, бибим...

...– Бибим, ул бетавфиқ амирга боқинг, – Бибихонимнинг хаёлини бўлиб шивирлади Тўкал хоним, – ҳозир байъат қиладур!

Совға-саломлар билан Халил Султон томон бораётган амир Хожа Юсуф эди.

Бибихоним сўнгги умид ишлари ҳам узилаётганини ҳис қилди.

Кечагина соҳибқироннинг чалажон қўллари бағрига босганича кўзларидан дув-дув ёш тўкиб, Қуръонни ўпган кўйи қасамёд қилган Хожа Юсуфнинг бу қадар мунофиқликка журъат этишини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган эди. Демак, қисмат шундай...

– Азизлар... – Мавлоно Бадриддин мунажжимнинг овози сукунатни бузди.

Ҳамма Халил Султон ўтирган тахтдан сал нарида марҳум шаҳзода Муҳаммад Султоннинг ўгли Жаҳонгир Мирзонинг қўлларидадан тутганича

гап бошлаган Мавлоно Бадриддин мунажжимга қаради. Мунажжимнинг бу тарзда гап бошлаши ўтирганларни ҳайрат ва ҳаяжонга солган бўлса-да, сукут ичида воқеанинг давомини бетоқатлик билан кута бошлади.

– Барчангизга маълумки, – Мавлоно Бадриддин ўтирганларни бирма-бир назардан ўтказаркан нигоҳи Халил Султонга тушганда тўхтади, – соҳибқирони аъзам ҳаётликларида севимли набиралари, Оллоҳ раҳматига олгон шаҳзодаи жувонбахт Муҳаммад Али, яъни Муҳаммад Султонни қонуний валиаҳд қилиб эрдилар...

Халил Султон мунажжимнинг ҳар бир сўзини жон қулоғи билан ҳамда ҳадик ва хавотирда эшитмоқда эди. Чунки ўтган вақт ичида рўй берган воқеа ва ҳодисалар уни жуда эҳтиёткор бўлишга мажбур қилиб қўйган эди. Амирлари ва беклари неча маротаба қасамларини бузишди. Шоҳ Малик ва Шайх Нуриддинлар истимолатнома¹лар ёзишиб, уларни оғдириб олишга ҳаракат қилишди. Шод Мулкнинг айтганини қилиб, товоқ-товоқ тилла билан тинчитди. Султон Ҳусайн қўшинлари Самарқандга бостириб киришига сал қолди. Вазиятни ҳисобга олмаганида ўзи биларди. Бу хоин бекларининг бошларини биттама-битта узарди. Бобосига хиёнат қилган бул олчоқлар унга вафо қилишига ким кафил бўлади? Демак, зар билан зўрга куч бериш керак. Йўқса, қўй оғзидан чўп олмагандай юввош кўринувчи мана шу Мавлоно мунажжим унга қош қайтара олармиди? «Юлдузлар жадвали»ни келтириб солиштиринг, жойлашуви нимадан башорат беришини билинг ва тахтга ўтирмоқ учун қайси кун хосиятли эканини айтинг», деганигайм

---

¹ Истимолатнома — ўз тарафига оғдириш учун ёзилган мактуб.

бир ҳафтадан ошди. Ҳар куни «Юлдузлар хатар чизигинда», деб алдайди. Аргуншоҳнинг фикрича, у Шоҳ Малик билан Шайх Нуриддинлардан то Пир Муҳаммад Мирзо етиб келганига қадар тахтга ҳеч кимни ўтқазмаслик ваъдасини олган. Ўзини тутишидан, ҳаракатларидан ва гап-сўзларидан ҳам унинг Халил Султонга майли йўқлигини, ҳатто орқаси тиришиб, энсаси қотаётганлигини билиш мумкин.

Мавлоно Бадриддиннинг овозидаги ҳазин ва сушт оҳангни Бибихоним ҳам дарров илғади. Кейинги икки ҳафта ичида тез озганлиги учун узун қирра бурни сўррайиб, юзини янаям чувак торттирган, ўсиб, қовоқларига тушиб турувчи қошлари соққасига ботган кўзлари билан бирлашиб, ўрачалар ҳосил қилганга ўхшарди. Ҳар бир сўзини бўлиб-бўлиб, худди алақаердан суғуриб олаётгандай, имирсилаб гапираётган мунажжим ҳар тўхтаганида бурнини тортиб қўяётганини ўзи ҳам сезмасди. Унинг бу тарзда сўзлаши шусиз ҳам тиканда ўтирган каби бесарамжонланаётган Шод Мулкнинг асабига тегиб, қонини қайнатмоқда эди. Саройдаги тантана, савлатидан от ҳуркувчи казо-казоларнинг кўзларидаги илтифот, унинг эътиборини тортиш учун қилинаётган табассумли мулозаматлар кўнглига хуш ёқаётган бўлса-да, юз бериши мумкин ҳар хил нохушликлар эҳтимоли, вужудини тарк этмаётган шубҳа, гумон ва қўрқув исканжаси хаёлини чалғитмоқда эди.

Шу боис, мунажжим сўзини тезроқ тугатишини, кўзларини лўқ қилганича «бахтли тасодиф» юз беришини тилаб ўтирган шаҳзодаларни, айниқса, нигоҳлари билан гажигишга тайёр бева маликаларни бу даргоҳдан зудлик билан ва бир умрга йўқотиш режасини тузмоқда эди.

– Шул боис, шаҳзодаи жувонбахт Халил Султон ҳазрати олийлари, – мунажжим «ҳазрати олийлари» жумласини янаям секин ва алланечук ҳадик билан тезгина айтди, – хонлиқ тахтига шаҳзодаи жувонбахт Муҳаммад Жаҳонгир Мирзони ўтказмоқни тиладилар!

Халил Султон ҳозир бир ўқ билан икки қушни урмоқни мўлжал этмоқда эди. Биринчиси, она бир акаси, яъни собиқ валиаҳд Муҳаммад Султоннинг ўғлини хон кўтариб валиаҳдлик талашувига якун ясамоқ, иккинчиси, унинг соясида тахтга ўтириб, кўзлаган мақсадини аста-секинлик билан амалга оширмоқ эди.

Мунажжимнинг сукутидан фойдаланган Аргуншоҳ томоқ қирганича ўрнидан турди ва Халил Султондан сўзламоққа изн сўради.

Юраги пўкиллаб ўтирган шаҳзода унинг бу ҳаракатидан жаҳли чиққан бўлса-да, хушфезъллик билан:

– Марҳабо, Аргуншоҳ, фақат Мавлоно сўзларини тугатсинлар, – деди.

– Сўзим битди, ҳазрати олийлари, – деди юмуши енгил бўлганидан қувониб кетган Мавлоно Бадриддин ва таъзим қилди.

– Мавлоно Бадриддин мунажжимнинг сўзларига жиндай қўшимча киритмакка журъат этганим боис, аввало, сиз ҳазрати олийларидин, – Аргуншоҳ «ҳазрати олийлари» сўзини баланд ва сирли оҳангда ифодаларкан, тавозе ва таъзим билан олдин Халил Султонга, сўнг Шод Мулк тарафга қараб, ҳурматини изҳор этди. – Сиз ҳазрати олияларидин ва барча машварат аҳлидин узр тилармен!

Аргуншоҳнинг мунажжим ҳали гапини тугатмасдан сўзлашга журъат этиши Шод Мулкка ҳам ёқмади, – у Халил Султонга «нега рухсат бердингиз» дегандай чимирилди. Шод Мулкнинг

юзидаги ифодага кўзи тушган Аргуншоҳ бир лаҳза каловланиб фикрини йўқотди.

– Маълумингизким, соҳибқирони аъзам... – Аргуншоҳ ҳаяжонланганидан улуг Амирнинг номига қўшиб айтиладиган бошқа сифатларни ҳам давом эттиришига бир баҳя қолди, вақтида тилини тишлаб ўзини ўнглади, – ҳамма юмушларни барча бирлан баробар маслаҳатлашиб...

«Бул ифлос не шумликни ўйлади» хаёлидан кечирди Халил Султон ва бетоқатланиб, Аргуншоҳга ўқрайиброқ тикилди.

Аргуншоҳ билан ваъз бобида ҳеч ким баҳслаша олмасди, овозидаги жарангдорлик ва хуш ёқувчи оҳанг, баъзан мазмунсиз, бири боғдан, бири тоғдан келувчи фикрларни ҳам устомонлик билан шундай либосга ўрардики, жимжимадор сўзлар таъсирида эшитган қулоқлар унинг қимматини тарозута тортиб ўтирмасди.

Шод Мулк ва Халил Султоннинг юзида пайдо бўлган истеҳзо ва тажанглик ўтирганларнинг ҳам нигоҳига кўчиб, ўртага гайритабиий бир совуқ сукунат чўқди.

Аргуншоҳ бир лаҳза тин олиб, ўтирганларга зимдан сер солди. Халил Султон ва Шод Мулқдан бошқа одамларнинг юзида на лоқайдликка, на хайрихоҳликка ўхшаш бир ифода зоҳир эди. Уларнинг қарашларида саросима сезилмас, ҳар қандай ҳолат юз берган тақдирда ҳам ўринлари, мавқелари сақланажасига имонлари комил, шу боис, хотиржам эдилар.

– Маслаҳатлашиб, кенгашиб, сўнгра ижро этмоққа амр берур эрдилар. Худди шунингдек, ҳазрати олийлари, шаҳзодаи жувонбахт Халил Султон Мирзо ҳам кенгашиб, «хон»лик тахтига Муҳаммад Жаҳонгир Мирзони лойиқ кўрдилар!

Дарҳақиқат, то бугунга қадар, ҳатто соҳибқирон Амир Темур ҳам номига бўлса-да «хон»лик мансабини чингизийлар сулоласидан сайларди. Халил Султоннинг бу журъати ўтирганларга икки хил таъсир қилди. Темурийзодалар галабадан маст, чингизийлар Ўқдой Қоон наслидан бўлмиш Тайзи Ўғлон, Жўжихон авлодлари Темурбек Ўғлон ва Жакра Ўғлонлар сир бой бермаган бўлсалар-да, ранг-қутлари ўчиб, бир-бирларига маънодор қараб олдилар.

Уларнинг афт-ангоридаги ўзгаришни сезган Аргуншоҳ атай овозини баландлатди.

– Оллоҳга шукурлар бўлсинким, аждодлар орзу этгон кунларга етдук, яъни хонлиқ ўзимизга, ўз миллатимизга насиб этди. Чингизийлар сулоласидин Темурийлар авлодига ўтди!

Даврада «офарин, юзимиз ёруғ бўлди!» деган ҳайқириқлар янгради. Аргуншоҳ Жаҳонгир Мирзони етаклаб Халил Султон ёнига олиб борди. Халил Султон шаҳзодани бағрига босиб, пешонасидан ўпгач, Аргуншоҳ энди унга мурожаат қилди:

– Бугундин эътиборан то балоғат ёшига етгунингизга қадар, ҳазрати олийлари Халил Султон жанобларининг изминда бўлурсиз...

Аргуншоҳ шаҳзодани етаклаб, тахт ёнига тўшалган оқ кигиз томон юрди. Тўрт навкар кигизнинг тўрт бурчидан тутдилар. Жаҳонгир Мирзо нима қиларини билмай дам Аргуншоҳга, дам Халил Султонга қараганича эргашди ва бувиси Хонзода бегим ўтирган чодирга қараб қўйди. Хонзода бегим кеча тунда, шоша-пиша ўргатган амалларини бажариши кераклигига ишорат этаркан, «муборақ бўлсун» дегандай ўнг қўлини кўксига қўйди.

Аргуншоҳ Муҳаммад Жаҳонгир Мирзони Мавлоно Ҳайбатуллоҳга топширди. Мавлоно шаҳзоданинг қўлидан тутиб, кигизга ўтқазди. Навкарлар кигизни уч бора кўтариб, сўнг ерга қўйгач, Мавлоно Ҳайбатуллоҳ сикка ва хутбани шаҳзода Халил Султон номига ўқиди.

Маросим тугагач, ҳаммага намозшомда Боғи Чинорда уюштирилаётган базмга боришлари эълон этилди. Боғи Чинор сўзини эшитган Бибихоним бирдан сергакланди ва кўнгли алланечук сесканди. Маликалар ҳам ялт этиб Бибихонимга қарашди.

Бибихоним Боғи Чинорда базм бўлишини билмасди. Кеча ҳам, бугун ҳам унга ҳеч ким бу ҳақда оғиз очмаган эди. Ҳатто ўзи ҳам бирор-бир тадорикни сезмаганидан ажабланди. Демак, уларни йўлга чиқаришиб, кейин одам юборишган. Чунки Боғи Чинорда саноқлигина қолган оқсоч қизлар ва хизматкорлар кечки дастурхонни йиғиштиришгач, дарров ётоқларига кириб кетишди. Алламаҳалгача ухламайдиган, ҳали оқсочларнинг, ҳали хизматкорларнинг, ҳали ошпазларнинг ишига бурнини суқиб, ҳамманинг жонига тегадиган чашнагир Тошбиби ҳам шомдан кейин қорасини кўрсатмади. Демак, Сулув бика ҳам билмаган. Ёки кўнглига тегишини ўйладимикин? Йўқ. Сулув бика хабардор бўлса, қанчалик оғирлигидан қатъи назар, Бибихонимга бирор-бир тарзда етказарди.

Боғи Чинор дарвозасидан чиқаётган чоғида, ҳеч қачон юзига тик қарамайдиган эшик оғасининг ўзига алланечук бир назар билан шошиб, кўз ташлаганини эслади. Унинг кўзларида нимадир бор эди.

Бибихоним эшик оғасининг нигоҳидаги маънони англамоқ учун уни хотирлашга ҳаракат қилди. «Не эрди, ҳамдардликму, ачинишму ёхуд недандир

огоҳлантирмоқ бўлдимۇ? Балки базм хабарини айтмоқ истагандур».

Эшик оғаси Бибихонимнинг ортидан аравага қадар юрди. Томоқ қириб тараддудланди, Бибихоним эса ўз хаёллари билан бандлиги ва Куксаройдаги маросимга кечикмаслик учун эътибор бермади. Хайрлашмоқчи деб ўйлаб «хуш қолинг» деди. Аравага ўтирган чоғида ҳам ортига боқмади. Қараганида, эшик оғасининг бир алпозда қотиб турганини ва кўзлари билан нималарнидир гапирмоққа чоғланаётганини кўрарди.

– Сизлар бир фурсат сабр этурсизлар, хоним-афандилар!

Саропардани қайириб ичкарига бош суққан канизакнинг овози Бибихонимга галати эшитилди. Канизакнинг овозида жиддийликдан кўра, масхара оҳанги кўпроқ эди. Қиз уларни бирма-бир назардан ўтказаркан, гапида давом этди:

– Ҳазрати олиялари, малика Шод Мулк — офтоб ойимнинг сизларга алоҳида сўзлари бор!

Тақдирнинг галати ўйинларидан ҳайрат ва ҳайронликка тушган ва охирги нажот ҳисобланмиш Бибихонимдан ҳам умид йўқлигини тушуниб етган маликалар энди ўзларининг ҳам ғамларини унутишиб, эгачиларидай, дўстларидай қадрдон бўлиб қолган бу меҳрибон аёлга юраклари ачишиб қарашди. Бибихоним уларнинг нигоҳидаги маънони англаб, кўзларини олиб қочди.

Ҳеч қачон бировга гапини бериб қўймайдиган, ҳатто соҳибқироннинг ўзига ҳам ҳақ сўзни жойида айта оладиган Чўлпон Малик Оғо чидаб туролмади:

– Қолмоғимизнинг боиси недур, ҳур қиз?

Унинг «ҳур қиз» дейиши канизакка ёқмади. У лабларини буриб чимирилди. Бир лаҳза истехзоли тикилиб тургач, ҳаққини қўймади:

– Ҳазрати олияларидин сўраб билурсиз, ҳурматли... маликам... йўқ, бул сўз энди сизга тўғри келмас. Лек ўзингиз кўп гўзал сўз топиб бердингиз. «Ҳур қиз!» Бул сўз сизгада хўб ярашур. Зотан, бир, йўқ, икки ой «ҳур қиз» бўлгонсиз!

Қиз қиқирлаб кулди-ю, нозик, гўзал бармоқларини дарров лабларига босди.

Унинг нимага шаъма қилаётганини англаган Чўлпон Малик Ого газабдан бўғриқиб, унга хезланди.

– Йўқол кўзимдин, ялоқхўр!

– Алам қилса, тилингни тий! – канизак шундай деб улардан узоқлашди.

– Эшитдингизму? – Чўлпон Малик Огонинг юзлари аламдан лов-лов ёнди. – Тақдиримиз не бўлишини эшитдингизму!

– Ўзингизни босинг, маликам, – Тўкал хоним дастрўмолчаси билан Чўлпон Маликнинг кўз ёшларини артиб, далда берган бўлди. – Элдин бурун хулоса чиқарманг!

– Сиз ул манжалақини билмассиз!

– Зеро, шаҳзодани яхши билурмиз!

– Шаҳзодангиз «минди»¹ бўлгонидин хабарингиз йўқму?

– Жим, – шошиб Чўлпон Маликнинг оғзини бекитди Тўкал хоним. – Бул сўзни эшитишса, барчамизнинг бошимиз баробар кетур.

– Канизак бўлгондин кўра ўлдургонлари афзал! Кўрурсиз, сўзим ўтирик чиқса, юзимга туфуринг. Унга қолса, Бибимни ҳам кимгадур «инъом» этур!

Бибихоним ялт этиб Чўлпон Маликка қаради. Тўкал хоним «астағфируллоҳ» деганича калима

---

¹ Минди — минишга ўргатилган, тайёрланган отни «минди» дейишади.

қайтара бошлади. Туман Ого эса юзларига кафтини босиб, йиглашга тушди.

– Малика ҳазрати олиялари ташриф этмоқдалар!

Бояги канизакнинг таниш овози эшитилди. Узоқдан солланиб келаётган Шод Мулк кўринди, ёнида Хонзода бегим ҳам бор эди.

Бибихоним ўрнидан тургач, бошқа маликалар ҳам беихтиёр қўзғалишди. Чўлпон Малик Ого гудранганича ҳаммадан кейин қимирлади.

Хонзода бегимнинг юзларида хижолатга ўхшаш галати бир ийманиш акс этиб турар, ҳаракатлари ҳам қовушмаётган эди.

Шод Мулк эса тамоман ўзгарган, ўзини тутишида, қарашларида ҳокимона бир ифода зоҳир эди.

У Бибихоним билан сўрашгач, қолган маликаларга шунчаки бош ирғаб қўйди. Чўлпон Малик Огонинг қизарган кўзларини кўриб, энсаси қотди.

– Бугун мотам маросими эрмас, шаҳзодаи жувонбахт Халил Султон ҳазрати олийларининг тахтга ўлтургон қутлуғ кунлари! – Шод Мулк қайнонаси томон ўтирилди. – Маликам, билмаганларга билдириб қўйунг. Қошуқ навбат билан айланур. Тангри таолонинг инояти бирлан қошуқ навбати бизга келибдур. Тақдирга тан бериб, бизнинг нақорамизгада ўйнаб кўрсунлар.

Хонзода бегимга Шод Мулкнинг гаплари ёқмаётгани юзларидан кўриниб турарди. Шу боис, унинг сўзларига жавоб бермай, маликалар билан сўрашмоққа тутинди.

Шод Мулк Бибихонимнинг ёнида бирпас тарадудланиб тургач, сўз қотди:

– Бибим, Боги Чинорда базм ўтказмоқ хабарини сизга етказиб улгурдиларму, йўқму, билмасмен. Балки «азадорлар кўнглуга базм сиғмас» деган андешада айтилмаган чиқар.

Шод Мулк сузишга ўрганиб қолган чиройли кўзларини қисиб маликалар томон беписандгина қаради. Унинг юзидаги ифодадан, сўзларининг оҳангидан тўғри гапираётганини ҳам, киноя қилаётганини ҳам билиб бўлмасди.

Бибихоним бетоқатланиб сўзларининг давоми-ни кутди.

– Ҳазрати олийлари бир қарорга келгунларига қадар барчангиз Кўксаройда бирга туришга амр этдилар. Сиз эрса, бибим, Боги Чинорга эртага борурсиз, баъзи нарсаларни ойдинлаштирмоқ зарур!

Чўлпон Малик Ого ўзини тутолмай йиглаб юборди. Шод Мулк газаб билан у томон ўтирилди-ю, қайнонасининг «ўзингизни босинг, маликам» деган овозини эшитиб, шаштидан тушди. Бибихонимнинг жавобини кутмай, Хонзода бегимга «орқамдан юринг» ишорасини қилиб, йўл-йўлакай сўзланди:

– Боги Чинорга тезроқ бориб, ўзингиз бошқош бўлунг. Базм кўнгулдагидай ўтмоғи шарт. Ўғлингиз, ҳазрати олийларининг феълларини яхши билурсиз.

Бибихоним дам уввос солаётган Чўлпон Малик Огонинг, дам бошини тиззасига урганича унсиз йиглаётган Тўкал хонимнинг, дам бошларига тушажак қиёмат ташвишида уятдан ер бўлганича мум тишлаб қолган Туман Оғоларнинг ёнига борар, уларни қучоқлар, лекин таскин бера оладиган бир сўз деёлмасди.

– Бибихоним! Сизни ҳазрати олиялари чорлаб турурлар!

Бояги канизак саропардани қия қилиб яна кўриниш берди ва гўё ўзи маликадай қолганларга бурнини жийирди. Чўлпон Малик Огонинг жигига тегиш учун истеҳзоли томоқ қирди. Ўз хаёли билан бўлиб, унинг гапини унча тушунмаган ва

Бибихоним билан бирга ўрнидан қўзғалган Туман Оғони жеркиб ташлади: – Аниқ-тиниқ қилиб «Бибихоним» дедим, хоним афандим. Сиз баҳузур ўрнингизда ўлтуринг! Керак бўлса, чорлашур!

– Елпатак, – беихтиёр гапирди ўзини тутолмаган Чўлпон Малик Оғо.

– Биз ҳам эрдик сиз киби, сиз ҳам бўлдунгиз биз киби! – бўш келмади канизак ва қўймичини бир томонга чиқазиб, масхараомуз қашлади. – Бир жойларим роса ачишиб кетаётур!

– Ҳозир ўлдирамен! – газаби жунбушга келган Чўлпон Малик даст ўрнидан турди. – Ўлдирамен сен манжалақини!

Канизак ура қочди. Маликалар Чўлпон Малик Оғога ёпишишди. Бибихоним унинг елкасидан қучиб, бағрига босди.

– Сиз маликасиз, Чўлпон Оғо! Маликалар ўзини қандай ушламоқни канизаклардин кўра яхшироқ билурлар!

– Бибим ҳақ гапни сўйладилар, маликам!

– Тентакни қочгон тарафига қараб қувмоқ керак.

Бибихонимнинг кўнгли ёмонликни сезгандай гашланиб чодирдан чиқди.

***

Девонда уч киши: шаҳзода Халил Султон, Шод Мулк ва Бурундуқ Барлослар бор эди.

Устки кийимларини алмаштириб олган Халил Султон бобосининг курсисида ястаниб ўтирарди.

Бурундуқ Барлоснинг кайфияти кўтаринки эканлиги юзларидан кўриниб турарди. У нима ҳақдадир куйиниб, лекин паст овозда гапирмоқда эди.

Бибихонимнинг қадам товуши уларнинг суҳбатини бўлди. Халил Султон шошиб ўрнидан қўзгалди.

Бурундуқ Барлос эса кутилмаган бу учрашувдан эсанкираб, нигоҳини Бибихонимдан олиб қочди. Юраги қинидан чиққудай урганича ички безовталиқдан қуруқшай бошлаган юпқа лабларини ялади. У Бибихонимнинг ўткир назари таъқиб этаётганини ҳис қилиб, ўзини орқага олди ва Шод Муллка:

– Мени маъзур туттайсиз, маликам, кейин келгаймен, – деди ва ўзини зиппа эшикка урди.

«Инсонлар оз фурсат ичинда ҳам бутунлай ўзгаришлари мумкунму... – Бурундуқ Барлоснинг ортидан тикилиб қолган Бибихоним ўзича сўзланди. – Кечагина мушфиқ, қўй оғзидин чўп ҳам ола билмайдургон хокисор, кўзларига тик қараш маҳол беозор кимса эрди. Бир сўз айтмоқ учун бир, икки, ҳатто ўн кун журъати етмасди, энди эрса, Оллоҳнинг каломи бўлмиш салом-аликнинг қарзлигини ҳам унутиб мунофиқлик ниқобини киймиш...»

– Келинг, бибим, марҳабо...

Бибихоним Самарқандга келганидан бери шаҳзода билан биринчи марта учрашиб, гаплашиши эди. Унгача шаҳзодани икки марта узоқдан кўрди. Биринчи марта соҳибқироннинг нақораси йиртилган кун, иккинчи дафъа эса қирқи ўтказилаётган маросимда. Иккаласида ҳам шаҳзода Бибихонимга яқин келмади. Мавкиби ҳумоюн қуршовида бош ирғаб саломлашган бўлди. Боғи Чинорга тушган куни эса шаҳзодани таъзия билдириш учун келади деб ўйлаган ва кутган эди. Ўрнига Худойдод Ҳусайнийни юборди. Ҳозир ҳам унинг Бибихоним билан ўлганининг кунидан кўришаётганлиги юзларида акс этиб турарди.

Халил Султоннинг қизариб-бўзариб, гап бошлай олмаётганини сезган Шод Мулк дарров жиловни ўз қўлига олди.

– Бибим... Айни лаҳзаларда... Ҳазрати олийлари учун сўз сўйламоқ жуда оғирлигини сиз яхши билурсиз. Бироқ вазият тақозоси бирлан... – Шод Мулк «тўғри гапиряпманми» дегандай Халил Султонга қаради. Шаҳзода кўзларини ерга тикиб олган бўлса-да, хотинининг сўзларига хайрихоҳлигини бош иргаш билан ифода этмоқда эди. – Хуллас, бир товуққа ҳам дон керак, ҳам сув...

Бибихоним Шод Мулкнинг нимага шаъма қилаётганини унчалик тушунмади.

– Дон бирлан сув эрса текинга келмайдур.

Ўртага ноқулай жимлик чўқди. Бибихоним шаҳзоданинг чорловини энди англай бошлаган бўлса-да, Шод Мулкнинг гапига жавоб бермади, давомини кутди.

Халил Султон эса ер остидан Бибихонимнинг ҳолатини кузатмоқда эди. Бибихонимнинг ёш жувонларники каби қизариб, оланиб турувчи кулча юзлари сўлгин тортган эди. Ҳали қариликни бўйнига олмаган бибиси бирдан чўкиб, тақдирнинг илкис зарбасидан довдираб қолганга ўхшаса-да, кўзларида мунг билан газаб қоришигидан ҳосил бўлувчи ғайритабиий бир ифода қалқиб турарди.

– Ҳазиначининг берган маълумотларига кўра хазиналар калити иккитадан бўлиб, иккинчиси эса сизда эркан, шундайму?

– Шундай... – Бибихоним «маликам» демоқчи бўлиб, оғиз жуфтласа-да, тили айланмади.

Бибихоним киргандаёқ бахтиёр чеҳраси тундлашиб, ҳаяжонга тушган Шод Мулкнинг чимирилган қошлари ёйилди, беихтиёр энтикиб,

Халил Султонга қаради. Халил Султон «давом этавер» дегандек томоқ қирди.

– Калитларни... яъни сиздаги калитларни қачон олсак бўлур? – Шод Мулкнинг овози бу гал мулойимлашиб товланди.

Бибихоним Халил Султон томон ўтириларкан, вужудига ўрлаган титроқни сездирмаслик учун қўлларини енглари ичига тортди.

– Калитлар Боғи Чинорда, амр этсангиз, ҳозироқ келтирурмен...

– Боғи Чинорда бўлса... йўқ, бул юмушни эртага қолдирурмиз... – Шод Мулк «Халил Султонга гапирганинг билан ҳал қилувчи менман» дегандай Бибихонимга буйруқ оҳангида кесиб гапирди. – Бугун ҳазрати олийларининг фурсатлари етмас.

Бибихоним гап тугади деб ўйлаб ўрнидан қўзгалмоққа чоғланди.

– Бибим, яна бир лаҳза сабр этурсиз! – Шод Мулк лабларини тишлаб истиҳола қилгандай қимтинди. – Бир масалада маслаҳатингизга муҳтожмиз. Яъни, ҳазрати бобомизнинг завжалари масаласи...

Бибихонимнинг юзига гуп этиб қон урилди. Вужуди илкис титради.

– Очиқроқ қилиб сўйласам, айб этмассиз деган умиддамен. Чунки уларнинг кўпчилиги ёш, яъни яшагиси, ҳаёт кўргиси келадур. Уларнинг уволига қолмайлик деган маънода... – Шод Мулк нозланиб Халил Султонга бир қараб олди.

– Раҳматлик бобонгизнинг завжалари сиз учун она, биби кибидур, шаҳзодам! – Бибихоним нафратли нигоҳини Шод Мулкдан олиб, яна Халил Султонга ўтирилди. – Шул боис, уларни бобонгиз даргоҳидин қувмоқ гуноҳи азимдур ва бундай маломатта қолишни сизга асло раво кўрмасмен. Зеро, бу холисликнинг носоғи сизгада тегадур!

– Уларни ҳеч ким қуваётгани йўқ, – Халил Султондан олдин жавоб қилди Шод Мулк.

– Қувмоқ бирлан эрга бермоқнинг фарқи биттадур!

– Сиз қарисиз, бибим, сизнинг нафсингиз ўлгандур, балки... Лек қолганлар ҳали ёш...

– Бундай сўзларни сўйлаш сизга ярашмас, – уятдан юзлари қизариб, бўғриққан Бибиҳоним аслида «бундай сўзларни сўйлашга уялинг» демоқчи эди, вазиятни кескинлаштирмаслик учун яна шаҳзодага мурожаат қилди: – Ҳазрат Бобонгизнинг чироқларини ёқиб ўлтирмоғимизга изн беринг. Чунки бул бевафо дунё ҳаммамиздин қолур...

Бибиҳонимнинг кўзларига ёш қалқиб, овози титраганини Халил Султон кўриб турарди.

«Ё, тангрим! Бу не ёзуқ, бу не қисмат бўлди? «Ёки аввалим ҳам, охири ҳам обод бўлур» деб кўп ишониб юбордимму, Тангрим? Ё ўзингга такаббурлик қилдимму? Ёхуд пешонамга битилгани шул аччиқ қисматму? Энг аччиқ қисмат шаробини ичдим-ку! Бундин ортиқ яна не бўлиши мумкун?»

«Сиз хато қилдингиз, бибим...» Бибиҳоним қулоқлари остида соҳибқироннинг шивирлаган нафасини ҳис этди.

«Ҳа, мен хато қилдим, улуг Амирим! Нега сиз менинг сўзларимни тингладингиз! Нега бу илонни ўзингиз янчмадингиз? Мен, тирноққа зор бир бандаи ожизингиз, бул юзи қаро жувоннинг «ҳомилам бор» деган ёлгонларига, қасамларига ишонибмен. Унинг вужудидаги авлодингиз менинг айбим бирлан завол топмасин деб аңдеша қилибмен. Амирим, армонли фарзандсизлигим панд бермиш... Тушларимдагина аллалар куйлаб тебратганим гўдакларимга менгзабмен уни!»

...«Нечча бор сўйладим, бибим! Унинг вужудида ҳомиладин асар ҳам йўқ! Норасидаси бўлгон ожиза ул киби боқмас, дояга кўрсатунг демадимму?»

«Дедингиз, Амирим! Мен эса шаҳзода Халил Султоннинг ялиниб-ёлворишларига, кўз ёшларига дош бера билмадим. Сизнинг ҳузурингизга элчи бўлиб киришимга рағбат кўрсатган Пир Муҳаммад Мирзонинг юзидин ўтолмадим. Амирим, ҳамма айб ўзимда! Лекин энди не қилай? Бошимни қайси деворларга уриб бўзлай? Нега бизни бул йиртқичлар қўлига ташлаб кетдингиз! Атрофимизда товус каби товланиб юрган бул касларнинг илонлигини, бўрилигини сиз яхши билар эрдингиз-ку! Оҳ, Амирим... энди не бўладур! Бул очиқ бошимизга не савдолар тушуб, не кўргуликларни кўрурмиз?»

«Энди пешонангизда не ёзуқ бўлса, ани кўрмакдин ўзга чора йўқ, бибим. Менинг кучим, қудратим, салоҳиятим — барчаси умидларим бирлан бирга ул фоний дунёнинг қаро туфроқларига кўмулди. Пешонамнинг шўри улки, аларни ўз зурриётларим кўмдилар, бибим... Энди сасларимгина кўнглунгизга таскин, далда бўлмоғи мумкун, ўзгасига ожизмен. Мен ҳаёт берган, улғайтирган, меҳр қўйган ва ишонган дилбандларимнинг аҳволи руҳиятини кўриб турубсиз. Балки билиб-билмай қилгон гуноҳларим, густоҳликларим эвазига юборилгон жазодур булар! Лек бул жазоларни ўзим кўрмоғим, бул жабру ситамларни ўзим чекмоғим керак эрди. Билурмен, бибим, энди сўйламакдин наф йўқ. Лек бир нарса аниқки, улар ўз хоинликлари, худбинликлари, очкўзликлари бирлан бир-бирларини еб битирурлар. Зеро, қилмишу қидирмишнинг охир-оқибати шул бўлғай!

Фақат, биз не-не умидлар бирлан тиклаган, қанча-қанча шаҳидлар эвазига бунёд этилгон, қаддини ростлагон, бир бутун тугал эл бўлиб

бирлашгон туркий улус, улуғ Ватан — Туркистон, Турон замин вайронаға юз тутмаса, нурамаса, тўзимаса бўлғони»...

– Бул сўзларни сўйламақдин мақсадингиз не? – газабланган Шод Мулк Бибиҳонимга ёвқараш қилди. – Бул дунё сиздин ҳам қолур демакму муродингиз?

Хаёли бўлинган Бибиҳоним кўнглидагини тукиб-солмоққа имкон туғилганидан севинди.

– Худди шундай, маликам, бул кўҳна дунё барчамиздин қолур...

– Мен сизга нима деб эдим? – Шод Мулкнинг юзлари газабдан бўғриқди. – Бобонгизни худди биз ўлдирган киби аччиқ қилишларини кўрунг!

– Мен аччиқ қилмадим, шаҳзодам, – Бибиҳоним ўзини тутиб олгани учун энди овози хотиржам чиқа бошлади. – Сиз билурсиз, бошимга қилич келсада рост сўйлармен. Биз ожизаларга ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Бир қорнимиз тўйса, эгнимиз бут бўлса, етур. Тўртталамизга битта хона беринг, ҳазрат бобонгизнинг чироғини ёқиб, дуосини қилиб ўлтурайлук. Раво кўрмасангиз, яна ўзингиз билурсиз...

Халил Султонга Бибиҳонимнинг сўзлари таъсир қилгани сезилиб турарди. У кўзларини дам шифтга, дам ён-атрофга, дам Шод Мулка тикар, лекин бибисига қаролмасди.

– Бибим... буни беодобчиликка йўйсангиз, узр тилармен. Лек бул қарорга мен ёки келинингиз келгани йўқ. Кўпчиликнинг йўл-йўригини сўнг... Лек, аввало, сиз бирлан маслаҳатлашишга қарор бердик. Шул боис, сиз не десангиз шул бўлур!

Ҳозиргина маликаларнинг барчасини бобосининг амир ва бекларига никоҳлаб беришга кўниб ўтирган Халил Султоннинг бўшашаётганини кўриб, Шод Мулкнинг энсаси қотди ва чидолмасдан яна гапга қўшилди:

– Бибим, «шариатда шарм йўқ», дейдилар. Расми шул бўлгач, иложимиз қанча? Барча бевалардин уч маротаба сўраш лозим эрмиш.

– Ҳазрати соҳибқирон «барча»лар қаторига кирмайдур. Шул боис уларнинг завжаи муҳтарамаларини («малика»ларини демоқчи эди, лекин киноя билан термилиб турган Шод Мулкнинг энсасини баттар қотирмаслик учун оддий сўз ишлатиб қўяқолди) хор этмак ҳазрат бобонгизнинг руҳларини топтамоқ бирлан баробардур. Улуғ Амир Темур киби инсон қадамда учрамас, йилларда, асрларда туғилмас. Худонинг инояти бирлан ва бахти кулган эл бошига берилур. Чунки ул зоти мукаррамга қадар ҳам не-не деган шоҳларни, султонларни кўрмагон бул туфроқ. Чунки шоҳ бўлмоқ, тахтга ўтирмоқ бошқа, эли бошқармоқ ва давлат қурмоқ бошқа...

– Фикри ожизимча... – Бибихонимнинг сўзини шартта бўлди Шод Мулк, – ҳазрати олийлари Халил Султон Мирзо бул сифатлардин йироқ демоқчимусиз?

– Ҳазрати олийлари Халил Султон Мирзони мен гўдаклик чоғларидин бери билурмен. Шаҳзода бағримга келганида икки ойлик чақалоқ эрди. Шул боис, бундай номақбул фикрлар менинг хаёлимга зинҳор-базинҳор келмас. Чунки бобосининг ишонган тоғларидин бири ҳам мана шул шаҳзодаи жувонмард эрди.

Бибихоним шундай деганича шаҳзодага тик қаради.

Халил Султон Мирзонинг қиличдай тик ва адл қомати мана шу қисқагина вақт ичида бузила бошлаган, иккиқат аёлларники каби дўппайиб чиққан қорни семиргани учун ёнига тортиб, йўгонлашган гавдаси чўкканга ўхшарди. Унинг қиёфасига дунёни сув босса тўпигига келмайдиган

ҳавойи ва беписанд саркаш одамнинг нуқси урганди. У Бибихонимнинг сўзларини эшитаётган бўлса-да, юз ифодаси ҳамон ўша-ўша, ҳар-ҳар замонда тинглаётганини билдириш учун шунчаки кўз ташлаб қўярди. Лекин хаёли бошқа ёқда, совуқ назари билан бибисининг эғнидаги либосларни кузатмоқда эди. Бибихонимни ҳеч қачон одми уст-бошда кўрмаган Халил Султон буни бибиси кирган заҳотиёқ илғаган бўлса-да, эътибор қаратмаган, ҳатто табиийдай қабул қилган эди.

Бибихоним шаҳзода уни бошдан-оёқ кузатаётганини ҳис қилиб ўнғайсизланди.

Халил Султон Бибихонимнинг гапини эшитмагандай кўзини бошқа ёққа олди.

Бибихоним сўзида давом этишини билмай тарадудланди. У Халил Султоннинг хаёли бошқа нарса билан бандлигини, унинг дийдиёсини эшитишга фурсати ҳам, хоҳиши ҳам йўқлигини қарашларидан сезиб турарди. Лекин кўнглидаги шубҳаларни, тусмолларини шаҳзодага сўзламаса, кейин кеч бўлишини, сўнгги пушаймонликдан эса таскин ҳам, чора ҳам топа олмаслигини айтишни ўз бурчи деб билди.

– Шаҳзодам... – Бибихоним «ҳазрати олийлари» демади, дегиси ҳам келмади. – Сиз ёлғиз ўзингизни улкан уммонга ташлаётирсиз. Бул уммон...

– Ҳазрати бибим... – Халил Султон қўлидаги тасбеҳни шарт эткизиб урди. – Биз ҳам кичик бўлмадик. Бизнинг ҳам ўзимизга яраша ақлимиз, фаросатимиз бор. Қолаверса, маслаҳатгўйлар ҳам чандон серобдир!..

Халил Султон бу билан «сизнинг маслаҳатларингизга зор эмасман, энди мени тинч қўйинг» деган маънони англатмоқда эди.

Бибихонимнинг оппоқ юзлари ловуллаб қизарди. Пешонаси, лабларининг усти жимирлаб, тер босди.

Турмоққа чоғланаркан, бўғзига қадалган сўзларга эрк берди:

– Энг ёмон душман пушаймонлиғдур, – деди энтикиб. – Мен билганларимни пеш қилиб эрмас, бул бошим кўрганларини, кечирганларини ибрат билиб, сизни оловдин, оташдин огоҳ этмоқдамен, холос!

Халил Султоннинг кўзларига аламли бир ифода қалқиди. У Бибихонимга энди нафрат аралаш менсимай тикилди.

– Ул оловни ҳам, оташни ҳам сўндирмакка қурбимиз етур, бибим, сиз ташвиш чекманг!

Нафратнинг зўридан Халил Султоннинг ияклари титраб, жагидаги бўртиб турган суюклари ўйнади. Бу билан Бибихонимга худди сиз тарбияласангиз ҳам, тарбияламасангиз мен барибир шаҳзодамен. Бу билан моҳият ўзгармайди. Сиз бўлмасангиз бу юмушни бошқа маликалар бажарар эди, дегандай бошини орқага ташлаб, тепадан пастга беписанд қаради. Хонтахтага узаниб турган қўлларининг бармоқлари ҳам худди Бибихонимнинг кўнглидан ўтаётган кечинмаларни кўриб тургандай, эгасининг вақтини бекорга олаётганини писанда қилган каби иддао билан дастурхон попуқларини юлқилади.

Бибихоним бир вақтлари бўйниларида қучган қадрдон бармоқларга ўзини танитмоқчи бўлиб қаттиқроқ тикилди. Хаёлан уни, ўша гўдаклик дамларидаги қўлчаларга, калта ва миққи, оппоқ бармоқчаларга айлантирди. Бўгинчаларида ўпичларидан қолган намхуш изларни ишорат билан кўрсатди. Майин бармоқчалар Бибихонимнинг юзларини, кўзларини силаркан, одатдагидай ёноғидаги холини тутмоққа талпинди. Узалган кўйи яна бармоқларга айланаркан, ўзидаги намхуш излардан сескангандай, ижиргангандай, шошапиша дастурхон четидаги сочиққа артинди.

Бибихонимнинг илтижоли қарочиқлари ғалати чатнади. Бўтзини куйдираётган хўрлик худди туман каби бир зумда тарқалгандай, бирдан енгил тортди. Чангаллаётган каби сиқаётган юраги бўшашиб, томирларидаги қон равонлашгандай, бутун танасига оромга ўхшаш бир ҳис югурди.

У умид чирогим деб билган, суянмоққа тутинган шаҳзодани бир умрга йўқотганини англади. Англаркан, неча ойлардан бери ўзининг совуқ исканжасида бағрини аёвсиз эзаётган армонгами, меҳргами ўхшаш туйғу юрагидан шарт узилганини ҳис қилди ва ўйлаб ўйига етолмаётган саволларига жавоб топгандай бўлди. Чунки изтироблар комига тортганида, хаёлларини ададсиз саволлар остинустун қилган паллаларда шайтон васвасасига берилаётганини ўзи ҳам сезмай қоларди.

Олоҳнинг изнисиз бандасига тикан ҳам кирмаслигини эътироф этгани ҳолда, ўзига санчилаётган бу тиканларнинг, бу тигларнинг нима сабабдан экани ва қайси гуноҳлари учун урилаётганига жавоб ахтариб, беихтиёр Тангрига иддао ва алам билан муножат қилаётганидан қўрқиб кетарди.

«Бундай жазоингга лойиқ этган гуноҳларим не? Қай бири, ўзинг кўрсат», дерди гуноҳ ва савобни ўлчовчи тарозибон билан тортишаётган каби ва ўзининг ҳам қилган амалларини бирмабир санарди. Кўз ёшлари тиниб, юраги бўшангач, ҳовуридан тушарди-да, ялинчоқ овозда яна тавалло қила бошларди.

Айниқса, бир парча этлигидан улғайтирган шаҳзода Халил Султоннинг юрагига эзгулик уругини солмоқ илинжида қилган барча саъй-ҳаракатлари худди қумга синган сув каби изсиз йўқолганини ақлига сиғдиrolмасди. Гуё ниҳолни саҳрога эккану, унга берган барча озиқларини қуруқ, ташна туфроқ ўзига сўриб, шимиб олган каби эди.

Бибихоним хаёлига келган фикрни тилига кўчирди.

– Узр тилармен, шаҳзодам, – деди овози товланиб, – ўртамиздаги инсоний ришталар алақачон узилганини, ҳаётингизда ҳеч қандай аҳамият касб этмаслигимни ва ҳеч нарсага ҳаққим йўқлигини бул гумроҳ бибингиз кеч англамиш... Бул дунёни ҳар кас ўз қаричида, ўз билганича ўлчайдур. Ундан ортиқча нарса кутиш чинданда гумроҳликдур.

Лек кетар чоғим, сизга, ўзингизнинг ўша тўрт сатрингизни ўқиб бермоғимга изн беринг.

Халил Султом бибисига ялт этиб қараркан, «ақдан озмадимикин» деган маънода шубҳа аралаш тикилди.

Бибихоним бундан уч ойгина илгари шаҳзода севгилисига атаб ёзган ва кўз ёшлари ила ўқиб берган сатрларини худди ўзининг келажагидан башорат қилиб битилган каби қайтара бошлади:

Сизда куйлар ёр-ёрлар, бизда фиғондур, бу кун,

Не ҳам дердик, рақибларнинг куни тугғондир бу кун...

Сизнинг сархуш қадаҳлардин қайнаб-тошар қувончлар,

Бизнинг гулгун жомлар эса лиммо-лим қондур бу кун.

Бибихоним бир лаҳза тин олиб Халил Султонга тикилди. Шаҳзода бошини эгиб олган, панжаларини асабий букар эди.

– Унда нечун валиаҳдликни Пир Муҳаммад Мирзога васият қилдилар? – деди ўртага чўккан ғалати сукунат ва ноқулайликни ҳис қилган Шод Мулк.

– Уни мендин кўра сиз яхши билурсиз...

– Кўрдингизму? – Шод Мулкнинг чиройли кўзлари газабдан олайди. – Айбдор яна менмен!

– Ўтган ишга саловат. Эски гапларни кўзгашга ҳожат йўқ. – Халил Султон шундай деб ўрнидан кўзгалди. – Пешонада не ёзуқ бўлса кўрурмиз. Вақт — ҳакам, дейишган...

Шаҳзода суҳбатта яқун ясамаса, иш чигаллашини ўйлаб, Шод Мулкка маъноли қараш қилди. Газаб исканжасида дам қизариб, дам бўзараётган Шод Мулк эрининг жавобидан қониқмаса-да, сўз қўшмоқдан ўзини тийди. Хаёли чуваллашиб, ўзини йўқотган кўйи ўрнидан кўзгалаётган Бибиҳонимнинг эшиқдан чиқишини кутиб турди.

...

Хонзода бегим ўглининг адл қоматига, чиройли чеҳрасига, кулганида, ингичка ва қоп-қора мўйловлари орасидан садафдек ялтираб кўринаётган оппоқ тишларига термиларкан, у билан олдингидай эмин-эркин гаплаша олмаётганини ҳис этди.

Мироншоҳ Мирзо билан Хонзода бегимнинг оралари бузилгач, шаҳзода Халил Султон фарзандлик бурчи ва масъулиятидан кўра, бобосининг муносабатини ҳисобга олган ҳолда, бегимнинг иззатини жойига қўйсада, ичидагиларни сиртига чиқармасди. Аслида эса волидасининг бу қилмиши шаҳзодани қаттиқ ранжитган эди. Бобосининг ўлиmidан сўнг ўша туйгулари сиртига қалққан шаҳзодадам-бадам ўртага чўкаётган ўлик сукунатни бузаётган волидасининг сўзларини лоқайдлик ва беписандлик билан эшитарди.

Хонзода бегим икки-уч қайта оғиз жуфтлаб, гапни Бибиҳонимга буришни мўлжаллаганди, лекин айтмоқчи бўлган фикрлари жўн кўриниб, яна ичига ютди.

Кўзларини гоҳ жиддий, гоҳ мулойим сузиб, шаҳзодани ўзига маҳлиё этганича оғзига қаратган

Шод Мулкнинг ҳаракатлари Хонзода бегимнинг дилини огритиб, ичини куйдирди. Оддийгина бир чехрага қул каби муте қилиб ўтирган ўглининг аҳволи руҳиятидан вужуди сирқиради.

Хаёлида фаришта суратига кириб олган бу ҳилқат аслида ўглининг жонига юборилган кушандага ўхшаб кўринди.

Халил Султоннинг кўзларидаги шахд, қатъият йўқолган, Шод Мулкнинг ҳар бир сўзига хокисор жилмаярди. Унинг руҳида, вужудида мавжланиб турган гавҳарни Шод Мулкнинг табассуми ва йшвалари шам каби эритаётган эди. Шаҳзода қадрдон ўйинчоғини қизғонаётган бола ҳолига тушган, севимли кўғирчоғи уни алақачон ўз дўмбирасига ўйнатаётганини англамас эди.

– Бибингизнинг кимлигини бошқалардан кўра сиз яхшироқ билурсиз, шаҳзодам, – деди ниҳоят гап бошлашга жазм этган Хонзода бегим Шод Мулкнинг юзидаги ифодага ҳам кўз ташлаб кўяркан. – Билмасангиз... билдириш менинг бурчимдир! Эски иморатни бузмоқчи бўлган одам уни синчидан эрмас, болоридан бошлаб бузодур. Янаям аниқроғи, янгисини тузмасдан туриб, эскисини бузмайдур. Бибингиз бобонгиз қурган салтанатининг асосий устунларидан биридур. Ул устунни қулатсангиз, билингки, салтанатдин путур кетар. Ҳатто нина билан қудуқ қазилган киби минг машаққатлар билан тикланган давлат завоп топмоғи ҳам мумкун...

Шод Мулк «жавоб қайтарсангиз-чи» деган маънода шаҳзодага бетоқатлик билан қараб кўярди. Чиройли кўзлари олдин чақнаб, сўнг олайди.

Шаҳзода эса пинагини бузмади.

– Етмишга кирган бобомиз баҳоли қудрат тебратган давлатни эпламоққа бизнинг ҳам кучимиз етар, маликам, – аччиқ сўзлардан дили огриган шаҳзоданинг овози титраб, жилмайишга уринди, – бу ёғини бизга қўйиб беринг, энди!

– Ҳалво деган билан оғиз чучимас, – Хонзода бегимнинг кўкси ҳаяжондан «дук-дук» ура бошлади. Бошидаги ҳаворанг, ҳарир ёпинчиги сирғалиб тушди.

– Қалбингизда юрт, эл, улус, миллат ҳақидаги тушунча бус-бутун шаклланмай туриб, уни бошқармоқ жуда мушкул. Она юрт ҳақида гўзал газаллар битмоқ бошқа, кези келганда, зарурият тугилганда эса унга жонни фидо қилмоқ, ҳатто энг азиз, севимли нарсангиздан кечмоқ бошқа! – Хонзода бегим шундай деб Шод Мулкка назар ташлаб қўйди. – Бизнинг қарашларимиз ва фикрларимиз, ҳаттоки мақсадларимиз турфа хил бўлиши мумкун. Лекин ватан, юрт ва эл улуснинг маъно-мазмунни битта! У худди думалоқ шарга ўхшаб, қай тарафидан қай кўз билан боқсақда, бир хил кўринадир. Шул боис, уни муштарак англамоқ, бир-бирига уйғунлаштирмоқ, яъни дунёга бир кўзла боқмоқ, уни бир юракла севмоқ керак. Ҳатто бир-биримиз бирлан ит-мушук, рақибу душман бўлсак-да, мана шул мамлакатимиз, давлатимиз, улусимиз учун бирлашмоғимиз лозим. Йўқса, бобонгиз ҳазратлари бунёд этган бул мамлакат...

Шод Мулкнинг иддаоли томоқ қириши Хонзода бегимнинг сўзини бўлди. Халил Султоннинг юзидаги ифодадан унга ҳам бу сўз ёқмагани билиниб турарди.

– Бобонгиз бош бўлиб бунёд этган бул мамлакат, – айрича урғу билан сўзини тузатди Хонзода бегим, – заволга юз тутиши мумкун. – Чунки барча шаҳзодалар ўзини соҳибқирондан кам санамаслар. Илло, барчангиз бир соҳибқирондин кам эмассиз. Бунга ҳеч шубҳа қилмасмен. Бироқ бирлашмас экансиз, астафтурулоҳ, тўзарсиз!

– Алҳазар! Оғзингиздан шамол учирсин! – ёқасига туфлади Шод Мулк кўзлари чақчайиб, – яхши ният қилинг!

– Юз бераётган фожиалар сўзимнинг исботи эмасму? Шаҳзода Ҳусайн Мирзо не юзи қаролиг қилди? – Хонзода бегимнинг лаблари қуриб, базур ютинди. – Огангиз Умар Мирзо-чи?

– Ҳаммасини билурмен, маликам! Такрорламоққа не ҳожат? – юраги сиқилган Халил Султон қўлини сермаб иддао билан волидасининг сўзларини бўлди.

– «Бўлинганни бўри ер», дерлар! Салтанатингизда шавкатли, тажрибали амиру беклардан кимлар қолди?

– Барчаси хоин уларнинг! Бобом ҳазратларининг тузлугига туфурган ул каслар менга чуқур қазимайди деб ўйлайсизму? – овозини баландлатиб, волидасининг сўзини бўлди Халил Султон.

– Аввало, сиз садоқатли бўлинг эрди! – гапида давом этди зарда билан Хонзода бегим. – Зеро, бобонгиз ўз садоқати бирлан уларнинг жиловини тутиб келди. Ҳар бирини ақлига қараб қадрлади, салоҳиятини, кучини ўлчаб, мартаба берди, нафсонияти қонар даражада сийлади. Сиз эрса ҳаммани ўзингизга душман этмоқдасиз. Энг ёмони, тахтга бобонгизнинг розилиги бирлан эрмас, балки ул жаннатмаконнинг васиятига хилоф ўлароқ, куч бирлан ўлтирдингиз. Шундай паллада бибингизу волидаи муҳтарамаларга қилинаётган бул муносабат жоизму? Бобонгиз руҳидан қўрқмайсизму? Бу журъатнинг оқибати ҳақида жиддийроқ ўйлаб кўрмаётирсиз.

Осмондан тушгандай осонлик билан қўлига кирган давлатни эндигина ўзиники ҳисоблай бошлаган шаҳзода кўнглида қизганиш ҳиссини туйди. Худди бибиси ҳозироқ тахтни тортиб оладигандай, волидасига ўқрайиб, «гапингизни тугатинг» дегандай ёвқараш қилди.

– Бибингиз бобонгизнинг суюмли умр йўлдошигина эмас, барчамизга волида кибидир.

Яна шуни унутмангки, барча шаҳзодалар бибингиз бирлан ҳисоблашурлар. Қолаверса, бибингиз қонида аждодларимиз қони бор.

– Чингизий қонингиз мана бу еримга етган, – Халил Султон қовоқларини уйганича бўғзига қўлини қадади. – Менга ўзимнинг қоним ва ўзимнинг ақлим етади!

Хонзода бегим ўглининг нигоҳидаги қаҳрни кўриб, шошиб қолди. Нима деярини, қандай жавоб қиларини билмай каловланди. Нафсонияти оғриб, вужудида илқис газаб туйди.

Қайнонасининг юзидаги ифодани илғаган Шод Мулк Халил Султон учун ўзининг қадрни ҳаммадан, ҳатто волидасиникидан ҳам зиёдроқ эканлигини англамоқчидай беписанд жўмрайди. Ҳеч ким ва ҳеч нарса у билан тенглаша олмаслигини таъкидламоқ учун Хонзода бегимнинг қалт-қалт титраётган қўлларига совуқ назар ташлади. Ўзининг оппоқ ва узун-узун бармоқлари билан олмос кўзли билакузуклар товланаётган билакларини кўз-кўз қилмоқчидай, оҳиста силади. Хонзода бегим шербаччаси шоқол билан ўйнашаётган она йўлбарс каби Шод Муллка қизганч билан тикилди. Қовушмаган совуқ суҳбатни узайтирмоқдан фойда чиқмаслигини тушунди. Ҳомуза тортмоққа ҳаракат қилиб, кафтларини лабларига олиб бораётган Шод Муллка кўзи тушиб, ўрнидан тезгина қўзғалди. Халил Султон волидасининг кўзларига қарай олмади. Вазиятни юмшатувчи сўз ҳам қўшмади.

Шод Мулк қайнонаси жойига қайтиб ўтириб олмаслиги учун Хонзода бегимдан илгарироқ эшик томон юрди.

– Маликам, фарзанди қобилингизни дуо қилсангиз бас, – деди. Йўл-йўлакай сўзланиб Шод Мулк боя виқор билан кериб келган елкаларини қисганича, бўшашиб чиқаётган Хонзода бегимни

ички бир тантана билан кузатар экан, – сиздан... бошқа ҳеч нима сўрамасмиз!

«Фарзанди қобилингиз...» сўзини эшитиб Хонзода бегимнинг юраги бир қалқиб тушди. Шод Мулк бу сўзни писанда билан айтдимиз ёки оғзидан шунчаки чиқдимиз, англолмай қолди. Лекин ана шу сўз унга Бибиҳоним билан бўлган бир суҳбатни эслатди. Бибиҳоним ҳам худди шундай деганди...

... – Бибим дардимни дастурхон эттали келмадим, зинҳор... лек... – деган эди ўшанда Хонзода бегим бўйнидаги ҳарир рўмолини титроқ қўллари билан базур ечганича. – Кўрунг, Хонзода келинингизнинг аҳволини томоша қилинг... бибим! Хонзода бегимнинг оппоқ бўйни кўкарган, мўматалоқ бўлиб қонталаш терисида панжа излари ҳали ҳам кетмаган эди. Очилиб турган ёқасидан танасининг қолган қисми ҳам кўкариб ётгани кўриниб турарди.

– Бул не ҳаёт, бул не турмуш?! Бул не кўргулик, бибим!? Ортиқ чидолмасмен! Бул жабру жафоларни ютмоққа ортиқ ҳолим етмас! – Хонзода бегим тез-тез нафас олгани учун сўзлари бўғзига тиқилиб, бўлиниб-бўлиниб чиқарди.

Хонзода бегим сўзлайтуриб билаклари очилганини, Бибиҳонимнинг ҳайратли нигоҳи бехос ва ранжли сесканганини илғаб, енгини секин туширди.

– Хонзодам... – Бибиҳонимнинг юраги увишиб, таскин берувчи сўз изларкан, унинг ҳозир насиҳат эшитиш аҳволида эмаслигини тушунди. – Фарзанди қобилингиз, шаҳзода Халил Султон Мирзонинг хабарлари борму?

– Фарзанди қобил деб сўйлаётганингиз шаҳзодамизнинг бизга муносабати яхши бўлганида, бул ишга отасининг журъати етмас эрди? «Чунки эгасини ҳурматлаган, итини сийлар», бибим.

Хонзода бегим ўгли Халил Султоннинг олдига борганини, лекин отаси билан муносабати

бузилишидан қўрққан шаҳзода волидасига рағбат кўрсатмаганини, она-бола ўртасида анча гап-сўз ўтганини Бибихонимга айтгиси келмади. Фақат сўзининг охирида «Итдан бўлган қурбонликка ярамас эркан», деб қўшиб қўйди.

– «Ёлғизингни ёмонласанг, ётнинг меҳри кўтарилаур», дейдилар, Хонзодам, – оғриниб гапирди Бибихоним. – Шаҳзода Халил Султон шаънига номуносиб сўзлар айтмогингиз айбдур.

– Фарзандининг кимлигини онадин ўзга яхши билмас. Зеро, олманинг тагига олма, зинҳор беҳи тушмас эркан, бибим...

Гарчи Бибихонимга Хонзода бегимнинг «Онадан бошқа яхши билмас», деган сўзи оғир ботган бўлса-да, дунёга сиғмай бораётган бу аёлнинг сўзларида ҳақиқат борлигини қалбан ҳис этиб турарди.

– Шаҳзодаи жувонбахт Мироншоҳ Мирзо кичик-кирим одам эмас, – қийин аҳволда қолган Бибихоним ётиги билан тушунтирмоққа ҳаракат қилиб, гапни узоқдан бошлади. — Холакухон улусининг ҳукмдори саналур! Ўзига яраша дўст-душмани бордур. Шул боис, андак фурсат сабр этиб, инсофга келишини кутсак, деган андешадамен. Шошма-шошарлик бирлан қилинган иш душманлар тегирмониға сув қўймак ила баробардур, Хонзодам.

– Бибим, ҳадиси шарифда мунофиқ инсондин ҳатто қариндош бўлса-да, воз кечмоқ керак, дейилган. Шул пайтга қадар мен ҳам ундин инсофу диёнат кутиб яшадим! Эвазига олганларимни кўриб турибсиз. Унда инсофдин зарра йўқ, – Хонзода бегимнинг ияклари титраб, кафтини юзига босди. Сўнг устидаги қаҳраборанг шоҳи камзулини ечди ва астарига тикилган бир парча лахтакни сўтиб, ичидан сурпга ўралган буклоғлик қоғоз олди.

Бибихонимнинг юзларига ажабланишга ўхшаш мужмал ифода қалқиди. У қоғозда битилган

сўзларнинг тўғри ёки нотўғрилигини билиш мумкиндай уни ўқишдан олдин орқа-олдига синчковлик билан тикилди.

Хонзода бегим эса Бибихонимнинг тезроқ ўқишини кутиб, бетоқатланмоқда эди.

Қоғозда арабча байтлар битилган бўлиб, таржимаси паҳлавийчада берилган эди.

– Шаҳзода Мироншоҳ Мирзонгиз ҳозир Мордин султони Исо Малик Зоҳир ила оғиз-бурун упишмиш. Ул ноқас султоннинг рағбати бирлан битилмиш бул байтлар. Алар бул байтлари учун мукофот олганларини ҳам эшитдим...! Байтларда соҳибқирон шаънига тегадиган ҳақорат сўзлари ёзилган эрди.

Бибихоним Мордин султони Малик Зоҳирни эслади. Малик Зоҳир Султонияда, амирлари Изуддин Сулаймоний, Аснобуға, Зиёуддин ва Рукниддунлар билан бирга соҳибқирон томонидан бир йил ҳибсда сақланган ва Бибихонимнинг сайъ-ҳаракати орқали авф этилиб, омонлик берилган эди.

Соҳибқирон Амир Темур томонидан Шом ўлкасидан олиб келинган олиму уламолар, ҳунармандлар ичида онаси билан Самарқандга кўчирилган ўн икки ёшли, кейинчалик ибн Арабшоҳ тахаллуси билан машҳур бўлган тарихчи ўз асарида бу воқеа хусусида шундай фикрларни битган эди: «Малик Зоҳир ҳибсда бир йилни ўтказди. Ҳеч кимса на уйқусию на ўнгида унинг ҳақида бирор хабар эшитмади. Кейин Султонияга Катта Малика, яъни Бибихоним (таъкид бизники) келиб, унинг дарду аламини енгиллатди. Катта Малика Малик Зоҳирга ўз жамоаси билан Амир Темурга хат ёзишга рухсат берди.

Ҳижрий 798 йили рамазон ойининг ўн еттинчисида Амир Темур Малик Зоҳирни эҳтиром била қарши олди. «Дарҳақиқат, сен тангрига

валийсан, Абу Бакр ва Али каби мартабанг улугдир», деди ва унинг шарофатига олти кун зиёфат бериб, унга улуг подшоҳлар киядиган шоҳона хилъатлар армуғон этди. Юзта от, ўнта хачир, олтмиш минг кебакий динор, олти туя, заркашланиб, марварид билан ҳошияланган хилъатлар, мўл-кўл инъом-эҳсонлар билан бир байроқ ва элик олти фармон бердики, уларнинг ҳар қайсиси бир шаҳарга валийлик қилиш ҳуқуқига эгалигини билдиради. Бу шаҳарнинг аввали ар-Руҳа бўлиб, у Диёр-Бакрнинг охиригача то Озарбайжон, Армон чегараларигача етарди. (Ибн Арабшоҳ, Амир Темур тарихи, II жилд, 113-144 бетлар)».

Байтлар Малик Зоҳирнинг сарой мулозимлари бўлмиш шоирлар Бадруддин Ҳасан ибн Тайфур, котиб Рукнуддин ибн ал-Асгар (у ҳам ҳибсда бўлган эди), қози Садруддин ибн Заҳируддин ал-Ҳанафий ас-Самарқандий ва котиб Алоуддин ибн Зайнуддин ал-Ҳиснийлар қаламига мансуб бўлиб, имзолари ҳам қўйилган эди.

Бибихоним хуфялар орқали Мироншоҳ Мирзонинг Малик Зоҳир билан жуда яқинлашиб кетганини эшитган бўлса-да, буни давлат эгалари ўртасидаги муносабатга йўйиб, жиддий эътибор бермаган ва соҳибқироннинг кўнглига шубҳа, гумон солмаслик учун, улуг амирга билдирмаган эди.

Шу боис, ҳозир икки ўт орасида қолди. Эшитиб, ўқиб кўрганлари Хонзода бегимнинг алам устида айтаётган гапларидан фарқ қиларди.

Бибихоним байтларни ўқиркан, унинг мазмунида янглишмадимми, деган ҳадикда қайта-қайта такрорлади, кўнглини хотиржам этувчи жумла тополмай афсус билан бош чайқади. Буни соҳибқиронга етказишнинг ҳам, етказмасликнинг ҳам даҳшатини ҳис этиб, эти жунжикди. Чуқур-

чуқур уҳ тортаркан, Хонзода бегимга ялинчоқ бир нигоҳ билан термилди.

– Хонзодам, бул журъатнинг оқибатини уйладингизму?

Бибихоним Хонзода бегимнинг кўзлари чўчигандай илкис очилганини кўрди.

– Билурман, бибим... – Хонзода бегимнинг юзлари баттар қизарди. – Бироқ сиз буни зинҳор аламга, ўч олмоқ учун қилинаётган қасдга йўйманг! Падари бузруквори шаънини топтамоққа журъат қилган, ул нобакор душманнинг бул қилмишини жазоламоқ ўрнига тегирмонига сув қуяётган ул телба ўғлонинг нокаслиги бирлан, танамга етказилган бул жароҳатларнинг орасинда осмон бирла ерча фарқ бор.

Бибихоним ҳаяжондан қуруқшай бошлаган лабларини надомат билан тишлади.

– Бироқ... фарзандимга айланган ул шаҳзодаи жувонбахтнинг бул густоҳлиги ўлим бирлан баробарлигини билганим ҳолда, уни ҳазрати олийларига билдирмакка журъатим етмас деб қўрқаман, Хонзодам...

– Бибим... унинг увол-савоби менинг бўйним-дадур, зеро, сўйламаслик ҳам хатоликдир...

... Хонзода бегим шуларни ўйларкан, орқасидан эргашган кўйи эшиккача кузатиб чиққан Шод Мулк билан қайта хайрлашиб ўтирмади.

...

Бибихонимнинг уйқуси ўчиб, анчагача кўзи илинмади. Панжарали тўйнуқдан тўкилаётган ойнинг ёғдусида чеҳралари гира-шира кўринаётган маликаларга узоқ термилиб ўтирди. Кечагина шоҳона қасрларнинг ҳашаматли ётоқхоналарида, парқу тўшак ва болишларга ботганича чала-

ярим мизгйдиган маликалар хонтахта атрофига наридан-бери ташланган бахмал кўрпачаларга омонатгина узанган кўйи донг қотиб ухларди. Қанча кунлардан бери давом этаётган гам-андуҳ, таҳлика ва чарчоқдан устун келган уйқу уларни оромли бағрига олган эди. Хонада ҳар-ҳар замонда Тўкал хонимнинг хўрсиниқли овозидан бошқа ҳеч нарса эшитилмасди. Гўё еру осмон ўртасидаги барча тирик мавжудот сассиз сукунатга чўмганга ўхшарди.

– Ҳазратим...

Кимнингдир йиғлоқ ва ялинчоқ овози Бибиҳонимнинг қулоғига элас эшитилди. Овоз пастлашгани учун эгасининг кимлигини ва жумланинг давомини англай олмади. Сўзлар худди тиш орасидан чиқаётган каби узуқ-юлуқ эди. Бибиҳоним бош кўтариб, маликалар томон қулоқ тутди.

Чўлпон Малик икки қўлини ёнига узатганича бир маромда нафас олар, безовталанаётган у эмасди.

Бибиҳоним ёстиқ қучоқлаганича юзтубан бўлиб олган Туман Оғо томон бўйлади. Елкасигача чойшаб тортилган Туман Оғонинг сочларидан бошқа ҳеч нарса кўринмасди. Сочлари бу фоний дунёнинг ташвишларидан эгасини пана қилмоқчидай маликанинг боши узра ёйилиб кетганди. У тинч ётар, ҳатто қимирламасди ҳам.

Инграган овоз яна қайтарилди. Лекин бу сафар у шивирлай бошлади. Бибиҳоним овоз эгасини таниди.

Совқотганиданми, қунишиб гужанак бўлиб олган Тўкал хоним босинқираётган каби узуқ-юлуқ гўдранарди. Овози гоҳ пасайиб, гоҳ кўтарилаётгани учун жумлалар бир-бирига уланмас, шу боис, уларнинг маъносини ҳам англаб бўлмасди.

Тўқал хоним чўчиб кетмаслиги учун Бибихоним унинг енгидан секингина тортди.

– Маликам...

Тўқал хоним уйғонадиган алпозда эмасди. Унинг тишлари гижирлаб, тез-тез нафас олганича жонжаҳди билан нимадир қилмоқчи бўлар, лекин уйқу маст этган танаси унга бўйсунмасди.

Бибихоним унинг елкасига оҳиста туртди.

Чўчиб кўзларини очган Тўқал хоним атрофга жонсарак аланларкан, тепасида турган Бибихонимга кўзи тушиб, бирдан енгил тортиб, бўшашди.

– Худога шукур... – Тўқал хоним кўрпадан сугурилиб чиқиб Бибихонимнинг ёнига чўнқайди. Ёқасига туфларкан, қўрқа-писа сарой томонга ишора қилиб шивирлади: – Дев десам девга, одам десам одамга ўхшамайдур, бибим. Танаси эркакка менгзанса-да, юзи ўшанинг ўзи, гажак зулфлари томогигача тушиб турибдур. Устимга миниб олгон. Қўлида шароб тўла пиёла. «Мана шуни ич, тузаласан», дейди. «Ичмаймен, мен соғмен», деб қўлини итарамен. Босинқираётганимни сезиб турибмен. Уйгонмоққа уриниб, ҳарчанд ҳаракат қилмай, танам ўзимга бўйсунмайдур. Бахтимга уйгоқ эркансиз...

Бибихоним унинг тер босган юзларини рўмоли билан артаркан, ҳалиям титраётган муздай қўллари иссиқ кафтлари орасига олди.

– Босинқирадингизму ёки туш кўрдингизму, лек «ҳазратим» дедингиз. Қолгон сўзларингизни англай олмадим. Раҳматлик ҳазратимизни кўрдунгиз шекилли?! – деди Бибихоним ҳам паст овозда.

Тўқал хоним тушини эслашга уриниб, бир лаҳза сукут қилди ва хаёлида жонланган манзарадан яна ваҳимага тушди. Бўғзига қадалган йиғи вужудига ёйилиб, елкалари силкина бошлади. Овозини

чиқазмаслик учун кафтини лабларига босса-да, хонага хўрсиниқли ҳирқироқ ёйилди.

– Тинчланинг, маликам! – Бибихоним уни бағрига босиб, бошини, елкаларини силади.

– Бир пайт тепамизга ҳазрат келдилар, – ҳозиргина юрагига ваҳима солган воқеалар тиниқлашиб, манзаралар хаёлида қайта тиклана бошлаган Тўкал хоним тез-тез сўзлади. – Қўлларида икки отнинг жилови. Сизнинг тулпорингиз бирлан менинг жийроним. «Сизларни олиб кетмоққа келдим», дедилар. «Малика»нгиз бирдан ҳазратимнинг қўлларидаги жиловга тармашди. Ҳазратим газабланиб, қамчилари билан унинг юз-кўзи аралаш солдилар, кейин бирга кетдикми, қолдикми, эслолмасмен. Лек бу кунлардин кўра ўлғанимиз яхшироқ эрди, бибим. Мен ўлимдин кўрқмасмен, илло, бул зоти паст юзимизни қаро этмаса кошки эрди.

– Оллоҳ қўриси, маликам, зеро, фонийнинг ярми шукур, ярми сабрдур! Сабр қилайлик-чи!..

– Ул бетавфиқнинг юзига ҳазратим қамчи солдиларми, демак, унинг икки дунёси куяр, икки дунё бети қаро бўлур, бибим, – яна такрорлади Тўкал хоним.

Овози бўғилиб ҳолсизланган Тўкал хонимни Бибихоним авайлаб ўрнига ётқизди. Устига чойшаб ёпиб, елкаларини бекитди.

Хўрозлар қичқириб, саҳардан хабар бера бошлагач, Бибихоним ўрнидан кўзгалиб, йўлакка чиқди. Узун ва кенг йўлакда ҳеч ким йўқ, яримлаб қолган шамлар ёруғида, кўзларини элитаётган уйқуни қувмоқ учун керишганича ҳомуза тортаётган эшик оғаси у ёқдан-бу ёққа бориб келарди. Эшик оғанинг кўзи Бибихонимга тушиб сергакланди. Ҳар доимгидай чопиб келиб, таъзим қилмоқчи бўлиб тарадудланди. Лекин эсига нимадир тушиб,

ярим йўлда қадами секинлашди. Қадини ростлаб, уст-бошини тўғрилади. Белида осиглиқ қиличини ушлаб кўрган бўлди.

Бибихоним унинг саломини кутмай ҳовлига чиқди. Лекин кўп юрмай, қулогига ортидан келатган кимсанинг қадам товуши эшитилди. Беихтиёр қотиб қолди, орқасига ўтирилди. Эшик оғанинг оёғи чалишиб, жойида тўхтади.

– Менга қоровулнинг ҳожати йўқ, Қоплонбек, – деди овози титраб кетган Бибихоним ҳайратини яширолмай.

– Маъзур тутгайсиз, бибим, – гудранди каловланган эшик оға. – Бироқ... каминангиз бир хизматкормен, не буюрсалар, адо этурмен...

– Биргалашиб ҳожат қилмоқ ҳам буюрулгандур балки...

– Астағфируллоҳ...

Бибихоним ортиқча сўзламай, боғча томон бурилди.

Шафақ оқара бошлаган, нимтатир ёругда яланғоч танаси кулранг кўринаётган арғувонлар қовоқ солиб турганга ўхшарди. Кечқурун қор учқунлаган бўлишига қарамай ҳаво илиқ, баҳор яқинлашаётганидан дарак берувчи изгиринсиз шамол эсарди.

Узоқ-узоқлардан хўрозларнинг қичқириви ва итларнинг акиллаши элас-элас эшитила бошлади.

**84 (59)6
И78**

**Исахонова Шаҳодат.
Бибиҳоним: тарихий роман/ Ш. Исахонова. -
Т.:«DAVR PRESS», 2010 - 304 б.**

ББК 84 (59)6

Шаҳодат ИСАХОНОВА

БИБИХОНИМ

Тарихий роман

**Бош муҳаррир Муҳайё Рихсибекова
Масъул муҳаррир Дилноза Зуннунова
Муҳаррир Нигора Бобоқулова
Рассом Уйғун Солихов
Саҳифаловчи-дизайнер Муштарий Абдужалилова**

**2011 йил 18 январда босишга рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32
«Baltica APP» гарнитураси. Босма табоги 9,5.
Нашриёт ҳисоб табоги 10,7. Адади 2000 нусха.
345-сонли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.**

**Оригинал макет «DAVR PRESS» нашриётида тайёрланди.
«MAXIGRAF PLUS» МЧЖ нинг матбаа бўлимида офсет усулида чоп этилди.
Манзил: Ўзбекистон Республикаси, 100156, Тошкент шаҳри,
Чилонзор тумани, 20^а-даҳа, 42-уй. Тел: 8(371) 216-9014, 120-1299;
Маркетинг бўлими: 8(371) 120-1233, 420-1233
Web: www.mgp.uz, www.kitoblar.com; E-mail: davr-press@mail.ru**